

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

Cilt: 9, Sayı: 1, Temmuz 2020

**TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE**

Volume 9, Number 1, July 2020

ISSN 2147-1371

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi), Balkanlar üzerine sosyal bilimler alanında özgün çalışmalara yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Türkçe ve İngilizce makalelere yer veren BAE-Dergisi, Temmuz ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. BAE-Dergisi'ne gönderilen yazılar, yayımlanmadan önce Yayın Kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Yayımlanması uygun bulunan makaleler adları gizli tutulan iki ayrı hakeme gönderilir. Hakem süreçleri tamamlanan makaleler Yayın Kurulu'nun nihai değerlendirmesi ve kararı sonrası dergide yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler BAE-Dergisini hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* programı ile denetlenmektedir. <http://www.ithenticate.com/>

Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is an international biannual (July and December) peer-reviewed academic journal that aims to publish original articles, i.e. papers which have not been previously published in any journal, in the realm of Social Sciences related to the Balkans. Each article is examined by the Editorial Board regarding writing principles and guidelines. The ones approved are sent to two independent referees for double-blind peer review. Those articles which peer review process is completed are published after the final evaluation and decision of the Editorial Board. Authors are responsible for their articles. Any of their ideas are individual and does not bind the JBRI. No article is returned to authors.

The articles sent are controlled for plagiarism by the *iThenticate* programme. <http://www.ithenticate.com/>

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE ADDRESS

Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi Enstitüler Binası
Balkan Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü
22030 Edirne / TÜRKİYE

Telefon / Phone: +90 284 - 235 34 58 **Belgegeçer / Fax :** +90 284 - 236 31 79

E-Mektup / E-mail: baedergisi@trakya.edu.tr; baedergisi@gmail.com

www.baedergisi.trakya.edu.tr / www.baedergisi-en.trakya.edu.tr

<http://dergipark.gov.tr/baed>

BASKI / PRINTING

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO – Sarayıçi Yerleşkesi / EDİRNE
E-Mektup / E-mail: matbaa@trakya.edu.tr

EDİRNE – TEMMUZ 2020

BALKAN ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF BALKAN RESEARCH INSTITUTE

ISSN 2147-1371

DERGİ SAHİBİ / OWNER

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Balkan Araştırma Enstitüsü adına
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET

EDİTÖR / EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Engin BEKSAÇ (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)*
Prof. Dr. Dragi GJORGİEV (Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Makedonya)
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Prof. Dr. Kerima FİLAN (University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Machiel KIEL (Netherlands Institute, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC (University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan)
Prof. Dr. İlhan TOKSÖZ (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Prof. Dr. Thanos VEREMİS (National and Kapodistrian University of Athens, Atina/Yunanistan)
Doç. Dr. Liliana BOŞCAN ALTIN (University of Bucharest, Bükreş/Romanya)
Doç. Dr. Alexei KALIONSKI (Softa University "St. Kliment Ohridski", Sofya/Bulgaristan)
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Doç. Dr. Georgios SALAKİDİS (Democritus University of Thrace, Gümülcine/Yunanistan)
Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Paschalis ANDROUDİS (Aristotle University of Thessaloniki, Selanik/Yunanistan)
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV (Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye)

İNGİLİZCE EDİTÖR / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

DİZGİ / TYPESETTING

Öğr. Gör. Utku KIRLIDÖKME

HALKLA İLİŞKİLER / PUBLIC RELATIONS

Arş. Gör. Dr. Fatma RODOPLU YILDIRIM

İNDEKS KOORDİNATÖRÜ / INDEX COORDINATOR

Dr. Öğr. Üyesi Ali HÜSEYİNOĞLU

KAPAK TASARIM / COVER DESIGN

Fatma YAZICI

ULUSLARARASI BİLİM DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Yücel ACER, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Prof. Dr. İlker ALP, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Engin BEKSAÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sabina BAKSİC, University of Sarajevo, Saraybosna/Bosna-Hersek
Prof. Dr. Bernt BRENDEMOEN, University of Oslo, Oslo/Norveç
Prof. Dr. Nuray BOZBORA, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Rıdvan CANIM, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Swietlana M. CZERWONNAJA, Nicolaus Copernicus University, Torun/Polonya
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ, Türk-Alman Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ, University of Prishtina, Priştine/Kosova
Prof. Dr. Fadil HOCA, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Nazim İBRAHİM, Ss. Cyril and Methodius University, Üsküp/Kuzey Makedonya
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMĞİL, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Osman KARATAY, Ege Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU, Marmara Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Lyubomir MIKOV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Sofya/Bulgaristan
Prof. Dr. İrfan MORİNA, University of Prishtina, Priştine/Kosova
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ, Gazi Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Emel G. OKTAY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, TÜRKSOY Genel Sekreter Yrd., Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Lelija SOCANAC, University of Zagreb, Zagreb/Hırvatistan
Prof. Dr. Mirjana TEODOSIJEVIC, University of Belgrade, Belgrad/Sırbistan
Prof. Dr. İlhan TOKSÖZ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Sibel TURAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Fahri TÜRK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Prof. Dr. Mustafa TÜRKER, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN, İzmir/Türkiye
Prof. Dr. Hamit XHAFERI, SEEU University, Tetovo/Kuzey Makedonya
Doç. Dr. Uğur ALTUĞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye

Doç. Dr. Selim ASLANTAŞ, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Goran BANDOVIĆ, Univ. College of IR and Diplomacy, Zagreb/Hırvatistan
Doç. Dr. Tuba ÜNLÜ BİLGİÇ, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye
Doç. Dr. Neriman HASAN, Ovidius University of Costanta, Köstence/Romanya
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale/Türkiye
Doç. Dr. Murat ÖNSOY, Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Doç. Dr. Ayşe ÖZKAN, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli/Türkiye
Doç. Dr. Seda TAŞ İLMEK, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Doç. Dr. Abidin TEMİZER, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Dilaver Arıkan AÇAR, Yaşar Üniversitesi, İzmir/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mümin İSOV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel HOŞ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ali HÜSEYİNOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Şahin KILIÇ, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ferhan KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Kader ÖZLEM, Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Vahit Cemil URHAN, Trakya Üniversitesi, Edirne/Türkiye

Balkan Araştırma Enstitüsü (BAE) Dergisi, *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* ve *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı* tarafından taranmaktadır.

The Journal of Balkan Research Institute (JBRI) is indexed in *Emerging Sources Citation Index (ESCI)*, *TÜBİTAK/ULAKBİM TR Dizin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı*, *Central and Eastern European Online Library (CEEOL)*, *EBSCO*, *J-Gate*, *Modern Language Association (MLA) International Bibliography*, *ProQuest* and *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Veri Tabanı*.

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL, Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Nejla GÜNAY, Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Necdet HAYTA, Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU, Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Prof. Dr. Selda KAYA KILIÇ, Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Atabey KILIÇ, Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Osman KUNDURACI, Selçuk Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Adem ÖLMEZ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, İzmir Demokrasi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN, Afyon Kocatepe Üniversitesi/Afyon
Prof. Dr. Mitja VELİKONJA, University of Ljubljana/Lübljiana/Slovenya
Prof. Ahmet Hamdi ZAFER, Trakya Üniversitesi/Edirne
Doç. Dr. Gülay APA KURTİŞOĞLU, Trakya Üniversitesi/Edirne
Doç. Dr. Neriman ERSOY HACISALİHOĞLU, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Ertuğrul KARAKUŞ, Kırklareli Üniversitesi/Kırklareli
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Doç. Dr. Caner SANCAKTAR, Kocaeli Üniversitesi/İzmit-Kocaeli
Doç. Dr. Mehmet Fatih SANCAKTAR, İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi N. Aslı ŞİRİN ÖNER, Marmara Üniversitesi/İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi İlker TOSUN, Kırklareli Üniversitesi/Kırklareli
Arş. Gör. Dr. Ökkeş NARİNÇ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Arş. Gör. Dr. Erhan VATANSEVER, Trakya Üniversitesi/Edirne

**BALKAN ARAŞTIRMA
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**
Cilt 9, Sayı 1, Temmuz 2020

**JOURNAL OF BALKAN
RESEARCH INSTITUTE**
Volume 9, Number 1, July 2020

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

RESEARCH ARTICLES

Oğuz GÜNER

*Anayasal İsim Değişikliği Bağlamında
Kuzey Makedonya'nın Avrupa Birliği'ne
Üyelik Süreci*

*North Macedonia's Membership Process to
the European Union in the context of
Constitutional Name Change*

1-37

Feyza KURNAZ ŞAHİN

*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İstanbul-
Bükreş Hava yolu Hattı Kurulma Çabaları
ve İmtiyazı Meselesi*

*Establishment Efforts for Istanbul -
Bucharest Airline and the Concession Issue
in the First Years of the Republic*

39-79

Cengiz PARLAK

*Fatih Sultan Mehmed Devrinde Paşa
Livâsi'na Tâbi Pravadi Nahiyesi Timarları
(1456-1469)*

*Timars of the District of Pravadi which
was Subject to Paşa Sanjak during the
Reign of Sultan Mehmed II (1456-1469)*

81-120

Maroš MELICHÁREK

*The Role of Brotherhood and Unity
Propaganda in Yugoslav Popular Music in
1970s and 1980s*

*1970 ve 1980'li Yıllarda Popüler Yugoslav
Müziğinde Kardeşlik ve Birlik
Propagandasının Rolü*

121-149

Meltem Begüm SAATÇI ATA

*Mary Edith Durham'ın Eserlerinde
Arnavutluk'taki Osmanlı Yöneticilerine
Dair Algı*

*Perception about the Ottoman
Administrators in Albania in the Books of
Mary Edith Durham*

151-178

Türkmen TÖRELİ

*II. Abdülhamid Döneminde Edirne
Vilayeti Jandarma Tensikati*

*Reorganization of Gendarmerie
in Edirne Province during the Reign of
Abdulhamid II*

179-197

Hatice YILDIRIM

*Bulgaristan Göçmenlerinin Çorum'da
İşkânı (1938)II*

*Bulgarian Immigrants' Settlement in
Çorum (1938)*

199-229

Ayşe ZAMACI

*Veliâht Yusuf İzzeddin Efendi'nin Edirne
ve Kırkkilise (Kırklareli) Seyahatleri (1913)*

*The Edirne and Kırkkilise (Kırklareli)
Travels of
Crown Prince Yusuf Izzeddin (1913)*

231-252

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Bioustra DEDE

*Aleksis İrakleidis, To Makedonikó Zήτημα 1878-2018: Από τις εθνικές διεκδικήσεις
στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες - To Makedoniko Zitima 1878-2018: Apo tis
ethnikes diekdikiseis stis sygkrousiakes ethnikes tautotites (Makedonya Sorunu 1878-2018:
Ulusal İddialardan Çatışan Ulusal Kimliklere)*

253-259

Orçun NALEZEN

Yasemin Demircan, Levent Kayapınar, Ayşe Kayapınar, Ege Adaları Tarihi: Kikladlar
261-268

Alaaddin F. PAKSOY

Nilüfer Erdem, Mizah Penceresinden Yunanistan'da Halk, Savaş ve Siyaset 1919-1923
269-273

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

OĞuz GÜNER*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden bu yana Yunanistan ile yaşadığı isim krizi temelinde Kuzey Makedonya’nın (öncesinde Makedonya Cumhuriyeti) Avrupa Birliği üyelik sürecini tartışmaktır. Kuzey Makedonya 2005 yılında Avrupa Birliği üyeliği için aday ölke statüsü kazanmıştır. Ancak ölkenin anayasal isminde Makedonya ifadesinin geemesinden ötürü komşu ölkesi Yunanistan ile yaklaşık 27 yıl sürecek olan bir sorun yaşamıştır. Bu çalışmada öncelikle isim krizinin nedenleri ve tarihsel boyutu ele alınmış ardından Prespa Anlaşması’na giden çözüm süreci incelenmiştir. Çalışmada ayrıca Avrupa Birliği’nin süreçteki rolü tasvir edilmiş ve Anlaşma sonrası Kuzey Makedonya’nın Avrupa Birliği’ne üyelik süreci tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Kuzey Makedonya, Yunanistan, Prespa Anlaşması, Geçici Uzlaşı

NORTH MACEDONIA’S MEMBERSHIP PROCESS TO THE EUROPEAN UNION IN THE CONTEXT OF CONSTITUTIONAL NAME CHANGE

ABSTRACT

The aim of this study is to discuss the membership process of North Macedonia (formerly Republic of Macedonia) to the European Union on the basis of the name dispute with Greece since its declaration of independence in 1991. Northern Macedonia became a candidate country for EU membership in 2005. However, because of its constitutional name, it went through a dispute which would last around 27 years with its neighbouring country Greece. In this study, initially the causes and historical dimension of the name dispute and then the solution process leading to the Prespa Agreement are discussed. The study also describes the role of the European

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, Amasya, ORCID: orcid.org/ 0000-0003-1619-579X, E-posta: oguz.guner@amasya.edu.tr

Union in the process and discusses the membership status of North Macedonia to the European Union after the Agreement.

Keywords: European Union, North Macedonia, Greece, Prespa Agreement, Interim Accord

Giriş

1944 yılında Yugoslavya Federasyonu'nu oluşturan ülkelerden biri olarak sosyalist yapıyla kurulmuş olan Makedonya Demokratik Cumhuriyeti 1963 yılında adını Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirmiş ve 1991 yılında Makedonya Cumhuriyeti adıyla Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak ülkenin anayasal isminde geçen Makedonya ifadesi, güney komşusu Yunanistan ile aralarında yaklaşık 27 yıl sürecek olan siyasi krizin temelini oluşturmuştur.

Makedonya bölgesi coğrafi olarak Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan, Selanik'i içerisine alan, Balkan Yarımadası'nın güney ve orta kısmına konuşlanmış 67.741 km²'lik bir bölgeyi ifade etmektedir.¹ Tarihsel ve coğrafi olarak bu bölge Kosova, Bulgaristan ve Yunanistan'ın da siyasi sınırları içerisine giren ve özellikle Yunanların Makedonya² olarak adlandırdığı Kuzey Yunanistan bölgesi için sorun teşkil etmektedir. Yunanistan, Makedonya anayasal ismiyle kurulmuş olan bağımsız bir ülkenin Yunanistan sınırları içerisinde kalan Makedonya bölgesi için ileride toprak veya hak talep etmesi gibi bir hususun peyda olması endişesi yaşamaktadır. Ayrıca Yunanistan'ın Makedonların tarihine, kültürüne ve diline ait her olguyu Helenik mirasın bir parçası kabul etmesi ve Makedonların Yunan olduğunu iddia etmesi sebebiyle Makedonya Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanımamış, bu ülkeyi güvenliğine bir tehdit olarak görmüş ve Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan gibi 3. ülkeleri ve uluslararası kurumları da araçsallaştırarak

---

¹ İlker Alp, "Makedonya Üzerindeki Mücadeleler ve Makedonya Cumhuriyeti", *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, (ed.) Murat Hatipoğlu, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s. 71-90.

² Batı Trakya'nın batısında kalan Kuzey Yunanistan bölgesini Yunanlar "Yunan Makedonyası" olarak nitelendirmekteyken Makedonlar "Ege Makedonyası" olarak nitelendirmektedir, Andrew Rossos ve P. H. Evans, "The Macedonians of Aegean Macedonia: A British Officer's Report, 1944", *The Slavonic and East European Review*, Cilt 69, Sayı 2, 1991, s. 282-309. Makalenin ileriki kısımlarında Yunanistan'ın söz konusu bölgede dönüştürdüğü etnik kimlik unsurlarının daha net anlaşılabilmesi için bu çalışmada bu bölge Ege Makedonyası olarak ele alınmıştır.

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

ekonomik ve siyasi baskılar uygulamıştır. Makedonya Cumhuriyeti’nin Avrupa Birliği (AB) ve NATO’ya üyeliği de Yunanistan’ın veto engeline takılmıştır. Yunanistan’ın yaptığı engellemeler neticesinde Makedonya Cumhuriyeti kendi anayasal ismiyle Birleşmiş Milletler’e üye olamamış, Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti (*Former Yugoslav Republic of Macedonia-FYROM*) olarak üyeliğini gerçekleştirmiştir. Yunanistan, yine de ülkenin ismi içerisinde Makedonya ifadesinin geçmesinden rahatsızlık duymakta ve Makedonya Cumhuriyeti’nin Vardar/Üsküp gibi bölge isimleri ile anılması gerektiğini düşünmektedir.

Zaman içerisinde Makedonya Cumhuriyeti ve Yunanistan arasında AB ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi ulus üstü ve uluslararası aktörlerin devreye girmesi ile Eylül 1995’te “Geçici Uzlaş” sağlanmış, ancak bir türlü nihai çözümün sağlanmadığı 27 yıllık kriz, 2019 yılında Makedonya Cumhuriyeti’nin anayasal isminin “Kuzey Makedonya Cumhuriyeti” olarak değiştirilmesi ile sonuçlanmıştır.

Çalışmanın ilk kısmında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin Yunanistan ile yaşamış olduğu sorunlar tarihsel ve kavramsal çerçevede ele alınmış, Makedonya’nın anayasal ismi ve Yunanistan’ın Helenik mirasa ve Makedonya coğrafyasına dair iddiaları üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda AB’nin Yunanistan ve Kuzey Makedonya arasında yaşanan sorunlara yönelik rolü incelenmiştir. Son kısımda ise isim değişikliği sonrasında Kuzey Makedonya’nın AB’ye üyelik durumu tartışılmıştır.

Literatürde Kuzey Makedonya’nın AB üyeliğine dair çalışmalar genellikle üyelik sürecinin Yunanistan tarafından bloke edilmesini tartışmaktadır. Bu çalışma tarihi niteliğe sahip Prespa Anlaşması’nı da içererek, anlaşma sonrasında Makedonya’nın anayasal isminin değişmesi ve Yunanistan vetosunun ortadan kalkması ile güncel durumu ele alarak literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. İsim Krizinin Tarihi Boyutu ve Tarafların İddiaları

Makedonya Cumhuriyeti’nin en uzun sınıra sahip olduğu (246 km) komşusu Yunanistan ile arasında yaşanan krizin birçok nedeni bulunmaktadır. Temel olarak bu sorunlar Yunanistan’ın Makedonya Cumhuriyeti’nin anayasal ismine, anayasasına, tarihine ve kültürüne dair ürettiği karşı tezler ile alakalıdır.

Yunanistan'ın iddialarına göre Makedonya, içerisinde yaşayan nüfusa ve etnik unsurlara bakılmaksızın yalnızca coğrafi bir yerdir. Herhangi bir milleti veya etnik unsuru tanımlamak için kullanılamaz. Kaldı ki, Makedonya Kralı Büyük İskender dâhil olmak üzere tüm Makedonlar ve Makedonya coğrafyasına dair tüm olgu ve semboller Yunanlara aittir ve Helen mirasının birer parçasıdır. Dolayısıyla Makedon dili, etnik kimliği ve kültürü Yunanistan aittir ve yalnızca Yunanlar kendilerini Makedon olarak tanımlayabilirler. Yunan milliyetçilerine göre, 6. yüzyılda bu bölgeye gelmiş olan Slav kabileler kendilerini Makedon olarak tanımlayamazlar. Bu sözde Makedonlar, Üsküplüdür. Yunanistan'ın Makedonya Cumhuriyeti'ne olan kızgınlığı yalnızca ülkenin ismiyle sınırlı değildir. 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiş olan Makedonya Cumhuriyeti'nin anayasasının 1944 yılında kurulmuş olan Makedonya Halk Cumhuriyeti'nin devamlılığına ilişkin atıflar yapması ve bu anayasada Anti-Faşist Makedonya Kurtuluş Meclisi'nin tüm Makedonların tek bir çatı altında birleştirilmesini öngören bildirdedeki maddelere yönelik atıfların olduğu iddiası Yunanistan için egemenliğinin ihlal edildiği kanısını doğurmaktadır. Makedonya Cumhuriyeti Anayasası'nın 3. maddesinde yer alan "Makedonya Cumhuriyeti topraklarının bölünemeyeceği ve ihlal edilemeyeceği" ve 49. maddesinde yer alan "Makedonya Cumhuriyeti'nin başka ülkelerde yaşayan Makedonların ve komşu ülkelerde yaşayan Makedon halkının statü ve haklarını koruyacağı" ifadesi Yunanistan için tehdit olarak kabul edilmektedir. Makedonya Cumhuriyeti ise bu iddiaları tamamen reddetmekte ve Yunanistan'ın kendilerini Slav ırkına ait olarak göstermeye çalıştığını ve bu girişimin zaten üç ayrı devlet altında bölünmüş olan bir halka daha da zarar verdiğini ileri sürmektedir.³ Özetle Yunanistan, hem tarihi ve kültürel olarak Makedon ifadesinin kullanılmasından hem de sınırları içerisindeki Ege Makedonya'sına yönelik hak iddialarının ortaya atılabileceği ihtimalinden rahatsızlık duymaktadır.

Azınlık Hakları Grubu'nun⁴ 1989 yılında yayımlamış olduğu çalışmaya göre Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ege Makedonyası'ndaki en büyük etnik grup Makedonlardı. Raporda, bölgede yaşayan 1 milyon 73 bin 549 kişinin 326 bin 426'sı Makedon, 240 bin 19'u Yunan, geri kalanların ise

³ Nazif Mandacı ve Birsen Erdoğan, *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2001, s. 23-26.

⁴ Minority Rights Group'un Yunanistan sınırları içerisinde yaşayan Makedonlara karşı uyguladığı etnik temizlik politikası hakkında güncel içeriğe erişmek için <https://minorityrights.org/minorities/macedonians-3/> adresi ziyaret edilebilir.

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

Türk, Pomak, Arnavut, Roman, Ulah ve Yahudilerden oluştuğu belirtilmiştir.⁵ Ege Makedonyası’nın 1913 yılında Yunanistan’a bağlanmasından sonra birçok kamu görevlisi, öğretmen ve askeri personel bu bölgeye iskân ettirilmiş ve 1926 yılına kadar geçen süre içerisinde bölgede önemli bir demografik değişim yaşanmıştır. Ayrıca Balkan Savaşları sonrasında binlerce Makedon, Ege Makedonyası’nı terk etmiş ve Bulgaristan’a yerleşmiştir. Bulgaristan ve Yunanistan arasında 1919 yılında gerçekleştirilen “*Neuilly-sur-Seine Antlaşması*” sonrasında da 52 bin ila 72 bin arasında Slav bölgeyi terk ederek Bulgaristan’a yerleşmiştir. Sonrasında gerçekleşen nüfus mübadeleleri ile Türkiye, Bulgaristan ve Vardar Bölgesi’nden 500 bin ila 618 bin arasında Yunan’ın Ege Makedonyası bölgesine iskan sözü konusu olmuş ve bölgede kapsamlı bir popülasyon değişimi yaşanmıştır. Makedonların sayısal olarak azınlığa düşmesine sebep olan bu nüfus hareketlilikleri bölgede Yunan kimliği üzerine inşa edilecek bir süreci de beraberinde getirmiştir.⁶

Yunanistan Hükümeti 1926 yılı itibarıyla söz konusu bölgenin Yunanlaştırılması için elindeki siyasi enstrümanları daha güçlü bir şekilde kullanmaya başlamıştır. 1926’da Yunanistan Hükümeti’nin almış olduğu “332 numaralı karar”, Ege Makedonyası bölgesindeki şehir, köy, nehir ve dağ gibi coğrafi ve siyasi bölgelerin isimlerinin değiştirilmesini emretmiş ve bölgede Makedon varlığını kanıtlayan her türlü olgunun ortadan kaldırılmasını mümkün kılmıştır.⁷ Slavları ve Makedonları çağrıştıran ve anımsatan her ismin tamamen ortadan kaldırılması hedefiyle yalnızca bölge isimleri değiştirilmemiştir. 1927 yılında alınan diğer bir karar ile kilise ve mezarlıklardaki Slavca yazıtların da Yunan yazıtları ile değiştirilmesi zorunlu kılınmıştır. 1936 yılında çıkartılan ‘87 numaralı yasa’ ile de bölgede yaşayan ve Makedonca konuşan tüm bireylerin kişisel isimlerini Yunancaya çevirmesi zorunluluğu getirilmiştir.⁸ Yunanistan’ın Ege Makedonyası’nı Yunanlaştırmak ve üniter devlet altyapısını güçlendirmek için sarf etmiş olduğu siyasi çaba, literatüre “*Grecocized*” olarak geçmiş ve günümüzde iki ülke arasında yaşanan sorunun yeni tecessüm etmiş bir olgu olarak yorumlanmaması gerektiğini ortaya koymuştur.

⁵ Todor Simovski, “The Balkan Wars and Their Repercussions on the Ethnical Situation in Aegean Macedonia”, *Glasnik*, Cilt 16, Sayı 3, 1972, s. 191. Aktaran Human Rights Watch, *Denying Ethnical Identity*, Human Rights Watch, Helsinki 1994, s. 5-6.

⁶ “Aynı yerde”

⁷ Andrew Rossos, “Macedonia and the Macedonians: A History”, *Studies of Nationalities*, (ed.) Wayne S. Vucinich, Hoover Institution Press, Stanford 2008, s. 147.

⁸ “Aynı yerde”

Atina yönetimi, Makedonların bir gün Yunanistan'daki Makedon azınlıkları da ana vatanları ile birleştireceği ve Yunanistan'ın toprak bütünlüğünün ve üniter yapısının bozulacağı endişesi ile özellikle 90'lı yıllarda Makedonya'ya baskı yapmış ve ülkenin uluslararası toplum tarafından Makedonya Cumhuriyeti adıyla tanınmasını önlemeye çalışmıştır.

Makedonya Cumhuriyeti'nin ulusal bayrağında 1970'li yıllarda Ege Makedonyası'ndaki Vergina kentinde bir kazıda bulunan ve Makedon Hanedanlığı'nın sembolü olduğu tespit edilen "*Vergina Güneşini*" kullanması da bu güneşi milli sembol olarak gören Yunanistan açısından kabul edilemez olarak nitelendirilmiştir. 16 ışıklı Vergina Güneşini (*Kutlesh*) bazı yerel yönetimlerin logolarında kullanan Yunanistan, Makedonya'yı kendi tarihi mirası üzerinden kültürel devşirme yapmakla suçlamıştır. Yunanistan, uyguladığı ekonomik ve siyasi baskılar ile 1995 yılında Makedonya'nın bayrağının değiştirilmesini sağlamıştır. Vergina Güneşinden 8 Işıklı Güneş sembolüne dönüştürülen bayrak tasarımı, milliyetçi Makedonları kızdırsa da bu değişiklik zamanla Makedonya'da halk tarafından kabul görmüştür.⁹ Yunanistan, Büyük İskender'in de Makedonlar tarafından sahiplenilmeye çalışıldığını iddia etmekte ve bu durumu Yunan kültürel normlarına saldırı olarak kabul etmektedir.

Ayrıca Makedonya'nın yeni bağımsız olduğu dönemde Makedonya banknotlarında (1 Makedon Denarı) Selanik'teki Beyaz Kule'nin görselinin yerleştirilmesi de iki taraf arasındaki gerginliği arttırmıştır. Yunanistan'ın baskıları ve bağımsızlığını yeni kazanmış olan Makedonya'nın siyasi bir krize sebep olmak istemeyişi ile Beyaz Kule görselli 1 Denarlar tedavüle alınmamıştır.

2. Avrupa Birliği'nin Süreçteki Rolü

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve sonrasında Avrupa Birliği, bağımsızlık ilanından sonra Makedonya'ya karşı belirsizliklerle dolu bir yaklaşım sergilemiştir. AET, Yugoslavya'nın dağılması üzerine özel bir komisyon kurma kararı almıştır. AET tarafından düzenlenen Yugoslavya Konferansı bünyesinde Tahkim Komisyonu kurulmuş, bu Komisyon'un başına da Fransa Anayasa Mahkemesi Başkanı Robert Badinter atanmıştır.

---

⁹"What do the Colors and Symbols of the Flag of Macedonia Mean?", 8 Ağustos 2018, <https://www.worldatlas.com/articles/what-do-the-colors-and-symbols-of-the-flag-of-macedonia-mean.html>, (08.06.2019).

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

Bu Komisyon,¹⁰ Yugoslavya’dan ayrılan devletlerin tanınması için sağlaması gereken koşulları belirlemek amacıyla ilk kez kurulmuştur. 1992 yılında Komisyon raporlarına göre yalnızca Slovenya ve Makedonya’nın kriterleri karşıladığı belirtilmiştir. Ancak Avrupa Topluluğu Konseyi kendi kurmuş olduğu Komisyonun tavsiyelerini göz ardı etmiş, Hırvatistan’ın, kriterleri karşılamadığına dair rapor sunulmasına rağmen, 15 Ocak 1992 tarihinde Slovenya ve Hırvatistan’ı tanımıştır. Temmuz 1992’de ise Yunanistan’ın baskılarıyla Avrupa Topluluğu Konseyi, yeni ülkenin ‘Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya’ ismiyle tanınacağını Lizbon Deklarasyonu ile duyurmuştur. Rusya, Bulgaristan ve Türkiye ise Makedonya’yı kendi anayasal ismiyle tanımayı tercih etmişlerdir.¹¹

AB her zaman kurumsal ve toplumsal anlamda dönüştürücü güce sahip, siyasal ve ekonomik alanda manevra kabiliyeti kuvvetli, etkin bir aktör olarak tasvir edilmiştir. Ancak Balkanlardaki istikrarsızlığı sona erdirebilmek için önemli bir basamak olan Yunanistan-Makedonya krizinin çözümünde sahip olduğu gücü ve etkiyi başarılı bir şekilde kullanamadığı düşünülmektedir. Krizin başladığı dönemlerde Yunanistan, Makedonya’ya karşı AB kartını kullanmaya çalışsa da zaman içerisinde Yunanistan’ın AB içerisindeki meşruiyeti sorgulanmaya başlanmıştır. Öyle ki, Makedonya’nın AB ülkeleri tarafından tanınmasına engel olmaya çalışmış ancak AB’nin en bürokratik kurumu olan Avrupa Komisyonu dahi Yunanistan’ın tavırlarına sempatiyle yaklaşmamıştır. Yunanistan, Makedonya’ya yönelik hassasiyetlerini ve almış olduğu pozisyonu AB üye ülkelere anlatamamıştır. Bu bağlamda Avrupa Komisyonu, entegrasyon politikalarına FYROM’u da dahil etmeye başlamıştır. İlerleyen zamanlarda taraflar arasında sağlanacak olan “Geçici Uzlaş” sonrasında birçok AB ülkesi Makedonya’yı “Makedonya Cumhuriyeti” olarak tanımaya başlayacaktır. Özellikle 2004 genişlemesi sonrasında Birliğe dahil olan ülkelerin birçoğu AB üyeliği öncesinde Makedonya’yı anayasal ismiyle kabul etmiştir. AB ülkeleri hem Makedonya’nın Birliğe dahil olmasını istemiş hem de halihazırda üye olan Yunanistan’a karşı sadık davranmışlardır. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Konseyi gibi kurumlar da bu konuda nihai bir tavır ortaya koyamamış, bir nevi Yunanistan’ın ‘çözumsuzlük’ sürecine katkı sunmuşlardır.¹²

¹⁰ Bir süre sonra komisyon başkanının isminden ötürü Badinter Komisyonu olarak anılmıştır.

¹¹ Zoran Illievski ve Dane Taleski, “Was the EU’s Role in Conflict Management in Macedonia a Success?”, *Ethnopolitics*, Cilt 8, Sayı 3-4, 2009, s. 355-367.

¹² Fotis Mavromatidis, “The Role of European Union in the Name Dispute between Greece and FYR Macedonia”, *Journal of Contemporary European Studies*, Cilt 18, Sayı 1, 2010, s. 47-62.

Yunanistan'ın dış politikası ağırlıklı olarak Türkiye ve Balkan coğrafyası üzerine inşa edilmiştir. Özellikle coğrafi yakınlık ve Soğuk Savaş dönemindeki bölünmeden ötürü Balkanlar, Atina yönetimini fazlasıyla ilgilendirmiştir. Atina yönetimi, bölgeye güç ve çıkar politikasını da içeren radikal bir tavır takınmış,¹³ Washington'un 1994 yılında Üsküp'ü tanıması sonrasında Makedonya'ya karşı 19 ay sürecek olan ticari ambargo¹⁴ uygulamış ve Selanik Limanı'nı Makedonya'dan gelen ve Makedonya'ya giden mallar için kullanıma kapatmıştır.¹⁵

Birçok AB ülkesi Yunanistan'ın tek taraflı ambargosuna açık bir şekilde karşı çıkmış, diyalog kurulması için baskı yapmıştır. Hatta Avrupa Parlamentosu Şubat 1994'te ambargonun kaldırılması için önerge geçirmiş, Avrupa Komisyonu ise Yunanistan'a baskı yapmıştır. Avrupa Komisyonu Başkanı Jack Delors, Yunanistan Başbakanına mektup yazarak ambargonun uygulanabilmesi için geçerli açıklama ve AB hukukunda bu ambargoyu meşru kılan maddelerin sunulmasını istemiştir.¹⁶

Yunanistan'ın kendisinden misliyle küçük ve az nüfuslu Makedonya'yı bir tehdit olarak algılaması ve uluslararası arenada izole etmeye çalışması, Atina'nın hem AB hem de uluslararası alanda kredibilite kaybetmesine neden olmuştur. Yunanistan'ın bu tutumu 27 Mart 1994'te Ioannina'da gerçekleştirilen Birlik üye ülkelerinin dışişleri bakanlarının katıldığı toplantıda da ele alınmıştır. Yunanistan'ın Topluluk antlaşmasına uygun hareket etmediği, özellikle gümrük birliği, ortak ticaret politikası ve iç pazar gibi alanlarda kuralları ihlal ettiği gerekçesiyle Avrupa Komisyonu konuyu Avrupa Adalet Divanı'na taşımaya karar vermiştir.¹⁷

Makedonya'ya yönelik baskıların kendisini siyasi bir çıkmaza sürükleyeceğini ve bu sürecin Türkiye ve Rusya'nın bölgedeki menfaatlerine hizmet edeceğini¹⁸ öngören Atina yönetimi, Balkan ülkelerindeki cezbedici

---

¹³ Mavromatidis, *a.g.m.*, s. 54.

¹⁴ "Greece to Lift Embargo Against Macedonia if It Scraps Its Flag", *The New York Times*, 14 Eylül 1995, <https://www.nytimes.com/1995/09/14/world/greece-to-lift-embargo-against-macedonia-if-it-scraps-its-flag.html>, (10.06.2019).

¹⁵ Edward P. Joseph ve Ognen Vangelov, "Breakthrough in the Balkans: Macedonia's New Name", *Survival Global Politics and Strategy*, Cilt 60, Sayı 4, 2018, s. 37-44.

¹⁶ Illievski ve Taleski, *a.g.m.*, s. 355-367.

¹⁷ "Press Release", *European Commission*, 19 Şubat 2018, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-94-278_en.htm, (09.06.2019).

¹⁸ Mavromatidis, *a.g.m.*, s. 54.

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

yatırım olanaklarından istifade edemeyen Yunan iş çevrelerinin tenkitlerini¹⁹ ve özellikle AB’nin taleplerini de göz önünde bulundurarak Makedonya ile masaya oturma ve bir uzlaşmaya varma kararı almıştır.

2.1. Geçici Uzlaşma

Geçici Uzlaşma (*Interim Accord*), ABD’nin Avrupa ve Kanada İşlerinden Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Holbroke’un girişimleri ve BM Özel Temsilcisi Cyrus R. Vance’nin arabuluculuğuyla 13 Eylül 1995 tarihinde (Makedonya’nın Birleşmiş Milletler tarafından tanınmasından 2 yıl sonra) Yunanistan ile Makedonya arasında imzalanan anlaşmadır. Toplamda 23 maddeden oluşan anlaşma; ikili ilişkilere, insan haklarına, kültürel haklara, dini kurumlara ve ekonomik, ticari, çevresel ve hukuki ilişkilere yönelik içerikten oluşmaktadır.²⁰ Uzlaşmada, Yunanistan’ın Makedonya’yı bağımsız ve egemen bir ülke olarak tanıyacağı, her iki ülkenin de karşı tarafın başkentinde uzlaşılan seviyede diplomatik temsilcilik açacağı (Madde 1), devletlerin birbirlerinden herhangi bir toprak veya bölge talebi olmayacağı (Madde 4), Makedonya’nın farklı bir isimle tanınmış olmasının her iki taraf arasında veya 3. paydaşlarla yapılacak olan ticari faaliyetlere engel olmayacağı (Madde 5), Makedonya’nın ulusal bayrağında tasvir edilmiş olan Vergina Güneşi sembolünü değiştireceği ve anayasasında bulunan toprak talebine yönelik ifadeleri kaldıracağı (Madde 7), Yunanistan’ın ise FYROM isminin kullanılması şartıyla Makedonya Cumhuriyeti’nin bölgesel, uluslararası veya çok taraflı kurum ve örgütlere üye olmasına engel olmayacağı (Madde 11)²¹ gibi hükümleri kapsamıştır.

Geçici Uzlaşma sonrasında Makedonya’nın bayrağında sembolize edilmiş olan Vergina Güneşi kaldırılmış, bayrakta “özgürlüğün yeni güneşi” anlamında tasvir edilen 8 ışınlı güneş görseli kullanılmaya başlanmıştır.²²

Geçici Uzlaşma Makedonya’nın hem uluslararası alanda tanınması hem de Yunanistan ile ikili ilişkilerinin geliştirilmesi bağlamında önemli bir adımdır. Bu Uzlaşma Üsküp’e diğer ülkeler ile diplomatik ilişkilerini iletme,

¹⁹ Birgül Demirtaş Coşkun, “Değişen Dünyada Türk-Yunan İlişkileri”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, (ed.) İdris Bal, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 209.

²⁰ Irena Mancheva, *Macedonia in the EU and NATO: The Importance of Bulgarian Support*, University of Goce Delchev, Faculty of Law, Shtip 2018, s. 5.

²¹ Greece and The Former Yugoslav Republic of Macedonia Interim Accord, No. 32193, 13 Eylül 1995.

²² Makedonya Cumhuriyeti Resmî Gazetesi, 6 Ekim 1995 tarihli ve 47/95 no’lu yasa ile yürürlüğe girmiştir.

Yunanistan ile ilişkilerini geliştirme ve uluslararası topluluklara üye olma fırsatı tanımıştır. Uzlaşının imzalanması sonrasında her iki tarafta da siyasi sürecin başlatılması, hukuki düzenlemelerin ve anayasal değişikliklerin yapılması gerekliliği doğmuş, bu anlamda idari kapasitenin geliştirilmesi ve eş güdümlü koordinasyonun sağlanması için 1996 yılında İrtibat Ofisleri kurulmuştur. Süreç içerisinde BM'nin ev sahipliğinde isim sorununun nihai olarak çözülmesi amaçlanmıştır. Ancak her iki ülke vatandaşlarının ve diasporalarının milliyetçi tavırları ve o dönemki liderler Andreas Papandreou ve Kiro Gligorov'un bu milliyetçi iklimde politik imajlarına zarar vermek istemeyişi sebebiyle Makedonya'nın anayasal isim sorununa kalıcı bir çözüm bulunamamıştır. Süreç içerisinde siyasi toplantılar ve mekik diplomasisi devam etmiştir ancak 1997 yılında BM Özel Temsilcisi Cyrus Vance'in Makedonya'nın anayasal ismi olan Makedonya Cumhuriyeti ismiyle tanınması gerektiğini belirtmesi, Atina tarafından “*kabul edilemez*” bulunmuştur. İsim krizi için nihai bir uzlaşma sağlanamamıştır. Ancak Kosova'daki savaş, Makedonlar ve Arnavutlar arasındaki krizler, Balkan bölgesindeki etnik azınlıklar gibi hususlardan ötürü Yunanistan ve Makedonya arasındaki ikili ilişkiler devam etmiştir.²³

Geçici Uzlaşma her iki tarafa da ekonomik olarak olumlu getiriler sunmuştur. Yunanistan, kendi ürünleri ve yatırımları için önemli bir pazar kazanmış, özellikle can çekişen tekstil sektörü için ucuz iş gücüne erişebilmiştir. Makedonya ise özellikle telekomünikasyon ve bankacılık sektörü gibi önemli alanlarda Yunanistan'dan önemli yatırımlar kazanmış, Yunan yatırımcılar sayesinde ekonomisine nefes aldırabilmiştir.²⁴ Bu Uzlaşma, Atina yönetiminin zarar gören saygınlığının tekrar kazanılması hususunda önemli bir adım olmuştur.²⁵

Yunanistan, Geçici Uzlaşmada Makedonya'nın FYROM ismini kullanması durumunda uluslararası kurumlara üyeliğini bloke etmeyeceğine dair beyanat vermiş, ancak Makedonya'nın NATO üyeliğini veto etmeye

---

²³ Haralambos Kondonis, “Bilateral Relations between Greece and the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, *Athens-Skopje: An Uneasy Symbiosis 1995-2002*, (ed.) Evangelos Kofos ve Vlasias Vlasidis, Papazisis, Atina 2013, s. 56-60.

²⁴ Christos Nikas, “The Effects of the Interim Accord on the Economic Relations Between Greece and FYROM”, *Athens-Skopje: An Uneasy Symbiosis 1995-2002*, (ed.) Evangelos Kofos ve Vlasias Vlasidis, Papazisis, Atina 2013, s. 120-121.

²⁵ Cenk Özgen, “Balkanlar'da Güvenliğe Yönelik Bir Tehdit: Yunanistan-Makedonya Anlaşmazlığı”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 25, 2013, s. 327-345.

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

devam etmiştir. 2008 Bükreş Zirvesi’nde de NATO’ya kabul edilmeyen Makedonya, Geçici Uzlaşımın ihlal edildiğini öne sürerek Yunanistan’ı Uluslararası Adalet Divanı’na şikâyet etmiştir. Uluslararası Adalet Divanı ise Aralık 2011’de Yunanistan’ın Uzlaşımı ihlal ettiğine karar vermiştir.²⁶ Öte yandan mahkemede Yunanistan’ın NATO vetosuna gerekçe olarak “Makedonya’nın irredantizm²⁷ yaptığı ve Geçici Uzlaşımı ihlal ettiği iddiaları” da kabul görmemiş, Makedonya’nın Uzlaşımı ihlal ettiğine dair herhangi bir somut delilin bulunmadığına karar verilmiştir. Makedonya’nın mahkemedeki hukuki başarısı ve Yunanistan’ın mesnetsiz tavırları AB ve NATO nezdinde Makedonya’ya itibar kazandırmıştır.²⁸ Ne var ki bu süreçte Makedonya ile Yunanistan arasında yaşanan isim krizinin uzun yıllardır nihai bir çözüme kavuşturulamaması AB’nin diplomatik saygınlığına zarar vermiştir.

2.2. İsim Değişikliği Öncesi Makedonya’nın Avrupa Birliği İle İlişkileri

AB, 1999 yılında başlatmış olduğu İstikrar ve Ortaklık Süreci (*Stability and Association Process*) ile Batı Balkan ülkelerinin nihai olarak Birliğe üyeliğini hedeflemiş, bölgede istikrarın tesis edilmesi için siyasi ve ekonomik adımlar atmıştır. Makedonya ile ilişkiler de bu zemin üzerine oturtulmuş ve karşılıklı siyasi diyalog ile ikili ilişkiler geliştirilmiştir. Ülke, Kasım 2000’de İstikrar ve Ortaklık Süreci’ne dâhil olmuş, Nisan 2001’de müzakerelerini tamamlamıştır. 1 Nisan 2004 itibarıyla da Makedonya’da İstikrar ve Ortaklık Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Makedonya, 2003 yılında Selanik’te gerçekleştirilen Avrupa Birliği Konseyi Zirvesi’nde potansiyel aday olarak tanımlanmış, 22 Mart 2004’te üyelik başvuru yapmış ve Aralık 2005’te de Avrupa Birliği Konseyi tarafından adaylık statüsünü kazanmıştır.²⁹ Ekim 2009’dan beri Avrupa Birliği Konseyi müzakerelerin

²⁶ “UN Court: Greece Broke the Law in Macedonia Name Dispute”, *EUObserver*, <https://euobserver.com/enlargement/114506>, (10.06.2019).

²⁷ Kelime anlamı itibarıyla bir devletin, sınırları dışında yaşayan, ortak dil, din ve kültür birlikteliği olduğu halkın yaşadığı toprakları da kendi sınırları içerisine dahil etmesi demektir. Yunanistan, Makedonya’ya kendi sınırları içerisinde yer alan Ege Makedonyası bölgesi üzerinden irredantizm suçlaması yapmaktadır.

²⁸ Biljana Vankovska, “The Prespa Agreement, Ethnicity and Nationality”, *Yearbook of the Faculty of Philosophy*, 2019, s. 271-282.

²⁹ Ian Barnes ve Pamela Barnes, “Enlargement”, *European Union Politics*, (ed.) Michelle Cini, Oxford University Press, Bath 2007, s. 434.

başlatılmasını tavsiye etmektedir.³⁰ Ancak Yunanistan'ın veto engeli, Komisyon'un olumlu tavsiyelerine rağmen Makedonya Cumhuriyeti'nin AB üyeliğine uzun yıllar engel olmuştur.

Makedonya, AB entegrasyonu için 2000'li yılların başında Sosyal Demokrat Partisi'nin belirlediği “Güneş de bir yıldızdır” (*The sun, too, is a star*) sloganı ile kendi bayrağındaki güneş ve AB bayrağındaki yıldızlara atfen bir sembolizasyon yapmış ve Makedonya'nın da bir Avrupa devleti olduğunu vurgulamak istemiştir.³¹ Ancak AB üyelik süreci, aday ülkeler için çok boyutlu bir değişim sürecini zorunlu kılmaktadır. Bir aday ülkenin AB'ye üye olabilmesi için siyasal, toplumsal ve ekonomik olarak AB ile uyumlu hale gelmesi gerekmektedir. Bu bağlamda özellikle sosyalizm arka planından gelen ülkelerde AB üyeliği için kapsamlı bir rejim değişikliği gerekli görülmektedir.

AB'nin aday ülkelerle olan ilişkileri, üye ülkelerle olan ilişkilerinden farklıdır. AB, aday ülkeler için tamamlanması gereken bazı kuralları koşulluluk ilkesine bağlayarak sunmaktadır. Bu bağlamda da bazı reformları gerekli kılmakta, yardım ve teknik destek sağlamakta, aday ülkeleri sistematik olarak takip etmekte ve politik diyalogu korumaktadır. Bunun yanı sıra özellikle sosyalist arka plana sahip post-Sovyet ülkelerinde demokratik dönüşümün sağlanması ve serbest piyasa ekonomisinin tesis edilmesi gibi önemli rejim değişiklikleri de Avrupalılaştırmanın temel gereksinimi olarak bilinmektedir.³²

Ülkede siyasal, sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşümlerin sağlanması için AB, bağımsızlığından sonra Makedonya'ya önemli ölçüde finansal yardım yapmaktadır. 1992-1996 yılları arasında PHARE Yardım Programı bünyesinde 85 milyon €'luk bir finansal yardım paketi sağlanmıştır. 1996-1999 yılları arasında ise Avrupa Komisyonu tarafından 68 milyon €'su Yunanistan ile “Ülke Operasyonel Programında” kullanılmak üzere, 37 milyon €'su ise “Sınır Ötesi İş Birliği Programında” kullanılmak üzere

---

³⁰ “EU Enlargement Policy-EU and Western Balkans”, *European Commission*, 17 Mayıs 2019, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, (10.06.2019).

³¹ “The Sun, too, is a Star, isn't it? Macedonia and the European Union”, *Vostokian*, 26 Mayıs 2017, <https://vostokian.com/the-sun-too-is-a-star-isnt-it/>, (19.06.2019).

³² Arolda Elbasani, “Europeanization travels to the Western Balkans”, *European Integration and Transformation in the Western Balkans*, (ed.) Arolda Elbasani, Routledge, Oxon 2013, s. 3-21.

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA'NIN AVRUPA BİRLİĞİ'NE ÜYELİK SÜRECİ

toplamda 105 milyon € yardım yapılmıştır. Ayrıca Bosna Krizi süresince mülteciler için yapılan masraflara katkı sunmak amacıyla Makedonya'ya AB tarafından 45 milyon € finansal yardım sağlanmıştır.³³

AB'nin Makedonya'daki dönüşüm sürecine katkıları ve yardımları yalnızca finansal kaynak sağlamakla kısıtlanamayacak kadar büyük ve önemlidir. AB, Makedonya'nın da dahil olduğu Batı Balkan ülkelerinin siyasal ve ekonomik olarak AB'ye yaklaşması için çeşitli politika enstrümanları uygulamış, bölgede yaşanan krizlerin çözülmesi için inisiyatif ve irade göstermiştir.

AB'nin müdahil olduğu siyasal krizlerden biri Makedonya'da Makedon ve Arnavutlar arasında yaşanan krizdir. AB, 13 Ağustos 2001 tarihinde imzalanan Ohrid Çerçeve Anlaşması sürecinde de önemli diplomatik rol oynamıştır. Makedon Ordusu ile Arnavut Ulusal Kurtuluş Ordusu ve Arnavut Polisleri arasında süren etnik çatışmaların sonlandırılması ve her iki etnik grubun haklarının da anayasal güvence altına alınması arzusu ile ABD ve AB arabuluculuğunda Ohrid Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma Üsküp'te gerçekleşse de uzun süren müzakerelerin Makedonya'daki Ohrid Gölü kıyısında gerçekleşmesi sebebiyle Ohrid Çerçeve Anlaşması ismi verilmiştir. Oldukça kapsamlı bir içeriğe sahip olan bu anlaşma ile Makedonya'da yaşanmakta olan etnik çatışmalar sona ermiş, Anlaşmanın öngördüğü şekilde anayasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Anlaşma, düşmanca tavrın sonlandırılması, âdem-i merkezîyetçi yönetimin geliştirilmesi, eğitim ve anadilin kullanımı, kimliğin ifade edilmesi ve anayasal düzenlemeler gibi çeşitli kısımlar ihtiva etmektedir. Uzun vadede Makedonya demokrasisinin geliştirilmesini ve Avro-Atlantik topluluğa uyumunun hızlandırılması amacı taşıyan Anlaşma, Makedonya sınırları içerisinde yaşanan etnik çatışmaların sonra ermesini, barış ortamının süratle tesis edilmesini, ülkedeki etnik kimliklere saygı duyulmasını ve tüm Makedonya vatandaşlarının çıkarlarının korunmasını önelemiştir. Anlaşmanın en önemli hükümlerinden biri ülkenin resmi dilinin belirlenmesi hususudur. Anlaşmaya göre ülke içerisinde toplam nüfusun %20'sinden fazla oranda Arnavutların bulunmasından ötürü Arnavutça ülkenin 2. resmi dili olarak kabul edilmiştir. %20'lik oranın altında yer alan vatandaşların konuştuğu dillerin de resmi dil statüsü kazanması yerel yönetimlere bırakılmıştır. Bu bağlamda Makedonya'nın bazı belediyelerinde Arnavutça'nın dışında Sırpça, Romence ve Türkçe de resmi dil statüsü kazanmıştır. Bu anlaşma, Makedonya'ya artık bir ulus devlet olmadığını

---

³³ Illievski ve Taleski, *a.g.m.*, s. 361.

gösteren bir statü kazandırmıştır.³⁴ AB'nin arabuluculuk rolü üstlendiği bu anlaşma askeri çatışmaları sona erdirmiş ve barış sürecinin temellerini atmıştır. Ülkedeki azınlık hakları AB tarafından Ohrid Çerçeve Anlaşması'nın uygulanması ile takip edilmiş ve "İstikrar ve Ortaklık Süreci" çerçevesindeki İlerleme Raporları ile ele alınmıştır.

2005 yılında aday ülke statüsü kazanan Makedonya 2006 yılında Batı Balkan ülkelerinin siyasi ve iktisadi ilişkilerinin geliştirilmesi için kurulan Avrupa Ortaklığı Programına dahil edilmiş, 2009 yılında ise AB ile vize muafiyeti uygulanmıştır.³⁵ Bu gelişmeler yaşanırken Makedonya'daki krizleri sona erdireceği düşünülen Ohrid Çerçeve Anlaşması ülkedeki krizleri nihai olarak sona erdirmemiştir. Arnavut azınlıklardan ötürü Parlamentoda yaşanan krizler de AB'yi sürece müdahale etmek durumunda bırakmıştır. Makedonya'nın en büyük Arnavut partisi DUI'nin³⁶ "Badinter Çoğunluğu" yasasının kendi oyları olmadan parlamentodan geçtiğini belirterek Ocak 2007'de parlamentoyu terk etmesi ve boykot etmesi ile yeni bir kriz yaşanmıştır. Yasanın diğer Arnavut partisi DPA'nın³⁷ ve diğer azınlık topluluklarının temsilcilerinin desteğiyle geçmesi mevcut sistemde mümkündür. Ancak DUI, Parlamentoyu terk etmiş ve geri dönmek için bir dizi etnik meseleleri sunmak üzere hükümetle görüşmek istemiştir. DUI, 2001 yılında güvenlik güçleriyle çatışan Arnavut isyancılar için çeşitli hak taleplerinde bulunmuştur. AB ise üyelik müzakerelerin başlatılması için DUI'nin Parlamenteoya dönüşünü koşul olarak sunmuştur. AB'nin üyelik için böyle bir koşul sunması Makedonya içerisinde büyük tartışmalara neden olsa da AB'nin siyasi diyalogun sürdürülmesi çağrısı ile ülkedeki en büyük etnik Makedon partisi VMRO-DPMNE³⁸ ve Arnavut etnik partisi DUI arasında siyasi diyalog süreci başlamıştır. Süreç sonrasında Badinter Prensibi³⁹ altında taslak 46 maddede uzlaşma sağlanmıştır. Uzlaşmanın belirli maddelerine göre etnik azınlıkların temsil edilmediği durumlarda yasama süreci gerçekleşmeyecektir. Ayrıca Parlamenteoda etnik gruplar arasındaki ilişkiyi düzenleyen komite üyelerinde de değişiklikler yapılmıştır. Uzlaşma AB

---

³⁴ Dejan Marolov, "Understanding the Ohrid Framework Agreement", *Civic and Uncivic Values in Macedonia*, (ed.) Sabrina Petra Ramet, Palgrave, Londra 2013, s. 134-163.

³⁵ Selim Vatandaş, "Makedonya'nın AB Üyelik Süreci", *Bilgesam Analiz*, No. 5002, 2003, s. 3.

³⁶ Demokratik Bütünleşme Birliği.

³⁷ Demokratik Arnavutlar Partisi.

³⁸ İç Makedon Devrimci Örgütü-Makedonya Ulusal Demokratik Birliği.

³⁹ Azınlıklara ilişkin yasal düzenlemelerde Parlamenteo onayı sonrasında ikinci bir oylamanın yapılması ve azınlık temsilcilerinin salt çoğunluğunun alınmasını gerektiren ilkeler.

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA
BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

tarafından olumlu karşılanmış, entegrasyona yönelik önemli bir adımın atıldığı vurgulanmıştır.⁴⁰

2012 yılında Bulgaristan da “kendi tarihini çaldığı ve ülkesi hakkında olumsuz eleştiriler yaptığı iddiasıyla” Makedonya’nın üyelik müzakerelerinin açılması sürecini bloke etmiş,⁴¹ Makedonya’nın “iddialar ve manipülasyonlardan uzak durup, komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğini” belirtmiştir. Her iki ülke arasında arabulucu olmak isteyen Avrupa Komisyonu, “Bulgaristan’ın hassasiyetlerinin anlayışla karşılandığını ancak sorunların komşuluk ahlakı ve ruhuyla çözülmesi gerektiğini” belirtmiştir. Tarihi olgular ve olaylar üzerinde yaşanan ihtilafların çözülmesi için Makedonya ve Bulgaristan başbakanları karşılıklı olarak mektuplaşmışlardır. Bulgaristan Cumhurbaşkanı Plevneliev, “Bulgaristan ve Makedonya’nın İlinden⁴² gibi önemli tarihi günleri ortak kutlamasını ancak ulusal tarihlerin milliyetçi bir perspektiften” ele alınmamasını önermiştir. Bulgaristan’ın kendi ülkesinin bağımsızlığı sürecindeki rolünü reddeden Makedonya Cumhurbaşkanı Ivanov ise, Plevneliev’in mektubuna verdiği cevapta “sunulan önerileri anlamamış gibi davranmış” ve Bulgaristan ile yalnızca “Avrupa Günü, Bulgaristan’ın Makedonya’yı tanıdığı günü ve ilk kez diplomatik ilişkiler kurduğu günü” ortak olarak kutlayabileceklerini belirtmiştir. Bu yanıt Sofya tarafından hoş karşılanmamış ve olumsuz tavırlarının daha da kararlı bir şekilde sürdürülmesine neden olmuştur. Arabuluculuk ve ikili ilişkilerle Bulgaristan ve Makedonya arasındaki krizi çözmeye çalışan Avrupa Komisyonu, ihtilafın daha da güçlenmesine sebep olmuştur.⁴³

⁴⁰ “DUI returns to Macedonian Parliament, DPA re-mains in government”, *European Forum for Democracy and Solidarity*, 31 Mayıs 2007, https://www.europeanforum.net/headlines/dui_returns_to_macedonian_parliament_dpa_rema ins_in_government, (15.06.2019).

⁴¹ “Balkans’ steady integration into Europe”, *Strategic Comments*, Cilt 19, Sayı 6, 2013, s. 2.

⁴² İlinden Milli Bayramı 2 Ağustos 1903’te Makedon Devrimci Örgütü’nün Osmanlı’ya karşı isyan başlattığı ve bağımsızlık ilan ettiği gündür. Bağımsızlık ilanından on gün sonra isyan bastırılmış, Makedon hükümeti Osmanlı Ordusu tarafından dağıtılmıştır. Günümüzde Makedonya Devleti 2 Ağustos’u İlinden Milli Bayramı olarak kutlamakta ve 1903’te Osmanlı’ya karşı başlatılan bağımsızlık hareketini anmaktadır. İlinden ismi aynı zamanda Ortodoks Aziz İlya/İlin’den gelmektedir. Zira 2 Ağustos Ortodoksluk inancında Aziz İlya/İlinden Günü’dür.

⁴³ “Bulgaria Vetoes Macedonia’s EU Accession Talks”, *Euractiv*, 5 Kasım 2012, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/bulgaria-vetoes-macedonia-s-eu-accession-talks/>, (17.06.2019).

Yunanistan ve Bulgaristan ile yaşanan krizler ve AB'nin bu sürece diplomatik bir çözüm getirememesi Makedonya içerisinde milliyetçi söylemin artmasına ve siyasal kutuplaşmanın güçlenmesine sebep olmuştur. Özellikle 2006-2016 yılları arasında görev yapmış olan Başbakan Nikola Gruevski döneminde bu atmosfer daha da sertleşmiştir. Başkent Üsküp'te 2010 yılında Antik Yunan medeniyetine ait mimari ve figürlerle 'Üsküp 2014' kentsel dönüşüm projesinin başlatılması, şehir merkezine Yunanların kendi ataları olarak gördüğü Büyük İskender ve Bulgarların kendi lideri olarak benimsediği Çar Samuel gibi tarihi kahramanların devasa heykellerinin dikilmesi ve bu isimlerin havaalanlarına, yollara ve okullara verilmesi Bulgaristan ve Yunanistan'ı fazlasıyla rahatsız etmiştir.⁴⁴ Kimlik inşası ve tarih yazıcılığı amacı taşıdığı iddia edilen bu gelişmeler, beslendiği milliyetçilik akımıyla birlikte zaman içerisinde Makedonya'nın AB ekseninden uzaklaşmasına ve ülkedeki AB reformlarının yavaşlamasına neden olmuştur. Bu tür olumsuz gelişmelere rağmen 2013 yılında Avrupa Komisyonu, Makedonya ile üyelik müzakerelerinin başlatılmasını tekrar tavsiye etmiştir.⁴⁵

2015 yılında ise Başbakan Gruevski'nin⁴⁶ yolsuzluk yaptığı, yargıya müdahale ettiği, muhalifleri ve yargı mensuplarını dinlettiği ortaya çıkmış, ülkede önemli halk hareketleri yaşanmıştır. Kriz çok ciddi boyutlara gelmeden, AB'nin arabuluculuğunda hükümet ve muhalefeti bir araya getiren Pržino Anlaşması⁴⁷ imzalanmıştır. 2015 ve 2016 yıllarında ise Avrupa Komisyonu'nun Makedonya'nın üyeliği için olumlu tavsiyesi "Pržino

---

⁴⁴ Erhan Türbedar, "Üsküp 2014: Makedon Kimliğinin Uyanışı", 22 Ağustos 2011, <https://www.tepav.org.tr/tr/kose-yazisi-tepav/s/2644>, (17.06.2019).

⁴⁵ "The former Yugoslav Republic of Macedonia", *European Commission*, 2013 Progress Report.

⁴⁶ 2003-2017 yılları arasında VMRO-DPMNE'nin liderliğini yapan ve yetkilerini kötüye kullanmak suçundan hüküm giyen Gruevski, 13 Kasım 2018 tarihi itibarıyla Macaristan'a siyasi sığınmacı olarak yerleşmiştir.

⁴⁷ Makedonya'da 2015'deki seçimlerle iktidara gelen VMDO-DPMNE'nin yasa dışı dinlemeler yaptığı, seçimlere hile karıştırdığı, yargıya müdahale ettiği ve yolsuzluk yaptığı iddiaları sonrasında başlayan gösteriler ve gösterileri takiben Hükümetin göstericilere şiddet kullanması neticesinde halk hareketleri artmıştır. 2016 yılı Nisan ayında AB'nin arabuluculuğunda hükümet ve muhalefet arasında uzlaşa sağlanmış ve seçimler yenilenmiştir. Seçim kararının alınmasından sonra sürecin yavaş ilerlemesi ve seçim tarihinin değiştirilmesi gibi gündemlerden ötürü Avrupa Komisyonu, müzakerelerin başlatılmasını tavsiye etmek için Anlaşma maddelerinin uygulanmasını koşul olarak sunmuştur. "EU Enlargement Policy-EU and Western Balkans", *European Commission*, 17 Mayıs 2019, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, (11.06.2019).

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA
BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

Anlaşması’nın Uygulanmasına ve Acil Reform Önceliklerinde” önemli ilerlemelerin kaydedilmesi koşuluna bağlanmıştır. İlerlemelerin kaydedildiğinin gözlemlenmesi ile Nisan 2018’de Avrupa Komisyonu müzakerelerin başlatılması için koşulsuz tavsiyede bulunmuştur. Haziran 2018’de ise Konsey müzakerelerin başlatılması için yol haritası belirlemiştir.⁴⁸

Acil Reform Öncelikleri, Makedonya’nın AB üyeliği için gerçekleştirmesi gereken bir dizi reform kriterini içermektedir. Ülkede dönüşüm sürecinin başlaması sonrasında Makedonya’daki ve AB’deki siyasi aktörler bir araya gelerek emekli AB direktörü Reinhard Priebe’nin öncülüğünde bağımsız bir grubun oluşturulmasını ve bu grubun Makedonya’da basın, kurumların bağımsızlığı, yargı, seçimler ve usulsüz dinlemeler gibi konularda tavsiyeler içeren rapor hazırlamasını kararlaştırmışlardır. Sonradan bu raporlar Acil Reform Önceliklerine dönüştürülmüş ve AB öncülüğünde hükümet ve muhalefet partileri arasında özel bir anlaşma yapılmıştır. Bu Önceliklerin uygulanması, AB üyelik müzakerelerinin başlatılması için önkoşul olarak sunulmuştur.⁴⁹

Hukukun üstünlüğü ve insan hakları, kamu yönetiminde siyasi tutumun ortadan kaldırılması, ifade özgürlüğü ve seçim reformu gibi kriterleri içeren Acil Reform Önceliklerini, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan İlerleme Raporları ile birlikte yorumlamak gerekmektedir. Acil Reform Öncelikleri çok kapsamlı ve detaylı bir paket olarak ele alınmalıdır. Nitekim pakette, hâkim ve savcıların atanma ve görevde yükseltme süreçlerinde siyasallaşmasının önüne geçilmesi, daha şeffaf, tarafsız ve liyakat odaklı kriterlerin tesis edilmesi, yargı düzeninin profesyonel mevzuatlarla geliştirilmesi, veri koruma, temel haklar ve etik konularında nitelikli personel yetiştirilmesi, Kamu Denetçiliği Ofisi’nin Paris ilkelerine uygun bir mevzuata sahip olması, bu kurumun tüm devlet kurumları tarafından hukuki olarak kabul edilmesi ve bu kuruma karşı şeffaf davranılması, kamuda görev yapmakta olan memurların liyakat, şeffaflık ve adil temsil gibi değerlere uygun olarak seçilmesi, geçici pozisyonların daimi pozisyonlara dönüştürülmeden önce bu değerlerin ve ilkelerin gözetilmesi, Venedik

⁴⁸ “EU Enlargement Policy-EU and Western Balkans”, *European Commission*, 17 Mayıs 2019, https://ec.europa.eu/neighborhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, (11.06.2019).

⁴⁹ “Priebe Report Against State Capture in the Western Balkans”, *Regional Anti-Corruption Initiative* 11 Şubat 2019, <http://www.rai-see.org/priebe-report-against-state-capture-in-the-western-balkans/>, (16.06.2019).

Komisyonu'nun önerilerinin göz önünde bulundurularak seçim sisteminde reform yapılması, devlet ve siyasi parti faaliyetlerinin ayrılması ve seçmen listelerinin tetkik edilmesi gibi hukuki ve siyasi dönüşümlerin sağlanması Makedonya'nın AB üyeliği için önem arz eden temel hususlar olarak dikkat çekmektedir.⁵⁰

2017 yılı Mayıs ayında Zoran Zaev'in başkanlığında göreve gelen hükümet, AB ile bütünleşme sürecine sarılmış, hem komşu ülkelerle yapıcı ilişkiler geliştirmeye çalışmış hem de gecikmiş olan AB reformlarının uygulanması için kararlı bir performans sergilemiştir. Makedonya'nın Bulgaristan ile 2017 yılında imzaladığı 'dostluk ve komşuluk' anlaşması⁵¹ bu kararlılığın en önemli göstergelerinden biridir. Avrupa Komisyonu Nisan 2018'de koşulsuz olarak Makedonya ile müzakerelerin başlatılmasını tavsiye etmiştir.⁵² Sürecin geri kalanında en önemli sorun olarak Yunanistan ile yaşanan isim krizinin çözülmesi ve müzakerelerin başlatılması kalmıştır.

3. Makedonya'dan Kuzey Makedonya'ya İsim Değişikliği Süreci

3.1 Prespa Anlaşması

Makedonya ve Yunanistan'ın Dışişleri Bakanları, yaklaşık 27 yıllık görüşmelerden sonra 17 Haziran 2018'de Makedonya ve Yunanistan arasında yer alan Prespa gölü kıyısında bir araya gelerek, bu gölden ismini alan ve Makedonya'nın AB ve NATO üyeliği önündeki Yunanistan vetosunu kaldıracak olan Prespa Anlaşmasını imzalamışlardır. İmza törenine her iki ülkenin devlet başkanlarının yanı sıra Avrupa Komisyonu'nun Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakerelerinden sorumlu üyesi Johannes Hahn, AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini ve Birleşmiş Milletler Özel Temsilcisi Matthew Nimetz de katılmıştır. Makedonya'nın dış politikası, bağımsızlığından bu yana sürekli olarak Yunanistan ile yaşadığı isim ihtilafıyla meşgul olmuştur. Avrupa'da şimdiye kadarki en uzun bölgesel ihtilafardan biri olarak kabul edilen ve Makedonya'ya isim değişikliği getiren Prespa Anlaşması, Geçici Uzlaşma'nın

⁵⁰ "Urgent Reform Priorities for the Former Yugoslav Republic of Macedonia", *European Commission*, Haziran 2015.

⁵¹ "Macedonia Approves Landmark Friendship Treaty with Bulgaria", *BalkanInsight*, 15 Ocak 2018, <https://balkaninsight.com/2018/01/15/macedonia-approves-landmark-friendship-treaty-with-bulgaria-01-15-2018/>, (17.06.2019).

⁵² "EU Enlargement Policy-EU and Western Balkans", *European Commission*, 17 Mayıs 2019, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, (11.06.2019).

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

yerine geçecek ve Makedonya’nın AB üyeliği yolunda kilit bir süreci temsil edecektir. Anlaşma, Makedonya Cumhuriyeti’nin anayasal isminin ‘Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’ olarak değiştirilmesi ve Yunanistan ile yaşadığı bazı ihtilafların çözülmesi durumunda Yunanistan’ın Makedonya’nın AB ve NATO’ya üyeliği önündeki vetoyu kaldıracağını öngörmektedir. Ayrıca anlaşmanın her iki tarafı da birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri saldırgan tavırları ve nefret söylemini sonlandıracaklarını beyan etmişlerdir.⁵³ Ülkenin isminin Kuzey Makedonya olması konusunda uzlaşılmasından sonra ülke vatandaşlarının da Makedon ve Kuzey Makedonya vatandaşları olarak nitelendirilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca anlaşma Slav ve Helen medeniyetleri arasındaki farklara vurgu yaparak Makedonya’nın Antik Yunan medeniyetiyle bir bağının olmadığını da ifade etmektedir.⁵⁴

Anlaşma genel itibarıyla Makedonya’nın anayasal isminin Kuzey Makedonya olarak değiştirilmesi olarak bilinse de ihtiva ettiği 20 madde ile Makedon diline, kültürüne, Kuzey Makedonya vatandaşlığına ve ülkenin NATO üyeliğine dair konulara temas etmektedir. Anlaşmaya göre ülkenin dili Makedon dili, vatandaşları Makedon veya Kuzey Makedonya vatandaşı olarak nitelendirilecek, ülkenin kodu ise Uluslararası Standardizasyon Örgütü (*International Standardization Organization-ISO*) tarafından resmi olarak da kullanılacak olan “MK” ve “MKD” olarak benimsenecektir. Ayrıca ticari isimler, marka tescilleri ve marka isimleri gibi hususlarda ortak bir çalışma grubu kurulacak ve iki taraflı diyalog ile ortak çözümler geliştirilecektir.⁵⁵

Anlaşmanın 1. maddesinin 4. fıkrasına göre Prespa Anlaşması’nın öncelikle Makedonya Parlamentosu tarafından onaylanması ve Yunanistan’ı Anlaşmanın onaylandığına dair bilgilendirmesi gerekmektedir.⁵⁶ Arzu etmesi durumunda Makedonya, Anlaşmayı halk referandumuna da götürebilecektir. Anlaşmanın Yunanistan Parlamentosunda onaya sunulmadan önce

⁵³ Cvete Koneska, “The Macedonia Name Dispute: A Few Drivers and Spoilers of Success”, *Insight Turkey*, Cilt 21, Sayı 2, 2019, s. 51-61.

⁵⁴ Yeliz Şahin, “İKV’den İsim Sorununun Çözümüne Yönelik Makedonya ile Yunanistan Arasında Varılan Anlaşmaya İlişkin Analiz”, https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=2051&id=3221, (16.06.2019).

⁵⁵ Prespa Anlaşması, (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarında açıklanan Farklılıkların Çözümü için Nihai Anlaşma 817 (1993) ve 845 (1993), Geçici Uzlaşımın Sonlandırılması (1995) ve Taraflar Arasında Stratejik Ortaklığın Kurulması), 17 Haziran 2019.

⁵⁶ Prespa Anlaşması’nda taraflar belirtilirken Makedonya Cumhuriyeti’nin ismi kullanılmamıştır. Anlaşmadaki ilk taraf “The Hellenic Republic” olarak ifade edilirken ikinci taraf (Makedonya Cumhuriyeti) Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 8 Nisan 1993 tarihli 47/225 no’lu kararı olarak belirtilmiştir. Bkz. Prespa Anlaşması, 12 Haziran 2018.

Makedonya'nın 2018 yılı sonunda kadar anayasal düzenlemeyi yapması ve değişikliği iç hukuk sistemine yansıtması gerekmektedir. Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle her iki taraf, uluslararası, çok taraflı ve bölgesel kurum ve kuruluşları bilgilendirecek ve artık Anlaşmada belirtilmiş olan anayasal ismi kullanacaktır. Anlaşmanın 2. maddesi ise Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra Yunanistan'ın Kuzey Makedonya'nın NATO ve AB gibi Yunanistan'ın üye olduğu uluslararası kuruluşlarla yapacağı üyelik anlaşmalarını onaylayacağına dair ifadeler içermektedir. Anlaşmanın 3., 4. ve 5. maddeleri tarafların birbirlerinin egemenliklerine ve topraklarına saygı göstereceğini, bölgesel bütünlük ve siyasi bağımsızlıklarına yönelik hiçbir iddiada bulunmayacağını, dostane olmayan tüm davranışlardan kaçınacağını, kendi vatandaşı olmayan kişiler üzerinde hak talep etmeyeceğini, irredantizm, milliyetçi yayılmacılık, şovenizm ve düşmanlık gütmeyeceğini belirtmektedir. 7. madde Helen kültürü, tarihi ve medeniyetinin Yunanistan'a ait olduğu ve Kuzey Makedonya bölgesindeki mirasın, dilin ve kültürün Helen kültüründen farklı olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca Makedon dilinin Güney Slav dilleri grubunda yer aldığı ve Yunanistan'ın Makedonya bölgesindeki antik Helen medeniyeti, tarihi, kültürü ve mirasıyla bir bağının olmadığını vurgulamıştır. 8. madde "tarafardan birinin kendi kültürü ve tarihi mirasına dair bir sembolün diğer tarafça kullanıldığını tespit etmesi durumunda karşı tarafın uyarılacağını, uyarılan tarafın ise gerekli düzeltici faaliyetleri gerçekleştireceğini" belirtmektedir. Aynı zamanda yine 8. maddede, Anlaşmanın imzalanmasını takiben bir ay içerisinde tarihi olayların bilimsel ve gerçekçi bir şekilde aydınlatılması için her iki taraf arasında uzman bir komitenin kurulması ve bu komitenin yaptığı bilimsel faaliyetlerin çıktıları göz önünde bulundurularak okul kitaplarının, müfredatın, haritaların ve tarihi atlasların güncellenmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Anlaşmanın 9. maddesi ilişkilerin muhtelif sektörlerde ve alanlarda geliştirilmesini, 10. maddesi her iki ülkede bulunan diplomatik misyonların Konsolosluk ve Büyükelçilik düzeyine yükseltilmesini, 11. maddesi bölgede barışın tesis edilmesi ve zenginliğin sağlanması için ilişkilere vurgu yapmaktadır. 12. madde düzenli aralıklarla siyasi diyalogun tesis edilmesi, toplantıların organize edilmesini ve Anlaşmanın uygulanması sürecinde karşılıklı dayanışmanın güçlendirilmesini içermektedir. 13. madde denize sınırı olmayan Makedonya'nın denizle ilgili hususlarda Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne atıf yapmaktadır. 14. madde muhtelif sektörlerde ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi ve kurumsal, idari ve vergilendirme gibi bürokratik engellerin aşılması için karşılıklı dayanışmanın güçlendirilmesini öngörmektedir. 15. madde ise eğitim, bilim ve teknoloji alanlarında iş birliğini vurgulamaktadır. 16. madde organize suç, sınır ötesi suç, uyuşturucu

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA
BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

kaçakçılığı ve terör gibi faaliyetlerde iş birliğine, sivil savunma, doğal afet gibi durumlarda dayanışmaya vurgu yapmaktadır. 17. madde savunma ve askeri güvenlik alanlarında kapasite geliştirme, üretimde iş birliği, personel eğitimi, ortak tatbikat ve know-how transferi gibi hususlarda iş birliğini öngörmektedir. 18. madde anlaşmaya yönelik ilişkileri düzenlemektedir. 19. madde Anlaşmanın uygulanmasında ortaya çıkabilecek olan ihtilafların giderilmesi hususunu açıklarken son madde ise anlaşma taraflarına dair nihai hükümleri ihtiva etmektedir.⁵⁷

Makedonya Parlamentosu 20 Haziran 2018 tarihinde muhalefetteki milletvekillerinin boykotuna rağmen toplam 120 sandalyenin 69’unun olumlu oyuyla Prespa Anlaşması’nı onaylamıştır. 25 Haziran 2018’de Yunanistan, AB ve NATO’yu bilgilendirerek Kuzey Makedonya’nın üyeliğine muhalefet etmeyeceğini bildirmiştir. 26 Haziran 2018 tarihinde ise kısmi veto hakkı bulunan Makedonya Cumhurbaşkanı Gjorge Ivanov, “*milli çıkarlara hizmet etmediğini*” ileri sürerek Anlaşmayı imzalamayacağını belirtmiştir.⁵⁸ Cumhurbaşkanının vetosu, parlamentoda konunun tekrar görüşülmesi ve bu ikinci görüşmede basit çoğunluk yöntemiyle aşılabilecek bir veto olduğu için 5 Temmuz 2018 tarihinde Parlamento tekrar toplanmış ve yine muhalefetin boykotu arasında 69 oy ile Anlaşmayı onaylamıştır. Ancak Anlaşma, ülkenin anayasal isminin değiştirilmesini öngördüğü için ülkenin anayasasında da belirli revizyonların yapılması gerekmiştir. Bu bağlamda 30 Eylül 2018 tarihinde ülkede bir referandum gerçekleştirilmiş ve Makedon vatandaşlarına “*Makedonya ve Yunanistan arasındaki anlaşmayı kabul ederek Avrupa Birliği ve NATO üyeliğine var mısınız?*” sorusu yöneltilmiştir. Hukuki bağlayıcılığı olmayan bu referanduma halkın yalnızca %36.8’i katılım göstermiş ve referandum sonucunda katılımcıların %91.4’ü Anlaşmayı onaylamıştır. Makedon Anayasasına göre katılımın %50’nin altında olduğu referandumlar hukuken geçersiz sayılmaktadır. Ancak bu tür referandumlar bağlayıcı olmadığı için Makedon başbakan referandumdan çıkan olumlu sonucu da göz önünde bulundurarak anayasal düzenlemenin gerçekleştirilmesi ve Anlaşmanın yeniden parlamentoya sunulması kararını almıştır. Öte yandan referandumdaki düşük katılım, Prespa Anlaşması’na karşı olup halkın iradesine saygı göstereceğini belirten milletvekillerini parlamentoda gerçekleşecek olan oylamaya katılma ve anayasa düzenlemesine “ret” oyu verme konusunda teşvik etmiştir. Parlamentodaki

⁵⁷ Prespa Anlaşması, 17 Haziran 2019.

⁵⁸ “Macedonia President Refuses to Sign Greece Name Deal”, *BalkanInsight*, 26 Haziran 2018, <https://balkaninsight.com/2018/06/26/macedonia-president-refuses-to-sign-greece-name-deal-06-26-2018/>, (19.06.2019).

yaklaşık 3 aylık tartışma ve siyasi ihtilaflardan sonra 11 Ocak 2019 tarihinde 39'a karşı 81 kabul oyuyla Prespa Anlaşması'nın uygulanmasına yönelik anayasa düzenlemesi kabul edilmiştir. Parlamentoda ikinci defa görüşülmüş olan anayasa değişikliğinin en az üçte iki çoğunlukla kabul edilmesi gerekmemiştir. İlk görüşmede %50 destek yeterliyken, ikinci görüşme, çok daha zor bir süreç olarak Makedonya'daki siyasi iklime yansımıştır.⁵⁹ Netice itibarıyla anayasa düzenlemesi Parlamento tarafından onaylanmış, ülkenin anayasal isim değişikliği için önemli bir irade ortaya konmuştur.

Yunanistan Parlamentosu ise 25 Ocak 2019 tarihinde 300 milletvekilinin 153'ünün desteğiyle Prespa Anlaşması'nı onaylamıştır. Ancak anlaşma her iki ülkenin halkı tarafından da tam ittifakla kabul edilmemiş, toplumda kutuplaşmalara sebep olmuştur. Bazı milliyetçi Makedonlar, isim değişikliği sürecini ve Kuzey Makedonya ismini Yunanların kazandığı bir zafer olarak görürken, Yunanistan'daki sağ görüşlü partiler ve milliyetçi vatandaşlar “tek bir Makedonya'nın olduğunu onun da Yunanistan'a ait olduğunu” öne sürerek Prespa Anlaşması'na tepki göstermiştir. Yunanistan'da ana muhalefet lideri Kyriakos Mitsotakis ise anlaşmayı “*ulusal bir ihanet*” olarak nitelendirmiştir.⁶⁰

Prespa Anlaşması taraflar arasındaki asimetric güç ilişkisinden ötürü basit bir anlaşmanın oldukça ötesindedir. Çünkü etnik milliyetçiliğe dair birçok husus bu krizde yer almıştır. Tarihi perspektiften değerlendirildiğinde ve Yunanistan'ın Helen mirasına yönelik iddiaları dikkate alındığında Anlaşma, Yunan milliyetçilerine verilen bir taviz olarak görülmektedir. Hatta Anlaşma, Yunanistan ulus devletinin antik Makedon geleneklerine olan üstünlüğünün bir göstergesi olarak da yorumlanmıştır.⁶¹ Her ne kadar Yunanistan, “Makedonya” ifadesinin geçtiği bir isim değişikliğini çözüm olarak görmese de coğrafi nitelendirmeye iki taraf arasında dengeli bir uzlaşmaya varılmıştır.⁶² Öte yandan milliyetçi Makedonlar bu anlaşmayı Yunanistan'ın zaferi olarak yorumlasalar da sağlanan uzlaşma ile hem Makedonya üzerindeki kimlik krizi adına bir çözüm iradesi gösterilmiş, hem

⁵⁹ “North Macedonia Name Change Goes into Effect”, *Political Geography Now*, 18 Şubat 2019, <https://www.polgeonow.com/2019/02/north-macedonia-name-change-complete.html>, (19.06.2019).

⁶⁰ “Greek MPs Ratify Macedonia Name Change in Historic Vote”, *The Guardian*, 25 Ocak 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/25/greek-mps-ratify-macedonia-name-change-historic-vote>, (17.06.2019).

⁶¹ Vankovska, “The Prespa Agreement, Ethnicity and Nationality”, s. 3-7.

⁶² Şahin, *a.g.e.*

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

de ülkenin muhtemel NATO üyeliği ile güvenliği, muhtemel AB üyeliği ile de ekonomisi için önemli gelişmeler yaşanmıştır. AB nezdinde ise bu anlaşma eşsiz ve tarihi bir adım olarak görülmüştür.

Anlaşma 12 Şubat 2019 tarihinde Makedonya ve Yunanistan’ın Birleşmiş Milletler’i bilgilendirmesi ile yürürlüğe girmiştir.⁶³ Anlaşmanın yürürlüğe girmesi sonrasında Makedonya’nın AB üyeliği önündeki önemli bir engel ortadan kalkmış, Yunanistan, Makedonya’nın NATO üyelik protokolünü onaylamıştır.

3.2. Prespa Anlaşması Sonrası Avrupa Birliği ile İlişkiler

Makedonya’da 5 Mayıs 2019 tarihinde 2. turu gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, ülkenin anayasal isminin değişmesini destekleyen siyasetçiler arasında yer alan AB yanlısı Stevo Pendarovski’nin oyların %51,65’ini alarak Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanması⁶⁴ ve seçim sonuçlarının açıklanmasını takiben zafer konuşmasında ‘Avrupa için hazır olduğumuzu gösterdik’ açıklamasını yapması,⁶⁵ ülkede AB sürecinin ivmeleneceği algısı doğurmuştur. Hem isim krizinin ortadan kalkması hem de AB yanlısı bir Cumhurbaşkanının göreve gelmesi Kuzey Makedonya’nın AB ile ilişkilerini daha da ilerleteceğini göstermiştir.

AB’nin Kuzey Makedonya 2019 İlerleme Raporu 29 Mayıs 2019 tarihinde yayımlanmıştır. Siyasi kriterlerin karşılanması bağlamında 2019 AB İlerleme Raporu’na göre Kuzey Makedonya, son rapor süreci boyunca AB reformlarını istikrarlı bir şekilde uygulamaya devam etmiştir. Hükümetin kuvvetler ayrılığının restore edilmesi ve demokrasi ile hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi çerçevesinde atmış olduğu adımlar takdirle karşılanmıştır. Kapsayıcı ve açık siyasi bir atmosferde, adalet, yolsuzlukla mücadele, organize suçlar ve kamu yönetimi gibi alanlarda ortaya konulan somut çıktılar ve hükümetin farklı paydaşları da içerisine alan uzlaştırıcı tavrı ile şeffaf ve kapsayıcı bir süreç tesis edilmiştir. Tarihi niteliği olan Prespa Anlaşması’nın imzalanmasını takiben gerçekleştirilen referandumda halk NATO ve AB’ne

⁶³ “Secretary-General Congratulates Greece, Republic of North Macedonia on Settling Long-Standing ‘Name’ Dispute, as Agreement Enters into Force”, *United Nations*, 10 Mayıs 2019, <https://www.un.org/press/en/2019/sgsm19460.doc.htm>, (22.06.2019).

⁶⁴ “Presidential Elections 2019”, *Republic of North Macedonia State Election Commission*, 6 Mayıs 2019, <https://rezultati.sec.mk/en-US/1/r>, (22.06.2019).

⁶⁵ “What is next for North Macedonia?”, *Euronews*, 7 Mayıs 2019, <https://www.euronews.com/2019/05/06/what-s-next-for-north-macedonia-euronews-answers>, (22.06.2019).

üyeliği destekleyen bir yanıt vermiştir. Öte yandan, nadiren artan tansiyonlara rağmen etnik gruplar arasında oldukça sakin bir ilişki tesis edilmiştir. Ayrıca Kuzey Makedonya devletinin 2001 yılında çatışmaların sona ermesini ve çoklu etnik yapının korunmasını sağlayan Ohrid Çerçeve Anlaşması'na bağlılığı da Raporda ele alınmıştır. Kamu yönetimi, yargı sistemi, organize suçlarla mücadele, yolsuzlukla mücadele, temel haklar, ifade özgürlüğü, bölgesel dayanışma, ekonomik kriterler ve göç gibi konularda kaydedilen ilerlemeler ele alınmış, gelişmeler takdirle karşılanmış, bazı başlıklarda daha fazla gelişmenin kaydedilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.⁶⁶

Raporda isim değişikliğine dair ele alınması gereken konulardan biri de “iyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel iş birliği” başlığı altında tartışılan hususlardır. Birleşmiş Milletler'in himayesinde ve AB'nin güçlü desteğiyle Yunanistan ile Kuzey Makedonya'nın imza atmış olduğu tarihi anlaşma hem bölgedeki hem de Avrupa'daki uzlaşmanın bir örneği olarak yansımaktadır. Yunanistan Prespa Anlaşması'nın yürürlüğe girmesini takiben NATO üyelik protokolünü ilk onaylayan ülke olmuştur. Başbakan Çıpras'ın Nisan 2019'da Kuzey Makedonya'yı ziyaret etmesi ve savunma, gümrük ve sınır kapıları gibi hususlarla 6 farklı anlaşmanın imzalanması bölgesel istikrarın artmasına katkı sunmuştur. Görüşmeler neticesinde Kuzey Makedonya ve Yunanistan arasında doğrudan hava taşımacılığı tekrar başlatılmıştır. Rapora göre, komşularla iyi ilişkilerin geliştirilmesi Kuzey Makedonya'nın Avrupalılaşması anlamında kilit role sahiptir. Bu tür ilişkilerin bölgedeki uzlaşma kültürü ve istikrara katkı sunduğu belirtilmiştir. Kuzey Makedonya “Güney Doğu Avrupa İş Birliği Süreci, Bölgesel İş Birliği Konseyi, CEFTA, Enerji Topluluğu Anlaşması, Avrupa Ortak Havacılık Alanı Anlaşması, Merkezi Avrupa İnisiyatifi, Göç ve İltica Bölgesel İnisiyatifi, RECOM, RYCO, ReSPA, Adriyatik-İyonya İnisiyatifi ve Brdo-Brijuni” Süreci gibi gelişmelerde aktif rol almıştır.⁶⁷

Kuzey Makedonya ayrıca Batı Balkanlardaki Bölgesel Ekonomik Alan'ın kalkındırılması için Çok Yıllı Eylem Planı'nda da yer almıştır. Batı Balkanlar diyalogu Üsküp'te Dijital Ajanda'nın uygulanması zirvesinde de devam etmiştir. Kuzey Makedonya'nın da dahil olduğu, Nisan 2019'da Belgrad'da düzenlenen Dijital Zirve'de imzalanan roaming anlaşması ile Haziran 2021'den itibaren AB içi seyahatlerde mobil dolaşım için ekstra

⁶⁶ “North Macedonia 2019 Report”, *European Commission*, 29 Mayıs 2019, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-north-macedonia-report.pdf>, (24.06 2019).

⁶⁷ “Aynı yerde”

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

ücret ödenmesi uygulaması sona erecektir. Avrupa Birliği’nin medya üzerine konferansı da (*Media Days*) Üsküp’te düzenlenmiştir. Üye Ülkeler ve Batı Balkan Ülkeleri Ekim 2018’de Tiran’da bir araya gelerek ‘Batı Balkanlarda Terörle Mücadele Ortak Eylem Planını’ imzalamışlardır. Sonrasında Şubat 2019’da Podgorica’da Temiz Enerji Akışı Toplantısı’nda bir araya gelen Batı Balkanlar’ın Çevre ve Enerji Bakanları, “Tüm Avrupalılar için Temiz Enerji Paketi” çerçevesinde Paris Anlaşması’nın ve Enerji Topluluğu’nun şartlarının uygulanması için önlemler alacaklarını beyan etmiştir. Kuzey Makedonya, diğer genişleme sürecindeki ülkelerle ve komşu AB ülkeleri ile ikili ilişkilerini yapıcı bir şekilde geliştirmiştir. Başbakan Zaev’in Şubat 2019’da Sofya’yı ziyaret etmesi bunun bir örneğidir. Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Ortak Hükümetler Arası Komisyonu Toplantısı, kurulduktan 10 yıl sonra Mart 2019’da Üsküp’te toplanmıştır. Makedonya’nın Bulgaristan ile imzalamış olduğu “Dostluk, İyi Komşuluk ve İş Birliği Anlaşması” ortak komisyonların toplantıları ile yapıcı bir şekilde devam etmekte ve bu gidişat AB tarafından takdir edilmektedir. Öte yandan iyi ikili ilişkilerin geliştirildiği Bulgaristan, Kuzey Makedonya’nın NATO üyelik protokolünü onaylamıştır.⁶⁸

Netice itibariyle Avrupa Komisyonu, Kuzey Makedonya’nın AB’ye katılım sürecindeki reformlarını takdir etmiş, üyelik müzakerelerinin başlatılmasını resmi olarak tavsiye etmiştir. Komisyon, raporda Üsküp’ün “özellikle yolsuzluk ve organize suçlara karşı önemli ilerlemeler kaydettiğini ve AB ile müzakereler için hazır olduğunu” belirtmiştir.

4 Haziran 2019’da Kuzey Makedonya Başbakanı Zoran Zaev ve Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker Brüksel’de bir araya gelmişlerdir. Görüşmede Juncker; “AB dışişleri bakanlarının Kuzey Makedonya’nın üyelik sürecini 18 Haziran’da tartışacağını, sonrasında gerçekleşecek olan AB-28 Konseyinde de müzakerelere dair nihai kararın alınacağını” belirtmiştir. Juncker aynı zamanda, “Romanya dönem başkanlığının konuyu Genel İşler Konseyi’nin toplantı gündemine aldığı ve Avrupa Komisyonu’nun önümüzdeki yaz içerisinde Kuzey Makedonya’nın üyeliğine dair tüm hususu netleştirmek niyetinde olduğunu” dile getirmiştir. Başbakan Zoran Zaev ise “AB’den hayır cevabı almaları durumunda parlamentolarındaki çoğunluğu kaybedip, hükümetin ciddi bir yara alacağını ve erken seçim yapmak durumunda kalacaklarını” belirtmiş, bu durumda

---

⁶⁸ “Aynı yerde”

“vatandaşları nezdinde AB’nin güven kaybı yaşamasına neden olacağını ve milliyetçiler için fırsat doğacağını” altını çizmiştir.⁶⁹

12 Haziran 2019’da Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Stevo Pendarovski’nin Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk’u ziyaretinde Tusk; “Kuzey Makedonya’nın kat ettiği ilerlemeden memnun olduğunu, özellikle son Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ülkenin Avro-Atlantik oryantasyona sahip olduğunu, AB üyeliği için önemli testleri geçtiğini ve Avrupa Komisyonu tarafından üyelik müzakerelerinin tavsiye edildiğini” belirtmiştir. Ancak Tusk, “tüm AB ülkelerinin Kuzey Makedonya’nın üyelik müzakerelerinin başlatılması hususunda hazırlıklı olmadığını, ortak uzlaşmaya varmanın biraz zaman alacağını ve Avrupa Konseyi başkanı olarak üye ülkeleri etkileyemeyeceğini” de belirtmiştir.⁷⁰

Tüm bu gelişmelerden sonra Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Bulgaristan, İtalya, Malta, Avusturya, Hırvatistan, Slovenya, Polonya ve Slovakya, “Kuzey Makedonya ve Arnavutluk için üyelik müzakerelerinin başlatılmasını” destekleyen bir ortak açıklama yapmış, Batı Balkanlar genişlemesinin bölgede demokrasiyi, istikrarı ve refahı güçlendireceğinin altını çizmiştir. Ortak açıklamada Kuzey Makedonya’nın Yunanistan ile yaptığı anlaşmanın tarihi nitelikte bir başarı olduğu vurgulanmış ve üye ülkelerin bu süreci desteklemesi ve Batı Balkanlar’da reform sürecinin devamı için Kuzey Makedonya’nın üyelik müzakerelerinin Haziran 2019’da başlatılması talep edilmiştir.⁷¹ Öte yandan Almanya, Fransa ve Hollanda üyelik müzakerelerinin başlatılması için Kuzey Makedonya’nın tam olarak hazır olmadığını düşünmüştür.⁷²

---

⁶⁹ “North Macedonia en course to join NATO, awaits decision on EU bid”, *Euroactiv*, 5 Haziran 2019, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/north-macedonia-en-course-to-join-nato-awaits-decision-on-eu-bid/>, (25.06.2019).

⁷⁰ “Remarks by President Donald Tusk after his meeting with President of North Macedonia Stevo Pendarovski”, *Council of the European Union*, Statements and Remarks, 12 Haziran 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/12/remarks-by-president-donald-tusk-after-his-meeting-with-president-of-north-macedonia-stevo-pendarovski/>, (25.06.2019).

⁷¹ “Joint Statement on the EU commitment to the Western Balkans’ European integration”, *Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland*, 11 Haziran 2019, <https://www.gov.pl/web/diplomacy/joint-statement-of-the-foreign-ministers-on-the-eu-commitment-to-the-western-balkans-european-integration>, (25.06.2019).

⁷² “Outlook For The European Council and Euro Summit Meetings”, *European Parliamentary Research Service Blog*, 19 Haziran 2019, <https://epthinktank.eu/2019/06/19/outlook-for-the-european-council-and-euro-summit-meetings-20-21-june-2019/>, (25.06.2019).

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

18 Haziran 2019’da Lüksemburg’da gerçekleşen Genel İşler Konseyi toplantısı sonrasındaki basın duyurusunda Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu’nun “Kuzey Makedonya için üyelik müzakerelerinin başlatılması tavsiyesi göz önünde bulundurularak, tarihi niteliğe sahip Prespa Anlaşması’nın ve Bulgaristan ile yürütülen İyi Komşuluk İlişkileri Anlaşması’nın altı çizilerek, Kuzey Makedonya’nın üyelik müzakereleri tartışmasının kısıtlı zaman içerisinde ele alınamayacak kadar önemli bir konu olduğunu belirtmiş ve Ekim 2019’a kadar bu konuda net ve nihai bir karara varacağını” açıklamıştır.⁷³ Yani Avrupa Konseyi, Haziran 2019’daki zirvesinde Kuzey Makedonya’nın üyelik müzakerelerinin başlatılmasına dair net bir tarih vermemiş ve ülkenin beklentilerini karşılamamıştır.

İsim sorununun çözüm aşamasında olduğu ve Prespa Anlaşması’nın nihai onay sürecinin henüz tamamlanmadığı Haziran 2018 Zirvesinde de Komisyon’un tavsiyesine rağmen üyelik müzakerelerinin başlatılmaması, Konsey’in Acil Reform Öncelikleri, Pržino Anlaşması ve Prespa Anlaşması gibi süreçlerin ön koşul olarak sunulması⁷⁴ ve onca reform, ilerleme ve isim krizinin nihai çözüme kavuşmasına rağmen Haziran 2019 Zirvesinde üyelik müzakereleri için yine bir tarihin verilmemesi Kuzey Makedonya’ya kısmi bir hayal kırıklığı yaşatmıştır.

Ekim 2019’da gerçekleştirilen AB Zirvesinde de Kuzey Makedonya ve Arnavutluk’un müzakerelerinin başlatılması için yeşil ışık yakılmamıştır. AB ülkelerinin büyük bir kısmının desteğinin alınmasına rağmen oy birliği ile alınması gereken kararda Fransa, Hollanda ve Danimarka’nın müzakerelerin başlatılması kararını veto ettiği bildirilmiştir. Avrupa Komisyonu Başkanı Juncker, bu durumu “önemli bir tarihi hata” olarak nitelendirmiş, “AB’nin verdiği sözleri tutmadığı için kredibilite kaybettiğini” savunmuştur.⁷⁵

⁷³ “Council conclusions on enlargement and stabilisation and association process”, *Council of the EU*, Press Release, 18 Haziran 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process/>, (25.06.2019).

⁷⁴ “Enlargement and Stabilisation and Association Process-Council Conclusions”, *Council of the European Union*, 10555/18, Brüksel, 26 Haziran 2018.

⁷⁵ Alice Tidey, Lauren Chadwick ve Efi Koutsokosta, “A Grave Historic Error: Juncker hits out as North Macedonia and Albania have EU bids blocked”, 18 Ekim 2019, <https://www.euronews.com/2019/10/18/france-denmark-and-netherlands-block-albania-s-eu-membership-bid>, (24.10.2019).

Birliğin lokomotifi ve en büyük siyasi gücü olan Almanya ise zaman içerisinde Kuzey Makedonya'nın üyelik müzakerelerinin başlatılması için gerekli kriterleri sağladığını beyan etmiştir. Almanya Şansölyesi Merkel, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk'un AB'ye üyeliğinin bu aday ülkelere olduğu kadar AB'ye de önemli katkılar sunacağına inandığını belirtmiştir.⁷⁶ Danimarka, Hollanda ve Fransa gibi ülkeler Kuzey Makedonya'nın üyeliğine direnç göstermiş olsa da Almanya'nın bu husustaki tavrı katılım müzakerelerinin başlatılması için umut vermektedir. Almanya'nın AB içerisindeki siyasi etkinliği göz önüne alındığında AB içi karar verme sürecinin nasıl bir yöne evrileceği ise Kuzey Makedonya açısından merak edilmektedir.

Birlik içerisindeki iç dinamiklerin değişken olması, üye ülkelerin Kuzey Makedonya'nın olası üyeliğine dair farklı fikirlere sahip olması ve bunlara paralel olarak AB'nin Kuzey Makedonya konusunda kararlı ve istikrarlı bir duruş sergileyememesi Birliğin bölgedeki aktörlüğüne yönelik tartışmaları daha da güçlendirmektedir. Nitekim AB'nin bölgede ne tür bir rolü olduğu ve nasıl bir aktör olduğu uzun zamandır tartışılmaktadır. Çünkü AB'nin Balkanlara yönelik politikaları çok farklı evrelerden geçmiş, zamanla AB'nin bölgeye yaklaşımı da dönüşüme uğramıştır. 1990'lı yıllarda başarısız bir aktör olan AB, 2000'lerin başından itibaren bölge ülkelerine üyelik perspektifi sunarak Balkanları Brüksel yörüngesine almayı planlamıştır. Demokrasinin teşviki de siyasi koşulluluk olarak kabul edilmiştir. Ancak AB'nin Batı Balkanlar ülkeleri üzerindeki dönüştürücü gücü demokratikleştirme enstrümanı ile sınırlı kalmış, AB'nin bölgeye etkisi, siyasal seçimlerin Batı standartlarındaki gibi yapılmasını sağlamıştır. İstikrar ve Ortaklık Süreci ile AB üyesi olabilme alternatifini Batı Balkan ülkeleri için önemli bir dönüşüm motivasyonu sağlamıştır ancak AB'ye tam üyelik hususunda net tarihin verilmemesi bölgedeki aktörlüğü üzerine tartışmaları güçlendirmektedir.⁷⁷

---

⁷⁶ "Merkel to push for Albania, North Macedonia EU accession talks", *Euronews*, 27 Ocak 2020, <https://www.dw.com/en/merkel-to-push-for-albania-north-macedonia-eu-accession-talks/a-52161831>, (12.02.2020)

⁷⁷ Birgül Demirtaş, "AB'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar'da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarısızlar", *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri*, (ed) Sanem Baykal, Sinem Akgül Açıkmeşe, Belgin Akçay, Çağrı Erhan, Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2018, s. 203-206.

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra “Bir Daha Asla!” sloganını benimseyen ve bölgesinde barışı tesis etme gibi bir misyon üstlenen AB⁷⁸ Kuzey Makedonya’nın üyeliği sürecinde net bir duruş sergilememesinden dolayı gücüne ve etkisine dair tartışmaların daha da şiddetlenmesine sebebiyet vermiştir. AB’nin ekonomik veya dönüştürücü bir güç olarak varlığı herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak özellikle dış politika konularında AB’nin kriz çözebilme yetkinliği halen tartışılmaktadır.⁷⁹ Kuzey Makedonya meselesi AB’nin bu hususta yetersizliğini gözler önüne sermiş ve AB’nin aktörlüğünü tekrar tartışmaya açmıştır.

Kuzey Makedonya’nın üyelik müzakerelerinin başlatılmasına dair sürecin ne zaman başlayacağı belirsizliğini korurken, Mayıs 2020’de Zagreb’de gerçekleştirilmesi planlanan Balkan Zirvesi sırasında gündeme alınacağı öngörülmektedir.

Sonuç

AB, kendisini ilgilendiren birçok krizde, krizin bertaraf edilmesi ve sürdürülebilir bir çözümün geliştirilmesi için güçlü bir irade göstermeye her zaman gayret etmiştir. Nitekim Kuzey Makedonya’da Arnavutlarla yaşanan kriz ortamı, Ohrid Çerçeve Anlaşması’na giden çözüm süreci ve sonrasında ülkede yaşanan siyasi krizlerin aşılmasını sağlayan Pržino Anlaşması bunun en önemli göstergeleridir. İstikrar ve Ortaklık Süreci ile de AB’nin Kuzey Makedonya’ya sunduğu finansal ve yapısal katkılar yadsınamayacak ölçüde önemli olup, bu süreç Kuzey Makedonya’nın Avrupalılaşma sürecini oldukça hızlandırmıştır. Ancak AB’nin, ülkenin isim krizinde yaklaşık 27 yıldır tatmin edici bir çözüm geliştirememesi ve Yunanistan’ın gerekçeleri ile baltalanan sürece tutarlı ve çözüm odaklı bir duruş sergileyememesi AB’nin ‘kriz çözücü’ rolüne ve sıfatına gölge düşürmüştür. Geçici Uzlaşma sürecinde de ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı ve BM Özel Temsilcisinin önemli bir rol üstlenmesi ve AB’nin beklenen manevrayı yapmamış olması yine AB’ye olan güveni sarsmıştır.

⁷⁸ Ayşegül Gökcalp Kutlu ve Zeynep Sıvar Yeniceler, “Normatif Bir Güç Olarak Avrupa Birliği”, *Social Sciences Studies Journal*, Cilt 4, Sayı 18, 2018, s. 1605-1610.

⁷⁹ Fatmanur Kaçar ve Kübra Öztürk, “Avrupa Birliği’nin Normatif Gücü: Kavramsal Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 28, 2017, s. 359-370.

2005 yılından beri adaylık statüsünde beklemekte olan ve 2009 yılından bu yana Avrupa Komisyonu'ndan 'müzakerelerin başlatılması' hususunda tavsiye alan Kuzey Makedonya'nın AB üyeliğinin Yunanistan tarafından katı ve kararlı bir şekilde engellenmesi, ülkenin AB üyeliği sürecinde önemli bir motivasyon kaybı yaşamasına sebep olmuştur.

İsim sorunun her bir aşamasında etnisite ve milliyet kavramının olduğu aşıkardır. Bu bağlamda Prespa Anlaşması, belirli maddeleri olan hukuki bir uzlaşımın ötesinde etnik ve kültürel ihtilafları da içerisine alan önemli bir süreçtir.

Prespa Anlaşması sonrasında ülkenin anayasal isminin değiştirilmesi Makedonlar açısından Yunanistan'ın bir zaferi olarak görülse de ülkenin AB üyeliği önünde kilit roldeki bir engelin aşılmış olması daha fazla siyasal ve demokratik reformların yapılacağı sonucunu doğuracaktır. Bölgenin en dominant aktörü olan AB ile ilişkilerini daha da güçlendirecek olan Kuzey Makedonya'da önemli dönüşümlerin olacağı bilinmektedir.

Anayasal isim değişikliği gibi oldukça önemli bir kararı uygulama iradesi gösteren ve kendisinden beklenen reformları gerçekleştirerek önemli bir dönüşüm sürecine giren Kuzey Makedonya'nın gerçekleştirdiği siyasi, hukuki ve ekonomik dönüşümler, ülkenin AB üyeliğine dair motivasyonunun en önemli göstergeleridir. Ancak Haziran 2019'da ve Ekim 2019'da üyelik müzakerelerine dair olumlu kararın alınmaması Kuzey Makedonya için ağır bir hayal kırıklığı yaşatmış, bölgeye ve AB-Kuzey Makedonya ilişkilerine hasar bırakacağı kanaati doğurmuştur. Sürecin nihai bir zemine oturtulmaması AB'nin bölgedeki güvenilirliğine ve saygınlığına da zarar vermiştir. Ancak Almanya Şansölyesinin Kuzey Makedonya'ya dair olumlu mesajlar vermesi de süreçte umut veren bir gelişme olarak not edilmelidir.

Kuzey Makedonya, anayasal isim değişikliği gibi oldukça önemli bir süreçten geçmiş, ülkede devlet yönetimi alanında büyük dönüşümler yaşanmış, AB üyeliği için ise gerekli reformların gerçekleştirilmesi konusunda oldukça güçlü bir irade ortaya konmuştur. Bunca gelişme ve ilerlemelere rağmen AB'nin Kuzey Makedonya'nın üyeliğine dair olumlu bir karar almaması hem AB'nin saygınlığına zarar vereceği hem de üyelik sürecinde azimli bir performans sergileyen Üsküp yönetiminin meşruluğunu zedeleyeceği düşüncesini doğurmaktadır. Ayrıca hem Kuzey Makedonya'daki milliyetçi seçmenlerin güçlenmesine sebep olacağı hem de

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA’NIN AVRUPA
BİRLİĞİ’NE ÜYELİK SÜRECİ

Arnavutluk, Sırbistan, Kosova gibi bölge ülkelerinin Avrupalılaşıma sürecine zarar vereceği düşünülmektedir.

Konunun AB tarafında doğuracağı sorunlar da dikkate alınmalıdır. AB, iç dinamiklerinden doğan belirsizlik ve iradesizlikler yüzünden bölgesinde üstlendiği misyonları başarılı bir şekilde yerine getirememekte ve başarısızlık addedilmektedir. Kuzey Makedonya meselesi gibi bölgesel krizlerin aşılması sürecinde dahi AB’nin etkin ve kesin bir çözüm geliştirememiş olması ve Kuzey Makedonya’ya verilen sözlerin henüz tutulmamış olması AB’nin imajına ve uluslararası aktörlüğüne gölge düşürmektedir.

KAYNAKÇA

ALP, İlker, “Makedonya Üzerindeki Mücadeleler ve Makedonya Cumhuriyeti”, *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, (ed.) Murat Hatipoğlu, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002, ss. 71-90.

“Balkans’ Steady Integration into Europe”, *Strategic Comments*, Cilt 19, Sayı 6, 2013.

BARNES, Ian, BARNES, Pamela, “Enlargement”, *European Union Politics*, (ed.) Michelle Cini, Oxford University Press, Bath 2007.

Council of the European Union, “Enlargement and Stabilisation and Association Process-Council Conclusions”, 10555/18, Brüksel, 26 Haziran 2018.

DEMİRTAŞ, Birgül, “AB’nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar’da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarılamayanlar”, *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri*, (ed.) Sanem Baykal, Sinem Akgül Açıkmeşe, Belgin Akçay, Çağrı Erhan, Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2018, ss. 179-210.

DEMİRTAŞ COŞKUN, Birgül, “Değişen Dünyada Türk-Yunan İlişkileri”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, (ed.) İdris Bal, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, ss. 201-220.

ELBASANI, Arolda, “Europeanization Travels to the Western Balkans”, *European Integration and Transformation in the Western Balkans*, (ed.) Arolda Elbasani, Routledge, Oxon 2013, ss. 3-21.

European Commission, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia”, 2013 Progress Report.

European Commission, “Urgent Reform Priorities for the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, June 2015.

EUObserver, “UN Court: Greece Broke the Law in Macedonia Name Dispute”, 10 Haziran 2019, <https://euobserver.com/enlargement/114506>.

GÖKALP KUTLU, Ayşegül, SIVAR YENİCELER, Zeynep, “Normatif Bir Güç Olarak Avrupa Birliği”, *Social Sciences Studies Journal*, Cilt 4, Sayı 18, 2018, ss. 1605-1610.

Greece and The Former Yugoslav Republic of Macedonia Interim Accord, No. 32193, 13 Eylül 1995.

Human Rights Watch, *Denying Ethnical Identity*, Human Rights Watch, Helsinki 1994.

ILLIEVSKI, Zoran, TALESKI, Dane, “Was the EU’s Role in Conflict Management in Macedonia a Success?”, *Ethnopolitics*, Cilt 8, Sayı 3-4, 2009, ss. 355-367.

JOSEPH, Edward P., VANGELOV, Ognen, “Breakthrough in the Balkans: Macedonia’s New Name”, *Survival Global Politics and Strategy*, Cilt 60, Sayı 4, 2018.

KAÇAR, Fatmanur, ÖZTÜRK, Kübra, “Avrupa Birliği’nin Normatif Gücü: Kavramsal Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 28, 2017 ss. 359-370.

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA'NIN AVRUPA
BİRLİĞİ'NE ÜYELİK SÜRECİ

KONDONİS, Haralambos, “Bilateral Relations between Greece and the Former Yugoslav Republic of Macedonia”, *Athens-Skopje: An Uneasy Symbiosis 1995-2002*, (ed.) Evangelos Kofos ve Vlasis Vlasidis, Papazisis, Atina 2013, ss. 56-60.

KONESKA, Cvete, “The Macedonia Name Dispute: A Few Drivers and Spoilers of Success”, *Insight Turkey*, Cilt 21, Sayı 2, 2019, ss. 51-61.

MANCHEVA, Irena, *Macedonia in the EU and NATO: The Importance of Bulgarian Support*, University of Goce Delchev, Faculty of Law, Shtip 2018.

MANDACI, Nazif, ERDOĞAN Birsen, *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2001.

MAROLOV, Dejan, “Understanding the Ohrid Framework Agreement”, *Civic and Uncivic Values in Macedonia*, (ed.) Sabrina Petra Ramet, Palgrave, Londra 2013, ss. 134-163.

MAVROMATİDİS, Fotis, “The Role of European Union in the Name Dispute between Greece and FYR Macedonia”, *Journal of Contemporary European Studies*, Cilt 18, Sayı 1, 2010, ss. 47-62.

NİKAS, Christos, “The Effects of the Interim Accord on the Economic Relations Between Greece and FYROM”, *Athens-Skopje: An Uneasy Symbiosis 1995-2002*, (ed.) Evangelos Kofos ve Vlasis Vlasidis, Papazisis, Atina 2013.

ÖZGEN, Cenk, “Balkanlar'da Güvenliğe Yönelik Bir Tehdit: Yunanistan-Makedonya Anlaşmazlığı”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 25, 2013, ss. 327-345.

Prespa Anlaşması, (Final Agreement for the Settlement of the Differences as Described in the United Nations Security Council Resolutions 817 (1993) And 845 (1993), The Termination of the Interim Accord of 1995, and the Establishment of a Strategic Partnership Between the Parties), 17 Haziran 2019.

ROSSOS, Andrew, “Macedonia and the Macedonians: A History”, *Studies of Nationalities*, (ed.) Wayne S. Vucinich, Hoover Institution Press, Stanford 2008.

SIMOVSKI, Todor, “The Balkan Wars and Their Repercussions on the Ethnical Situation in Aegean Macedonia”, *Glasnik*, Cilt 16, Sayı 3, 1972, ss. 191.

ŞAHİN, Yeliz, “İKV’den İsim Sorununun Çözümüne Yönelik Makedonya ile Yunanistan Arasında Varılan Anlaşmaya İlişkin Analiz”, 16 Haziran 2019, https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=2051&id=3221.

TIDEY, Alice, CHADWICK, Lauren, KOUTSOKOSTA, Efi, “A Grave Historic Error: Juncker Hits out as North Macedonia and Albania have EU Bids Blocked”, 18 Ekim 2019, <https://www.euronews.com/2019/10/18/france-denmark-and-netherlands-block-albania-s-eu-membership-bid>, (24.10.2019).

TÜRBEDAR, Erhan, “Üsküp 2014: Makedon Kimliğinin Uyanışı” 17 Haziran 2019, <https://www.tepav.org.tr/tr/kose-yazisi-tepav/s/2644>.

VANKONVSKA, Biljana, “The Prespa Agreement, Ethnicity and Nationality”, *Yearbook of the Faculty of Philosophy*, 2019, s. 2.

VATANDAŞ, Selim, “Makedonya’nın AB Üyelik Süreci”, *Bilgesam Analiz*, No. 5002, 2003.

İnternet Kaynakları

BalkanInsight, “Macedonia Approves Landmark Friendship Treaty with Bulgaria”, 15 Ocak 2018, <https://balkaninsight.com/2018/01/15/macedonia-approves-landmark-friendship-treaty-with-bulgaria-01-15-2018/>, (17.06.2019).

BalkanInsight, “Macedonia President Refuses to Sign Greece Name Deal”, 26 Haziran 2018, <https://balkaninsight.com/2018/06/26/macedonia-president-refuses-to-sign-greece-name-deal-06-26-2018/>, (19.06.2019).

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA'NIN AVRUPA
BİRLİĞİ'NE ÜYELİK SÜRECİ

Council of the EU, Press Release, “Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process”, 18 Haziran 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process/>, (25.06.2019).

Council of the European Union, Statements and Remarks, “Remarks by President Donald Tusk after His Meeting with President of North Macedonia Stevo Pendarovski”, 12 Haziran 2019, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/12/remarks-by-president-donald-tusk-after-his-meeting-with-president-of-north-macedonia-stevo-pendarovski/>, (25.06.2019).

Euractiv, “Bulgaria Vetoes Macedonia’s EU Accession Talks”, 5 Kasım 2012, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/bulgaria-vetoes-macedonia-s-eu-accession-talks/>, (17.06.2019).

Euroactiv, “North Macedonia en course to Join NATO, Awaits Decision on EU bid”, 5 Haziran 2019, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/north-macedonia-en-course-to-join-nato-awaits-decision-on-eu-bid/>, (25.06.2019).

Euronews, “What is next for North Macedonia?”, 22 Haziran 2019, <https://www.euronews.com/2019/05/06/what-s-next-for-north-macedonia-euronews-answers>, (24.05 2019).

European Commission, “North Macedonia 2019 Report”, 29 Mayıs 2019, <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-north-macedonia-report.pdf>, (24.05 2019).

European Commission, “EU Enlargement Policy-EU and Western Balkans”, 17 Mayıs 2019, https://ec.europa.eu/neighborhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, (11.06.2019).

European Commission, “Press Release- Feb, 19- 2018”, 10 Haziran 2019, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-94-278_en.htm, (11.06.2019).

European Commission, EU Enlargement Policy-EU and Western Balkans”, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/north-macedonia_en, (11.06.2019).

European Forum for Democracy and Solidarity, “DUI Returns to Macedonian Parliament, DPA Re-mains in Government”, 31 Mayıs 2007, https://www.europeanforum.net/headlines/dui_returns_to_macedonian_parliament_dpa_remains_in_government, (15.06.2019).

European Parliamentary Research Service Blog, “Outlook for the European Council and Euro Summit Meetings”, <https://epthinktank.eu/2019/06/19/outlook-for-the-european-council-and-euro-summit-meetings-20-21-june-2019/>, (25.06.2019).

Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland, “Joint Statement on the EU Commitment to the Western Balkans’ European Integration”, 11 Haziran 2019, <https://www.gov.pl/web/diplomacy/joint-statement-of-the-foreign-ministers-on-the-eu-commitment-to-the-western-balkans-european-integration>, (25.06.2019).

Political Geography Now, “North Macedonia Name Change Goes into Effect”, 18 Şubat 2019, <https://www.polgeonow.com/2019/02/north-macedonia-name-change-complete.html>, (19.06.2019).

Republic of North Macedonia State Election Commission, “Presidential Elections 2019”, <https://rezultati.sec.mk/en-US/1/r>, (22.06.2019).

Regional Anti-Corruption Initiative, “Prieve Report against State Capture in the Western Balkans”, 11 Şubat 2019, <http://www.rai-see.org/priebe-report-against-state-capture-in-the-western-balkans/>, (16.06.2019).

The Guardian, “Greek MPs ratify Macedonia Name Change in Historic Vote”, 25 Ocak 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/jan/25/greek-mps-ratify-macedonia-name-change-historic-vote>, (17.06.2019).

The New York Times, “Greece to Lift Embargo against Macedonia if It Scraps Its Flag”, 14 Eylül 1995, <https://www.nytimes.com/1995/09/14/world/greece-to-lift-embargo-against-macedonia-if-it-scraps-its-flag.html>, (10.06.2019).

ANAYASAL İSİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA KUZEY MAKEDONYA'NIN AVRUPA
BİRLİĞİ'NE ÜYELİK SÜRECİ

United Nations, “Secretary-General Congratulates Greece, Republic of North Macedonia on Settling Long-Standing ‘Name’ Dispute, as Agreement Enters into Force”, 10 Mayıs 2019, <https://www.un.org/press/en/2019/sgsm19460.doc.htm>, (22.06.2019).

Vostokian, “The Sun, too, is a Star, isn't It? Macedonia and the European Union”, 26 Mayıs 2017, <https://vostokian.com/the-sun-too-is-a-star-isnt-it/>, (19.06.2019).

“What do the Colors and Symbols Of The Flag Of Macedonia Mean?”, <https://www.worldatlas.com/articles/what-do-the-colors-and-symbols-of-the-flag-of-macedonia-mean.html>, (08.06.2019).

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İSTANBUL - BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

ÖZ

Çalışmanın amacı Cumhuriyet döneminde İstanbul-Bükreş ticari havayolu nakliyatının başlatılmasına yönelik çabaları irdelemek olarak tanımlanır. Bu meyanda hattın kurulması için şirketlerin rekabeti ve bu rekabet içerisinde Fransız *Compagnie Franco-Roumaine de Navigation Aérienne-CFRNA*’nın imtiyaz elde etme çabaları, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin şirketin imtiyaz talebine karşı mesafeli duruşu ve bunun sebepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı hükümeti İstanbul-Bükreş hattının imtiyazı için 11 Eylül 1920’de *CFRNA* ile bir mukavelename imzalamıştır. Ancak şirket 1923 yılından itibaren imtiyazlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Sonuçta *CFRNA*’nın isim değiştirmiş hali olan *Compagnie Internationale de Navigation Aérienne-CIDNA* ile Türkiye Cumhuriyeti hükümeti arasında 17 Ağustos 1925’de İstanbul-Bükreş hava yolculuğu ve posta nakline dair yeni sözleşme imzalanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Franco-Romen, Bükreş, İstanbul, CIDNA, CFRNA

ESTABLISHMENT EFFORTS FOR ISTANBUL - BUCHAREST AIRLINE AND THE CONCESSION ISSUE IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

The purpose of the study was defined as to examine the efforts to start İstanbul - Bucharest commercial airline transportation in the Republic period. In this respect, it was tried to reveal the competition among the companies for the establishment of the line, French *Compagnie Franco-Roumaine de Navigation*

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Afyonkarahisar, ORCID: orcid.org/0000-0002-4858-1639, E-posta: fsahin@aku.edu.tr

Aérienne-CFRNA's efforts for obtaining a concession in this rivalry, and firm stance of the Turkish government against the concession demand of the company and the reasons of this.

The Ottoman government signed a contract for the concession of İstanbul-Bucharest line with the *CFRNA* on 11 September 1920. However, the company faced with the risk of losing the concessions from the year of 1923. As a result, new contract was signed between the *Compagnie Internationale de Navigation Aérienne-CIDNA* which was the changed name of the *CFRNA* and the Turkish government with reference to İstanbul-Bucharest air travel and transfer of posts on 17 August 1925.

Keywords: Franco-Romanian, Bucharest, İstanbul, CIDNA, CFRNA

Giriş

Havayolu nakliyatı XX. yüzyılın başlarında çeşitli modellerde ve tiplerde uçakların üretimine paralel olarak gelişmiştir.¹ Uçak üretimi 1909-1910 yıllarında daha ziyade askeri amaçlar için yapılmıştır.² Ancak daha sonraki yıllarda posta ve yolcu taşıma gibi ticari amaçlar için de kullanılmıştır.³ Osmanlı Devleti askeri havacılık çalışmalarını 1909'da Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa zamanında başlatmıştır.⁴ Bu yıldan itibaren yapılan çalışmalar neticesinde 1912 yılında Yeşilköy Havalimanı askeri amaçlar için faaliyete geçmiştir.⁵ Osmanlı Devleti'nde askeri havacılık alanında yaşanan gelişmelerde Miralay Süreyya (İlmen) Bey'in önemli katkılarının olduğunu ifade etmek gereklidir.⁶ Bu cümleden olarak Süreyya Bey'in askeri havacılık faaliyetlerini yürütmek için görevlendirilmesinin

¹ Yavuz Kansu ve Sermet Şensöz ve Yılmaz Öztuna, *En Eski Çağlardan I. Dünya Savaşına Kadar Havacılık Tarihinde Türkler I*, Ankara 1971, s. 89-94; Ahmet Çelik, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Hava Kuvvetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. İzzet Sak, Konya 2004, s. 6.

² *Havacılık Tarihi*, Türk Tayyare Cemiyeti Yay., Ankara 1930, s. 254-255; Mazhar Nedim Göknil, *Hava Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay, İstanbul 1951, s. 16-17.

³ Fevzi Sürmeli, Hikmet Seçim, Halim Sözbilir, *Sivil Havacılık Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1991, s. 2-3.

⁴ Kürşad Karacagil, "Balkan Savaşlarında Osmanlı Devletinde Havacılık Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 200, Ekim 2012, s. 74.

⁵ *Türk İstiklal Harbi Vnci Cilt, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı*, Genelkurmay Başkanlığı Yay, Ankara 1964, s. 121; *Dünden Bugüne Türk Hava Yolları 1933-1983*, (haz.) İlyas Albayrak, Cem Ofset, İstanbul 1985, s. 12.

⁶ Karacagil, "Balkan Savaşlarında...", s. 75; Kürşad Karacagil, *Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, İstanbul 2011, s. 13-39.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

ardından bu alanda bir bilgi birikimi oluşturulmuş ve havacılık alanında teşkilatlanma başlamıştır.⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk hava posta taşımacılığı ise 1914 yılında başlamıştır.⁸ İstanbul-Bükreş arasındaki ilk havayolu ulaşımı, hava posta taşımacılığı vesilesiyle olmuştur. Fransızlar 1919-1922 yılları arasında “*Armées Allieés En Orient-Poste Aérienne*” (Doğu Müttefik Kuvvetleri Hava Postası) yoluyla bu hatta posta işletmeciliği yapmışlardır.⁹ Osmanlı hükümeti Fransa ile sadece posta nakline ilişkin olmak üzere bir mukavelename de imzalamıştır. 8 Ekim 1919 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Dersaadet ile Bükreş arasında haftada iki defa sefer yapan Fransız uçakları ile Osmanlı postalarının da nakledilmesi amacıyla bir itilafname imzalanmış ve anlaşma Meclis-i Vükelânın 8 Ekim 1919 tarihli toplantısında müzakere edilerek onaylanmıştır.¹⁰

I. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupalı devletler havayolu nakliyatı alanında rekabete başlamışlar ve bu alanda çeşitli imtiyazlar elde etme çabası içerisine girmişlerdir. Bu amaçla devlet destekli şirketler kurarak havayolu nakliyatı ile yolcu, posta, koli ve diğer malzemeleri taşımak için çeşitli devletlerle sözleşmeler imzalamışlardır. Bu hususta İngiltere, Almanya, Fransa ve İtalya başı çeken ülkeler olmuştur.¹¹ 1920'lerde ticari havacılık yükselmiş, tüm büyük devletler için havayolları politik boyutlarıyla birlikte önemli bir etki alanı haline gelmiştir.¹² I. Dünya Savaşı sonrasında ivme

⁷ Kürşad Karacagil, “Osmanlı Havacılık Teşkilatının Kuruluşuna Dair Nizamnameler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 27, Güz 2012, s. 47.

⁸ Ahmet Demir, *Havacılık ve Uzay Endüstrisinin Yapısı, İşleyişi ve Türkiye'de Gelişme Olanakları Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1977, s. 37-38; Selçuk Kileci, “Hava Taşımacılığımızın Dünyadaki Yeri ve Kapasitenin Artırılması Hakkında Öneriler”, *IV. Uluslararası Havacılık Sempozyumu 5-6 Nisan 1993 Eskişehir*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1994, s. 9.

⁹ Ergün Kaya, *Havaalanlarında Fiyatlandırma Açısından Muhasebe Bilgi Sistemi*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2000, s. 24-25.

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)*, 217/18, (H.13 Muharrem 1338/8 Teşrinievvel 1335/8 Ekim 1919).

¹¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 230.0.0.0/56.1.1, 24-27, (27 Ocak 1922); Ercan Haytoğlu, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ticari Havayolu Taşımacılığında İmtiyazlı İlk Şirket: Aero Espresso Italiana (1924-1935)”, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 14, Sayı 28, Güz 2018, s. 82-83; Necat Tüzün, *Hava ve Kara Taşıma Hukuku*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., Ankara 1981, s. 104.

¹² Jérôme de Lespinois, “Qu'est-ce que la Diplomatie Aérienne?”, *ASPJ Afrique & Francophonie* - 4e Trimestre 2012, s. 68.

kazanan havayolu taşımacılığı siyasi açıdan da önemli olmuştur. Devletler havayolu hattı oluşturdukları bölgelerle ve devletlerle diplomatik ilişkilerini daha çabuk şekillendirmişlerdir. Nitekim Fransa, Orta ve Doğu Avrupa'daki şehirlerle bağlantılı hatlar kurarak ittifak sistemini güçlendirmiş ve adeta “*hava diplomasisi*” gerçekleştirmiştir.¹³

Osmanlı Devleti de bu alandaki gelişmelere kayıtsız kalmamış çeşitli şirketlerle imtiyaz anlaşmaları imzalamıştır. İstanbul-Bükreş havayolu hattı ve postaların nakledilmesi buna güzel bir örnek teşkil etmiştir. Osmanlı'yı Avrupa'ya bağlayan ilk ticari hava nakliyatı 1922'de *Franco-Romen Havaî Seyrüsefer Kumpanyası* tarafından oluşturulan Bükreş-İstanbul hattı olmuştur. Anılan hatla ilgili ilk mukavelename 26 Ağustos 1920'de imzalanmış ve 11 Eylül 1920'de onaylanmıştır.¹⁴ Ancak şirket uçuşlarını ancak 1922'de gerçekleştirebilmiştir. Mukavelename gereğince orijinal adı *Compagnie Franco-Roumaine de Navigation Aérienne (CFRNA)* olan şirket Paris-Prag-Viyana-Budapeşte-Bükreş-İstanbul hatları arasında ticari hava nakliyatı için faaliyet göstermiştir.¹⁵

Osmanlı hükümetinin İstanbul-Bükreş havayolu taşımacılığı için mukavele imzaladığı *CFRNA*, Fransız-Rumen ortaklığı ile kurulmuş olup yönetim merkezi Paris'tedir.¹⁶ Şirket uluslararası hava nakliyatı alanında önde gelen kuruluşlardandır. *CFRNA*'nın idare meclisi başkanı Fransız Harbiye Nezaretinde daha önce havacılık şubesi müdürlüğü yapmış olan Cezal Duval, genel müdürü Mösyö Pierre Claret de Fleurieu'dir. Şirketin fenni müdürlüğünü ise Mösyö Revi Villomi üstlenmiştir. *CFRNA*, 1921 yılı içerisinde Paris-Strazburg-Prag-Varşova hattında her gün sefer düzenlemiş, 1922 yılında ise faaliyetlerini genişleterek Haziran ayından itibaren Paris-Strazburg-Prag- Viyana-Budapeşte-Bükreş ve İstanbul-Yeşilköy hattında seferlerini başlatmıştır.¹⁷ Şirket, Çekoslovakya, Polonya, Macaristan,

¹³ Lespinois, *a.g.m.*, s. 68.

¹⁴ BOA, *Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalemi (DH.İ.UM.)*, 16-5/1-46, 2-4, (26 Ağustos 1920); BOA, *DH.İ.UM.*, 16-5/1-46, 3-1, (11 Teşrinievvel 1338/11 Ekim 1922).

¹⁵ BCA, 230.0.0.0/56.1.1, 24-27, (27 Ocak 1922); Haytoğlu, *a.g.m.*, s. 82-83; Tüzün, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁶ Pyramides sokak 22 numaradadır. BOA, *MV.*, 252/94, (H.24.12.1338/8 Eylül 1920).

¹⁷ 1920 yılında on milyon frank sermaye ile tesis edilen şirket, sermayesini kısa zamanda artırarak yirmi milyon franka ulaştırmıştır. Bkz. BCA, 230.0.0.0/56.1.1, 24-27, (27 Ocak 1922); Sacha Markovic, “Le Rôle de l'Etat Dans la Naissance de L'aviation Commerciale Française (1918-1933)”, *Revue Belge de Philologie et D'histoire, Histoire Medievale, Moderne et Contemporaine*, Cilt 78, fask. 3-4, 2000, s. 968.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

Avusturya, Yugoslavya ve Romanya gibi birçok devletle hava taşımacılığı hususunda beş, on veya yirmi yıl süreli mukaveleler imzalamıştır.¹⁸

Fransa için havayolu bağlantıları ekonomik ve stratejik öneminin yanında askeri açıdan da oldukça değerlidir. Fransa, Orta ve Doğu Avrupa ile Balkanlar'da bulunan küçük ülkelerle havayolu bağlantıları oluşturarak bu bölgelerdeki aktif varlığını kuvvetlendirme amacını gütmüş, bu vesile ile anılan ülkelerle arasındaki iletişimi arttırmıştır. Fransa'nın özellikle 1920'lerden sonra havayolu nakliyatına eğilmesinin en önemli nedenlerinden birisi de Almanya'nın sivil havacılık alanındaki hırs ve tehdidini ortadan kaldırmak olmuştur. Ayrıca Bolşevik devriminin genişlemesi, Avrupa'da politik, sosyal ve ekonomik etkilerinin yayılması Fransa'yı harekete geçirmiştir. Bu meyanda Fransa, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle havayolu hatları oluşturup bölgedeki nüfuzunu güçlendirerek Bolşevik etkisini en aza indirmeye çalışmıştır. Bu hamlenin yapılmasında Fransa askeri misyonunun da etkisi büyüktür. Çünkü *CFRNA*, Fransa askeri kuvvetleri içinde olan "*Air Navigation*"a bağlı olarak çalışmıştır. Şirketin yönetim yapısına bakıldığında tamamen askerlerden oluştuğu görülmektedir. Mesela şirketin yönetim kurulu başkanı Duval eski askeri havacılık şubesi başkanıdır. Keza genel müdür Fleurieu ise I. Dünya Savaşı'na katılmış bir askeri pilotur.¹⁹

Fransız şirket hava hatlarını genişletmek amacıyla Osmanlı hükümeti ile de hava nakliyatı hususunda görüşmelere başlamıştır.²⁰ Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyeti Umumiyesi ile *Franco-Romen Havaî Seyrüsefer Şirketi (CFRNA)* arasında imzalanmak üzere düzenlenen sözleşme taraflar

---

¹⁸ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 140-147 (tarihsiz).

¹⁹ Markovic, *a.g.m.*, s. 975.

²⁰ BOA, *Babıali Evrak Odası Divan Kalemî Mukavelenameler (A.DVN.MKL.)*, 69/30, 1, 1, 2 (H. 02.01.1340/5 Eylül 1921); BCA, 230.0.0.0/56.1.1, 24-27 (27 Ocak 1922).

arasında yapılan görüşmeler neticesinde son şeklini almış²¹ ve nihayet 11 Eylül 1920'de Osmanlı hükümeti sözleşmeyi onaylamıştır.²²

11 Eylül 1920'de imzalanan ve on maddeden oluşan mukavelenamenin giriş kısmında sözleşmenin Osmanlı hükümeti adına Dahiliye Nazırı Reşid Mümtaz Paşa ile Paris'te bulunan CFRNA temsilcisi meclis-i idare azası ve genel müdürü Comte Pierre de Fleurieu arasında imzalandığı ifade edilmiştir. Sözleşmenin ilk maddesine göre şirket, mukavele imzalandığı tarihten itibaren bir yılda her iki yönde ortalama iki yüz gün sefer yapacaktır. Bir yıl zarfında düzenli olarak havayolu seferleri yapılamadığı takdirde mukavele geçersiz sayılacaktır. Şirket Bükreş, Belgrad, Peşte (Budapeşte), Viyana, Prag ve Strazburg'dan geçmek üzere Paris ile İstanbul arasında düzenli olarak uçak işletmeyi taahhüt etmiştir. Sözleşmenin ikinci maddesine göre Osmanlı hükümeti, CFRNA'nın belli zamanlarda Osmanlı toprakları dâhilinde uçak ile yolcu, eşya, emtia ve posta nakliyatı yapmasına müsaade edecektir.²³

Üçüncü madde uçakların karaya inmesi ile ilgilidir. Buna göre Osmanlı hükümeti, şirket uçaklarının Osmanlı toprakları içinde karaya inmesine müsaade etmiştir.²⁴ Dördüncü maddeye göre hükümet, şirketin umumi faydalar sağlayan bir hizmete girişmesinden dolayı, imkânlar ölçüsünde şirkete yardım etmeyi ve gereken kolaylığı sağlamayı taahhüt etmiştir. Beşinci madde uluslararası mektup nakliyatı hususunda Posta, Telgraf ve Telefon Müdüriyeti Umumiyesi ile ayrıca bir mukavele imzalanacağını bildirmektedir. Altıncı maddede Osmanlı hükümeti, şirkete ait veya şirket tarafından satın alınmış bulunan fenni malzeme ile benzinin gümrük vergisi olmaksızın Osmanlı topraklarına ithal ve ihracı hususunda

²¹ 9 Eylül 1920 (24 Zilhicce 1338/9 Eylül 1336) tarihli bir Meclis-i Vükela mazbatasında Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyeti Umumiyesi ile *Franco-Romen Havaî Seyrüsefer Şirketi* (CFRNA) arasında imzalanmak üzere düzenlenen ve Dahiliye Nezaretine gönderilen mukavelename layihası ufak değişiklikler yapılarak padişah iradesi ve Meclis-i Vükela kararıyla kabul edilmiş ve şirkete ruhsat verilmiştir. Osmanlı hükümeti ile CFRNA arasında imzalanan mukavelename Meclis-i Vükelada da uygun görülmüştür. Mukavelename sureti 11 Eylül 1920'de ekleriyle birlikte Sadaret evrakına gönderilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *MV.*, 252/94, (H.24.12.1338/8 Eylül 1920); BOA, *İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.)*, 22/28, 1-1, (H.24.12.1338/8 Eylül 1920); BOA, *İ.DUİT.*, 22/28, 1-2, (H.24.12.1338/8 Eylül 1920); BOA, *İ.DUİT.*, 22/28, 2-1, (H.24.12.1338/8 Eylül 1920); BOA, *DH.İUM.*, 16-5/1-46, 3-1, (11 Teşrinievvel 1338/11 Ekim 1922).

²² BOA, *DH.İUM.*, 16-5/1-46, 3-1, (11 Teşrinievvel 1338/11 Ekim 1922).

²³ BOA, *DH.İUM.*, 16-5/1-46, 2-4, (26 Ağustos 1920); *DH.İUM.*, 16-5/1-46, 3-1, (11 Teşrinievvel 1338/11 Ekim 1922).

²⁴ BOA, *İ.DUİT.*, 22/28, 3-1, (H.24.12.1338/8 Eylül 1920).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

şirkete izin vereceğini taahhüt etmiştir. Bu malzemeler sadece şirketin işletme ihtiyacını karşılamak amacıyla yöneliktir. Mukavelename yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl süreyle geçerli olacaktır ve istenirse beşer yıl müddetlerle uzatılabilecektir. Taraflar sözleşmeye son vermek isterlerse iki ay önceden birbirlerini haberdar edeceklerdir. Keza sözleşmenin Fransızca metninin esas alındığı ve bir nüshasının İstanbul'da düzenlendiği bildirilmiştir.²⁵ Şirket mukavelename imzalandığı andan itibaren bir yıl içinde uçuşlara başlamak zorundadır.²⁶

CFRNA, 11 Eylül 1920 tarihinde imzalanan bu anlaşma ile Paris'ten İstanbul'a havayolu hattını oluşturmuştur. Mukavelenin imzalanması Fransa'da tam bir başarı olarak nitelendirilmiştir²⁷ Şirket, İstanbul-Bükreş hava nakliyatına ancak 1922 yılında başlayabilmiştir.²⁸ CFRNA'nın daha sonraki yıllarda isim değişikliğine gittiği anlaşılmaktadır. Şirket, Fransız ve Rumen ortaklığında kurulmasına rağmen ana sermayedar Rumen Marmeresh Bank, hisselerini Fransız ortağına devretmiştir. Böylece işletme tamamen Fransızların hâkimiyetine geçmiştir.²⁹ 1 Ocak 1925 tarihinden itibaren şirketin orijinal ismi *Compagnie Internationale de Navigation Aérienne (CIDNA)* yani *Beynelmilel Havaî Seyrüsefer Şirketi* olmuştur.³⁰

Çalışmanın temel amacı Cumhuriyet döneminde İstanbul-Bükreş ticari havayolu nakliyatının başlatılmasına yönelik çabaları irdelemektir. Bu meyanda hattın kurulması için Fransız, Alman ve İtalyan şirketlerinin rekabeti ve bu rekabet içerisinde Fransız *Franco-Romen Havaî Seyrüsefer Şirketi (Compagnie Franco-Roumaine de Navigation Aérienne-CFRNA)*'nin imtiyaz elde etme çabaları, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin şirketin imtiyaz talebine karşı mesafeli duruşu ve bunun sebepleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Keza İstanbul-Bükreş havayolu hattı müsaadesinin Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından *Franco-Romen Şirketi*'nin isim değiştirmiş hali olan *Beynelmilel Havaî Seyrüsefer Şirketi (Compagnie Internationale de*

²⁵ BOA, *İ.DUİT.*, 22/28, 3-2, (H.24.12.1338/8 Eylül 1920); BOA, *DH.İ.UM.*, 16-5/1-46, 1-1, (5 Eylül 1336/5 Eylül 1920).

²⁶ BOA, *DH.İ.UM.*, 16-5/1-46, 3-1, (11 Teşrinievvel 1338/11 Ekim 1922).

²⁷ BOA, *DH.İ.UM.*, 16-5/1-46, 3-1, (11 Teşrinievvel 1338/11 Ekim 1922).

²⁸ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 185, (15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1923).

²⁹ Ender Gerede ve Gamze Orhan, "Türk Havayolu Taşımacılığındaki Ekonomik Düzenlemelerin Gelişim Süreci", *Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Düzenlemeler Teori ve Türkiye Uygulaması*, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2015, s. 178; Haytoğlu, *a.g.m.*, s. 83.

³⁰ BCA, 230.0.0.0/57.6.1.

Navigation Aérienne-CIDNA)’ne verilme süreci ve şirketle imzalanan mukavele şartları da çalışmada ele alınan diğer bir husus olmuştur.

1. Compagnie Franco-Roumaine de Navigation Aérienne Şirketi (CFRNA)’nin TBMM Hükümeti ile Görüşme Çabaları

Girişte de ifade edildiği gibi Osmanlı hükümeti ile *CFRNA* arasında 11 Eylül 1920’de Bükreş-İstanbul havayolu nakliyatı ile ilgili bir mukavelename yapılmış ve mukavelenin ardından Bükreş-İstanbul hattı esasen 1922’de birkaç ay işlemiştir.³¹ Bu tarihten sonra şirketin havayolu nakliyatı düzenli olmamıştır.

Esasen *CFRNA* ile Osmanlı Devleti arasında yapılan sözleşmeden sonra Anadolu’da birçok şey değişmiştir. Yunanlıların Anadolu macerası ve Milli Mücadele 11 Ekim 1922’de Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasıyla sona ermiş ve barış süreci başlamıştı. Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa için temel ilke tam bağımsızlıktı. Bu nedenle kapitülasyonların kaldırılması ve tam bağımsızlık konusunda ödün verilmeyeceği Avrupa devletlerine sıklıkla belirtilmişti. Örneğin Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması öncesi görüşmelerde Fransız temsilcisi Franklin Bouillon’a şunları ifade etmiştir: “*istiklâli tam denildiği zaman, bittabi siyasi, malî, iktisadî, adlî, askeri, harsi ve ilâ. her hususta istiklâli tam ve serbestii tam demektir. Bu saydiklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, mânayî hakikisiyle bütün istiklalinden mahrumiyeti demektir*”. Mustafa Kemal Paşa bu sözleriyle Fransa’ya kapitülasyonlar bağlamında taviz vermeyeceğini, ülkenin iktisadi açıdan da bağımsız olması gerektiğini vurgulamıştır.³² Öte yandan bu dönemde İtilaf Devletlerine ve işgal güçlerine karşı büyük bir milliyetçi tepki ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla yabancı şirketlere kapitülasyonları hatırlatacak imtiyazlar verilmesinden veya anlaşmalar yapılmasından kaçınılmıştı.³³

1922 yılına gelindiğinde *CFRNA* ile Osmanlı hükümeti arasında gerçekleşen anlaşmanın yenilenmesi ile ilgili yeni bir süreç ortaya çıkmıştır.

³¹ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 155 (tarihsiz).

³² Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt II (1920-1927), MEB. Yay., İstanbul 1993, s. 624; Bige Sükan, “İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 54, Bahar 2014, s. 209.

³³ Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yay., İstanbul 2011, s. 52.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

Çünkü şirketin Osmanlı hükümeti ile 11 Eylül 1920'de yapmış olduğu mukavelenamenin süresi 1925 yılında dolmuş olacaktı. Bu süreçte şirketin muhatabı değişmiştir. Mevcut şartlarda Osmanlı hükümeti ile mukavele şartlarını yenilemek pek mümkün değildir. Bu nedenle CFRNA 1922'nin başlarından itibaren Hariciye Vekâleti aracılığıyla hava nakliyatı hususundaki tekliflerini Ankara hükümetine ulaştırmaya başlamıştır. Bu meyanda şirketin fenni müdürü Mösyö Revi Villomi 27 Ocak 1922'de Ankara'ya bir mektup göndererek şirketi tanıtmış, yaptığı faaliyetler hakkında bilgi vermiş ve imtiyaz talebinde bulunmuştur. Mektupta TBMM hükümetinin merkezini yirmi dört saatten az bir zamanda Paris'e bağlamanın mümkün olduğunu, bu durumun TBMM hükümetinin nazarı dikkatinden kaçmayacağını, havayolu hattının siyasi, iktisadi ve ticari açıdan önemli olduğunu vurgulamıştır. Keza CFRNA'nın hava nakliyatı hususunda Lehistan, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya gibi devletlerle çeşitli müddetlerle imtiyaz sözleşmeleri imzaladığını da vurgulamıştır. Revi Villomi tarafından gönderilen teklif mektubunda nakdi yardım, benzin verilmesi, toprak üzerinde tesisat, ücretsiz telgraf haberleşmesi gibi şartların sağlanması halinde CFRNA'nın TBMM'yi Fransa'ya bağlamak için bir hat tesis edeceği belirtilmiştir. Ayrıca Yeşilköy'den Ankara'ya, Beyazıt'tan Mersin'e kadar bağlantılı yollar kurularak hava yolunun İstanbul'dan Tahran ve Hindistan'a doğru bağlanacağı ifade edilmiştir.³⁴

CFRNA'nın yurt dışı hava nakliyatına yönelik önerisinin yanında dahili hava ulaşımı hususunda da Ankara hükümetine teklif verdiği anlaşılmaktadır. 3 Mart 1922 tarihli olup Revi Villomi tarafından gönderilen mektupta şartlar maddeler halinde sıralanmıştır. Buna göre şirket “*umumi menfaatlere hizmet eden*” ortaklık addedilerek bu gibi müesseselere ait imtiyazlardan faydalanmak istemiştir. Revi Villomi, Türkiye'nin mali durumunun uygun olması halinde hükümetin şirkete yıllık nakdi yardım yapmasını da talep etmiştir. Teklif mektubunda TBMM hükümeti ile şirket arasında bir posta mukavelenamesinin imzalanabileceği belirtilmiştir. Havayolu hattının işletilmesi için gerekli olan levazım ve eşyaların gümrük resminden muaf olarak memlekete sokulması da istekler arasındadır. Keza sözleşmenin imzalanması halinde şirket, Türkiye sınırlarında ücret ödemeksizin tesisat kurabilme yetkisine sahip olmayı da istemiştir. Teklifte çeşitli vergi muafiyetleri de talep edilmiştir. Buna göre trenler yoluyla gerekli olan levazımın karaya çıkarılması hususunda diğer şirketlere tanınan tarifelerden CFRNA da faydalanacaktır. Yurt içinde şirketin işleri için gerekli

³⁴ BCA, 230.0.0.0./56.1.1, 13, 24-27, (27 Ocak 1922).

olan telgraf ve telsiz haberleşmesi ücretsiz olacaktır. Revi Villomi, ifade edilen bu şartların kabul edilmesi halinde şirketin fenni müdürünün, TBMM hükümeti ile teferruatı müzakere etmek için Ankara'ya gönderileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Yeşilköy-Ankara hattının kısa bir zaman içerisinde açılacağını ve 1923'ten itibaren düzenli olarak işletilebileceğini dile getirmiştir.³⁵

CFRNA'nın TBMM hükümetinin idaresi altında bulunan bazı bölgelerde hava hatları tesisi için talep ettiği imtiyazlar, hükümet tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Posta, Telgraf ve Telefon Müdüriyeti, Revi Villomi'nin isteklerine yönelik bir tezkere hazırlamış, Maliye Vekaleti de bu tezkere üzerinden meseleyi değerlendirmiş, teklifi reddetme kararı almıştır. Maliye Vekaleti tarafından İcra Vekilleri Heyetine gönderilen 22 Mart 1922 tarihli yazıda hükümetin talebi reddetme gerekçeleri yer almıştır. Buna göre hükümetin tekelinde bulunan telgraf ve posta hizmetinin kısmen de olsa yabancı bir şirkete verilmesinin güvenlik açısından bazı sakıncalar doğuracağı kanaatine varılmıştır. Ayrıca taleplerin karşılanması halinde Posta ve Telgraf Müdürlüğünün gelirlerinin azalacağı anlaşılmıştır. Bütün bu sebeplerin yanında mevcut şartlarda imtiyaz şeklinde müsaade verilmesinin siyaseten kabul edilemeyeceği ifade edilmiştir. Bu gerekçelerle şirketin teklifi esas itibarıyla reddedilmiştir.³⁶

CFRNA, Ankara'nın tam bağımsızlık hassasiyeti nedeniyle vermiş olduğu cevaptan hoşnut olmamıştır. Ancak pes etmeye de niyetli değildir. Bu defa şirketin genel müdürü P. Dokoloryan 2 Nisan 1922'de TBMM Hükümeti İcra Vekilleri Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir mektup göndermiştir. Söz konusu mektupta Anadolu'ya gönderilen şirket yetkilisi Villomi'nin Paris'e döndüğünü, Yeşilköy (Ayastefanos) ve Ankara arasında bilahare Sivas, Erzurum, Beyazıt ve Ankara, Adana, Mersin hava hatları hakkında teklif ettiği imtiyazlara ilişkin istişare yaptıklarını bildirmiştir. TBMM hükümetine yapılan teklifin kabul edilmesi halinde genel şartlara dair görüşmelerin yapılabileceğini, Fransız şirket veya bir Türk-Fransız ortaklığına sıcak baktıklarını ifade etmiştir. Bunların kabul edilmemesi halinde özel bir idare veya isim altında TBMM hükümeti ile çalışmaya hazır olduklarını dile getirmiştir. TBMM hükümeti ile Fransa hükümeti arasında

³⁵ BCA, 230.0.0.0/56.1.1, 14, (3 Mart 1338/3 Mart 1922).

³⁶ BCA, 230.0.0.0/56.1.1, 12, (22 Mart 1338/22 Mart 1922).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

yeniden tesis eden dostane ilişkilerin günden güne artacağı temennisinde bulunulmuştur.³⁷ Ancak şirket bu girişimden de sonuç alamamıştır.

Milli Mücadelenin sona ermesinin ardından TBMM hükümeti, 11 Şubat 1923'te Posta, Telgraf ve Telefonlar Genel Müdürü Baha Tali Bey aracılığıyla Osmanlı hükümetinin mukavele imzaladığı şirketlere tafsilatlı bir mektup göndermiştir. Söz konusu mektupta Osmanlı hükümeti ile şirketler arasında çeşitli anlaşmalar yapılmış olduğu hatırlatılmış, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali sebebiyle anılan tarihten itibaren Osmanlı hükümeti ile yapılan mukavelelerin geçersiz sayıldığı bildirilmiştir.³⁸ Esasen bu kararın gerekçesi 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasına yönelik kabul edilen yasaya dayanmıştır. “*Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukuk-ı hakimiyet ve hükümranının mümessil-i hakikisi olduğuna dair heyet-i umumiye kararı*” adlı kanun gereğince İstanbul'daki hükümet 16 Mart 1920'de sona ermiştir. Misak-ı Milli sınırları dahilinde bulunan tek hükümet TBMM hükümetidir. Dolayısıyla 16 Mart 1920'den sonra yapılan anlaşmalar TBMM tarafından geçersiz sayılmıştır.³⁹

Mektup CFRNA için yeni bir sorunun başlangıcı olmuştur. Zira İstanbul-Bükreş havayolu hattı için Osmanlı hükümeti ile *Compagnie Franco-Roumaine de Navigation Aérienne* arasında yapılan sözleşme de 16 Mart 1920 tarihinden sonra olduğundan bu mukavelename de geçersiz kalmıştır. Ancak şirket bu süreçte TBMM hükümeti ile görüşmek ve faaliyetlerine devam etmek için ciddi bir çaba harcamıştır. Örneğin CFRNA, Baha Tali Bey'in bu mektubu üzerine harekete geçmiş ve şirket müdüriyeti 23 Şubat 1923'te cevabi bir mektup göndermiştir. Anılan mektupta yeni mukavele yapmış olmaları nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile bu konuda görüşme yapmak istendiği, en kısa zaman içerisinde hava seyrüseferine başlamak arzusunda oldukları bildirilmiştir.⁴⁰ Bilahare 24 Şubat 1923'te şirketin İstanbul'daki temsilcisi, Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhası Adnan (Adıvar) Bey'e ayrıntılı bir mektup göndermiş ve Bükreş-İstanbul havayolu seferinin yeniden tesisi için gerekli olan şartların oluşturulmasını talep etmiştir. Bu meyanda dahili bir seyrüsefer şirketi tesis edilebileceği veya işletme hakkının alınması için gerekirse şirketin bir Türk

³⁷ BCA, 230.0.0.0/56.1.1, 2-11, (02.04.1338/2 Nisan 1922).

³⁸ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 185, (15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1923); BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 149.

³⁹ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa 2000, s. 53-54.

⁴⁰ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 149.

şirketi yapılabileceği dile getirilmiştir.⁴¹ Bilahare 10 Nisan 1923'te Nafia Vekili Feyzi (Pirinççioğlu) Bey ile şirket temsilcilerinden biri arasında bir müzakere gerçekleştirilmiştir.⁴² Keza 2 Haziran 1923'te şirketin İstanbul'daki mümessilleri, Dr. Adnan (Adıvar) Bey ile bağlantı kurmak için teşebbüste bulunmuşlardır. Bu çabalar sonucunda 13 Haziran 1923'te Adnan Bey'in dairesinde bir görüşme gerçekleştirilmiştir.⁴³ 18 Haziran 1923'te tekrar bir görüşme yapılmış ise de şirket adına olumlu bir netice vermemiştir.⁴⁴

Görüldüğü gibi şirket girişimlerinden sonuç alamamıştır. Bunun üzerine Fransız hükümeti ve Türk hükümetinin görüşü doğrultusunda Lozan Antlaşması sonuçlandırılmadan hat konusunda müzakerelerin sürdürülmesine gerek olmadığı yönünde tavsiye verilmiştir. Şirketin genel sekreteri dönemin politik durumundan kaynaklı olarak Doğu'da, Türk hükümetinin gözetimi altında olan İstanbul-Bükreş hava hizmetini 1923'ün başından itibaren askıya aldığı ancak bu yılın tamamı için yalnızca TBMM hükümeti ile görüşeceğini duyurmuştur.⁴⁵

Esasen Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yabancı sermaye konusundaki görüşleri oldukça açıktır. Zira Lozan Konferansının kesintiye uğradığı sırada toplanan 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresinin açış konuşmasında, ülkenin ihtiyacı olması nedeniyle yabancı sermayeye karşı olmadıklarını, Türk kanunlarına saygılı olmak şartıyla yabancı sermayeye açık olduğunu vurgulamıştır. Hatta Lozan Konferansının kesintiye uğradığı süreçte TBMM hükümeti, Chester Projesini gündeme getirmiştir. Bu şekilde TBMM yabancı sermayeye karşı olmadığını göstermiş ve aynı zamanda İngiltere ve Fransa'ya karşı ABD'nin desteğini almayı da planlamıştır. Bu projenin gündeme gelmesinin diğer bir nedeni ise tam bağımsız ve kalkınmış bir ülke olmak için yabancı şirketlerin olanaklarından yararlanmak istenmesidir. Ancak proje çeşitli nedenlerden dolayı hayata geçirilememiştir.⁴⁶

Lozan Antlaşması sırasında Fransa eski sömürü düzenini sürdürmekten yana tavır sergilemiş ve Yeşilköy Havalimanındaki tesis ve imtiyazlarının devam etmesini talep etmiştir. Ancak Türkiye imtiyaz

---

⁴¹ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 150.

⁴² BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 150.

⁴³ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 151.

⁴⁴ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 153.

⁴⁵ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 185-186, (15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1923).

⁴⁶ Sükan, *a.g.m.*, s. 209-210.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

konusunda isteksiz bir tavır sergilemiştir.⁴⁷ Nihayet Lozan Antlaşmasına ek olarak konulan ve 24 Temmuz 1923'te imzalanan “*Osmanlı İmparatorluğunda Birtakım Ayrıcalıklara (İmtiyazlara) İlişkin Protokol ve Bildiri*” metninde imtiyaz mukavelenamelerine açıklık getirilmiştir. Protokolün yedinci maddesine göre; Osmanlı Devleti ile anlaşma yapan devletlere ait ortaklıklar arasında 30 Ekim 1918-1 Kasım 1922 tarihleri arasında yapılmış olan imtiyaz sözleşmeleri, Türk hükümetinin bunları onaylaması halinde geçerli olacaktır. Türk hükümeti tarafından bu mukaveleler onaylanmaz ise sözleşmenin beşinci maddesinde gösterilen şartlar çerçevesinde ayrıcalık sahiplerine uğradıkları maddi kayıplar için zarar giderimi verilecektir. Verilecek tazminatın miktarı bilirkişilerin vereceği raporlar doğrultusunda saptanacaktır.⁴⁸

Lozan Antlaşması sonrasında Ankara hükümeti yabancı şirketlerin faaliyetlerini tanımaya başlamıştır. Zira sermaye birikimi, teknik bilgi ve beceriye ihtiyaç duyulması nedeniyle yabancı şirketlerin faaliyetlerine müsaade edilmiştir. Ancak yabancı sermaye konusunda oldukça temkinli davranılmıştır. Ankara hükümeti, yabancı sermayeli şirketlerin devletin egemenlik alanlarına müdahale etmesine fırsat verme niyetinde değildir. Bu amaçla şirketlerde Müslüman-Türk unsurunun çalışmasına özel bir önem verilmiştir.⁴⁹

Lozan Antlaşmasının ardından Fransa, Yeşilköy Havalimanında hava nakliyatı ve işletimi hususunda Ankara hükümetine resmi bir teklif yapmıştır. Ancak Türkiye bu teklifi reddetmiştir. Bu şartlarda *CFRNA*, Yeşilköy'deki tesislerini terk etmek ve Türkiye'de kazandığı avantajları kaybetmekle karşı karşıya kalmıştır.⁵⁰ Fakat *CFRNA* Türkiye'de hava işletimi haklarını kaybetmek niyetinde değildir. İstanbul-Bükreş hava hattını işletmek için muhatap bulma arayışını sürdürmüştür. Bu arada şirket, Ankara hükümetinin kendisine verilen hak ve ayrıcalıklara saygılı olacağı noktasında endişeler taşıdığını da ifade etmiştir. Nihayet Adnan Adıvar'ın İstanbul'a dönüşüne kadar Dersaadet Murahhas Vekilliği yapan⁵¹ General Selahattin Adil Paşa meseleyle ilgilenmiştir. Selahattin Adil Paşa, Türkiye-Avrupa arasındaki

⁴⁷ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 186, (15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1923).

⁴⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, İkinci Takım Cilt II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923), 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 102.

⁴⁹ Koraltürk, *a.g.e.*, s. 252-253.

⁵⁰ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 186, (15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1923).

⁵¹ BCA, 30.18.1.1/7.15.17, (17 Nisan 1923).

ilişkileri yeniden tesis etmenin gerekli olduğunu düşünerek 18 Eylül 1923'te şirket temsilcilerini kabul etmiştir. Aynı dönemde Dr. Adnan Bey ise şirketin Yeşilköy'deki uçakları ile levazımını tahliye etmesi gerektiğini bildirmiştir.⁵² Bu sırada şirketin umum müdürü Mösyö Betard, Paris'ten Ankara'ya gelerek görüşme yapmak istemiş ancak bunun bir fayda sağlamayacağı kendisine bildirilmiştir. Aynı tarihlerde şirketle Türkiye Cumhuriyeti hükümeti arasında tahliye işlemleri ile ilgili bir anlaşmazlıktan kaynaklı gerginlik ortaya çıkmıştır. Şirket yetkilileri en sonunda Hariciye Vekili ve Başbakan İsmet Paşa'ya telgraf çekerek gerek İstanbul-Bükreş hattını yeniden açmak ve gerekse hava posta ulaşımında hizmet etmek üzere bir Türk şirketi kurmak niyetiyle Ankara'ya gelmek istediklerini dile getirmişlerdir.⁵³ Şirket, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek, İstanbul-Bükreş hattında faaliyet göstermek niyetinde olduğunu her şartta ifade etmiştir.⁵⁴

CFRNA, Türkiye'deki haklarını anlatmak için Adnan Bey ile yeniden bağlantıya geçmiş ve bu yolla isteklerini ve projelerini Ankara hükümetine iletmeye çalışmıştır. Bütün bu çabaların ardından hükümet *CFRNA* ile yeni bir sözleşme yapmak için müzakereleri sürdürmeyi kabul etmiştir.⁵⁵ *CFRNA* 1924'ün başından itibaren hükümetle olan temaslarını artırmıştır. *CFRNA* İstanbul-Bükreş-Paris hava hattının yeniden faaliyete geçirilmesi için Türk hükümetinin destek ve yardımını beklediğini, projenin Ankara'ya uzatılması hususunda gerekli düzenlemeleri yapmaya hazır olduğunu, hükümetin sözleşme yapmayı kabul etmesi halinde derhal maddeleri görüşmek üzere tam yetki sahibi bir temsilci göndereceğini dile getirmiştir.⁵⁶

Öyle anlaşılıyor ki *CFRNA*, hava hatları konusunda sahip olduğu imtiyazı kaybetmemek için hükümetin güvenini sağlamaya çalışmıştır. Zira yetkili kişilere gönderdiği mektuplarda şirketin merkezi, sermaye miktarı, hedeflerine kadar her adım ayrıntısıyla anlatılmıştır. *CFRNA*, İstanbul'u bütün Avrupa başkentlerine, Ankara'yı da Batı'ya bağlayan hava hatları oluşturmayı arzu ettiğini belirtmiştir.⁵⁷

---

⁵² BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 151.

⁵³ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 152.

⁵⁴ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 153.

⁵⁵ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 186, (15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1923).

⁵⁶ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 186, (15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1923).

⁵⁷ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 185, (15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1923).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Havayolunda Fransız-Alman Rekabeti ve Bükreş-İstanbul Havayolu Hattı İmtiyazı Meselesi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında milli ekonomi ilkeleri benimsenirken bir yandan da yabancı sermayenin ülkenin ihtiyacı olan alanlarda yatırım yapmasına izin verilmiştir. Bu meyanda su, elektrik, tramvay, telefon, demiryolu gibi alanlarda faaliyet gösteren şirketlerle yeni sözleşmeler imzalanmıştır.⁵⁸ Yabancı sermayenin Türkiye'de bazı imkânlardan yararlanabilmesi için de çeşitli şartlar getirilmiştir. Bu kapsamda ortaklıkların Türk yasalarına göre hareket etmesi, Türk dilini kullanması ve Türk işgücü istihdam etmesi mecbur tutulmuştur.⁵⁹

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Ankara hükümeti havayolu nakliyatının başlaması ve Türkiye'de bir uçak fabrikası kurulması için şirketlerle görüşmeler yapmaya başlamıştır. Havacılık konusunda faaliyet gösteren şirketler de bu konuda oldukça istekli olmuşlardır.⁶⁰ Örneğin *CFRNA* direktörü, iki uçağını hava yoluyla Bükreş'e göndermek amacıyla izin talebi vesilesi ile Türkiye-Fransa arasında uçuş mukavelesi yapılması için temennilerini dile getirmiştir. Bu anlamda 2 Haziran 1923 tarihinde Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhası Adnan (Adıvar) Bey'e hitaben bir mektup gönderilmiştir. Mektupta şirketin Yeşilköy'de bulunan iki uçağını Bükreş'e gönderme yetkisi istenmiştir. Keza Türkiye ile Fransa arasında hava trafiğine ilişkin bir anlaşmanın yapılması hususunda Türkiye'den olumlu bir cevap bekledikleri belirtilmiştir.⁶¹

Öyle anlaşılıyor ki bu dönemde Almanlar da hava nakliyatı hususunda Türkiye ile görüşme girişimlerine başlamışlardır. Örneğin Alman menfaatlerini himayeye memur İsveç sefiri, Alman Hariciye Nezaretinden aldığı bir telgraf üzerine 27 Kasım 1923'te Türkiye'nin Almanya ile münasebet tesisi arzusunda olup olmadığını sormuştur. Bu arada Ankara'da yapılan hava taşımacılığı ile ilgili görüşmelere Almanlar da katılmıştır. Bu toplantıya Fransızlar ilk etapta iştirak etmemişlerse de Almanların katılımı üzerine harekete geçmişlerdir. Bu meyanda Mösyö Sojeni'nin girişimiyle *CFRNA* temsilcisi Mösyö Betard tam yetkiyle Ankara'ya gönderilmiştir.⁶²

⁵⁸ Sükan, *a.g.m.*, s. 212-213.

⁵⁹ Koraltürk, *a.g.e.*, s.107.

⁶⁰ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 148 (tarihsiz).

⁶¹ BOA, *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.)*, 47/43, 1-2, (2 Haziran 1923).

⁶² BOA, *HR.İM.*, 22/170, 1-2, (28.11.1339/28 Kasım 1923); BOA, *HR.İM.*, 21/14, 11.9.1339 (11 Eylül 1923), 1; BOA, *HR.İM.*, 18/104, (02.05.1339/2 Mayıs 1923).

Almanların havayolu nakliyatına olan ilgileri sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, 1924 yılından itibaren hava nakliyatı ve uçak fabrikası kurulması için şirketlerle müzakerelere başlamıştır. Hatta 15 Haziran 1924 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında alınan karar doğrultusunda şirketlerle görüşülecek esasları belirlemek üzere Erkanı Harbiye Umumiye Reisi ile Müdafaa-i Milliye, Nafia ve Ticaret Vekaletlerinden oluşan bir encümen oluşturulmuş, bu kurulun tespit edeceği şartlar çerçevesinde şirketlerle temas kurulmuştur. Şirketlerle görüşmek için de Müdafaa-i Milliye, Nafia ve Ticaret Vekaletinden bir temsilcinin katıldığı ayrı bir komisyon oluşturulmuştur.⁶³ Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti hükümeti şirketlere, hava nakliyatının başlaması, uçak motoru dahil olmak üzere bütün uçak malzemelerinin imkanlar dahilinde Türkiye’de yapılmasını teklif etmiştir.⁶⁴

Karşılıklı görüşmelerin ardından şirketler hava nakliyatı için Türkiye Cumhuriyeti hükümetine müracaatta bulunmuşlardır. Bu müracaatlar hükümet tarafından tetkik edilmiştir. Yapılan müracaatlarda Alman *Junkers* şirketi ile Fransız *CFRNA*’nın rekabet içinde olduğu görülmüştür. Her iki şirket de tekliflerini içeren mektubu komisyona iletmışlerdir. Alman *Junkers* adına hareket eden görevli Terliyam ve *CFRNA* adına talepte bulunan Mösyö Jean Schlicklin’in hava nakliyatı için hükümete ulaştırdıkları teklifler Ticaret Vekili Hasan Bey’in reisi olduğu komisyon tarafından incelenmiştir. *Junkers* ve *Franco-Romen* şirketlerinin teklifleri arasında Türkiye’de uçak motoru üretmekle ilgili bir esasın bulunmadığı görülmüştür. Hatta her iki şirket temsilcisi de tayyarecilikte topluca manyetolu olarak devir ve hareket eden motorların Türkiye’de kısa bir müddet zarfında imal edilmesinin mümkün olamayacağını ve böyle bir teklifte bulunamayacaklarını dile getirmişlerdir. Ancak hükümetin şirketlerle sözleşmeye oturmak için sunduğu ön şart ülkenin uçak ihtiyacını temin etmek ve bu konuda yabancılara bağımlı olmaktan kurtulmaktır. Dolayısıyla hükümetin en büyük isteği Türkiye’de bir uçak fabrikası ve diğer tesislerin kurulmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için uçakların en önemli aksamını oluşturan motorların Türkiye’de imal edilmesi istenmiş ise de şirketler yaptıkları tekliflerde bunun mümkün olamayacağını ifade etmişlerdir.⁶⁵ Bunun üzerine hükümet hava nakliyatı alanında mukavele yapmak isteyen şirketlere, Türkiye’nin asıl amacının ordunun ihtiyacı olan

⁶³ BCA, 30.18.01.01/10.29.12, 1, (15 Haziran 1340/15 Haziran 1924).

⁶⁴ BCA, 30.18.01.01/10.29.12, 2, (Haziran 1340/1924).

⁶⁵ BCA, 30.18.01.01/ 10.41.18, 1, (27.08.1340/27 Ağustos 1924).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

hava savunma sanayisini kurmak olduğunu, uçak motoru da dahil olmak üzere uçak yedek parçalarının mümkün olduğu ölçüde Türkiye’de üretilmesinin istendiğini belirtmiştir. *CFRNA* ve *Junkers* firmalarına Türkiye’de tesis edilecek uçak fabrikaları hakkında üç ay zarfında kesin ve açıklayıcı bir teklif yapmaları için yeniden hak verilmiştir. Aksi halde yani şirketlerin uçak fabrikası kurma ile ilgili hükümetin isteklerini yerine getirememeleri halinde hava nakliyatı ile ilgili çalışmaların durdurulacağı bildirilmiştir.⁶⁶

Cumhuriyet döneminde hava nakliyatı ile ilgili rekabet içerisinde olan diğer bir devlet ise İtalya’dır. İtalya da Türkiye Cumhuriyeti’nin Avrupa ve dünya ile ilişkiler kurma ve iletişim sağlama çabasını görmüştür. Bu amaçla İtalya da havayolu nakliyatı hususunda imtiyaz alabilmek için çeşitli tekliflerle Ankara hükümetine başvurmuştur. Bu noktada İtalyan *Sociata Anonima Aero Espresso Italiana (AEI)* şirketinin faaliyetleri dikkate değerdir. *AEI*, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile yurt dışı ticari hava nakliyatı hususunda ilk mukavele imzalayan şirket olmuştur. Sözleşme İcra Vekilleri Heyetinin 27 Ağustos 1924 tarihli toplantısında kabul edilerek onaylanmıştır. Şirket, Brindisi-İstanbul arasında bir havayolu bağlantısı kurulması için faaliyet göstermiştir.⁶⁷ Cumhuriyet döneminde ilk mukavele İtalyan şirketle yapılmasına rağmen ilk uçuş *AEI*’ya ait değildir. *CFRNA* sözleşmeyi daha geç imzalamasına rağmen İstanbul-Bükreş arasındaki uçuş Brindisi-İstanbul hattından daha önce gerçekleşmiştir.⁶⁸

3. Compagnie Internationale de Navigation Aérienne (CIDNA)- Beynelmilel Havaî Seyrüsefer Şirketi ile Mukavele İmzalanması

Fransız *CFRNA* ile hava nakliyatı hususundaki sonuç odaklı görüşmeler 1924 yılının ilk aylarında başlamıştır. Esasen şirket için 1923 yılı farklı gelişmelere sahne olmuş idi. Çünkü yukarıda da ifade edildiği üzere TBMM hükümeti, İstanbul’un işgal tarihi olan 16 Mart 1920’den itibaren Osmanlı hükümeti ile sözleşme imzalayan şirketlerin mukavelelerini tanımadığını açıklamıştı. *CFRNA*’nın Osmanlı hükümeti ile imzalamış

⁶⁶ BCA, 30.18.01.01/10.41.18, 1-2, (27.08.1340/27 Ağustos 1924).

⁶⁷ Haytoğlu, *a.g.m.*, s. 82-84; Akansel Yalçınkaya, “Türk Havayolu Taşımacılığı Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve Devlet Müdahaleleri (1933-2006)”, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 15, Sayı 29, Bahar 2019, s. 407.

⁶⁸ BCA, 230.0.0.0/56.4.7, (29 Nisan 1926); BCA, 230.0.0.0/56.4.11, (11 Eylül 1926).

olduğu mukavele 11 Eylül 1920 tarihliydi.⁶⁹ Şirket mektuptan hemen sonra sahip olduğu hakları kaybetmemek için TBMM hükümeti ile bağlantıya geçti ve havacılık faaliyetlerine devam etmek için ciddi bir çaba harcadı. Bunun için şirket mümessilleri Dr. Adnan Bey, Nafia Vekili Feyzi Bey gibi yetkililerle müzakerelerde bulundu ancak bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alamadı.⁷⁰ Çünkü Türkiye bu dönemde tam bağımsızlık ilkesini ön plana almış, yapılan sözleşmelerin kapitülasyonları hatırlatacak şekilde tek taraflı imtiyazlar tarzında olmasından kaçınmıştır. Bu nedenle özellikle Avrupalı şirketlerle gerek hava nakliyatı ve gerekse diğer alanlarda mukavelename imzalarken son derece temkinli hareket edilmiş, tam da bu nedenle hükümet yapmış olduğu sözleşmelere “*verilen hakkın bir imtiyaz olmadığına*” dair madde eklemiştir.⁷¹ Öte yandan ticari hava nakliyatında Türkiye’nin güvenliği de ön planda tutulmuştur. Bu alanda şirketlerle anlaşmalar yapılırken Müdafaa-i Milliye Vekaletinin anlaşmaya onay vermesi öncellenmiş, şirketlere arazi tahsisi, uçuş güzergahları, telsiz haberleşmeleri ve hatta şirketlerin yapmayı taahhüt ettiği hangarların hangi malzeme ile yapılacağı hususunda vekaletin görüşleri dikkate alınmıştır.⁷²

CFRNA, Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ardından tekliflerini sürekli yinelemiş, nihayet şirket 1924 yılından itibaren muhatap bulmaya başlamıştır. Zira Nafia Vekaletinden Başvekalete gönderilen 27 Aralık 1923 tarihli yazıda Paris-Bükreş-İstanbul hava hattının Türkiye arazisine isabet eden kısmında uçak ile nakliyat yapmak amacıyla imtiyaz talebinde bulunan *CFRNA*’nın müdürü Betard tarafından yapılan teklifin, şirketle müzakere edilmesi, anlaşılması halinde mukavele ve şartnamelerin hazırlanması, incelenmesi ve tasdik edilmesi için izin istenmiştir.⁷³

CFRNA adıyla faaliyet gösteren şirket hava nakliyatı alanında imtiyaz çabası içerisine girmiş ise de Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile mukavelenameyi bu ad altında imzalayamamıştır. Çünkü şirketin 1 Ocak 1925’ten itibaren adı *Compagnie Internationale de Navigation Aérienne (CIDNA)-Beynelmilel Havaî Seyrüsefer Şirketi* olarak değiştirilmiştir. Şirket bundan sonraki faaliyetlerini bu isim altında gerçekleştirmiştir.⁷⁴ Bu nedenle

⁶⁹ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 185, (15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1923); BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 149.

⁷⁰ BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 149; BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 150-153.

⁷¹ BCA, 230.0.0.0/57.6.1.

⁷² BCA, 30.18.01.01/22.79.13, 1-3, (18 Aralık 1926).

⁷³ BCA, 230.0.0.0/56.1.1, 1, (27 Kanunuevvel 1339/27 Aralık 1923).

⁷⁴ BCA, 230.0.0.0/57.6.1.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

şirketin Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile mukavelesi yeni adı olan *CIDNA* ile imzalanmıştır.

a) Mukavelenamenin İmzalanması

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile *CIDNA* arasında yapılan görüşmeler 1925 yılı Temmuz ayında hızlanmıştır. Bu tarihlerde mukavelename esasları da taraflar arasında yapılan müzakerelerle tespit edilmiştir. Görüşmeler Türkiye Cumhuriyeti adına Nafia Vekili İstanbul Mebusu Süleyman Sırrı (Aral) Bey ile *CIDNA* adına şirketin Türkiye şubesi müdürü ve yetki sahibi Jean Schlicklin arasında sürdürülmüştür. Taraflar yolcu ve posta nakliyatı için müsaade verilmesine dair mukavelename şartlarını da görüşmüşlerdir. Keza posta nakliyatı ve mukavelename ekleri de hazırlanmıştır. Hazırlanan bu sözleşme ve ekleri Nafia Vekaleti tarafından tetkik edilmiş ve 19 Temmuz 1925 tarihinde İcra Vekilleri Heyetine sunulmuştur. İcra Vekilleri Heyetinin 29 Temmuz 1925 tarihli toplantısında mukavelename esasları görüşülmüş ve onaylanmıştır.⁷⁵

Türkiye, İstanbul-Bükreş havayolu hattının oluşturulması için görüşmeler yaptığı “*Avrupa Merkezi Beynelmilel Hattı Havaîsinin Bükreş İstanbul Arasında İşlemesine Dair Mukavelenameyi*” 17 Ağustos 1925 tarihinde imzalamıştır. Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti adına Nafia Vekili İstanbul Mebusu Süleyman Sırrı Bey ile merkezi Paris’te bulunan ve eski adı *Franco-Romen Nakliyat-ı Havaîye Şirketi* olan bilahare *Beynelmilel Havaî Seyrüsefer Şirketi* adını alan şirket adına imza yetkisine sahip, işletmenin Türkiye şubesi müdürü Jean Schlicklin arasında imzalanmıştır. Mukavelenamenin maddeleri şu şekildedir;⁷⁶

Mukavelenamenin birinci maddesine göre, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, merkezi Fransa’nın Paris kentinde bulunan, eski adı *Franco-Romen Nakliyat-ı Havaîye Şirketi* olup yeni adı *Beynelmilel Havaî Seyrüsefer Şirketi*’ne İstanbul-Bükreş hava hattını düzenli olarak işletmesi ve bununla ilgili müesseseleri kurması için müsaade ve ruhsat vermiştir. Ruhsat ve müsaade yolcu, eşya ve posta naklini ihtiva etmektedir. Sözleşme tasdik edildiği tarihten itibaren yirmi yıl geçerli olacaktır. Ancak altı ay evvel talep edilmek şartıyla on yılın sonunda taraflardan herhangi biri mukavelenamenin yedinci maddesinin hükümleri kapsamında sözleşmeyi feshetme yetkisine

⁷⁵ BCA, 30.18.01.01/14.47.15, 1, (29 Temmuz 1341/29 Temmuz 1925).

⁷⁶ BCA, 230.0.0.0/57.6.1.

sahiptir.⁷⁷ Bilahare 14 Aralık 1927 tarihinde İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla sözleşmenin birinci maddesinde düzenleme yapılmıştır. Bu anlamda maddenin sonuna “*tesisat ve binaların hava yolculuğu hizmetine verileceği ve başka bir amaçla kullanılmayacağı*” esası eklenmiştir.⁷⁸

Mukavelenamenin ikinci maddesinde bu hakkın bir imtiyaz olmadığına vurgu yapılmıştır. Buna göre sözleşme ve eklerine uygun olarak Türkiye Cumhuriyeti hükümeti tarafından verilen müsaade ve ruhsat hiçbir şekilde imtiyaz ve inhisar mahiyetinde değildir. Mukavelename hükümlerinin sadece Bükreş-İstanbul hattına mahsus olduğu vurgulanmıştır.⁷⁹

Uçuşlar ile ilgili zaman aralıkları üçüncü maddede yer almıştır. Buna göre şirket sözleşmenin onaylandığı tarihten itibaren dört aylık bir süre içerisinde uçuşa uygun olmayan kötü hava koşulları istisna olmak üzere her istikamette Şubat’ın on beşinden Nisan başına ve Ekim başından Kasım ayının on beşine kadar haftada en az üç ve Nisan başından Ekim ayı sonuna kadar da her gün gidiş-dönüş seferleri düzenlemeye mecburdur. Esas itibarıyla seferler kış mevsiminde yani on beş Kasım’dan on beş Şubat’a kadar tatil olunabilecektir. Öyle olmakla beraber şirket düzenini taahhüt etmemek şartıyla hava koşullarının uygun olduğu zamanlarda bu mevsimlerde de seferler düzenlemeye hazır olduğunu beyan etmiştir.⁸⁰ Üçüncü maddeye bilahare 14 Aralık 1927 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Nisan ve Ekim ayları arasında yapılacak seferlerde Pazar günleri uçuş yapılmayabileceği esası eklenmiştir.⁸¹

Dördüncü madde uçuş emniyeti ile ilgili tedbirleri içermektedir. Buna göre şirket hat üzerinde seferlerin düzenli ve emniyetli olarak yapılması için yeterli miktarda uçak kullanmayı taahhüt etmiştir. Şirketin hat üzerinde işleteceği uçakların yük, sürat, emniyet, telgraf ve diğer gerekli olan hususları on dokuzuncu maddede belirtilen fenni komisyon tarafından tespit edilmiştir. Beşinci maddeye göre şirketin uçakları için İstanbul’da bulunduracağı yedek alet ve edevat iki yıl müddetle ulaşımı düzenli olarak sağlayacak miktarda

⁷⁷ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 3-4, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

⁷⁸ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, s. 1; BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 95, s. 2, (14 Kanunuevvel 1927/14 Aralık 1927).

⁷⁹ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 3-4, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

⁸⁰ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 3-4, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

⁸¹ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, s. 1, (14 Kanunuevvel 1927/14 Aralık 1927); BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 93-94, (23 Kanunusani 1928/28 Ocak 1928).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

olacak ve bu miktar tarafların tayin edeceği uzmanlar tarafından tespit edilecektir.

Şirkete tahsis edilecek arazi ile ilgili hususlar mukavelenamenin altıncı maddesinde ifade edilmiştir. Buna göre şirketin hizmet edebilmesi amacıyla yapacağı tesisler için gerekli olan arazi ücretsiz olarak tahsis edilecektir. Şirkete verilecek bu arazi fenni komisyon tarafından tespit edilecek ve uygunluğu onaylanacaktır. Aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Vekaletinin de arazinin uygun olduğunu tasdik etmesi gereklidir. Bu onaylar alındıktan sonra kararlaştırılan şartlar doğrultusunda şirket hazırlıklarını yapacaktır. Bundan sonra kargir (taş ve tuğladan veya siman arme denilen yapıtırmada kullanılan kimyasal dolgu malzemesi ile) bir iki hangar, atölye, mağazalar, bekleme salonları, yazıhane, polis ve gümrük daireleri, benzin, yağ için toprak altı su mahzenleri, hava gözlem yeri, Müdafaa-i Milliye Vekaletince müsaade edildiği takdirde telsiz telgraf mevkileri ve kısacası hattın işlemesine lazım olan her şeyi tasdik edildikten sonra hükümet inşaata müsaade edecektir.⁸² Bu madde, Müdafaa-i Milliye Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyasetinin hangarların demir olması isteği doğrultusunda⁸³ 19 Aralık 1926'da İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla düzeltilmiş ve hangarların kargir yerine portatif yapılması, duvarlarının saçlarla çevrilmesi ve kapılarının bilyeli yatak üzerinde kolaylıkla açılır kapanır bir surette demirden inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁴

Mukavelenamenin sona ermesi halinde oluşan şartlara karşı alınacak tedbirler yedinci maddede esasa bağlanmıştır. Buna göre Türk hükümeti arzu ettiği takdirde, birinci maddede açıklandığı şekilde, gerek on yıldan sonra ve gerekse mukavelenamenin bitiminin ardından şirketin Türkiye'de bulunan bütün bina, alet ve edevatını, yedek ve ihtiyat malzemelerini, eşya ve uçaklarını şu esaslar doğrultusunda satın alabilecektir.⁸⁵

1) On yılın sonunda şirket faaliyete devam etmek istediği halde mukavele hükümet tarafından tek taraflı olarak feshedilir ise *CIDNA* uçak, levazım, yedek ve ihtiyat eşyasını satmakta serbest olacaktır. Fakat şirket,

⁸² BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 4, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

⁸³ BCA, 30.18.01.01/22.79.13, 2-3, (14 Kanunuevvel 1926/14 Aralık 1926).

⁸⁴ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 34-38; BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 101-105, (19 Kanunuevvel 1926/19 Aralık 1926); BCA, 30.18.01.01/22.79.13, 004, (19 Kanunuevvel 1926/19 Aralık 1926); BCA, 30.18.01.01/22.79.13, 1, (21 Kanunuevvel 1926/21 Aralık 1926).

⁸⁵ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 4-5, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

binaları bunların mâl oldukları faturalar ile tahakkuk eden bedelden yüzde yirmi noksanı ile hükümete satmaya mecburdur.

2) Onuncu yılın sonunda şirket faaliyetini kendi isteği ile durdurursa ya da mukavelename müddeti sona ererse ilk maddeden farklı bir işlem yapılacaktır. Şöyle ki hükümet şirketin mallarını satın almak için teklif yaparsa şirket, bütün uçak, levazım, yedek eşyasını ve binalarını hükümete satmaya mecbur olacaktır. Fakat her iki durumda da hükümet tarafından satın alınacak uçakların adedi Bükreş-İstanbul hattında işleyenlerin yarısından ibaret olacaktır. Birinci şıkta emval-i menkule hariç, ikinci şıkta ise emval-ı menkule dahil olmak üzere bütün bu malların değeri biri hükümet, diğeri şirket tarafından tayin olunacak iki uzman kişi tarafından tespit edilecektir. Anlaşmazlık halinde satın alma fiyatı temyiz mahkemesi reisi tarafından tayin edilecek bir hakem tarafından belirlenecektir. Yedinci maddenin bu fıkrasına bilahare 14 Aralık 1927 tarihinde bir ekleme yapılmıştır. İkinci fıkrada “...hükümet ve şirket tarafından tayin olunacak iki ehil kişi tarafından tespit edilecektir” cümlesinin devamına “Ancak tespit edilecek satın alma fiyatı yüzde otuz eksiğiyle şirkete verilecektir. İki ehil kişinin uyuşması halinde satın alma yüzde otuz eksiği şirkete ödenmek şartıyla temyiz mahkemesi reisi tarafından tayin edilecek bir hakem tarafından takdir edilecektir” ibaresi eklenmiştir.⁸⁶

Mukavelenamenin sekizinci maddesi şirketin faaliyetlerini düzenli olarak yapabilmesi için şirkete tanınan muafiyetleri ortaya koymaktadır. Buna göre şirketin taahhüt ettiği işleri yerine getirmek için hükümet tarafından kendisine aşağıda ifade edilen muafiyetler verilecektir;

1) Şirketin beşinci madde gereğince ithal etmek mecburiyetinde olduğu yedek aletlerle uçakları gümrük resminden muaf olacaktır.

2) Şirketin sadece hava hattı hizmetlerinde kullanmak için ithal edeceği gerekli malzemeler [esans, yağ], aseton, vernik ve diğer maddeler ithalat resmine tabi olacaktır. Bütün muameleler hükümetin ilgili memurları tarafından kontrol edilecektir. Kontrolün daha etkili olmasını sağlamak için şirket mağaza ve toprak altı mahzenlerini görevli memurların nezaret ve teftişine açık bulunduracaktır.⁸⁷

⁸⁶ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 34, s. 1; BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 96-97, (14 Kanunuevvel 1927/14 Aralık 1927).

⁸⁷ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8 s. 5, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

Dokuzuncu maddeye göre, şirket bütün işlemlerinde Türkiye'deki kanunlara tabi olacaktır. Hükümet, hava hatlarını ve şirketin kurumlarını Nafia Vekaleti tarafından tayin edilen bir komiser aracılığıyla kontrol etme hakkına sahiptir. Şirket teftişi kolaylaştırmaya mecburdur ve bunun için hükümet veznesine yıllık beş yüz lira ödeme yapmak zorundadır. Şirketin hükümetle haberleşmesi Türkçe olacaktır.⁸⁸

Çalıştırılacak personelin uyruğu meselesi onuncu maddede bir esasa bağlanmıştır. Buna göre şirket pilot ve makinist hizmetlerinde Bükreş-İstanbul hattındaki memurların ve müstahdemlerin üçte birine denk olacak şekilde Türk tebaası istihdam edecektir.⁸⁹ Esasen sözleşmede yer alan bu husus Cumhuriyet döneminde uygulanan ekonominin Türkleştirilmesi politikasının tezahürüdür. Zira bu dönemde yabancı sermayeli olup Türkiye'de bazı imtiyazlara sahip şirketlerde Müslüman-Türk kökenli işgücünün istihdam edilmesi temel şartlardan birisi olmuştur. Bu sebeple Ankara hükümeti ile yabancı şirketler arasında yapılan mukavelelerde işgücünün Türkleştirilmesine yönelik esaslar ön plana alınmıştır. Bu dönemde yabancı şirketlerle yapılan sözleşmeler incelendiğinde örneğin elektrik, su, havagazı, tramvay hizmetleri veren şirketlerle yapılan sözleşmelerde istihdam ettikleri yabancı ve gayrimüslim çalışanların işten çıkartılarak yerlerine Müslüman-Türklerin istihdam edildiği görülmektedir.⁹⁰

Uçuş hattında çalışacak Türk memurları hükümet seçecektir. Memurlar şirket tarafından Fransa veya Türkiye'deki uçak fabrikalarında veyahut şirketin eğitim kurumlarında eğitim görecektir. Memurların eğitim süresi ve hizmeti, hattaki diğer memurların hukuk ve vazifeleri ile aynı olacaktır. Memurlar, Fransa veya Türkiye hükümeti tarafından tayin edilecek bir memurun da hazır bulunacağı teori ve pratik iki aşamalı sınavda başarılı olmaları halinde hizmet yapmaya başlayacaklardır.⁹¹ Mukavelenin bu maddesine 14 Aralık 1927 tarihinde bir ekleme yapılmıştır. Buna göre şirket hava kuvvetleri emrinde veya diğer bir askeri müessesede çalışmış herhangi

---

⁸⁸ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 5-6, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

⁸⁹ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 35, s. 2; BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 97, (14 Kanunuevvel 1927/14 Aralık 1927).

⁹⁰ Koraltürk, *a.g.e.*, s. 229-232.

⁹¹ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 6, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

bir şahsı çalıştırmak isterse kişi müesseseden ayrılmış olsa dahi kurumun izni olmaksızın hizmete alamayacaktır.⁹²

Şirket uçaklarının hareket cetvelleri, nakliye ücretleri, tarifeleri, devlet memurlarına gösterilecek indirim, kolaylıklar ve ücretsiz biletlerin miktarı her yıl Nafia Vekaleti ile şirket arasında anlaşmalı olarak tayin ve tespit edilecektir (madde on bir). Mukavelenin on ikinci maddesine göre hükümet havacılığa ait plan ve projeleri hazırlamak için şirkete ihtiyaç duyması halinde *CIDNA* fenni teşkilatını, maliye ve tüccarlarını ve diğer bütün vesaitini hükümetin emrine vermek zorundadır.⁹³

Sözleşmenin on üçüncü maddesinde şirketin hava nakliyatı için gerekli olan haberleşme tesisleri üzerindeki hak ve yetkileri esasa bağlanmıştır. Buna göre şirket kendisine tahsis olunan arazi üzerinde, hava gözetleme mevkileriyle Müdafaa-i Milliye Vekaletince müsaade edildiği takdirde telsiz, telgraf ve ahize istasyonları tesis edebilecektir. Bu istasyonlar belli sınırlar dâhilinde Türk hükümetine ait istasyonlarla ilişkili olacaktır. Ancak haberleşme istasyonu tesisi yasaktır. Şirket ahize ve telsiz istasyonunu Türk telsiz istasyonlarına telefonla bağlayabilecektir. Hava gözlem mevkileri gözlem bilgilerini hükümetin belirlediği bütün makamlara vermeye mecburdur. Hükümet bu istasyonları kontrol etme hakkına sahiptir. Şirket de bu kontrol için gerekli olan kolaylığı göstermeye mecburdur.⁹⁴

Mukavelenamemin on dördüncü maddesi kaza ve hasar olması durumunda Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin yardımını esasa bağlamaktadır. Buna göre kaza ve hasar ortaya çıkması halinde hükümet tehlikede bulunan veya hareket edemeyen uçağa ve tehlikeye maruz kalan diğer binek vasıtalarına yardım etmeyi ve kolaylık sağlamayı taahhüt etmiştir.⁹⁵

Hava nakliyatı hususunda uluslararası anlaşmaların esasları çerçevesinde alınacak tedbirler ise on beşinci maddede yer almıştır. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, şirkete telsiz telgraf, hava gözlem mevkileri, kartografi, kaza durumunda yardım sağlamayı ve bu tür durumlarda Paris'te kabul edilen 13 Ekim 1919 tarihli Beynelmîl Hava

⁹² BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 35, s. 2; BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 97, (14 Kanunuevvel 1927/14 Aralık 1927).

⁹³ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 6, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

⁹⁴ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 6, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

⁹⁵ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 6-7, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

Nakliyatı Sözleşmesinin esaslarını kabul etmiştir. Taraflar mukavele şartlarına uymayı karşılıklı olarak taahhüt etmişlerdir. Bu anlamda imzalanan sözleşmenin uluslararası mukaveleye aykırı olmayacağı belirtilmiştir.⁹⁶

Taraflar arasında yaşanacak anlaşmazlıklara dair çözümler mukavelenamenin on altıncı maddesinde bir esasa bağlanmıştır. Buna göre mukavelename ile eklerinin hükümleri ve uygulanma tarzına bağlı olarak Türkiye Cumhuriyeti ile şirket arasında ortaya çıkacak her türlü anlaşmazlık biri hükümet diğeri şirket tarafından tayin edilecek iki uzman kişiden oluşan bir komisyon tarafından giderilecektir. Anlaşmazlık halinde temyiz mahkemesi reisi tarafından tayin edilecek bir hakem kesin olarak anlaşmazlığı halledecektir.⁹⁷

On yedinci maddede ifade edildiği şekliyle şirket nakledeceği mektup ve posta paketleri hakkında Posta Müdüriyeti Umumiyesi ile ek olarak bir mukavelename imzalayacaktır. Birinci maddede adı geçen muhtelif memleketlere gönderilecek paketler için Posta, Telgraf ve Telefon Müdüriyeti Umumiyesi tarafından tespit edilen ağırlık veya boyutu aşan paketlerin havayolu ile nakli amacıyla “*hava ile nakil hissesi*” olarak herhangi bir ücret ödenmeyecektir. Bunların ağırlığından meydana gelen gelir tamamen şirkete ait olacaktır.⁹⁸

Bilet ve posta gönderileri için açılacak acentelerle ilgili esaslar sözleşmenin on sekizinci maddesinde ele alınmıştır. Buna göre şirket bilet satmak ve Türkiye posta idaresinin kabul etmediği kolileri kabul etmek için Türkiye'nin en önemli merkezlerinde acenteler tesis etmek yetkisine sahiptir. Ancak şirket İstanbul'dan başka yerlerde açacağı acentelikler için Nafia Vekaletinden ayrıca ruhsat almak zorundadır.⁹⁹

Sözleşmede ifade edilen çeşitli esasların teferruatı ve özellikle takip edilecek yol ortaklaşa kararlaştırılacaktır. Buna göre yardım meydanları, hava gözlem, telsiz, telgraf mevkilerinin tesisi, Türk memurların teorik ve pratik eğitimleri ve ihtisas sahibi olmaları için alınan kararlar birlikte alınacaktır. Ayrıca alet ve yedek edevatın gerekliliği ve miktarı ile alakalı teknik sorunlar, hükümet uzmanlarıyla sözleşmenin imza tarihinden itibaren bir ay içerisinde şirketin Ankara'daki fen murahhası tarafından anlaşmalı olarak tespit

⁹⁶ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8 s. 7, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

⁹⁷ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 7, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

⁹⁸ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 7, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

⁹⁹ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 7, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

edilecektir. Şirket bir ay içerisinde temsilci göndermediği takdirde mukavele hiçbir işlem yapmaya gerek kalmaksızın feshedilecektir (madde on dokuz).¹⁰⁰

Mukavelenin geçerli olduğu süre boyunca şirketin merkezi Paris olacaktır. Bununla beraber şirket Ankara'da tam olarak yetkilendirilmiş bir şube açmak zorundadır. Şirket her durumda Bükreş ile İstanbul arasında bir Türk şebekesi tesis edecek ve bu şebekenin müdüriyeti İstanbul'da Yeşilköy'de bulunacaktır. Türkiye şubesini temsil eden şirket müdür veya memuru şirketin Paris'teki idare meclisi tarafından tam olarak yetkili olduğuna dair resmi evrakı göstermeye mecburdur (madde yirmi).¹⁰¹ Bu madde 14 Aralık 1927'de değiştirilmiş ve "*şirket Ankara'da tam olarak yetkilendirilmiş bir şube tesisine mecburdur*" esası maddeden çıkarılmıştır.¹⁰²

Son maddede sözleşmenin Ankara'da imza ve teati edildiği tarihten itibaren geçerli olacağı ifade edilmiştir (madde yirmi bir). Mukavelenin sonunda şartları kabul ederek imzalayanların Süleyman Sırrı Bey ile Mösyö Jean Schlicklin olduğu belirtilmiştir. Mukavelenamenin imzalanması sırasında Nafia Müdüriyeti Umumiyesi Muavini Nafiz Bey ve Nafia Müdüriyetinden bir dosya memuru da hazır bulunmuştur.¹⁰³

Mukavelenameye ek olarak 17 Ağustos 1925 tarihinde posta nakliyatıyla ilgili on maddeden oluşan bir sözleşme de imzalanmıştır. Söz konusu sözleşme de Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey ile şirket namına Mösyö Jean Schlicklin tarafından imzalanmıştır.¹⁰⁴ Sözleşmenin birinci maddesinde, Türkiye Posta ve Telgraf Müdüriyeti tarafından şirkete verilecek adı veya taahhütlü mektuplar, açık haberleşme varakaları, haber, gazete, iş mektupları, ticari eşya numuneleri, matbuat evrakı, kıymeti mukadderli mektup, kıymetli ve kıymetsiz posta paketleri ve posta çantalarının İstanbul-Bükreş arasında uçaklarla nakledileceği belirtilmiştir. İkinci madde posta çantaları ve posta paketlerinin azami ağırlığına ilişkin esasları tespit etmiştir. Posta çantalarının azami ağırlığı yüz kiloyu, posta paketleri kırk beş santimetreyi geçemeyecektir. Üçüncü maddeye göre hava yolundan gönderilecek bütün posta gönderileri İstanbul postanesinde birikecek, şirket tarafından tayin edilen bir memur imza karşılığında gönderileri teslim alacaktır. Posta

¹⁰⁰ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 7-8, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

¹⁰¹ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 8, 8, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

¹⁰² BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 35, s. 2; BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 97, (14 Kanunuevvel 1927/14 Aralık 1927).

¹⁰³ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 8, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

¹⁰⁴ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 8, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

nakliyatına dair sözleşmenin diğer maddelerinde yer alan esaslar ise şu şekildedir; uçaklarla nakledilecek posta gönderilerinin ücretleri mukavelenameye ekli bir tarife cetvelinde açıklanmıştır. Postaların zayii durumunda şirket bundan sorumludur. Şirketin telsiz istasyonları Müdafaa-i Milliye Vekaletinin izniyle kurulacaktır. Telsiz istasyonlarında istihdam edilecek memurlar mutlaka Posta, Telgraf ve Telefon Müdüriyeti tarafından tayin edilecek ve memurların maaşları şirket tarafından ödenecektir.¹⁰⁵

CIDNA ile imzalanan 17 Ağustos 1925 tarihli mukavelenamenin posta nakliyatı dışında bir eki daha bulunmaktadır. Bu ek uçaklarla ilgili teknik meseleleri içermektedir. Söz konusu ekte, şirketin İstanbul-Bükreş hava hattında kullanacağı uçakların özellik ve kabiliyetleri, motor ve kanat özellikleri, ağırlığı, sürati, irtifası, yedek stoku, hava istasyonunda bulduracağı malzemeler listesi ve bu malzemelerin cinsi ile Türk havacı, makinist ve motorcuların eğitilmesi için esaslar belirtilmiştir.¹⁰⁶

Sözleşmeye 14 Aralık 1927 tarihinde iki madde daha ilave edilmiştir. Buna göre mevcut yirmi birinci madde, yirmi üçüncü madde olmuştur. Yirmi birinci madde “*hava nakliyatı tesisi için yapılan bilimum inşaatın ikmal olunduğu şirket tarafından ihbar olunduktan sonra Nafia Vekaleti tarafından oluşturulmuş bir fen komisyonu vasıtasıyla söz konusu inşaatın tasdik edilmiş planlara ve fenni şartlara uygunluğu incelenerek komisyonun yapacağı rapor üzerine vekaletçe kabul muamelesi icra edilecektir. Bu muayene komisyonunun bütün masrafları şirkete ait olacaktır*” şeklindedir.¹⁰⁷ Mukavelenameye eklenen yirmi ikinci madde şirketin Sofya hattında da hava nakliyatı yapabilmesine ilişkindir. Buna göre mukavelede mevcut olan İstanbul-Bükreş arasında hava hattı işletilmesine ait ruhsat, İstanbul-Sofya hattını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu hatta kullanılacak uçakların adedinin yarısı kadarı Yeşilköy’de hangarda buldurulacaktır. Şirketin yedek olarak buldurmaya mecbur olduğu eşya ve malzeme, ekli listede verilmiştir. Hükümet istediği zaman, şirket aralıksız olarak Sofya hattındaki

¹⁰⁵ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 46-51, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925); BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 75-78.

¹⁰⁶ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 25-33, (26 Eylül 1341/26 Eylül 1925); BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 81-93.

¹⁰⁷ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 36, 3; BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 99, (14 Kanunuevvel 1927/14 Aralık 1927).

hava ulaşımını tatile mecbur olacak ve bundan dolayı hiçbir zarar talebinde bulunamayacaktır.¹⁰⁸

b) CIDNA'nın Faaliyetleri ve İsim Değişikliği

CIDNA'nın uçuşlarının 1926'nın Mart ayından itibaren başladığı anlaşılmaktadır. Esasen şirketle yapılan mukavelename gereğince, sözleşme imzalandıktan dört ay sonra uçuşlar başlamak durumunda idi. Ancak imzaların atıldığı tarih 1925 yılının Ağustos ayı olduğundan dört ay sonrası Aralık ayına yani uçuşların kış şartlarından dolayı tatil edildiği döneme denk gelmiştir. Zira sözleşmenin üçüncü maddesinde yer alan esasa göre 15 Kasım-15 Şubat arasında uçuşlar tatil olabilmektedir. Bu şartlar dâhilinde şirket, İstanbul-Bükreş arası uçuşlarını Mart 1926'dan itibaren yapmaya başlamıştır. Arşiv verilerinde İstanbul-Bükreş havayolu hattının 1926 yılına ait uçuş cetvelleri de yer almaktadır. Burada şunu ifade etmek gerekir ki Brindisi-İstanbul arasında sefer yapmak için hükümetle 1924 yılında mukavele yapan *Sociata Anonima Aero Espresso Italiana* şirketinin¹⁰⁹ mukaveleyi daha erken imzalamış olmasına rağmen CIDNA'dan daha sonra uçuşlara başladığı anlaşılmaktadır.¹¹⁰

1929 Dünya Ekonomik Buhranı şirketlerin hava nakliyatını etkilemiş, uçak kaldırmak için yakıt bulmakta sıkıntılar yaşanmıştır. Bu nedenle şirketler mukavelename esaslarına göre depolarda yedek olarak bulundurmaları gereken benzini harcamak zorunda kalmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti bu konuda şirketleri uyarmıştır. Örneğin İstanbul-Bükreş Havayolu hattını işleten CIDNA ve *Aero Espresso Italiana* uçak şirketleri ile yapılan mukavelename gereğince şirketler hükümet emrine verilmek üzere kırkar ton benzin ve dörder ton yağ bulundurmaları zorundadırlar. Ancak benzin ve yağ depolanmasında bazı aksaklıkların yaşandığı anlaşılmaktadır. Zira 24 Temmuz 1930 tarihli bir İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesine göre epey bir müddet benzin satın alınamaması yüzünden depolarda bulunması gereken benzin ve yağ harcanmıştır. Hükümet bu depoların dolu olmasına özel bir önem vermiş ve bu doğrultuda İcra Vekilleri Heyetinin 24 Temmuz 1930 tarihli toplantısında adı geçen şirketlerin depolarında daima bulundurmaları gereken benzin ve yağın 40.800 lira tutarında dışardan satın alınmasına karar verilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁸ BCA, 230.0.0.0/57.6.1, 35, 2; BCA, 230.0.0.0/61.25.2, 97, (14 Kanunuevvel 1927/14 Aralık 1927).

¹⁰⁹ Haytoğlu, *a.g.m.*, s. 83.

¹¹⁰ BCA, 230.0.0.0/56.4.7, (29 Nisan 1926); BCA, 230.0.0.0/56.4.11, (11 Eylül 1926).

¹¹¹ BCA, 30.18.1.2/13.52.6, 1-3, (24 Temmuz 1930).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

Öte yandan uçaklar ile ilgili yedek malzeme tedariki de oldukça önemli bir husus olmuştur. Bu nedenle *CIDNA* ile yapılan mukavelenamede malzemenin tedarik usulleri belli esaslara bağlanmıştır. Buna göre şirket, hükümet emrine verilmek üzere bazı malzemeleri elinde bulundurmaya zorundadır. Ancak bu yedek malzemeler Türkiye’de bulunmadığından dışarıdan tedarik edilmesi gerekmiştir. Bunun üzerine hükümet malzemelerin yurt dışından sağlanması için zaman zaman kararname çıkarmıştır. Örneğin İcra Vekilleri Heyetinin 18 Mart 1931 tarihli toplantısında söz konusu malzeme ve yedek parçaların yurt dışından alınmasına karar verilmiştir. Bu malzemelerin tamamı Marsilya, Paris ve Belgrad’dan alınmıştır. Malzeme listesi incelendiğinde uçak motorları ve uçaklar için gerekli olan yedek parça ve malzemeler olduğu anlaşılmaktadır.¹¹²

Şirketler zaman içerisinde teknolojik gelişmelere paralel olarak uçak modellerini değiştirmeyi uygun bulmuşlardır. Böyle durumlarda sözleşme gereğince hükümete teklif vermişlerdir. Hükümet oluşturduğu bir komisyon aracılığıyla bu teklifi değerlendirmiş ve mukavelenamenin ilgili maddeleri değiştirilmiştir. Örneğin 14 Mart 1931 tarihli olup Nafia Vekaletinden Başvekalete gönderilen bir yazı buna örnek gösterilebilir. Yazıda *CIDNA* ile imzalanan 17 Ağustos 1925 tarihli mukavelename ekinin birinci maddesine uygun olarak İstanbul-Bükreş ve İstanbul-Sofya arasında şirketin uçurduğu ve hangarlarda yedek olarak bulundurduğu 46 tipi uçaklar yerine daha gelişmiş modellerin alınması söz konusu olmuştur. Teknolojik yenilikleri takip etmek amacıyla uçakların 420 beygir kuvvetinde Jupiter motoru ile donatılmış 29 tipindeki Potez ve 230 kuvvetinde Salmson motoru ile donatılmış 32 tipindeki Potez uçakları ile değiştirilmesinin teklif edildiği ifade edilmiştir. Hükümet, şirketin bu teklifini değerlendirmek ve incelemek amacıyla bir komisyon oluşturmuştur. Erkan-ı Harbiye’den memur edilmiş olan heyet ile şirket temsilcilerinin katılımıyla bir inceleme yapılmıştır. Bu inceleme sonucunda 46 tipindeki uçaklar yerine şirketin bu hatlarda 32 ve 29 tipindeki Potez uçaklarını kullanmasının uygun olacağına karar verilmiştir. İhtiyat olarak da hangarlarda 29 tipindeki Potez uçaklarının muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştır. Uçaklara ait motor ve malzemenin özellik ve adetleri de tespit edilerek bunların tedariki hususunda karar alınmıştır. Kararlar Nafia Meclisi tarafından da incelenerek şirketin bu teklifi hangi şartlar altında yapabileceği hakkında ayrıca bir maddenin ilave edilmesi gerektiği beyan edilmiştir. Keza şirketle imzalanan mukavelenamenin yirmi

---

¹¹² BCA, 30.18.1.2/18.18.6, 1-33, (18 Mart 1931).

ikinci maddesi ve bu maddeyi tamamlayan mukavele ekinin birinci maddesi tadil edilerek maddenin sureti ve yedek malzemelerin listesi Başvekalete takdim edilmiştir.¹¹³

CIDNA ile imzalanan 17 Ağustos 1925 tarihli mukavelenamenin yirmi ikinci maddesinde yapılan değişiklik şu şekildedir:

*“İşbu mukavelenamede mevcut ve İstanbul ile Bükreş arasında hattı havainin işletilmesine ait ruhsat, İstanbul-Sofya hattına da teşmil edilmiş olup, bu hatlarda kullanılacak 29, 32 tipindeki Potez tayyareleri adedinin yarısı kadar miktarda 29 Potez tipinde olmak üzere Yeşilköy'deki hangarlarda ihtiyat olarak bulunduracaktır. İş bu tayyareleri şirket ayda bir defaya mahsus olmak üzere kendi işlerinde kullanabilecektir. Zaruret halinde ve muvakkat mahiyetinde olarak şirket bu tiplerden başka ancak bir tayyare kullanabilir. Şirketin yedek olarak bulundurmaya mecbur olduğu edevat ve malzeme listede muharrerdir. Şu kadar ki hükümet istediği vakit, şirket müstemirren Sofya hattındaki seyrüseferi havaiyeyi tadile mecbur olup bundan dolayı hiçbir zarar ziyan talebine hakkı olmayacaktır.”*¹¹⁴

Uçak modellerini değiştirmek isteyen şirketlerin zor durumda kalmaması için Nafia Meclisinin kararı ile mukavelenameye bir madde eklenmesine karar verilmiştir. Buna göre teknolojik gelişmeleri takip edebilmek amacıyla uçaklarını değiştirmek isteyen şirket, bu konudaki teklifini “yeni sene için kabul edilecek şekilde ve yeni senenin girmesinden altı ay önce Nafia Vekâletine vermek zorundadır” esası kabul edilmiştir.¹¹⁵ Şirketin yapacağı bu gibi teklifler Nafia Vekaleti, askeri taraf ve şirket tarafından tayin edilecek uzmanlar tarafından müşterek olarak tetkik edilecek ve yeni yıl için kabul edilen uçak sistemleri ve yedek malzeme miktarı ve cinsleri tespit edilecektir.¹¹⁶ Bu vasıflar arasında uçağın motor gücü ve tipi, uzunluğu, kanat açıklığı, ağırlığı, ilave depo kapasitesi, deniz seviyesindeki sürati, irtifası v.b. özellikler cetvellerle belirlenmiştir. İhtiyat uçakları için yedek malzeme listesi de hazırlanmış ve bu şartlar üzerinden şirketin teklifi değerlendirilmiştir.¹¹⁷ Nafia Vekaletinin mukavelenamenin maddelerinde yapılan değişiklikle ilgili teklifleri İcra Vekilleri Heyetinin 1 Nisan 1931

¹¹³ BCA, 30.18.01.02/19.22.9, (14 Mart 1931).

¹¹⁴ BCA, 30.18.01.02/19.22.9, 4, (14 Mart 1931).

¹¹⁵ BCA, 30.18.01.02/19.22.9, 4, (14 Mart 1931).

¹¹⁶ BCA, 30.18.01.02/19.22.9, 4, 11, (14 Mart 1931).

¹¹⁷ BCA, 30.18.01.02/19.22.9, 5, 10, (14.03.1931).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

tarhli toplantısında görüŖülmüŖ ve sözleşmeye eklenecek ve düzeltilecek maddeler aynen kabul edilmiştir.¹¹⁸

Öyle anlaşılıyor ki 1929 Dünya Ekonomik Buhranı uçak seferlerini de etkilemiş ve her gün icra edilen İstanbul-Bükreş seferleri geçici bir müddet için haftada üç defaya indirilmiştir. Bu hususta Nafia Vekili tarafından 25 Ağustos 1931 tarihinde Başvekalete gönderilen yazıda, sanayide olduğu gibi ticarete de hüküm süren iktisadi buhranın ulaşımı da olumsuz yönde etkilediği dile getirilmiştir. Bu nedenle CIDNA tarafından her gün yapılmakta olan İstanbul-Bükreş seferlerinin geçici bir süre için haftada üç defaya indirilmesi hususunda teklif yapıldığı bildirilmiştir. Bu talep Erkan-ı Harbiye Riyasetine ve Dahiliye Vekaletine sorulmuş ve alınan cevaplarda seferlerin haftada üç güne indirilmesinde bir mahsur olmadığı ifade edilmiştir. Şirket, yapılan bu değişikliğin mukavelename gereğince hükümet emrine depolarda hazır bulundurmaya mecbur olduğu uçak motoru, benzin ve yedek malzemeler üzerinde bir değişiklik yaratmayacağına dair taahhütte bulunmuştur. Ayrıca yolcu ve ticaret mallarının ortaya çıkması halinde sefer günlerinden hariç diğer günlerde de ek seferler konulabileceği kararlaştırılmıştır. Bunun yanında gün aşırı yapılan İstanbul-Bükreş, İstanbul-Sofya seferlerinin Belgrad'da birleşmesi nedeniyle İstanbul'un Orta ve Batı Avrupa ile irtibatının gidişte olduğu gibi dönüşte de temin edileceği yine şirket tarafından taahhüt edilmiştir. Nafia Vekili seferlerin azaltılması hususunda yapılan son değişiklikler nedeniyle daha evvelden yapılmış olan mukavelenamenin maddelerinde değişiklik yapılmasını gerekli görmüştür. Bunun için mukavelenamenin üçüncü maddesinde değişikliğe gidilmiştir.¹¹⁹ Vekiller Heyetinin 14 Eylül 1931 tarihli toplantısında uçak seferlerinin haftada üç güne indirilmesi onaylanmıştır.¹²⁰

İstanbul-Bükreş ve İstanbul-Sofya arasında uçuş yapması için ruhsat verilmiş olan CIDNA bir müddet sonra Avrupa'da faaliyet gösteren bazı uçak şirketleri ile birleşerek *Air France* adını almıştır. Bu kapsamda şirketin hak ve borçları da *Air France* şirketine devredilmiştir. Bunun üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 11 Ekim 1934 tarihli toplantısında şirketin sözleşmelerinde yazan adının da *Air France* olarak değiştirilmesi kabul edilmiştir.¹²¹

---

¹¹⁸ BCA, 30.18.01.02/19.22.9, (1 Nisan 1931).

¹¹⁹ BCA, 30.18.01.02/23.64.7, 2, (25 Ağustos 1931).

¹²⁰ BCA, 30.18.01.02/23.64.7, 1, 7, (25 Ağustos 1931).

¹²¹ BCA, 30.18.01.02/48.69.19, (11 Ekim 1934).

Sonuç

Çalışmanın temel amacı Cumhuriyet döneminde İstanbul-Bükreş ticari havayolu nakliyatının başlatılmasına yönelik çabaları irdelemek olarak tanımlanmış idi. Bu meyanda arşiv kaynaklarından elde edilen veriler özellikle I. Dünya Savaşı'nın ardından ticari havayolu nakliyatı alanında ciddi bir rekabetin olduğunu ortaya koymaktadır. Zira bu dönemde hava nakliyatı ciddi bir stratejik egemenlik aracına dönüşmüştür. Özellikle iki savaş arasında hava nakliyatı diplomatik-askeri ittifakların korunmasının vazgeçilmez bir anahtarı olmuştur. Fransa bu konuda oldukça hırslı bir görüntü sergilemiştir. Adeta “*düşmanlardan önce yer fethetmek*” arzusuyla Paris'i İstanbul'a hatta Uzak Doğu'ya bağlamak için hayli uğraş vermiştir.

Havayolu nakliyatı hususunda faaliyet gösteren Fransız, Alman ve İtalyan şirketler 1922'den itibaren TBMM hükümeti ile bağlantıya geçerek Osmanlı hükümeti döneminde elde ettikleri imtiyazları yeniden elde etmek için ısrarcı olmuşlardır. Çalışmada belirgin olarak ortaya çıkan diğer bir husus ise TBMM'nin bu imtiyaz taleplerine 1924'e kadar kayıtsız kalmasıdır. Çünkü Türkiye bu dönemde tam bağımsızlık ilkesini ön plana almıştır. Yapılan sözleşmelerin kapitülasyonları hatırlatacak şekilde tek taraflı imtiyazlar şeklinde olmasından kaçınılmıştır. Bu nedenle özellikle Avrupalı şirketlerle gerek hava nakliyatı ve gerekse diğer alanlarda mukavelename imzalarken son derece temkinli hareket edilmiştir. Tam da bu nedenle yapmış olduğu hava nakliyatı ile ilgili sözleşmelere “*verilen hakkın bir imtiyaz olmadığına*” dair madde eklenmiştir. Öte yandan ticari hava nakliyatında Türkiye'nin güvenliği de ön planda tutulmuştur. Bu alanda şirketlerle anlaşmalar yapılırken Müdafaa-i Milliye Vekaletinin anlaşmaya onay vermesi öncellenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti hava nakliyatı hususunda yabancı şirketlerin tekliflerini esas olarak 1924'ten itibaren dikkate almaya başlamıştır. Çünkü Türkiye, Avrupa ve dünya ile bağlantılarını sağlıklı bir şekilde kurmak durumunda olmuştur. Hükümet hava nakliyatı ile savunma sanayisini farklı görmemiş ve şirketlerle sözleşmeye oturmak için uçak fabrikası kurmak ve uçak motorlarını Türkiye'de üretmek şartını öne sürmüştür. Bu şekilde hükümet, ordunun uçak ihtiyacını temin etmeye ve hava savunma sanayisinde yabancılara bağımlı olmaktan kurtulmaya çalışmıştır.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

Çalışmada ortaya çıkan diğer bir husus ise hava nakliyatı alanında yabancı sermaye ile işbirliğine gidilmiş olmasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bir yandan milli ekonomi ilkeleri benimsenirken bir yandan da ülkenin ihtiyacı olan alanlarda yabancı sermayenin yatırım yapmasına izin verilmiştir. Sadece havacılık alanında değil su, elektrik, tramvay, telefon, demiryolu gibi alanlarda faaliyet gösteren şirketlerle yeni sözleşmeler imzalanmıştır. Yabancı sermayenin Türkiye’de faaliyet göstermesi için bazı şartlar öne sürülmüştür. Bu meyanda ortaklıkların Türk yasalarına göre hareket etmesi, Türk dilini kullanması ve Türk işgücü istihdam etmesi mecbur tutulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti Avrupa ile havayolu bağlantısını sağlıklı bir şekilde kurmak amacıyla havayolu nakliyatı alanında faaliyet gösteren İtalyan ve Fransız şirketleriyle ilerleyen süreçte mukaveleler imzalamıştır. İlk sözleşme 1924’te *Sociata Anonima Aero Espresso Italiana (AEI)* şirketi ile yapılmıştır. Şirket İstanbul-Atina-Brindisi hattındaki uçuşlarına 1926 yılında başlayabilmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan İstanbul-Bükreş hattı müsaadesi ise 17 Ağustos 1925’te Fransız *Compagnie Franco-Roumaine de Navigation Aérienne -CFRNA (Franco-Romen Havaî Seyrüsefer Şirketi)*’nin isim değiştirmiş hali olan *Compagnie Internationale de Navigation Aérienne -CIDNA (Beynelmilel Havaî Seyrüsefer Şirketi)*’ne verilmiştir. Şirket İtalyan şirketten sonra mukavele imzalamasına rağmen uçuşlarına bu şirketten daha önce Mart 1926’da başlamıştır. Şirket bu tarihten itibaren mukavele şartları doğrultusunda faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı havayolu nakliyatını da sıkıntıya soktuğu için şirket haftalık seferlerini azaltmak durumunda kalmıştır. *CIDNA* 1934’te Avrupa’daki bazı havayolu şirketleriyle birleşerek *Air France* adını almıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Babıali Evrak Odası Divan Kalemi Mukavele Nameler (A.DVN.MKL.), 69/30, 1, 1, 2 (H. 02.01.1340/5 Eylül 1921).
Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalemi (DH.İ.UM.), 16-5/1-46, 1-1, (5 Eylül 1336/5 Eylül 1920).

FEYZA KURNAZ ŞAHİN

DH.İ.UM., 16-5/1-46, 2-4, (26 Ağustos 1920); 16-5/1-46, 3-1, (11 Teşrinievvel 1338/11 Ekim 1922).
Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.), 47/43, 1-2, (2 Haziran 1923).
HR.İM., 18/104, (02.05.1339); 21/14, 11.9.1339, 1; 22/170, 1-2, (28.11.1339/28 Kasım 1923).
İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.), 22/28, 1-1, (H.24.12.1338/8 Eylül 1920); 22/28, 1-2, 2-1, 3-1, 3-2 (H.24.12.1338/8 Eylül 1920).
Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), 217/18, (H.13.01.1338/8 Ekim 1919); 252/94, (H.24.12.1338/8 Eylül 1920).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

230.0.0.0/56.1.1, 13, 24-27, (27 Ocak 1922).
230.0.0.0/57.6.1, 35, 2; 230.0.0.0/57.6.1, 36, 3.
230.0.0.0/56.1.1, 1, (27 Kanunuevvel 1339/27 Aralık 1923); 230.0.0.0/56.1.1, 12, (22 Mart 1338/22 Mart 1922); 230.0.0.0/56.1.1, 14, (3 Mart 1338/3 Mart 1922); 230.0.0.0/56.1.1, 2-11, (02.04.1338/2 Nisan 1922); 230.0.0.0/56.1.1, 24-27 (27 Ocak 1922).
230.0.0.0/56.4.11, (11 Eylül 1926).
230.0.0.0/56.4.7, (29 Nisan 1926).
230.0.0.0/57.6.1, 25-33, (26 Eylül 1341/26 Eylül 1925); 230.0.0.0/57.6.1, 34, s. 1; 230.0.0.0/57.6.1, 34-38.
230.0.0.0/57.6.1, 46-51, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).
230.0.0.0/57.6.1, 7-8, s. 3-8, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).
230.0.0.0/57.6.1, 8, 9, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).
230.0.0.0/57.6.1, s. 1, (14 Kanunuevvel 1927/14 Aralık 1927).
230.0.0.0/57.8.1, 140-153, 155, (tarihsiz).
230.0.0.0/57.8.1, 185-186, (15 Teşrinisani 1339/15 Kasım 1924).
230.0.0.0/61.25.2, 101-105, (19 Kanunuevvel 1926/19 Aralık 1926).
230.0.0.0/61.25.2, 75-78, 81-93.
230.0.0.0/61.25.2, 93-94, (23 Kanunusani 1928/23 Ocak 1928).
230.0.0.0/61.25.2, 95, s. 2, 96-97, 99, (14 Kanunuevvel 1927/14 Aralık 1927).
30.18.01.01/10.29.12, 1, (15 Haziran 1340/15 Haziran 1924).
30.18.01.01/10.29.12, 2, (Haziran 1340/ Haziran 1924).
30.18.01.01/10.41.18, 1-2, (27 Ağustos 1340/27 Ağustos 1924).
30.18.01.01/14.47.15, 1, (29 Temmuz 1341/29 Temmuz 1925).
30.18.01.01/22.79.13, 4, (19 Kanunuevvel 1926/19 Aralık 1926).
30.18.01.01/22.79.13, 1, (21 Kanunuevvel 1926/21 Aralık 1926).
30.18.01.01/22.79.13, 1-3, (18 Kanunuevvel 1926/18 Aralık 1926).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

- 30.18.01.01/22.79.13, 2-3, (14 Kanunuevvel 1926/14 Aralık 1926).
30.18.01.02/19.22.9, (1 Nisan 1931).
30.18.01.02/19.22.9, (14 Mart 1931).
30.18.01.02/19.22.9, 4, 11 (14 Mart 1931).
30.18.01.02/19.22.9, 5, 10 (14 Mart 1931).
30.18.01.02/23.64.7, 1, 2, 7 (25 Ağustos 1931).
30.18.01.02/48.69.19, (11 Ekim 1934).
30.18.1.1/7.15.17, (17 Nisan 1923).
30.18.1.2/13.52.6, 1-3 (24 Temmuz 1930).
30.18.1.2/18.18.6, 1-33 (18 Mart 1931).

Kitap, Makale ve Bildiriler

CELİK, Ahmet, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Hava Kuvvetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. İzzet Sak, Konya 2004.

DEMİR, Ahmet, *Havacılık ve Uzay Endüstrisinin Yapısı, İşleyişi ve Türkiye'de Gelişme Olanakları Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1977, ss. 163-208.

Dünden Bugüne Türk Hava Yolları 1933-1983, (haz.) İlyas Albayrak, Cem Ofset, İstanbul 1985.

GEREDE, Ender, ORHAN, Gamze, "Türk Havayolu Taşımacılığındaki Ekonomik Düzenlemelerin Gelişim Süreci", *Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Düzenlemeler Teori ve Türkiye Uygulaması*, Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2015, ss. 163-208.

GÖKNİL, Mazhar Nedim, *Hava Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay, İstanbul 1951.

GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa 2000.

Havacılık Tarihi, Türk Tayyare Cemiyeti Yay., Ankara 1930.

HAYTOĞLU, Ercan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ticari Havayolu Taşımacılığında İmtiyazlı İlk Şirket: Aero Espresso Italiana (1924-1935)", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 14, Sayı 28, Güz 2018, ss. 75-109.

KANSU, Yavuz, ŞENSÖZ, Sermet, ÖZTUNA, Yılmaz, *En Eski Çağlardan I. Dünya Savaşına Kadar Havacılık Tarihinde Türkler I*, Ankara 1971.

KARACAGİL, Kürşad, “Balkan Savaşlarında Osmanlı Devletinde Havacılık Faaliyetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 200, Ekim 2012, ss. 73-90.

_____, “Osmanlı Havacılık Teşkilatının Kuruluşuna Dair Nizamnameler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 27, Güz 2012, ss. 43-76.

_____, *Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, İstanbul 2011.

KAYA, Ergün, *Havaalanlarında Fiyatlandırma Açısından Muhasebe Bilgi Sistemi*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2000.

KİLEÇİ, Selçuk, “Hava Taşımacılığımızın Dünyadaki Yeri ve Kapasitenin Artırılması Hakkında Öneriler”, *IV. Uluslararası Havacılık Sempozyumu 5-6 Nisan 1993 Eskişehir*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1994, ss. 9-16.

KORALTÜRK, Murat, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yay., İstanbul 2011.

LESPINOIS, Jérôme de, “Qu'est-ce que la Diplomatie Aérienne?”, *ASPJ Afrique & Francophonie* - 4e Trimestre, 2012, ss. 67-77.

MARKOVIC, Sacha, “Le Rôle de l'Etat Dans la Naissance de L'aviation Commerciale Française (1918-1933)”, *Revue Belge de Philologie et D'histoire, Histoire Medievale, Moderne et Contemporaine*, Cilt 78, fask. 3-4, 2000, ss. 969-991.

MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, İkinci Takım, Cilt II, 3. Baskı, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt II (1920-1927), MEB. Yay., İstanbul 1993.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

SÜKAN, Bige, “İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 54, Bahar 2014, ss. 195-222.

SÜRMEİLİ, Fevzi, SEÇİM, Hikmet, SÖZBİLİR, Halim, *Sivil Havacılık Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1991.

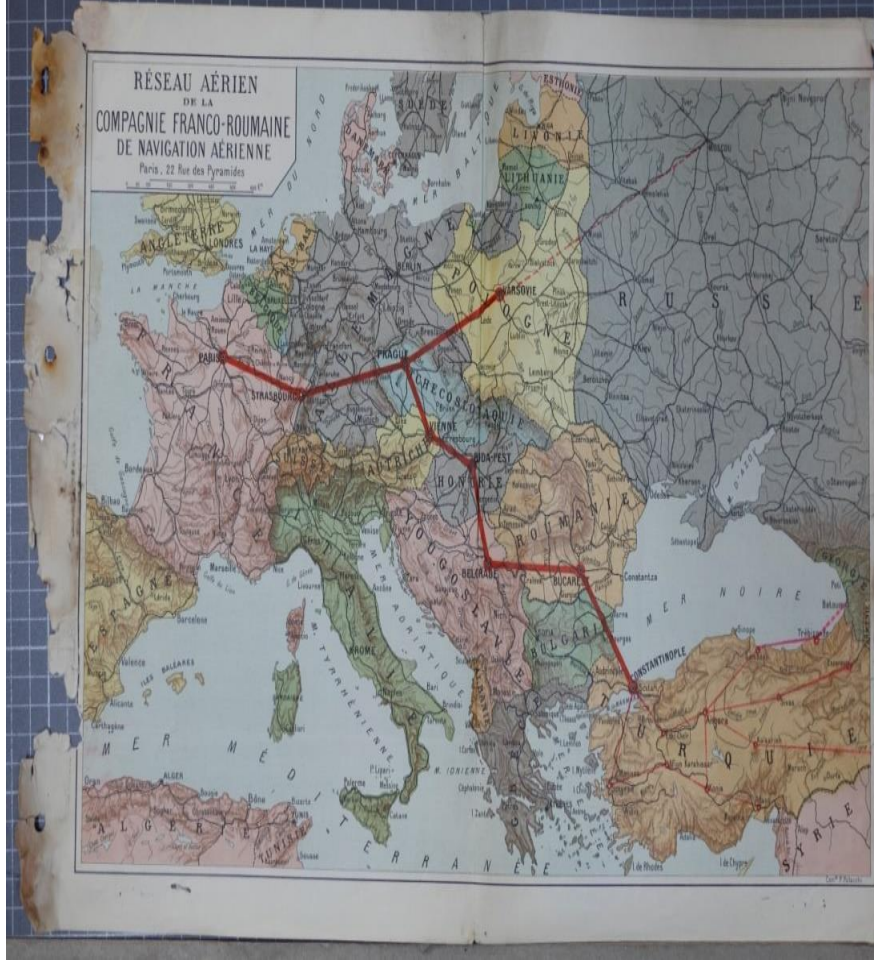
Türk İstiklal Harbi Vnci Cilt, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1964.

TÜZÜN, Necat, *Hava ve Kara Taşıma Hukuku*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., Ankara 1981.

YALÇINKAYA, Akansel, “Türk Havayolu Taşımacılığı Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve Devlet Müdahaleleri (1933-2006)”, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl 15, Sayı 29, Bahar 2019, s. 405-442.

EKLER

Ek-1 Franco-Romen Havaî Seyrüsefer Şirketi'nin Tesis Ettiği Havayolu Hattı

BCA, 230.0.0.0/57.8.1, 126, (tarihsiz).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL-BÜKREŞ HAVAYOLU HATTI
KURULMA ÇABALARI VE İMTİYAZI MESELESİ

Ek-2 Franco-Romen Havaî Seyrüsefer Şirketi'nin Faaliyetlerini TBMM'ye Tanıtmak
İçin Hazırladığı Dosyadan Bir Fotoğraf

BCA, 230.0.0.0/59.15.1, 203 (22 Aralık 1923).

Ek-3 Beynelmîlel Havaî Seyrüsefer Şirketi (CIDNA) İle Türkiye'nin 17 Ağustos 1925 Tarihinde İmzaladığı Mukavelenin İlk Sayfası

BCA, 230.0.0.0/57.6.1, (17 Ağustos 1341/17 Ağustos 1925).

**FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSİ'NA
TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ TİMARLARI (1456-1469)**

Cengiz PARLAK*

ÖZ

Bu araştırmanın Taksim Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Katalogu Muallim Cevdet Yazmaları bölümünde MC_Yz_O.000089 demirbaş numarası ile kayıtlı olan 1456 tarihli İcmâl Tahrir Defteri esas alınarak yapılmıştır. İncelediğimiz bu defterde Pravadi Nahiyesi merkez ve kırsalında bulunan hâs, zeâmet ve timarlar hakkındaki veriler aracılığıyla, bu dirliklerin sahiplerine, tasarruf şekillerine, yükümlülüklerine ve defterin tahririnden sonra yaşanan dirlik sahiplerinin değişimlerine dair bilgilere ve açıklamalara ulaşmaktayız. Ayrıca hâs, zeâmet ve timarlar Osmanlı Devleti'nin askerî yapısının temel unsurlarından oldukları için, Pravadi Nahiyesi'nden Osmanlı ordusuna sağlanan savaşçı gücü ile ilgili sayı da tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte Sultan II Bayezid döneminde tutulan (1485-1486) tahrir defterindeki Pravadi Nahiyesi'nin hâs, zeâmet ve timarları ile ilgili verileri, 1456 tarihli defterdeki bilgilerle karşılaştırma yaparak belli ölçüde dirliklerin otuz yıl sonraki durumunu da ortaya çıkarmaktayız. Böylece bütün bu verileri değerlendirerek XV. yüzyılın ikinci yarısı içinde Osmanlı timar sisteminin Pravadi Nahiyesi özelinde nasıl uygulandığı açıklığa kavuşturulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Pravadi, Sinanköy, Timar, Tahrir

**TIMARS OF THE DISTRICT OF PRAVADI WHICH WAS SUBJECT TO
PAŞA SANJAK DURING THE REIGN OF
SULTAN MEHMED II (1456-1469)**

ABSTRACT

This paper is based on *İcmâl Tahrir Registry* dated 1456 and kept in the section of Muallim Cevdet Manuscripts of the Rare Books Catalogue in Taksim

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çanakkale, ORCID: orcid.org/0000-0002-2830-1484, E-posta: cparlak@comu.edu.tr

Atatürk Library registered with the inventory number MC_Yz_O.000089. Through the data in this registry about *hâs*, *zeâmet* and *timars* located in the center and countryside of the District of Pravadi, we can acquire information and explanations regarding the owners of these fiefs, the methods of their use and their obligations, as well as the changes experienced by the owners of these fiefs after the composition of this registry. Besides, as *hâs*, *zeâmet* and *timars* were among the basic elements of the military structure of the Ottoman Empire, we can also determine the amount of manpower provided to the Ottoman army from the District of Pravadi. However, the data of the Pravadi District in the tahrir registry (1485-1486) which was recorded during the reign of Sultan Bayezid II, we compare with the data in the tahrir registry dated 1456 and reveal the situation of these fiefs after thirty years. In our study, evaluating all these data, we will try to explain how the Ottoman *timar* system was applied during the second half of the 15th century in the sample of the District of Pravadi.

Keywords: Rumelia, Provadia, Sinanköy, Timar, Tahrir

Giriş

Günümüzde Edirne'nin Lalapaşa ilçesine bağlı olan Pravadi,¹ Sinanköy (Eski Pravadi) olarak bilinmekte olup,² Edirne şehir merkezine yaklaşık 21, Lalapaşa'ya da 4 km uzaklıktadır.³ Edirne'nin fethedildiği 1361 yılı içerisinde Lalapaşa ve çevresinin ünlü komutan Lala Şahin Paşa tarafından Osmanlı hâkimiyetine alındığını, aynı yılda Pravadi'nin de fethedildiğini söyleyebiliriz.⁴ Günümüzde Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Varna yakınlarında Pravadi adıyla başka bir şehir daha bulunmaktadır. Burası Osmanlılar tarafından 1388 yılında fethedilmiştir. İlk zamanlarda Niğbolu

---

¹ 1927 yılında dahi Edirne'nin Lalapaşa Nahiyesi'ne bağlı olup Pravadi adıyla anılmaktadır. Bkz. *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyyet-i Umûmiyyesi neşriyatından, İstanbul 1928, s. 182.

² *Köylerimiz, 1 Mart 1968 gününe kadar*, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara 1968, s. 477; Ahmet Ardel ve Erol Tümertekin, "Trakya'da Coğrafi Müşahedeler", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 15-16, İstanbul 1956, s. 14.

³ *Google Earth Pro* 2019.

⁴ Halil İnalçık, "Edirne'nin Fethi (1361)", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 137-159; M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", *DİA*, Cilt 10, s. 426; Mustafa Özer, "Edirne-Lalapaşa'daki Osmanlı Dönemi Eserleri", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1, Haziran 2006, s. 55.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

Sancağı'na bağlı bir nahiye merkezi olan Pravadi, XVI. yüzyılda Silistre Sancağı'na tabi bir kaza merkezidir.⁵

Çalışmamıza konu olan Paşa Livası'na tabi Pravadi'de Osmanlı öncesi dönemlere ait kale, kilise (şapel), suyolları ve sukemerleri bulunmaktadır.⁶ Ayrıca Osmanlılar tarafından yeni suyolları ve kemerleri inşa edilmiş, önceden mevcut olanlara eklemeler yapılmıştır.⁷ Edirne'ye ulaşan bu suyollarının kaynağı Pravadi'deki kalenin yanında olup, kaynağın rakımı 112 metredir.⁸ Kale ise hâkim bir tepe üzerinde yuvarlak planlıdır. Bizans dönemine ait kale büyük sur duvarı, iki yuvarlak burç, altı adet de küçük sur duvarından oluşmaktadır. Günümüzde sur kalıntıları doğal şartların etkisiyle bazı yerlerde büyük moloz yığınları halinde görülebilmektedir.⁹

Edirne'nin fethinden sonra Rumeli Beylerbeyliği kurulmuş ve başına da Sultan I. Murad, Lala Şahin Paşa'yı getirmiştir. Beylerbeyliğin paşa sancağı da Edirne olmuştur. Merkezi Edirne olan bu sancağın ismi ise Paşa Livâsı'dır. XIV. yüzyıldan itibaren fetihler sonucunda idarî sınırları ortaya çıkmaya başlayan Paşa Livâsı'nın, XVI. yüzyılın başından itibaren sınırları kesin şeklini almıştır.¹⁰ Ancak Livâ'nın ilk dönemlerindeki idarî yapısı hakkında kaynakların olmaması, Pravadi'nin iskân birimi olarak konumunun belirlenememesine sebep olmaktadır. Öte yandan Pravadi'yi XV. yüzyılın ikinci yarısının başlarından itibaren tahrir defterleri aracılığıyla Osmanlı idarî teşkilatı içerisinde görebilmekteyiz. Paşa Livâsı'na ait 1456 tarihli icmâl tahrir¹¹ defterinde Pravadi "nahiye" konumunda olup, "Borvadi" veya

⁵ Machiel Kiel, "Pravadi", *DİA*, Cilt 34, s. 339-340; Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXXI, Sayı 1, İzmir 2016, s. 123-124.

⁶ Özer, *a.g.m.*, s. 55.

⁷ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne* H. 1317, s. 335; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, s. 99-108; Özer, *a.g.m.*, s. 55.

⁸ Peremeci, *a.g.e.*, s. 100-101.

⁹ 14.05.2009 tarihinde Edirne ili, Lalapaşa ilçesi Sinanköy'de sit alanı dışında 108 ada, 308 parselde yer alan Sinanköy kalesinin 2863 sayılı yasa kapsamına giren özellikleri taşıması nedeniyle birinci derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmesine dair karar için Bkz. <http://www.korunakurullari.gov.tr/Eklenti/40796,2511-14052009.pdf?0>, (30.04.2019).

¹⁰ İbrahim Sezgin, "Paşa Livâsı", *DİA*, Cilt 34, İstanbul 2007, s. 183.

¹¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı (TAK) Muallim Cevdet Yazmaları (MC) Nr. 089, bundan sonra *MC.0.89* olarak kısaltılacaktır. Tahrir defteriyle ilgili ayrıntılı açıklama giriş bölümünden sonra yapılacaktır.

“Brvadi”¹² şeklinde kayıt altına alınmıştır. Otuz yıl sonra tutulan 1485 tarihli tahrir defterinde de nahiyedir.¹³ 1530 yılında ise Pravadi, Sultan II. Bayezid’in Edirne’de inşa ettirmiş olduğu imaretinin vakfına gelir getiren köylerden biridir.¹⁴ XVI. yüzyılın sonunda dahi Pravadi, Edirne Kazası’na bağlı bir köy olarak İmarat Vakfı’na gelir sağlamaktadır.¹⁵

XV ve XVI. yüzyıllarda idarî teşkilat içinde konumu yukarıda açıkladığımız şekilde olan Pravadi’nin merkezinde 1456 tahrir defterine göre Müslümanlar “raiyyet”, Hıristiyanlar ise “Mahalle-i Gebr” başlıkları altında verilmişlerdir. Müslümanlar 32, Hıristiyanlar ise 12 nefer/gerçek hânedir.¹⁶ Pravadi Nahiyesi’ne tâbi iskân birimlerinin sayısı ise tespitlerimize göre, 110 köy ve 4 mezraadır. Bu birimlerde toplamda 2.961 gerçek hâne yaşamaktadır. Böylece toplam 3.005 gerçek hâne Pravadi merkez ve taşra birimlerinde bulunmaktadır.

1485 tahrir yılında ise Pravadi merkez Müslüman nüfusu 13 hâne,¹⁷ bir mücerred, Hıristiyanlar ise dört hânedir.¹⁸ Bu tahrir yılında Pravadi Nahiyesi’ne bağlı köy sayısı 70 olup, hiç mezraa tespit edilmemiştir.¹⁹ 1530

¹² MC.0.89, v. 71b, 86b, 90b; Ayrıca Bkz. Halil İnalçık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu-I”, *Belleten*, Cilt XXIII, 1959, s. 34; M. Münir Aktepe, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, X, (1953), s. 307.

¹³ BOA, TD-20, s. 27, Osmanlı Arşiv sisteminde defter “H. 890-M. 1485/1486 tarihlidir. H. 890 yılı M. 18.01.1485 ilâ 06.01.1486 aralığına denk gelmektedir. 1486 yılının sadece ilk altı gününü kapsaması defterin 1485 yılında tutulduğunu göstermektedir. Bundan sonra çalışmamızda defter için 1485 yılı kullanılacaktır.

¹⁴ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001, s. 11.

¹⁵ Alaaddin Aköz ve Doğan Yörük, “H.1002/M.1594 Tarihli Bir Vakıf Defterine Göre Edirne’deki Sultan II. Bâyezid Câmii ve İmâreti Evkâfi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, 2004, s. 164.

¹⁶ Nefer terimi burada gerçek hâneye karşılık olarak kullanılmaktadır. Tahrir defterlerinin nefer/gerçek hâne üzerinden nüfus hesaplaması amacıyla kullanılmasında, çeşitli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. (Bkz. Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 22, Ankara 1991, s. 436-438; Nejat Göyünç, “Hâne Deyimi Hakkında”, *İÜEF Tarih Dergisi*, Cilt XXXII, İstanbul 1979, s. 332-334). Ancak yaklaşık bir nüfus vermesi açısından da, Ömer Lütfi Barkan’ın hânelerin 5 ile çarpılması yöntemi kullanılabilir. Buna göre yaklaşık genel nüfusu hesaplarken, çift, bennâk ve muaf neferleri hâne olarak kabul eder 5 ile çarpılır, elde edilen sayıya mücerredleri ekleriz. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 12-13.

¹⁷ BOA, TD-20 numaralı defterdeki hâne tabirinin çift ve bennâk olarak kaydedilen reayayı kapsadığı anlaşılmaktadır.

¹⁸ BOA, TD-20, s. 27.

¹⁹ BOA, TD-20, s. 27-82.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

yılına gelindiğinde Edirne Kazası'na tâbi bir köy olarak Pravadi'nin Müslüman nüfusu 16 hane, 4 mücerreden ibaret olup, Hıristiyanlar ise sadece 4 hanedir.²⁰

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılda “nahiye”, “kaza” ve “vilayet” gibi bir iskân birimini ifade eden tabirler, idarî taksimatta birbirlerinin yerine geçmektedir. Nahiye tabiri ise XV. yüzyılda daha çok bir sancağın belirli bir şehri, kasabasını veya büyük meskûn bir mahalli ile bunlar etrafındaki bölgelerini belirtmek amacıyla kullanılmıştır.²¹ Ayrıca bir kazanın üç dört mahalleden oluşan kısımlarını da ifade etmektedir.²² Diğer taraftan nahiye tabiri doğrudan coğrafi özelliklerin belirlediği bir bölgeyi anlatmakla birlikte, idarî terim olarak belli bir köyler ve mezraalar grubunu tanımlamak için de kullanılmıştır.²³ Bundan dolayı XV ve XVI. yüzyıllarda nahiye bazen vilayetin eş anlamlısı olarak geçer, bazen vilayetten daha geniş bir bölgeyi tanımlar.²⁴ Pravadi Nahiyesi ise konumu itibarıyla Edirne Kazası'na yakın bir mevkidedir. İstanbul'un fethinden sonra dahi Edirne önemini uzun süre korumuş ve Balkanlar'daki siyasî ve askerî faaliyetlerde bir üs gibi kullanılmıştır.²⁵ Bu öneminden dolayı şehre yakın köylerin çoğunun Edirne'ye değil ona yakın Pravadi ve diğer nahiyelere bağlanmış olabileceğini düşünebiliriz. Ancak İstanbul'un ilerleyen süreçte tam anlamıyla bir başkent hüviyeti kazanması, Pravadi'ye bağlı olan köylerin 1485 tahririnde ve sonraki tarihlerde Kızılağaç ve Üsküdar nahiyeleri ile Edirne Kazası'na bağlanmasına sebep olmuştur. 1485 tahririnde Pravadi'ye bağlı köy sayısı 70 olup, bunların on üçü ilk kez kaydedilmiştir. 57 köyün 1456'dan 1485 yılına kadar Pravadi'ye tâbi kaldığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan 1456 tahririnde Pravadi'ye bağlı olan köylerden otuz biri Kızılağaç Nahiyesi'ne, altısı Üsküdar Nahiyesi'ne ve ikisi de Edirne Kazası'na 1485 tahririnde bağlanmıştır.²⁶ Böylece otuz yıllık bir süre içerisinde Pravadi Nahiyesi'ne bağlı 39 köy farklı idarî birimlere geçirilmiştir. 1456'dan 1530 yılına gelinceye kadarki sürede Pravadi Nahiyesi'nin nüfusundaki azalma, Edirne'nin başkent özelliğini yitirmeye başlaması, diğer nahiyelerin

²⁰ 370 Numaralı, I, s. 11.

²¹ M. Tayyip Gökbilgin, “Nahiye”, *İA*, Cilt 9, İstanbul 1964, s. 37.

²² M. Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 8-9.

²³ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı”, *Osmanlı*, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 121.

²⁴ İlhan Şahin, “Nahiye”, *DİA*, Cilt 32, s. 307.

²⁵ Gökbilgin, “Edirne”, s. 426.

²⁶ BOA, *TD-20*, s. 83-125.

nüfuslarındaki artışlar ve taşra iskân birimlerinin coğrafi konumlarının da göz önünde tutulması neticesinde Pravadi idarî teşkilat yapısı içinde nahiye vasfını kaybedip köy statüsüne gelmiştir.

1. 1456 Tarihli İcmâl Tahrir Defteri'nin Tarihlendirilmesi ve İçeriği

Çalışmamıza temel olan icmâl tahrir defteri Fatih Sultan Mehmed'in saltanatının (1451-1481) ilk devirlerine ait olup, Paşa Livâsı'nın Dimetoka, Gümölcine, Ferecik, İpsala, Keşan, Pravadi, Üsküdar,²⁷ Fikeli (Fekli-Figle)²⁸ ve Yanbolu nahiyelerini kapsamaktadır. Boyu 28,5 ve eni 11 cm olan defterin 129 yaprağı 258 sayfası bulunmaktadır. Defterdeki nahiyeleri belirlememize rağmen, defterin tahrir tarihini, başında ve sonunda eksik kısımlar olduğu için kesin olarak tespit edemiyoruz. Fakat defter "sûret" şeklinde tutulmuş bir icmâl tahriridir. Sûret şeklindeki defterlerde "derkenarlar" bulunur. Defterin ilk tahrir edildiği tarihten sonra, özellikle timar sahiplerinin ölüm, feragat, sefere katılmama, başka bir timarı işletmeleri gibi sebeplerle timarlarından azledilmeleri ve timarlarının oğullarına, kardeşlerine veya başka bir kişiye verilmesi ile ilgili açıklamaları içeren bu derkenarların, beylerbeyi kâtipleri tarafından kayıt altına alındığı bilinmektedir.²⁹

Kâtipler tarafından tutulmuş "derkenarlar" aracılığıyla defterde en erken Cumâde'l-ülâ 860 / 7 Nisan-6 Mayıs 1456 tarihini tespit ediyoruz.³⁰ En geç tarihli derkenar ise 2 Zi'l-ka'de 873 / 14 Mayıs 1469'dur.³¹ Bununla birlikte Fatih Sultan Mehmed devrinde 859 / 1454-1455 yılı içerisinde Rumeli, Anadolu ve Rum beylerbeyiliklerine ait tahrirler yapılmıştır.³² Defterimizin de 1455 yılı içerisinde bu genel tahrirler esnasında tutulduğunu söyleyebiliriz.³³ Fakat biz yine de tespit edilen ilk derkenar kaydındaki tarihe göre defteri, "1456 tarihli İcmâl Tahrir Defteri" olarak adlandırmayı uygun görüyoruz.

²⁷ Edirne'nin kuzeydoğusunda Meriç Nehri'nin karşı yakasında bulunan nahiyedir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, II, İstanbul 1314, s. 924; Sezgin, "Paşa Livâsı", s. 184.

²⁸ Gökbilgin, *Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, s. 368; Aktepe, *a.g.m.*, s. 310; *370 Numaralı*, I, s. 13.

²⁹ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK, Ankara 1987, s. XXI.

³⁰ *MC.0.89*, v. 73a.

³¹ *MC.0.89*, v. 114b.

³² Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, Cilt 39, s. 426.

³³ H. 1 Muharrem 859 tarihinin M. 22 Aralık 1454'e denk gelmesi, tahririn 1455 yılı içerisinde yapıldığını göstermektedir.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADİ NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

Defterde Pravadi haricinde Paşa Livâsı'nın diğer nahiyelerinin nüfus, hâs, zeâmet, timar, vakıf ve mülklerine dair kayıtlar bulunmaktadır. İlk kayıt, varak 1b'de *Timâr-ı Hızır veled-i Mustafa Bey bin Ali Bey Za'im-i Simavna* şeklinde başlamaktadır. Varak 3a'dan itibaren '*an-Nâhiyet-i Dimetoka, Evkâf ma'a Emlâk* başlığından da anlaşılacağı üzere, ilk timar kaydı Dimetoka Nahiyesi'ne aittir. 17b'de sonlanan Dimetoka Nahiyesi ile ilgili kayıtlar eksiktir. Diğer nahiyelerin kayıtlarının varak numaralarının şu şekilde olduğunu görüyoruz: 18b-34b Gümülcine, 35b-48b Ferecik, 49b-57b İpsala, 58b-71a Keşan, 97a-103b Üsküdar, 104a-111b Fikeli, 112a-129b Yanbolu.

2. Osmanlı Devleti'nde Timar Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nin mirî arazileri üç ayrı kategorideki dirliklerden oluşmaktadır. Bunlar hâs, zeâmet ve timar olarak sınıflandırılmaktadırlar. Hâs, Osmanlı Devleti'nde padişaha, hânedan mensuplarına, yüksek devlet görevlilerine ait şahsî mülk, arazi, yıllık gelir ve dirlikler için kullanılan bir terimdir. Yüksek devlet adamlarına verilen hâsların gelirleri en az 100.000 akçe olup, rütbesine ve mevkiine göre rakamlar değişmektedir. Padişah hâsları şehirlerde alınan bir kısım resimlerden, mukataa gelirlerinden, birçok köyün, mezraanın hâsıllarından, bâc-ı ubûr, âdet-i ağnâm, gümrük, cizye ve cemaat gelirlerinden oluşmaktadır.³⁴ Padişah hâsları gelirlerinin, Fatih Kanunnâmesi'nde yer alan "Bana yarar hâs, defterdârlarım her kimde bulsalar, gerek vüzerâmda ve gerek gayride, ellerinden alıp yerine benim hâslarımdan bî-hâsıl olanları vereler" hükmüyle³⁵ her zaman arttırılabildiği görülmektedir. Zeâmet, askerî hizmetleri karşılığında timar sahiplerine verilen ve yıllık geliri en az 20.000 akçe ile en fazla 100.000 akçe olan dirlikleri ifade eden bir terimdir. Zeâmet dirliklerini hak eden kişilere *zâim* denilir.³⁶ Timar, yıllık geliri en fazla 20.000 akçe olan dirlikleri ifade etmektedir. Timar sahibine, *Sâhib-i Arz* veya *Sâhib-i Raiyyet* denilmektedir. Timar sahibi öldüğünde veya timar değişik sebeplerle boş kaldığında, bir başkasına veya timar sahibinin silah kullanabilecek oğlu varsa ona verilir.

³⁴ Cengiz Orhonlu ve Nejat Göyünç, "Hâs", *DİA*, Cilt 16, s. 268-270.

³⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, 1. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul 2006, s. 329.

³⁶ İnalçık, *Sancak-i Arvanid*, s. XIII-XIV; Halil Sahillioğlu, "Ze'âmet", *İA*, Cilt 13, s. 477-479; Erhan Afyoncu, "Zeâmet", *DİA*, Cilt 44, s. 162.

Timar sahibi kendisine verilen dirliği ne sebeple olursa olsun başkasına devredemezdi.³⁷

Timarlar hizmetlerine göre üçe ayrılmışlardır. *Hizmet Timarları*, genel olarak saray hizmetlilerine verilmektedir. Ayrıca bu tür timarlar saray görevlileri haricindeki mirahur, muhtesib, imam, hatip vb. kimselere de verilmektedir. *Müstahfiz timarları* ise, mensubu oldukları kaleyi korumaları karşılığında kale komutanlarına ve kalede görevli olan askerlere verilirdi. En son ve en fazla sayıda bulunan timar ise *Eşkinci Timarı*dır. Bu tür timar alan sipahi kendisi seferlere katılacağı gibi ayrıca gelirine göre başka bir savaşçıyı da götürmek zorundadır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin timar teşkilatında Eşkinci Timarı en yaygın olanıdır.³⁸ Pravadi Nahiyesi'nden sipahilere verilen eşkinci timarları olmakla birlikte, çoğunluğu hizmet timarlarıdır.

3. Padişah Hâssına Ait Kayıtlar

1456 tahririnde Pravadi Nahiyesi'ndeki padişah hâssına ait kayıtlar *Hâssahâ-i Hullide Mülkühü* başlığı altında tutulmuştur.³⁹ Buna göre on köyün hâsılatı gelir olarak hâssa bağlanmıştır. Köylerin hâsılatları ayrı olarak verilmemiş, hepsinin sonunda "el-cümleten" başlığı altında toplam yazılmıştır. Bâd-ı hevâ, ot, saman ve odundan alınan vergiler hariç yekûn 10.644 akçedir. Köylerin gerçek hâne rakamlarını incelediğimizde Tablo-1'deki sonuç ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte hâssın gelirlerini, Dimetoka, Gümülcine ve Keşan nahiyelerindeki padişah hâsılatını da elinde tutan Çakır Ağa toplamaktadır.⁴⁰ Defterde Pravadi ile birlikte Dimetoka, Gümülcine, İpsala, Keşan, Ferecik ve Yanbolu nahiyelerinden padişah hâssına toplamda 63.423 akçe yıllık gelir tahsis edilmiştir.

³⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İA*, Cilt 12, Sayı 1, s. 318; Halil İnalçık, "Timar", *DİA*, Cilt 41, s. 170.

³⁸ Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar*, (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınlar, Ankara 1985, s. 33-47; Barkan, "Timar", s. 314-320; İnalçık, "Timar", s. 171.

³⁹ *MC.0.89*, v. 85a-86a.

⁴⁰ Bu nahiyeler için Bkz. *MC.0.89*, v. 10a; 29a; 66b.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

KÖYÜN ADI	NEFER/GERÇEK HÂNE	HÂSSİN GELİRLERİ TOPLAMI
KARACA	44	10.644
SARU DANIŞMEND	39	
ÇÖLMEK	37	
AKPINAR ⁴¹	27	
MURADÇA	19	
EYNEŞİ	31	
KORUCU	48	
KARA KADI ⁴²	13	
ÇAĞIRGAN	7	
KÜÇÜK SARUHANLU ⁴³	12	
TOPLAM	277	

Tablo-1: 1456 Yılında Pravadi Nahiyesi'ndeki Padişah Hâssına Bağlı Köyler

1485 tahririnde Pravadi'deki padişah hâssıyla ilgili kayıtlardan⁴⁴ anlaşıldığına göre, Saru Danişmend,⁴⁵ Çağırğan⁴⁶ ve Küçük Saruhanlu⁴⁷ köyleri hâs statüsünden çıkarılmıştır. Ancak bu tarihte hâssa Arnavud ve Küçük Arnavud⁴⁸ (Benefşelik) adında iki yeni köyün hâsılatları bağlanmıştır. Böylece 1485'te hâssa bağlı olan köy sayısı dokuza düşmüştür. Köylerde toplam hane sayısı 257 olmasına rağmen hâssın geliri, 1456 yılına göre çok

⁴¹ Aynı defterde Akpınar köyü ayrıca Balaban Paşa İmaret Vakfı'na da bağlı olup, bir kısım hâsılatı vakfa gitmektedir. (Bkz. *MC.0.89*, v. 96a); 1530 yılında dahi Akpınar köyünün durumu aynıdır. Hem padişah hâssına hem de Balaban Paşa İmaret Vakfı'na bağlıdır. Bkz. *370 Numaralı, I*, s. 7 ve 12.

⁴² Karye-i Kara Kadı ve nâm-ı diğer Hatib. *MC.0.89*, v. 85b.

⁴³ Karye-i Küçük Saruhanlu, Yuncak ve Pınarbaşı dahi derler. Bkz. *MC.0.89*, v. 86a.

⁴⁴ BOA, *TD-20*, s. 76-82

⁴⁵ Saru Danişmend köyü Fatih Sultan Mehmed zamanında ve öncesinde Çandarlı Halil Paşa'nın vakıf köyü iken, padişah 1456'da kendi hâssına bağlamıştır. Ancak Sultan II. Bayezid 1485'te köyü Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Çelebi'ye mülk olarak bırakmıştır. (Mülk-i Kâdiasker İbrahim Çelebi. Bkz. BOA, *TD-20*, s. 75) İbrahim Çelebi daha sonra burayı Edirne'deki imaretine vakıf köyü yapmıştır. Bkz. Gökbilgin, *Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, s. 424.

⁴⁶ Çağırğan 1485 tahririnde timar köyü olarak tespit edilmiştir. Bkz. BOA, *TD-20*, s. 35.

⁴⁷ Küçük Saruhanlu 1485 tahririnde timar köyü olarak görülmektedir. Bkz. BOA, *TD-20*, s. 35.

⁴⁸ 1485 tahririnde Arnavud ve Küçük Arnavud padişahın ortakçı köyleri olarak kayıtlıdır. Bkz. BOA, *TD-20*, s. 81-82.

yükselmiş ve 41.541 akçe⁴⁹ olmuştur. Hâssa bağlı bazı köyler zaman içerisinde statü değişikliğine uğramışlardır. Özellikle padişahın emriyle düşük hâsılatlı köyler hâstan çıkarılmış, yüksek hâsılatlı olan başka köyler hâssa bağlanmıştır. Hâstan çıkarılan köyler timar köyü olabileceği gibi, devlet adamlarına mülk olarak da verilebilmiştir. Böylece padişah kendi hâs gelirlerinin yükselmesi amacıyla bu gibi uygulamalarda bulunabilmiştir.

4. Rumeli Beylerbeyi Hâssına Ait Kayıtlar

1456 tarihli defterin ilk kayıt tarihinde Rumeli Beylerbeyi Karaca Paşa'dır. Defterde beylerbeyinin Pravadi Nahiyesi'nden olan hâs kayıtları iki farklı şekilde tespit edilmiştir. Birincisi *Nâhiyet-i Üsküdar ma'a Brvadi-Hâssa-i Hazret-i Karaca Paşa* başlığı altındadır.⁵⁰ Burada hâssa beş köy ve bir mezraa bağlı görünmektedir. Mihmad köyünün yanında "tâbi'-i Üsküdar" ifadesi bulunmakla birlikte, diğer dört köy ve mezraa için böyle bir açıklama yoktur. Bundan dolayı dört köy ve mezraa Pravadi'ye tâbidir. Defterde "El-cümleten" başlığı altında beş köy ve bir mezraada bulunan Müslüman gerçek hane sayısı 123'tür. Hıristiyanlar ise 112 gerçek haneden oluşmaktadır. Ancak köylerin ve mezraanın nefer/gerçek hâne rakamlarını kendi başlıkları altında incelediğimizde ise farklı sonuçlar ortaya çıkmış olup aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bunlarla birlikte köylerin dördünün hâsılatı 4.354, birinin 3.014 akçedir. Mezraanın hâsılatı yazılmamıştır. Böylece toplam 7.368 akçeye ulaşmıştır. Diğer taraftan beylerbeyi için herhangi bir yükümlülük defterde belirtilmemiştir.

---

⁴⁹ Dokuz köyün defterde ayrı ayrı verilen hâsıllarını topladığımızda 41.091 akçeye ulaşmıştır. Ancak defterde cemân kısmında toplam 41.541 akçe olarak yazılmıştır. Bkz. BOA, TD-20, s.76-82.

⁵⁰MC.0.89, v. 86b-87a.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADİ NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

KÖY/MEZRAA ADI	NEFER/GERÇEK HÂNE		HÂSSIN GELİRLERİ TOPLAMI
	MÜSLİM	HİRİSTİYAN	
LEFKE	12	67	4.354
KAZAN	27	24	
KİRŞEHİRLÜ	25	-	
MİHMAD (Tâbi-i Üsküdar)	32	-	
YÜREGİÇ	25	-	3.014
KİLİSE DERESİ MEZRAASI	13	-	-
TOPLAM	134	91	7.368

Tablo-2: 1456 Yılında Pravadi Nahiyesi'ndeki Karaca Paşa Hâssına Bağlı İskân Birimleri

Beylerbeyi hâssına ait ikinci kayıt ise *Nâhiyet-i Borvadi-Hâssa-i Paşa-i Mîr-i mîrân* olarak tutulmuştur.⁵¹ Kaydın sonunda “El-cümleten” kısmında bağlı olan köy ve mezraa sayısı ile birlikte haneler de verilmiştir. Toplam 18 köy ve bir mezraa hâssa bağlanmıştır. Buralarda toplamda 449 gerçek hane yaşamaktadır. Ayrıca bu iskân birimlerine ek olarak, dokuz mahallesi bulunan ve 165 gerçek hanesi olan Kızılağaç Nahiyesi'nin de hâssa tâbi olduğu anlaşılmaktadır.⁵² Böylece nahiye ve taşra iskân birimlerinde toplam 614 gerçek hane tespit edilmiştir. Ancak taşra iskân birimlerinin ayrıntılı verilen nüfuslarını topladığımızda “el-cümleten” başlığı altındakinden 8 nefer fazla çıkmakta olup, 457 rakamına ulaşmaktayız. Genel toplam ise 622 nefer olmaktadır. Bu birimlerin nüfus verileri Tablo-3'te gösterilmiştir.

⁵¹ *MC.0.89*, v. 87b-90a.

⁵² Nefs-i Kızılağaç-Hâssa-i Mîr-i mîrân. Bkz. *MC.0.89*, v. 88a.

CENGİZ PARLAK

NAHİYE/KÖY/MEZRAA ADI	NEFER/GERÇEK HÂNE	YÜZDE
KIZILAĞAÇ NAHİYESİ	165	26,53%
HAMZABEĞLÜ	84	13,50%
ANBARLU	50	8,04%
ÜNÜLÜ	41	6,59%
İLYASLU	37	5,95%
EVRENLÜ	35	5,63%
SARU TUR ALİ	34	5,47%
YEDEKLÜ	27	4,34%
HIZIRLU	26	4,18%
SİRLÜ	25	4,02%
GÖÇBEĞİ	24	3,86%
MAHMUDCA	18	2,89%
YENİCEKÖY	13	2,09%
RUMBEĞLÜ	11	1,77%
BALABANLU	10	1,61%
URUZBEĞLÜ	9	1,45%
KARAAĞAÇ	6	0,96%
KALAYCI	6	0,96%
DURA KAVACA ⁵³	1	0,16%
UMURCA MEZRAASI	-	-
TOPLAM	622	100,00%

Tablo-3: 1456 Yılında Pravadi Nahiyesi'ndeki Beylerbeyi Hâssına Bağlı İskân Birimleri

Kızılağaç'tan hâssa sağlanan gelir, kalemler şeklinde gösterilmiştir. Nahiyenin pazar vergisi bozahane ve meyhane hâsılatlarıyla birlikte senelik 6.000, ihtisab vergisi ise 300 akçedir. Toplamda 6.300 akçelik bir gelir sadece Kızılağaç Nahiyesi hâsılatından gelmektedir.

⁵³ Köyün ismi 1485 tahririnde Drakovca (Bkz. BOA, TD-20, s. 107), 1530 defterinde ise Drahofça olarak okunmaktadır. Bkz. 370 Numaralı, I, s. 59.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADİ NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

Hâssa ait ikinci kaydın en sonunda el-cümleten başlığı altında verilen hâsıl kısmında ise gelirler farklı kalemlerde yazılmıştır. Bahası 5.000 akçe olan 100 müd buğday ve 6.000 akçelik 100 müd arpa tarım ürünlerinden elde edilen gelir iken, niyabet ve bâc vergisi ise 5.000 akçedir. Bunların toplamı ise 16.000 akçedir. Akçe cinsinden gelirler haricinde aynî vergi gelirleri de söz konusu olup, hâs için her bir çift hânedan birer araba odun ve saman alınacaktır. Defterde hâssa kayıtlı 614 gerçek hâne içerisinde çift hâne adedi 359'dur. Bundan dolayı odun ve samandan elde edilen araba adedi de her biri için 359 olarak kaydedilmiştir. Fakat odun ve samanların akçe cinsinden tutarları belirtilmemiştir. Böylece defterdeki ikinci kayıta beylerbeyi hâssına bağlı bir nahiyenin, on sekiz köyün ve bir mezraanın hâsılatından elde edilen nakdî gelirlerin toplamı 22.300 akçeye ulaşmış olur. Bütün bunlarla birlikte birinci ve ikinci kayıtlardan hâssa gelen nakdî vergi gelirlerinin yekûnu ise 29.668 akçedir. Aynî vergi olarak alınan saman ve odun gibi ürünlerin de günün şartlarındaki değerinden nakde çevrilmesiyle gelir daha da yükselecektir.

1456 tarihli defterde Pravadi haricinde Rumeli Beylerbeyi'ne ait diğer bir hâs kaydı daha bulunmaktadır. Dimetoka Nahiyesi kayıtları içinde Dondurma Adası⁵⁴ Nahiyesi'ne bağlı yedi köyün hâsılatı olan 16.500 akçe, beylerbeyinin hâssına tahsis edilmiştir.⁵⁵ Böylece beylerbeyinin iki nahiyeden hâssına sağlanan toplam gelir 46.168 akçedir. Pravadi ve Dondurma Adası nahiyeleri haricinde beylerbeyinin defterde başka hâs geliri yoktur.

1485 tahririnde Rumeli Beylerbeyi hâssına bağlı iskân birimleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu tarihte Rumeli Beylerbeyi Atik (Hadım) Ali Paşa'dır. Hâssa ait kayıtlar iki farklı nahiyede tutulmuşlardır. İlk kayıt Üsküdar Nahiyesi'ne bağlı olan köyleri kapsamaktadır. Buna göre Beğlü (Sofular), Kırşehirlü, Yüregiç, Kazan, Mihmad, Lefke, Mahmudca, Saru Tur Ali olmak üzere sekiz köyün hâsılatları toplamı olan 26.519 akçe hâssın gelirlerindedir.⁵⁶ Aynı tahrirde ikinci kayıt Kızılağaç Nahiyesi ve ona bağlı Anbarlı, Hızırlu, Göçbeği, Saru İshak, Yedeklü, Balabanlu, Karaağaç, Kalaycı (Bayramlı), Drakovca, Evrenlü, İlyaslu, Sirlü köyleri ile Hâssa mezraasının hâsılatlarını içermekle birlikte, Edirne Kazası'na tâbi Hamzabeğlü ve Rumbeglü köylerini de kapsamaktadır. Bu nahiyeye, mezraa ve

⁵⁴ Edirne'nin Meriç ilçesine bağlı Kadırdondurma köyüdür. Bkz. *Köylerimizin Adları*, s. 186.

⁵⁵ Nâhiyet-i Dondurma Adası hâsshâ-i mîr-i mîrân. Bkz. *MC.0.89*, v. 12b-13b.

⁵⁶ BOA, *TD-20*, s. 94-100.

köylerden hâs için sağlanan gelirlerin toplamı 36.894 akçedir.⁵⁷ Böylece Rumeli Beylerbeyi'nin birinci ve ikinci kayıtlardaki hâs gelirlerinin toplamı 1485 tahririnde 63.413 akçeye ulaşmış olur.

1456 yılında Rumeli Beylerbeyi'nin hâssına tahsis edilen Pravadi köy ve mezraaları, 1485 tahririnde Üsküdar ve Kızılağaç nahiyeleri ile Edirne Kazası'na bağlanmış olsalar bile hâs dirliği olarak bütünlüklerini büyük ölçüde korumuşlardır.

5. Zeâmet ve Timar Kayıtları

1456 tarihli defterde Pravadi Nahiyesi zeâmet ve timar kayıtlarının tutulma tarzı şu şekildedir: ilk önce timar sahibinin adı (timar kayıtlarının 10 adedinde baba adıyla birlikte yazılmıştır) ve varsa unvanı, hemen ardından da timar beratıyla ilgili bilgi verilir. Timar sahibinin adının hemen üstünde sipahinin seferlere götürmek zorunda olduğu bürümeli,⁵⁸ cebeli⁵⁹ ve oğlan⁶⁰ gibi savaşımlarla, çadır ve tenktür⁶¹ gibi sefer araç-gereçlerinin miktarları belirtilmiştir. Timar sahibinin adının altına timarın gelirine konu olan köyler ve mezraalar yazılır. Buralarda yaşayan Müslim ve gayrimüslim halkın haneleri gösterilir. En son köylerin ve mezraaların hâsılatları akçe cinsinden verilir. Eğer timarın geliri birden fazla iskân biriminden sağlanıyorsa, en son köyün veya mezraanın hâsılatından sonra *el-cümle* veya *cümleten* ifadeleriyle toplam gelir belirtilir. İki köyün hâsılatından gelir sağlayan timarların bazılarında toplam için *hâsıl dü karye* veya "*hâsıl karye 2*" açıklamaları kullanılır. Ayrıca timar kaydının özellikle en üstünde veya bazı durumlarda yanında derkenarlar bulunmaktadır. Bunlar defterin ilk tutulduğu tarihten sonra timarla ilgili gerçekleşen değişimleri açıklar. Bütün bu kayıt tarzı, timar

⁵⁷ BOA, TD-20, s. 101-111.

⁵⁸ *Bürüme* birbirine tutturulmuş çelik halkalardan oluşan ve pahalı bir zırh ceket olarak bilinmektedir. Bkz. Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 87-89; İnalçık, "Timar", s. 169.

⁵⁹ *Cebe*, metal plakalardan oluşan basit bir vücut zırhıdır. Cebeli kavramı ise, bu zırhla kuşanmış savaşımlı anlamındadır. Geliri 2.000 akçeye kadar olan timarlardan, cebe ile kuşanmış bir cebeli sefere gitmek zorundadır. Bkz. Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 90; İnalçık, "Timar", s. 169.

⁶⁰ Timar sahibi tarafından satın alınmış veya yakalanmış köleler olan *oğlanlar* genç devşirmelerdir. Bkz. Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 92-94; İnalçık, "Timar", s. 171

⁶¹ Araç-gereçler arasında timar sahiplerinin seferlere götürmek zorunda oldukları en önemlisi, barınma için kullanılan çadırlardır. Çadırlar defterde iki terimle açıklanmaktadır. Birincisi *tenktür* veya *tengetür* olarak bilinen küçük ve basit bir çadırıdır. İkincisi ise daha büyük ve gelişmiş olan çadırlardır ki, defterde sadece *çadır* kelimesi ile belirtilmişlerdir. Bu *çadırı* yüksek gelire sahip olan timar sahipleri yanlarında sefere götürmektedirler. Bkz. Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 96-97.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

sahibi ile köy ahalisinin birbiriyle olan yönetici-reâyâ ve iktisadî ilişkilerini bir ana kaynak şeklinde ortaya çıkarmakta, Osmanlı Devleti açısından da savaşılan güçlerin tespitini yapmaktadır.⁶²

1456 tarihli defterde “Nâhiyet-i Borvadi” başlığıyla gördüğümüz Pravadi Nahiyesi’ne dair ilk kayıtlar zaîm Firus Bey’e ait zeâmetle ilgilidir. Pravadi Nahiyesi ve buraya tâbi Çengellü, Hacı Umur, Karagüllü, Kırık ve Çaşnigir adlarındaki beş köyün hâsılatları Firus Bey’e zeâmet olarak bağlanmıştır. Zaîmin bu iskân birimlerinden gelen hâsılatlarının toplamı defterde “el-cümleten” başlığı altında 12.308 olarak verilmektedir. Fakat nahiyenin ve köylerin ayrı ayrı kaydedilen hâsılatlarının toplamı ise 12.976 çıkmaktadır.⁶³ 668 akçelik farkın neden olduğunu kesin olarak tespit edemesek de, Pravadi Nahiyesi’nin hâsılı kısmında “Hâsıl ma’a niyâbet 4.087” şeklinde verilen bilgi, toplamdan niyâbet gelirinin çıkarılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak niyâbet geliri rakam olarak verilmemiştir. Ayrıca zeâmete konu olan iskân birimlerinin sonunda “El-cümleten” başlığı altında niyâbet geliri ile ilgili ayrı bir bilgi de yoktur.

Firus Bey bütün bu gelirleri karşılığında seferlere kendisi bürümeli olarak katılacağı gibi, üç cebeli de götürecektir. Ayrıca kendisinin Filibe’de Çernegor köyünün hâsılatından timar geliri olduğu anlaşılmış ve bunun için bir cebeli daha getirmesi defterde belirtilmiştir.⁶⁴ Bu savaşçılara ek olarak gelirleri karşılığında seferlere bir çadır götürmesi de gerekmektedir. Zeâmet kaydının üzerinde 6-15 Ocak 1459 tarihli ve Edirne’de tutulduğu anlaşılan bir adet derkenar bulunmaktadır. Buna göre zeâmet bu tarihte Saraç Hızır’a verilmiştir.

Klasik zeâmet tanımında gelirin en az 20.000 akçe olması gerekmektedir. Ancak Firus Bey’in geliri bu alt rakamdan oldukça düşüktür. Bununla birlikte defterde kayıtlı diğer zeâmet sahiplerinden Üsküdar Nahiyesi ve ona bağlı beş köy ile iki mezraanın hâsılatları tahsis edilen iki zaîmin de geliri 14.175 akçedir.⁶⁵ Öte yandan defterdeki diğer zeâmet sahiplerinin gelirleri yirmi bin akçenin üzerindedir.

⁶² Timar kayıtlarının tutulma tarzı ile ilgili bir başka çalışma için Bkz. Feridun M. Emecen, “Defter-i Köhne: Pirlepe-Kırçova Kesiminin En Eski Timar Defteri (1445-1455)”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cil 43, Sayı 43, 2014, s. 347-352.

⁶³ *MC.0.89*, v. 71b-72b.

⁶⁴ Filibe’deki Çernegor (Çernogor) adlı bir pare köy için dahi cebelü 1. Bkz. *MC.0.89*, v. 71b.

⁶⁵ Za’imeş Basım Mustafa Bey ve Sinan Bey Veledân-ı Timurtaş Bey. Bkz. *MC.0.89*, v. 97a-98a.

1485 tahririnde Pravadi Nahiyesi ve yukarıda adı geçen beş köy zeâmet olarak kaydedilmiştir. Ancak zeâmeti alan kişinin adı defterde yazılmamıştır. Pravadi Nahiyesi'nin nüfusunda azalma meydana gelmiştir. Ayrıca beş köyün toplam nüfusu düşmüş; Müslümanlar 27 hâne, 9 mücerred olmuştur. Köylerde 1456 tahririnde olduğu gibi Hıristiyan nüfus hiç yoktur. Böylece zeâmete bağlı Pravadi ve beş köyde toplamda 44 hâne ve 10 mücerred tespit edilmiştir. Nüfusun düşmesine rağmen zeâmetin gelirlerinde artış olmuş ve toplam gelir 14.876 akçeye yükselmiştir.⁶⁶ Otuz yıllık süre içerisinde Osmanlı Devleti bu zeâmetin gelir getiren iskân birimlerini ayırmadan bir arada tutmuş ve değiştirmemiştir. Fakat zeâmetin geliri otuz yıl sonra dahi alt rakam yirmi binden azdır.

1456 tarihli defterde zeâmetten sonra *Timâr-hâ-i Vilâyet-i Borvadi* başlığı altında timar kayıtları vardır. Çalışmamızda timarlar ile ilgili kayıtları açıklarken, tahrir defterindeki sıralamayı esas almayıp, en yüksek geliri olan timardan başlayacağız. Mîr-i şikâr olan Atmaca Bey'e ait timar⁶⁷ en yüksek gelire sahiptir. Timara bağlı Yenice, Büyük Ünülü ve Küçük Ünülü adlı üç köy bulunmaktadır. Köylerin hâsılatları ayrı olarak defterde kaydedilmemiş; üçünün toplamı 11.992 akçe hesaplanmıştır. Ayrıca Atmaca Bey'in Ferecik'te dahi timarı bulunduğu ve hâsılatının 2.180 akçe olduğu not düşülmüştür. Timarın toplam geliri "cümleten ma'a Firecik 14.089" olarak verilmiştir. Ancak verilen bu toplam tutmamaktadır. Defterde Ferecik Nahiyesi'yle ilgili kaydın bulunduğu yerde timara bağlı görülen 29 hâneli Çölmekçi köyünün hâsılatı 2.091 akçedir.⁶⁸ Bu kayıta verilenle Pravadi'deki timarın toplamı da uyuşmamaktadır.⁶⁹ Bütün bunlarla birlikte Pravadi ve Ferecik'ten gelen hâsılatların toplamının on dört bin akçenin biraz üzerinde olduğunu anladığımız timar için Atmaca Bey 5 cebeli ve 1 çadır temin etmek zorundadır. Atmaca Bey'in Sultan II. Murad'dan timara sahip olduğunu gösteren beratı vardır. Böylece kendisinin Sultan II. Murad'ın da avcıbaşısı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak defterde kendisinin isminin üstüne *mürde*⁷⁰

⁶⁶ Defterde zeâmetin gelirleri toplam olarak verilmemiştir. Sadece "Cem'ân kurâ 6" başlığı yazılmış, ancak hâsıl, çift, mücerred gibi verilerin toplamı gösterilmemiştir. Bkz. BOA, *TD-20*, s. 27-29.

⁶⁷ *MC.0.89*, v. 76b.

⁶⁸ Timâr-ı Atmaca Bey (mürde) mîr-i şikârbaşı. Elindedir. Tasarruf eder. Cebelüsü fazlası Pravadi'dağı (-deki) timârında yazılmıştır. Bkz. *MC.0.89*, v. 45b.

⁶⁹ $11.992+2.180=14.172$ olmakla birlikte, $11.992+2.091=14.083$ 'tür. Ancak defterde verilen genel toplam 14.089 akçedir.

⁷⁰ Mürde kelimesi Farsça olup, ölü, ölmüş anlamındadır. Defterimizde bu kelime timar sahiplerinin vefat etmeleri üzerine isminin üzerine yazılmaktadır. Mürde kelimesi timarın ilk

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

ifadesi çekilmiştir. Bu bilgi ise bize onun ilk derkenar kaydından önce vefat etmiş olduğunu belirtmektedir. Timarla ilgili ilk ve tek derkenar ise 19-28 Aralık 1456 tarihli olup, burada Pravadi ve Ferecik'teki köylerin hâsılatlarıyla birlikte timarın tamamının avcıbaşı Mahmud Bey'e verildiği yazılmıştır⁷¹. Derkenardan anlaşıldığına göre Fatih Sultan Mehmed'in Aralık 1456 tarihinde yeni avcıbaşı olarak tayin ettiği kişi Mahmud Bey'dir.

1485 tahririnde yukarıda söz ettiğimiz üç köyün 9.327 akçelik hâsılatı mîr-i şikâr Mehmed Bey'e timar olarak bağlanmıştır.⁷² Bu tahrir kaydının yanında Küçük Ünülü köyünün 4-13 Haziran 1487 tarihinde Mehmed Bey'e mülk olarak bırakıldığı ayrıca belirtilmiştir.⁷³ Ancak diğer iki köy için böyle bir açıklama yoktur. 1530 yılında dahi Küçük Ünülü köyü Edirne'ye bağlı olup, "Mülk-i Mehmed Bey, mîr-i şikâr" başlığı altında tespit edilmektedir.⁷⁴ Diğer taraftan 1530'da Büyük Ünülü ve Yenice, Edirne kazasına bağlı timar köyleridir.⁷⁵

1456'dan 1485'e kadar şikâr beylerine üç köyün hâsılatı timar olarak verilirken, 1487'de Küçük Ünülü'yü Sultan II. Bayezid timardan ayırıp mülk yapmıştır. Küçük Ünülü 1456 tahririnde üç köy içinde en yüksek nüfusa sahip durumdadır.⁷⁶ Köyün hâsılatı ayrı olarak verilmese de en fazla hâsılatın buradan geleceği düşünülebilir. Diğer taraftan 1485 tahririnde ise Küçük Ünülü'nün nüfusu 21 hâne, 3 mücerred ve hâsılatı 2.270 akçe olup, diğer iki köye göre düşüktür.⁷⁷

1456 tahririnde en yüksek ikinci gelire sahip olan timar⁷⁸ Taceddin Paşa adına kaydedilmiş olsa da, hemen yanında yapılan "şimdiki hâlde

---

yazıldığı kayıt yerinde olabileceği gibi, derkenarlarda da görülebilmektedir. Eğer timarın ilk kayıt yerinde sipahinin adının üzerine yazılmışsa, ilk derkenarın tarihinden önce kendisinin vefat etmiş olduğunu anlarız. Fakat derkenarlardan birinde timarın yeni sahibinin veya ortağının üzerine yazılmışsa, bir sonraki derkenarın tarihinden önce onun vefat ettiği anlaşılır. Böylece timar sahiplerinin ne zaman vefat ettikleri de yaklaşık olarak tespit edilebilir.

⁷¹ Ferecik'te bulunan kayıttan da timarın avcı başı Mahmud Bey'e geçtiği belirtilmiştir. "Şimdiki hâlde Pravadi tevâbi'indeki timâr ma'a bu timâr Avcıbaşı Mahmud Bey'e verildi. Fî evâhir-i Muharrem sene 861 der Edirne". Bkz. *MC.0.89*, v. 45b.

⁷² BOA, *TD-20*, s. 38-40.

⁷³ BOA, *TD-20*, s. 38.

⁷⁴ *370 Numaralı, I*, s. 15.

⁷⁵ *370 Numaralı, I*, s. 8.

⁷⁶ *MC.0.89*, v. 76b.

⁷⁷ BOA, *TD-20*, s. 38-39.

⁷⁸ *MC.0.89*, v. 80a.

kıssahân⁷⁹ beye verilmiş” açıklamasından timarın el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Ancak tarihi olmayan bir derkenarda “Mevlânâ Gürânî elindedir” şeklinde yazan bilgiye göre ise, timarın sahibi tekrar değişmiştir. Başka herhangi bir değişikliğe uğramayan timara Çadırılı, Çevniçi, Aşağa Gökçelü, Salurlu, Yukaru Gökçelü, Mekece Şahin ve Eymür olmak üzere yedi köy bağlıdır. Toplam geliri 10.737 akçe olan timar sahibinin bir bürümeli, üç cebeli, bir oğlan⁸⁰ ve bir de çadır temin etme sorumluluğu bulunmaktadır.

1485 tahririnde de “Timâr-ı Hazret-i Mevlânâ Gürânî” başlığı altında Kızılağaç Nahiyesi’ne tâbi Çadırılı, Aşağa Gökçelü, Mekece, Çevniçi, Salarlı, Saruhanlı, Eymürlü, Osmanlı ve Orçunlu (Oruçlu) köyleri Molla Gürânî hocanın timarına bağlıdır. Yedi köyden timarın geliri 10.857 iken, Osmanlı ve Orçunlu köylerinden 5.100, toplamda ise 15.957 akçedir.⁸¹

Hacı Temurhan köyünün hâsılatından elde edilen 6.755 akçe ile en yüksek üçüncü gelire sahip timar⁸² 1456 tahririnde Mercan Ağa adına kaydedilmiştir. Ancak kaydın hemen yanında “aslda Şerefeddin Paşa⁸³ üzerine yazılmıştır” şeklinde bilgi vardır. Buradaki “aslda” ifadesinden, 1456 tarihli icmâl mahiyetindeki defterden önceki defter-i atık⁸⁴ mi yoksa icmâl defterin mufassalı⁸⁵ mı olduğu tam olarak anlaşılmamaktadır. Ancak timar

⁷⁹ Kıssahân: Hikâye, masal, destan ve kıssa anlatan sanatkarlar için kullanılan bir tabirdir. Padişahlara nedimlik ve musahiplik yapan bu sanatkarların bazıları iyi eğitim görmüş kimselerden olabilirlerdi. Fatih Sultan Mehmed zamanında da sarayda kıssahânlar bulunmaktaydı. Bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 274-275; İbrahim Altunel, “Kıssahan”, *DİA*, Cilt 25, s. 501-502.

⁸⁰ Timar sistemi içerisinde geliri 2.000 akçe ve üzeri olduğunda timar sahibi bir oğlanı veya gulâmı sefere getirmek mecburiyetindeydi. Bkz. Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 92-94; İnalçık, “Timar”, s. 171.

⁸¹ BOA, *TD-20*, s. 112-114.

⁸² *MC.0.89*, v. 77a.

⁸³ Şerefeddin Paşa’nın Sultan II. Murad devrinde ona büyük hizmetlerde bulunan bir asker olması muhtemeldir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1585.

⁸⁴ Defter-i atık veya defter-i köhne ile ilgili açıklama için Bkz. İnalçık, *Arvanid Sancağı*, s. XV; Cahit Telci, “Aydın Sancağının En Erken Tarihli Defteri: Halil Beğ Defteri’nin Parçası”, *Cihannüma*, Sayı: 1/1-Temmuz 2015, s. 140-142.

⁸⁵ Asıl deftere göre hazırlanıp beylerbeyine verilen kopya, sûret-i defter adıyla anılıp icmâl defter olarak da bilinir. (Bkz. İnalçık, *Arvanid Sancağı*, s. XXI.) Genel olarak mufassal türü defterler icmâllerin aslını oluştururlar. Fakat icmâl defterler yeni tahrirlerde timar kayıtları açısından esas teşkil etmektedirler. Bkz. Feridun Emecen, “Mufassaldan İcmale Osmanlı

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

sahibi iki defterde farklıdır. Bununla birlikte timar sahibi bir bürümeli ile iki cebeli savaşıyı ve bir de çadırı seferler için hazır etmekle yükümlüdür. Timara dair hiçbir derkenar tutulmamıştır.

1456 tarihli defterde en yüksek dördüncü gelire sahip timar hoşhân⁸⁶ Ahmed Bey adına kayıtlıdır. Kendisi müsellemlen iken timar sahibi olmuştur.⁸⁷ Timara Serim Beğlü köyünün 2.967, Keştenlü'nün⁸⁸ ise 3.650 akçelik hâsılatları gelir olarak bağlanmıştır. Toplam 6.617 akçe olması gerekirken, kâtip “cümleten” kısmında 6.567 olarak vermiştir. Ahmed Bey bir bürümeli, iki cebeli ve bir çadırı seferler için temin etmekle sorumludur. Timarın köyleri ile ilgili derkenarlar vardır. Serim Beğlü için 17-26 Mart 1458 tarihinde tutulan tek derkenarda, köyün, timarın sahibi Ahmed Bey'e mülk olarak verildiği ve eşkincisiz burayı işletebileceği yazılıdır. Defterde “hâric ez-defter” şeklinde kayıtlı olan Keştenlü köyü için ise dört derkenar bulunmaktadır. Bunlardan ilki 6-15 Ocak 1459'da Edirne'de tutulmuş olup, derkenarda köyün Cündiler Subaşı Akbaş Bey'e *be-resm-i çiftlik*⁸⁹ olarak

---

Tahrir Defterlerinin Türleri”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 318.

⁸⁶ Hoşhân okuyuşu güzel anlamındadır. Bu anlamından dolayı hoşhânın padişah sarayındaki cemaat-i mutriban görevlilerinden biri olması düşünülebilir. Sarayın mutrib cemaati ilâhi, gazel ve şarkı okuyanlarla, müzik aleti çalanlardan oluşmaktadır. Sarayda XVI. yüzyılda mutrib cemaati içinde ses sanatını icra eden güyendeler veya hânendeler bulunmaktadır. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı Zamanında Saraylarda Müsiki Hayatı”, *Belleten*, Cilt XLI, Sayı 161, Ankara 1977, s. 84-85; Nuri Özcan, “Hânende”, *DİA*, Cilt 16, s. 27. Bunlar gibi hoşhân da ses sanatını icra ediyor olmalıdır. Diğer taraftan 1485 tarihli tahrir defterinde Serim Beğlü köyünün 3.974 akçelik hâsılatı “Mehmed Bey mir-i mutrib el-meşhûr be-Alaca Çelebi” adına kayıtlı timara gelir olarak bağlanmıştır. (Bkz. BOA, *TD-20*, s. 47-48) Sultan II. Bayezid devrinde de bu timar köyünün mutrib cemaatinin beyine verilmiş olması, hoşhânın da mutrib cemaatinden olabileceğine dair başka bir ipucu olarak görünmektedir.

⁸⁷ *MC.O.89*, v. 73b.

⁸⁸ Köyün ismi 1485 tahririnde Keştenlü olarak geçmektedir. (Bkz. BOA, *TD-20*, s. 46-47) Diğer taraftan 1530 tahrir defterinde Edirne'ye tâbi vakıf (Hani Hatun Vakfı) köyü olarak Kisigü şeklinde adı geçen köyün, diğer tahrir defterlerindeki isimlerinden birinin de Keştenlü olduğu belirtilmiştir. (Bkz. *370 Numaralı, I*, indeks kısmı s. 106) Keştenlü'nün vakıf köyü olma süreci ise 1485 tahrir defterinden itibaren takip edilebilmektedir. Bu defterde Keştenlü, Pravadi'ye tâbi olup, Ali veled-i Sinan Bey'e timar köyü olarak verilmişken, 14 Ocak 1507 (Ahir-i Şa'bânü'l-mu'azzam 912) tarihli derkenar ile Fatih Sultan Mehmed'in şehzadesi Sultan Mustafa'nın kızı Hani Hatun'a Sultan II. Bayezid tarafından temlik edilmiştir. H. 925/M. 1519 yılında ise köy Hani Hatun tarafından İstanbul'daki muallimhânesine vakfedilmiştir. Bkz. Gökbilgin, *Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, s. 379.

⁸⁹ Çift terimi, iki öküz tarafından sürülebilen ziraat sahalarının ölçüsünü belirtmek üzere kullanılmış olup “çiftlik” kelimesi ile aynı anlamı taşır. Bir toprağı elinde bulunduran çiftçi, işlediği toprağı karşılık kanunnâmelerde “çift resmi, çift hakkı, kulluk akçesi” adlarıyla anılan belirli oranda bir vergiyi vermekle mükelleftir. Bkz. Feridun Emecen, “Çift Resmi”, *DİA*, Cilt

verildiği belirtilmiştir. Bu derkenardan yaklaşık altı ay sonra Şehirköy’de 13-22 Haziran 1459’da kaydedilen ikinci derkenarda köy, Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa’nın çavuşlarından Filorinyalı Kadıoğlu Hamza Balı’ya verilmiştir; bunun karşılığında kendisi çavuşluk hizmeti yapacaktır. 30 Ekim 1468 tarihli üçüncü derkenarda köy Hamza Balı’dan alınmış; bir başka çavuş Yusuf’a tevcih edilmiştir. Ancak köyün neden alındığına dair bir açıklama yoktur. 6 Şubat 1469 tarihli son derkenarda köy tekrardan Hamza’ya bırakılmıştır.

Defterde beşinci en yüksek gelire sahip timar, padişahın sancaktarı olarak bilinen Mîr-i alem Mehmed Bey’e *ber-vech-i çiftlik*⁹⁰ şeklinde verilir.⁹¹ Timara Donurcalu köyünün 4.866, Sunkurcalu’nun ise 1.674 akçelik hâsılatları tahsis edilmiştir. Ancak defterdeki “cümleten” başlığı altındaki toplam tutmayıp, 6.550 akçe olarak kaydedilmiştir. Mehmed Bey seferlere bir bürümeli ve iki cebeli savaşı ile bir çadır sağlamak zorundadır. Timarla ilgili Edirne’de tutulmuş olan iki derkenar vardır. Tarihsiz birinci derkenarda timarın İsfendiyaroğlu olan Emîr-i alem Mahmud Bey’e geçtiği belirtilmektedir.⁹² 26 Aralık 1459- 4 Ocak 1460 tarihli ikinci derkenarda timar Emîr-i alem olan Murad Bey’e “be-resm-i çiftlik” olarak bırakılmıştır. Ayrıca Murad Bey’e derkenarın tutulduğu tarihte, padişahın hocası Seydi Ahmed Çelebi üzerine kayıtlı timarın dahi tevcih edildiği anlaşılmaktadır.⁹³

8, s. 309. Çift resmi hâsılatının kime ait olduğu arazinin tasarruf ve tahsis şekline bağlıdır. Mülk arazi ise hâsılatı malikâne sahibi alır. Vakıf arazisi ise vakfın şartına bağlıdır. Serbest timarlara bağlı arazilerde çift resmi timar sahibine aittir. Serbest olmayanlarda ise bazı bölgelerde çift resmini timar sahibi alırken, bazı yerlerde de bir kısmını beylerbeyi, sancak beyi (Bkz. Barkan, “Timar”, s. 311) veya subaşı alır. Bkz. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCF Dergisi*, Cilt 5, Ankara 1947, s. 498-499. İncelediğimiz 1456 tarihli defterde geçen “be-resm-i çiftlik” ibaresi ise, serbest olmayan timarlara bağlanmış köylerde veya mezraalardaki reayadan alınacak çift resminin de timar sahibine bırakıldığını ifade etmektedir.

⁹⁰ XIV ve XV. yüzyıllarda padişahlar köyleri veya çiftlikleri nüfuzlu kişilere büyük timarlar şeklinde verebiliyorlardı. Böylece uygulamayla birlikte bu yerler padişah tarafından verilmiş şahsî bir mülkü ifade etmeye başladı. Bu tür timarlar mülk timar olarak çiftlik ismiyle “ber-vech-i çiftlik” şeklinde ifade ediliyordu. Bkz. Halil İnalçık, “Çiftlik”, *DİA*, Cilt 8, s. 314.

⁹¹ *MC.0.89*, v. 76a.

⁹² *MC.0.89*, v. 76a; İsfendiyaroğlu Mahmud Bey’in 1457 yılının Eylül ayında Ulufecibaşı olduğu, padişahın hocası Seydi Ahmed Çelebi’ye tahsis edilmiş timarın derkenar kayıtlarından anlaşılmaktadır. “Şimdiki halde bu timâr ulufeci başı İsfendiyaroğlu Mahmud Çelebi’ye be-resm-i çiftlik verildi. Fi Evâil-i Zi’l-ka’de sene 861 der Edirne” Bkz. *MC.0.89*, v. 75b.

⁹³ *MC.0.89*, v. 75b.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

Saray görevlisi kapıcıbaşı Hasan Çelebi'ye verilen timar⁹⁴ defterde en yüksek altıncı gelire sahiptir. Pravadi'ye tâbi Davud Beylü, Ilıcalu ve Dudullu köylerinin toplamda 6.279 akçelik hâsılatları timara gelir olarak bağlanmıştır. Ancak Hasan Çelebi'nin buradaki timarına ek olarak Keşan'da da 6.500 akçelik bir timarı daha olduğu not düşülmüştür. Böylece timarın toplam gelirinin 12.779 olması gerekirken yekûn kısmında 12.789 akçe kaydedilmiştir. Pravadi ve Keşan timarlarının toplamı için Hasan Çelebi'nin yükümlülükleri defterde bir bürümeli, dört cebeli ve bir çadır şeklinde belirlenmiştir. Keşan'daki timar kaydına⁹⁵ göre Hasan Çelebi'nin elinde padişahın beratı bulunmakta olup, buradaki timarına Mavri köyünün (Keşanköy) 6.500 akçelik hâsılatı bağlanmıştır. Ayrıca bu kayıta yükümlülükler de yazılmış olup, bir bürümeli, iki cebeli ve bir çadır şeklindedir. Fakat Keşan kaydı defterde önce, Pravadi ise sonra tutulmuştur. Bundan dolayı Pravadi kaydındaki yükümlüklerin sayısı toplamı yansıtmaktadır. Böylece ortaya çıkan durumda Pravadi'deki timara karşılık Hasan Çelebi'nin iki cebeli daha çıkarması uygun görülmüş ve cebeli sayısı dörde yükselmiş, diğer yükümlülükler aynı kalmıştır. Her iki timar kaydında da aynı içerikli birer derkenar bulunmaktadır. Ancak Pravadi timarında derkenarın tarihi olmamasına rağmen, Keşan timarında 18-26 Nisan 1465 tarihi bulunmaktadır. Derkenarlardan anlaşıldığına göre her iki timar da Şeref Ağa'nın kardeşi Mahmud'a verilmiştir.

İki timarın gelirleri ile ilgili dikkat çekici bir durum bulunmaktadır. Pravadi'de olan timarın geliri, üç köyün hâsılatından toplamda 6.279 akçe iken, Keşan'daki Mavri köyünün hâsılatı 6.500 akçedir. Mavri'nin Hıristiyan nüfusunun (34 çift, 13 bennâk) Müslüman nüfusundan (4 çift, 2 bennâk) fazla olması, hâsılatının da yüksek olmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Pravadi'deki üç köyde gayrimüslim nüfus bulunmaması hâsılatlarının düşük kalmasına sebep olmuştur.

Yedinci en yüksek gelire sahip olan timar,⁹⁶ 1456 tahririnde Edirne Kadısı'na⁹⁷ tahsis edilmiştir. 5.673 akçelik gelir, Pravadi'nin Yünlüce, Pişirevli ve Döldöken ile Kızılağaç Nahiyesi'ne bağlı İnceklü adındaki dört köyün hâsılatlarından sağlanmaktadır. Timar sahibinin herhangi bir

⁹⁴ MC.0.89, v. 78b-79a.

⁹⁵ MC.0.89, v. 62a.

⁹⁶ MC.0.89, v. 77a-77b.

⁹⁷ Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde kadılarına geçimlerini sağlamak amacıyla timar tahsis edilmekteydi. Bkz. Ömer Lütfü Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler-I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 850.

yükümlülüğü deftere kaydedilmemiştir. Ayrıca timarla ilgili olarak hiçbir derkenar kaydı bulunmamaktadır. Bu timara bağlı olan dört köy, 1485 tahririnde bir bütün olarak Aşçı Bahadır'a timar olarak tevcih edilmiş olup, toplam gelir 7.672 akçedir. Ancak Kızılağaç Nahiyesi'ne bağlı olan İnceklü karyesinin 1485 tahririnde Pravadi'ye tâbi olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸

1456 tahririnde Kadıasker⁹⁹ Efendi adına tahsis edilmiş olan timarın¹⁰⁰ ise geliri 5.594 akçedir. Timarın gelirinin Yeniceköy ve Nusretli köylerinin hâsılatlarından sağlandığı anlaşılmaktadır. Kadıasker Efendi gelir karşılığında bir bürümeli, iki cebeli ve bir çadır temin etmektedir. Timarla ilgili olarak hiçbir derkenar tutulmamıştır.

1485 tahririnde Kızılağaç Nahiyesi'ne tabi olan Yeniceköy ve Nusretli köyleri "Kadıasker İbrahim Çelebi bin Halil Paşa" adına timar olarak tevcih edilmiştir. İki köyün nüfusu toplamda 67 hâne ve 4 mücerred, hâsılatları ise 10.827 akçedir.¹⁰¹ Dönemin kadı askeri olan İbrahim Çelebi, Çandarlı Halil Paşa'nın oğludur. Aynı defterde Sultan II. Bayezid tarafından kendisine, Pravadi'ye bağlı Saru Danişmend köyü mülk olarak bırakılmıştır.¹⁰²

1456 yılında kilercibaşı olan Hayreddin Bey'e verilen timarın¹⁰³ geliri Büyük Saruhanlı ve Geredelü köylerinin hâsılatlarından olmak üzere 4.423 akçedir. Dokuzuncu en yüksek gelire sahip olan timara karşılık bir bürümeli, bir cebeli, bir oğlan ve bir tenktür sağlamakla sorumlu olan kilercibaşı, padişah beratına sahiptir. Timara dair üç derkenar kaydı bulunmaktadır. Edirne'de 12-21 Temmuz 1459'da tutulan derkenarda, timarın Üstâd¹⁰⁴ Ahmed'den mahlûl kalması¹⁰⁵ üzerine Dilsöz adlı kişiye verildiği

⁹⁸ BOA, TD-20, s. 29-32.

⁹⁹ Fatih Sultan Mehmed devrinin son yılında (1481) veziriazam Karamanî Mehmed Paşa'nın arzıyla kadıaskerlik makamı Rumeli ve Anadolu olarak ikiye ayrılmıştır. Bkz. Mehmet İpşirli, "Kazasker", *DİA*, Cilt 25, s. 141. İncelediğimiz defter 1456 tarihli olduğu için buradaki kayıt devletin tek kadıaskerini belirtmektedir.

¹⁰⁰ MC.0.89, v. 79b.

¹⁰¹ BOA, TD-20, s. 114-115.

¹⁰² BOA, TD-20, s. 75.

¹⁰³ MC.0.89, v. 75a.

¹⁰⁴ Saray mutfağı görevlileri aşçı ustalarından ve aşçı sınıflarından oluşmaktadır. Üstâdân-ı matbah-ı hâs birinci kısım, hülefâ-i matbah-ı hâs ikinci kısım, üstâdân-ı matbah-ı ağayan ise üçüncü kısım. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988, s. 458. Padişahın mutfağının ustalarının kısmı ise "üstâdân-ı matbah-ı hâs"dır. Bundan dolayı derkenarlarda adı geçen üstâdlar bu kısımdan olmalıdır.

¹⁰⁵ Bu timâr Üstâd Ahmed tahvilinden Dilsöz'e verildi. Bkz. MC.0.89, v. 75a. Sözlükte değiştirmek anlamına gelen "Tahvil", Osmanlı merkez teşkilatında "mahlûl" adı verilen boş

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADİ NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

belirtilmektedir. Yaklaşık altı sene sonra 1-10 Kasım 1465'te tutulan ikinci derkenarda timar tekrar el değiştirmiş; Üstâd Sinan'dan mahlûl kalması üzerine Haydar Bey adlı kişiye “be-resm-i çiftlik” şeklinde bırakılmıştır. Ancak 16-25 Mayıs 1467'de Manastır'da tutulan son derkenardaki bilgilere göre, timar Hamza Bey adlı kişiye “be-resm-i çiftlik” olarak verilmiştir. Yükümlülüklerini yerine getirmedeğinden veya daha farklı bir sebepten dolayı Haydar Bey'den timar alınmış ve Hamza Bey'e tevcih edilmiş olabilir. Fakat derkenarda sebep belirtilmemiştir.

Eşekçi, Eflak Şahini, Habiller ve Mehter Ali köylerinin hâsılatlarının bağlı olduğu timar 1456 tahririnde İshak Bey üzerine kayıtlıdır. Tamarı “be-resm-i çiftlik” olarak aldığına dair padişah beratı da bulunan İshak Bey'in geliri 4.228 akçe olup, her birinden birer adet olmak üzere bürümeli, cebeli, oğlan ve tenktür yükümlülüğü bulunmaktadır. Tamarla ilgili üç adet derkenar tutulmuştur. 26 Ekim-4 Kasım 1461'de İstanbul'da kaydedilen ilk derkenarda timar Paşa Sultan çavuşlarından olduğunu anladığımız Çavuş Mehmed'e verilmiştir. Ancak 19-28 Ocak 1465'te timar müşterek duruma getirilip, nöbetleşe işletilmek kaydıyla Hacı Murad'ın oğulları Musa, İsa ve Bayezid'e bırakılmıştır. Bir seneden biraz fazla bir süre sonra 17-26 Nisan 1466 tarihli son derkenarda tamarın, ulufeci başı Davud Bey'e “be-resm-i çiftlik” şeklinde geçtiği görülmektedir.

Kapıcıbaşı Sinan Bey¹⁰⁶ adına kayıtlı tamarın¹⁰⁷ geliri olan 3.720 akçe, Kara Yusuf köyünün hâsılatından sağlanmaktadır. Sinan Bey'in yükümlülükleri de bürümeli, cebeli ve tenktür olarak yazılmıştır. Tamarla ilgili olarak beş adet derkenar vardır. 27 Mart- 5 Nisan 1457'de Edirne'de tutulan ilk derkenarda Kara Yusuf köyünün, Edirneli reis Hızır'a, Karinova'da bulunan ve elinden alınan timar köyü Turhaylu karşılığında, “be-resm-i bedel” tevcih edildiği belirtilmiştir. 8-16 Mart 1458'de Edirne'de kaydedilmiş ikinci derkenarda köy, Hızır'dan alınıp padişahın hocası Mevlânâ Hayreddin'e “be-resm-i çiftlik” şeklinde verilmiştir. 2-11 Ağustos 1458'de Yelliyurt mevkiinde tutulan üçüncü derkenarda köy, Simavna subaşı Ali Bey'in torunu olan Hızır'a “be-resm-i zamîme” olarak bırakılmıştır. Aynı derkenarda Hızır'ın kardeşi İlyas'ın da timara müşterek yazıldığı ve nöbetleşe işletecekleri kararlaştırmışlardır. Hızır bu köyün gelirini zamîme şeklinde alırken muhtemelen Mahmud Paşa'nın Mora'da

---

timar ve zeâmetlerin el değiştirmesinde gerekli olan tahvil hükmünü hazırlayan şubenin de adıdır. Bkz. Recep Ahışalı, “Tahvil”, *DİA*, Cilt 39, s. 440.

¹⁰⁶ Sinan Bey Kapucubaşı Hullide Mülkühû. Bkz. *MC.0.89*, v. 75a.

¹⁰⁷ *MC.0.89*, v. 75a.

gerçekleştirdiği fetihler (1458) esnasında yararlılık göstermiş ve böylece hak kazanmış olabilir. Ancak çok geçmeden 28 Aralık 1458- 5 Ocak 1459 tarihi içerisinde tutulan dördüncü derkenarda köy tekrardan padişahın hocası Mevlânâ Hayreddin'e bırakılmış; yaklaşık bir buçuk sene sonra 10-19 Haziran 1461 tarihli beşinci derkenarda padişahın emriyle hocasına mülklüğe verilmiştir. 1485 yılında II. Bayezid devrinde Kara Yusuf köyünün 118.333 akçelik hâsılatı İmâret-i Mevlânâ Hayreddin Hâce Vakfı'nın geliri olmuştur.¹⁰⁸ Anlaşılan Hoca Hayreddin mülklüğe verilen köy hâsılatını imaret vakfına bağlamıştır.

Elinde beratı olan Pravadi Çeribaşısı¹⁰⁹ Devlethan veled-i Musa'ya sadece Işıklı köyünün hâsılatı olan 3.057 akçelik bir timar¹¹⁰ 1456 tahririnde bağlanmıştır. Gelire karşılık çeribaşı kendi bürümeli olarak sefere katılacak, bir cebeli çıkaracak ve bir de tenktür götürecektir. Timarla ilgili tarihsiz bir derkenarda çeribaşının başka bir timarı daha bulunduğu “*üst yanındağı*” (yanındaki) *timâr dahi mezkûrundur*” ifadesiyle belirtilmiştir. Üst yanında dediği ise defterdeki aynı varakta Devlethan'ın kaydından önce tutulan ve geliri Okçulu köyünün 809 akçelik hâsılatı olan Kalkancıbaşı İlyas Bey'in timarıdır. Bu timarla ilgili beş derkenar bulunmaktadır. Dördüncü derkenarda timar Yusuf'un oğlu İsmail adındaki sipahiye geçmekle birlikte, kendisinin yerine bir eşkinici timarı işletecektir. Ancak 13 Mayıs 1468 tarihli beşinci derkenarda eşkinici ile ilgili “*Anadolu seferine gelmediğı için Pravadi ser 'askeri Devlethan'a zamm oldu. Fî Evâsıt-ı Şevvâl sene 872 der Gelemiş tâbi '-i Konya*” açıklaması vardır.¹¹¹ Bu derkenar bize Devlethan'ın timarındaki tarihsiz derkenarı doğruladığı gibi, tarihini de vermektedir. Anlaşılabacağı üzere Pravadi seraskeri olan Devlethan Mayıs 1468'te timar gelirine zam almıştır.

1485 tahririnde Kızılağaç ve Pravadi nahiyelerinin seraskeri olan Yusuf'a, Kızılağaç'a tabi Işıklı ve Okçulu köylerinin 8.671 akçelik hâsılatı timar olarak bırakılmıştır.¹¹² Anlaşılan 1468'den itibaren Pravadi seraskerleri

¹⁰⁸ BOA, TD-20, s. 51-53.

¹⁰⁹ Osmanlı Devleti'nde timarlı sipahilerin en büyük kumandanı beylerbeyi olup, sancak beyi, alay beyi ve en son olarak da çeribaşı/serasker gelmektedir. Çeribaşılar sancağın bir nahiyelik/kazalık bölgesinin amiridirler. Barış zamanında bulunduğu nahiyenin güvenliğinden sorumlu olan çeribaşılar, sefer zamanında emrindeki timarlı sipahileri ve cebelileri organize bir şekilde istenilen noktaya götürmekle sorumludurlar. Çeribaşılar çoğu zaman timar ve bazen de zeâmet tasarruf ederlerdi. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Çeribaşı”, *DİA*, Cilt 8, s. 270-272.

¹¹⁰ MC.0.89, v. 78a.

¹¹¹ MC.0.89, v. 78a.

¹¹² BOA, TD-20, s. 116-117.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

iki köyün hâsılatını almaya başlamışlar, 1485'te dahi bu durum aynen devam etmiştir.

1456 tahririnde padişahın bir başka hocası olan Seydi Ahmed Çelebi'ye, Yaycılı ve Emre Can köylerinin hâsılatlarından 2.979 akçe gelirli bir timar¹¹³ tevcih edilmiştir. Padişahın beratı olan hoca, timarı “ber-vech-i çiftlik” şeklinde almıştır. Gelirine karşılık bürümeli, cebeli ve tenktür çıkarmak zorundadır. Timara ait iki derkenar vardır. 20-29 Eylül 1457'de Edirne'de tutulmuş ilk derkenarda timarın ulufecibaşı İsfendiyaroğlu Mahmud Çelebi'ye “be-resm-i çiftlik” verildiği belirtilmektedir. 26 Aralık 1459- 4 Ocak 1460 tarihli derkenarda timar Emîr-i alem olan Murad Bey'e verilmiştir. Ancak Murad Bey bu timar ile birlikte, defterin kaydedildiği 1456'da padişahın Emîr-i alemi olan Mehmed Bey üzerine kayıtlı timarın¹¹⁴ karyelerinden Donurulcalu'yu da üzerine almıştır.

Musa Beğlü köyünün hâsılatı olan 2.971 akçe 1456 tahririnde Rakkas¹¹⁵ Hüseyin Bey'e timar olarak bağlanmıştır.¹¹⁶ Gelire karşılık bürümeli, cebeli ve tenktür çıkarma yükümlülüğü bulunmaktadır. Timarla ilgili iki derkenar vardır. 27 Kasım-6 Aralık 1459 tarihli derkenarda timar İsfendiyaroğlu Mahmud Çelebi'ye “be-resm-i çiftlik” şeklinde verilmiş; yaklaşık üç sene sonra 25 Kasım 1462'de tutulan derkenarda Âşık Çavuş adlı kişiye bırakılmıştır.¹¹⁷ Ancak Âşık Çavuş'a bu timar ile birlikte Üsküdar Nahiyesi'nden de bir timar tevcih edilmiştir. Halil (Kutalmış) köyünün 1.313 akçelik hâsılatından geliri olan bu timar, 1456'da ilk önce Çaşnigir Mehmed Bey'e; 3-11 Şubat 1461 tarihli derkenar kaydından önce Çaşnigir ölünce saray hekimi Mehmed Şîrvânî'ye;¹¹⁸ ve en sonunda 25 Kasım 1462 tarihli derkenarda Âşık Çavuş'a bağlanmıştır.¹¹⁹

¹¹³ MC.0.89, v. 75b.

¹¹⁴ MC.0.89, v. 76a

¹¹⁵ Sahnede dans eden rakkasların, Osmanlı sarayında da padişahların musikî ile ilgilenen ve “cemaat-i mutriban” olarak bilinen görevlileri içinde buldukları görülmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, “Osmanlı Zamanında Saraylarda Mûsikî Hayâtı”, s. 84-86; Metin And, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970, s. 38.

¹¹⁶ MC.0.89, v. 74b.

¹¹⁷ Bu mezkûr Hüseyin timârıyla aşağı Üsküdar Nâhiyeti'nde Hekim Mehmed Şîrvânî timâr çiftliği ile elinden giden timârı bedeli Âşık Çavuş'a verildi. Tarih fi sâni-i Rebî'ü'l-evvel sene 867 der İstanbul. Bkz. MC.0.89, v. 74b.

¹¹⁸ Müntakil gerde şüd bâ-Şîrvânî Mehmed Hekim be-resm-i çiftlik. Evâhir-i Rebî'ü'l-ahir sene 865 der İstanbul. Bkz. MC.0.89, v. 101a.

¹¹⁹ Bu timar yukarı Pravadi Nahiyesi'nde Rakkas Hüseyin timârıyla elinden giden timar bedeli Âşık Çavuş'a verildi. Tarih fi sâni-i Rebî'ü'l-evvel sene 867 der İstanbul. Bkz. MC.0.89, v. 101a.

1485 tahririnde nüfusu 24 hâne, 11 mücerred ve hâsılatı 4.417 akçe olan Musa Beğlü timar köyü statüsünden çıkarılıp, 1459'un sonundan 1462'nin sonuna kadar burayı timar olarak işleten İsfendiyar oğlu Mahmud Çelebi'ye Sultan II. Bayezid tarafından mülk olarak tahsis edilmiştir.¹²⁰

1456 tarihli defterde Yakalu Derzi adına kaydedilen¹²¹ ve Temürcülü ile Arıflü köylerinin toplam 2.840 akçelik hâsılatı gelir olarak bağlanan timar kaydının yanındaki “şimdiki hâlde Kara Osman oğlu Yusuf'a verilmiş” ibaresinden anlaşıldığına göre timar, elinde beratı olan Yusuf'a bırakılmıştır. Kendisi bürümelî olarak sefere gidecek Yusuf, yanında bir oğlan ve tenktür de götürecektir. Bununla birlikte timar 28 Şubat 1468 tarihli derkenarda el değiştirmiş, Ali ve kardeşi Turgud'a müşterek verilmiştir.

Padişah beratına sahip Çaşnigir Mahmud Bey'e 1456 tahririnde “ber-vech-i çiftlik” olarak verilen timarın¹²² geliri Buğucak Yahşi köyünün hâsılatından sağlanan 2.779 akçedir. Timarın, kaydın tutulmasından hemen sonra Yeniçeri Yazıcısı¹²³ Karagöz Bey'e bırakıldığı¹²⁴ anlaşılmaktadır. Timar gelirine karşılık cebeli ve oğlan çıkarılması zorunludur. 8 Ekim 1462 tarihli ilk derkenarda timarın Yeniçeri Yazıcısı Muslihiddin'e tevcih edildiği; 15-24 Ocak 1469'daki derkenarda ise bir başka yeniçeri yazıcısı Hacı Kasım'ın üstünde olduğu ifade edilmektedir.

1456 tahririnde Aşçıbaşı Mehmed Bey'e kaydedilen timarın¹²⁵ geliri Saru Demürcülü köyünün ve Yörük Umur mezraasının hâsılatlarından elde edilen 2.605 akçedir. Aşçıbaşı padişah beratına sahip olup, timarı “ber-vech-i çiftlik” şeklinde işletmekte ve karşılığında bir cebeliyi ve bir oğlanı sefer için hazır etmektedir. Bu timar hiçbir şekilde el değiştirmemiştir.

1485 tahririnde Saru Demürcülü köyü padişahın aşçıbaşısı Yusuf veled-i Papas'ın timarına bağlanmıştır.¹²⁶ Timarın geliri 4.959 akçedir. Ancak

¹²⁰ Mülk-i Mahmud Bey bin İbrahim Bey bin İsfendiyar. Bkz. BOA, TD-20, s. 73-74.

¹²¹ MC.0.89, v. 78b.

¹²² MC.0.89, v. 77b.

¹²³ Yeniçeri yazıcısı, yeniçeri kâtibi veya yeniçeri efendisi olarak da adlandırılmaktadır. Acemi ve Yeniçeri ocaklarının maaş ve esâme kayıtlarının tutulduğu kalemin âmiri ve Ağa Divanı'nın üyesidir. Bkz. Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, *DİA*, Cilt 43, s. 457.

¹²⁴ Sonra Yeniçeri Yazıcısı Karagöz Bey'e sadaka olundu. Bkz. MC.0.89, v. 77b.

¹²⁵ MC.0.89, v. 74a.

¹²⁶ Yusuf veled-i Papas (Ser-tabbâh-ı Padişâh), Bkz. BOA, TD-20, s. 48-49.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

burada Yörük Umur mezraası ile ilgili bilgi yoktur. 1456 tarihinde Saru Demürcülü köyünün sınırında¹²⁷ olduğunu bildiğimiz bu mezraanın daha sonraki süreçte köye dâhil olduğu düşünülebilir.

1456 defterinde Kara Yusuf Şeyh Ahmed adına verilen timarın geliri 2.457 akçedir. Adı belirtilmemiş bir köyün ve Hacı Danişmend mezraasının hâsılatlarından bu gelir sağlanmaktadır. Timar sahibi cebeli ve oğlan çıkarmak zorundadır. Şeyh Ahmed, Sultan II. Murad'ın verdiği padişah beratına sahip olup, “ber-vech-i çiftlik” olarak timarı almıştır. Timar kaydında, Şeyh Ahmed'in önceden bölükbaşı olduğu “bölükbaşymış” ifadesiyle açıklanmıştır. Bölüğün ne olduğuna dair bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte, adı belirtilmemiş köyün raiyyet kısmında “Bölük-i Karaca Eymirhan” başlığı altında çift ve Tatar çifti vardır. XVI. yüzyılda Emîrhan Yörüklerinin Osmanlı sınırları dâhilinde olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸ Ayrıca Hacı Danişmend mezraası raiyyetinin tamamı Yörük çiftlerden oluşmaktadır. Bundan dolayı Şeyh Ahmed'in Yörük bölükbaşısı olması muhtemeldir. Diğer taraftan timarla ilgili olarak hiçbir derkenar kaydı yoktur.

Bir başka timar¹²⁹ sahibi padişahın beratı olan Evrenos veled-i Yaycı Mahmud'dur. Timarın geliri 1.975 akçe olup Süleyman Fakih köyünün hâsılatından elde edilmektedir. Evrenos seferlere kendisi cebeli olarak katılacak ve bir de oğlan götürecektir. Timarla ilgili üç adet derkenar bulunmaktadır. Birinci derkenar Edirne'de Nisan-Mayıs 1456 tarihinde tutulmuş olup, bundan hemen önce Evrenos'un öldüğü isminin üzerine çekilen “mürde” ifadesinden anlaşılmaktadır. Timar onun ölümüyle oğulları İbrahim ve Sir Ali'ye bırakılmıştır. Ancak Ali henüz küçük olduğu için onun yerine İbrahim her yıl timarı işletecektir. 31 Ekim 1463'te Yenişehir'de tutulan ikinci derkenarda iki kardeşin sefere¹³⁰ katılmadıkları belirtilmiştir. Bundan dolayı da Dursun oğlu Kara'nın “yarar yoldaş” olduğu için bu timara

¹²⁷ Mezraa-i Yörük Umur An-sınur-ı O. Bkz. *MC.0.89*, v. 74a.

¹²⁸ A. Latif Armağan, “XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'ndaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma”, *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 29, Sayı 30, Ankara 1998, s. 26.

¹²⁹ *MC.0.89*, v. 73a.

¹³⁰ Hangi sefere katılmadıkları belirtilmemiştir. Ancak incelediğimiz defterde İpsala Kazası'ndaki sipahi Muhammedî üzerinde bulunan timara dair 21 Ekim 1463'te Yenişehir'de tutulan derkenarda, timarın üçüncü sahibi olan diğer Muhammedî'nin Bosna seferine katılmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. *MC.0.89*, v. 54a. İncelediğimiz bu derkenardaki tarih ve sefer bilgisi, iki kardeşin Bosna seferine katılmadıklarını göstermektedir.

onlarla bir ortak olduğu ve onlar *yarayınca*¹³¹ kadar Kara'nın timarı işleteceği yazılmıştır. Beş yıl sonra 21-30 Ağustos 1468'de İstanbul'da kaydedilen üçüncü derkenarda Kara'nın vefat ettiği görülmektedir. Timar bu tarihten itibaren çeribaşı Muhammedî oğlu İskender'e verilmiş, ancak o da *yarayınca* kadar yerine Yusuf adında birinin timarı işletmesi kararlaştırılmıştır.

1485 tahririnde 2.034 akçe hâsılatı olan Süleyman Fakih köyü “be-resm-i çiftlik” şeklinde Karaca Paşa'nın oğlu İskender Bey'e timar olarak verilmiş olup, bu gelir karşılığında kendisi bir eşkinici çıkarmak zorundadır.¹³²

1456'da Rumeli Beylerbeyi olan Karaca Paşa'nın çavuşlarının ağası Hacı Çavuş'a, Pravadi'ye tâbi Karaca Resul (Rusul) köyünün hâsılatı olan 1.916 akçe, timar geliri olarak bağlanmıştı.¹³³ Ancak defterde Hacı Çavuş'a gelir getiren başka timarlar da kaydedilmiş ve timar geliri “cümleten” başlığı altında 5.742 akçe olmuştur. Fakat rakamlarda tutarsızlık bulunmaktadır. Kırkkilise tarafında bulunan timar için gelir 1.858, Pınarhisarı'nda bulunan için ise 2.271 akçedir. İkisinin toplamı 4.129 akçe olmakla birlikte defterde 3.926 akçe yazılmıştır. Bunlara Karaca Resul köyünden gelen hâsılatı eklediğimizde gelir 6.045 akçeye ulaşmaktadır. Fakat cümleten kısmında toplam 5.742 akçe olduğundan arada 303 akçelik bir fark oluşmaktadır. Oluşan bu fark ile ilgili bir açıklama da yoktur. Diğer taraftan defterde bütün timarların geliri için yükümlülükler verilmiştir. Beratı olan Hacı Çavuş, kendi bürümlü olarak sefere katılacağı gibi, iki cebeli ile bir çadırı da temin etmek zorundadır. Pravadi'deki timar için üç adet derkenar tutulmuştur. 15-24 Ocak 1460 tarihli ilk derkenarda Karaca Resul köyü, Hacı Çavuş'a “be-resm-i çiftlik” bırakılmıştır. Ancak kendisinin âdet olduğu üzere eşkinici eştireceği de belirtilmiştir. Ayrıca ilk derkenarda Hacı Çavuş'un öldüğünü belirtmek için adının üstüne “mürde” ifadesi çekilmiştir. Ölüm tarihinin ise 27 Şubat 1465 tarihli ikinci derkenardan önce olduğu anlaşılmaktadır. İkinci derkenardaki açıklamalara göre Karaca Resul ve Kırkkilise Nahiyesi'ndeki Kocacı köyleri hürmetli Sinan'a verilmiştir. Üçüncü derkenar ise “*Yalunuz bu köy gerü mezkûr Sinan'a verildi. Bunun için yılda bir cebeli kendüyle*

¹³¹ Yarayınca ifadesiyle timar sahibinin sefere gidebilecek ve hizmet verebilecek yaşta ve sağlıklı olması açıklanmaktadır. Babalarının timarlarından kendilerine timar tevcih edilmiş olan erkek çocuklar, 10 yaşına gelinceye kadar yerlerine bir cebeli gönderebilirler, ancak bu yaştan sonra bizzat sefere katılmaları zorunludur. Bu yaş sınırı seferlerin uzak yerlerde yapılması neticesinde 16 olmuştur. Bkz. Barkan, “Timar”, s. 317.

¹³² Bkz. BOA, TD-20, s. 41-42.

¹³³ MC.0.89, v.76a.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

eşdire amma mezkûrun Filibe'de gayri timâr vardır deyü Bergos Gölü'nden... şeklinde defterde eksik ve tarihsiz kaydedilmiştir. Bu derkenardan anlaşılacağı üzere Sinan, Karaca Resul köyünü tekrar geri almıştır. Filibe'de bir başka timarı daha olduğu için Sinan'dan Kocacılı köyü alınmış ve derkenarın eksik kısmında da bu bilgi yazılmış olabilir.

1456 tahririnde Seydi Bey bölüğünde¹³⁴ günlük 35 akçeyle ulufeli olan Hacı Mehmed İnallu adlı görevliye bir timar¹³⁵ tevcih olunmuştur. Beratı olan Hacı Mehmed'in timarına Çobanviran (Tatarlar Köy) köyünün tüm hâsılatı, Fikeli Nahiyesi'ne tâbi Köse Kulfallu¹³⁶ köyünün bir kısım hâsılatı¹³⁷ gelir olarak bağlanmıştır. Toplamda timarın geliri ise 1.905 akçedir. Hacı Mehmed gelire karşılık cebeli ve oğlan çıkarmak zorundadır. Timarla ilgili olarak tutulan iki tarihsiz derkenarın ilkinde timarın İstanbul'da bulunan Yayca oğlu Muhammed ile onun oğlu Yunus'a verildiği ve beratlarının da görüldüğü kaydedilmiştir. İkinci derkenarda sonraki süreçte timarın Hacı Mehmed İnallu'nun oğluna "sadaka" olduğu belirtilmiştir.

1.661 akçe geliri olan bir başka timar ise beratı olan Mustafa veled-i Sunkur adına 1456 defterine kaydedilmiştir.¹³⁸ Sadece Nureddin (İt Anası)¹³⁹ köyünün hâsılatından sağlanan gelire karşılık Mustafa, kendisi cebeli olarak seferlere katılacaktır. Timarla ilgili derkenar kaydı bulunmamaktadır.

Müşterek olarak Hoca İbrahim'in oğlu Kasım Katib ile Toşu'nun oğlu Yusuf'a 1456 tahririnde tevcih edilen timarın¹⁴⁰ 1.582 akçelik geliri, Koca Uruzlu ve Yağcı köylerinin hâsılatlarından karşılanmaktadır. İki timar sahibinin elinde beratları olup, timarı müşterek işletip bir cebeli çıkaracaklardır. Timarla ilgili iki adet derkenar bulunmaktadır. 1-10 Mayıs 1462'de Niğbolu'da tutulan ilk derkenarda Kasım'ın hissesi Yusuf'a verilince, timarın tamamı ona geçmiştir. Diğer taraftan ilk derkenarda

¹³⁴ Timar kaydında Seydi Bey bölüğü hakkında bilgi bulunmamaktadır.

¹³⁵ *MC.0.89*, v.74a.

¹³⁶ Köse Kulfallu köyünün Çobanviran'ın sınırında olduğu defterdeki "Ez-Karye-i Köse Kulfallu an-sınır-ı O" ifadesinden anlaşılmaktadır. Bkz. *MC.0.89*, v.74a.

¹³⁷ Köse Kulfallu köyünün diğer kısmından gelir elde eden timar ise Fikeli Nahiyesi'ndeki "Timâr-ı Mehmed veled-i Kulfallı Köse, Karye-i Köse Kulfallu" şeklinde kayıt altına alınmıştır. Ancak köyden elde edilen hâsılat ayrı yazılmamıştır. Bkz. *MC.0.89*, v. 107b. Bu timara köyden bağlanan hane sayısı Pravadi'dekinden daha fazladır.

¹³⁸ *MC.0.89*, v. 79a.

¹³⁹ 1485 tahririnde At Anası şeklinde yazılmıştır. Bkz. BOA, *TD-20*, s. 49; 1530 tarihli defterde de At Anası olarak geçmektedir. Bkz. *370 Numaralı, I*, s. 58.

¹⁴⁰ *MC.0.89*, v. 80a.

Yusuf'un üstüne "mürde" ifadesi çekilmiştir. Böylece 24 Eylül 1464 tarihli ikinci derkenar tutulmadan önce Yusuf'un öldüğü anlaşılmaktadır. İkinci derkenarda timar Yusuf'un oğulları Barak ve İsa'ya müşterek verilmiş, ancak İsa yarayıcaya kadar Barak'ın timarı tek başına işleteceği yazılmıştır.

1456 defterinde Karaca Dobru (Hamza Bey) köyünün 1.468 akçelik hâsılatı, Hızır veled-i Süle timarına¹⁴¹ gelir olarak bağlanmıştır. Hızır sadece kendisi cebeli olarak sefere katılacaktır. 30 Eylül-9 Ekim 1458'de kaydedilen birinci derkenara göre sefere katılmadığı için Hızır'dan timar alınıp Kethüda Timurtaş oğlu İlyas'a bırakılmıştır. Derkenara göre İlyas seferlere kendisi katılmayacak ancak bir eşkinici çıkaracaktır. Yaklaşık üç yıl sonra 6-15 Ekim 1461'de tutulan ikinci derkenarda, İlyas'ın başka bir yerde timarı olduğundan bu timar oğlu Seydi'ye verilmiş, o da yarayıcaya kadar eşkincinin timarı işleteceği belirtilmiştir.

1485 tahririnde Kızılağaç Nahiyesi'ne tâbi olan Karaca Dobru köyü Timurtaş oğlu İlyas'ın diğer oğlu Özhan'a bırakılmıştır. Ancak kendisi yarayıcaya kadar eşkinici timarı işletecektir. Nüfusu 9 hâne, 2 mücerred olan köyün hâsılatı 1.057 akçedir.¹⁴² Ekim 1461 tarihinde timarı alan Seydi, 1485 yılına kadar geçen süre içerisinde başka bir timar almış ya da sefer esnasında ölmüş de olabilir. Böylece boş kalan timar kardeşi Özhan'a hukukî olarak geçmiştir.

1456 tarihli defterde Garip Yiğitlerin¹⁴³ subaşı olan Karakoyunlu Hacı Bey'e "be-resm-i çiftlik" verilen timarın 1.364 akçelik geliri, İsmaileng köyünün hâsılatından sağlanmaktadır. Beratı olan Hacı Bey sadece bir cebeli çıkarmakla yükümlü tutulmuştur. 5-14 Kasım 1470 tarihli tek derkenarda timarın kapıcı İsa oğlu Ali'ye verildiği anlaşılmaktadır.

Beğlik Doğancısı olan Yusuf veled-i Yundlu'ya verilen timarın¹⁴⁴ geliri 1.002 akçedir. Timara sadece Yundlu köyü bağlıdır. Doğancı Yusuf'un

¹⁴¹ MC.0.89, v. 78a.

¹⁴² Timâr-ı Özhân veled-i İlyas Bey bin Timurtaş. Yarayınca eşküncü eşdirir. Bkz. BOA, TD-20, s. 121.

¹⁴³ Garip Yiğitler, Galata, İbrahim Paşa ve Edirne saraylarından çıkanlar ile muharebede fevkalade yararlılık gösteren yabancılar ve yeni Müslümanlardan aşağı bölüklere süvari olarak alınanlardan oluşuyordu. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, II, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 152; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri*, II, s. 645.

¹⁴⁴ MC.0.89, v. 81b.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

çakırcı başı İbrahim Bey'e bağlı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁵ Yusuf timar karşılığında bir doğan kuşu yetiştirmekle görevlidir.

Bin akçenin altında geliri olan ilk timar¹⁴⁶ ise Barak veled-i Keçeci Tanrıvermiş'e (Tengrivermiş) "ber vech-i çiftlik" verilmiştir. Timarın, Oğul Beğlü köyünün hâsılâtından gelen 964 akçelik gelirine karşılık Barak'ın bir cebeli yükümlülüğü bulunmaktadır. Barak için ayrıca günlük on akçe gelire sahip bir kapıkulu sipahisi olduğu kaydedilmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca timarla ilgili tarihi yazılmamış tek derkenarda timarın bütünüyle Barak'ın elinde olduğu kaydedilmiştir.¹⁴⁸ Muhtemelen bu derkenar, Barak'ın ulufesi olmasına rağmen timarın tamamının gelirlerini almaya hakkı olduğunu vurgulamak amacıyla yazılmıştır.

Kalkancıbaşı¹⁴⁹ İlyas Bey'e verilen 809 akçe gelimli timara¹⁵⁰ sadece Okçulu köyünün hâsılâtı bağlanmıştır. Elinde beratı olan İlyas Bey, gelire karşılık bir cebeli çıkarmak zorundadır. Timarla ilgili olarak beş derkenar kaydı bulunmaktadır. 24 Mart-2 Nisan 1460 tarihli ilk derkenara göre İlyas Bey işletmesini bıraktığı için timar, Tatar subaşı olan Ahmed Gazi'ye tevcih edilmiştir. 28 Ağustos- 6 Eylül 1461'te Amasya'ya bağlı Yeniköy menziline tutulan ikinci derkenara göre timar Topçu Sarucaoğlu Hamza'ya "be-resm-i çiftlik" olarak verilmiştir. Birinci derkenarda Ahmed Gazi isminin üzerine öldüğünü belirten "mürde" ifadesinin çekilmesi, timarın el değiştirmesinin sebebidir. Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa Trabzon seferinden dönüşte¹⁵¹

¹⁴⁵ Timâr-ı Yusuf veled-i Yundlu. Beğlik doğancıdır. İbrahim Beğ'e ta'allük. Bkz. *MC.0.89*, v. 81b; İbrahim Bey'in çakırcı başı olduğunu da incelediğimiz defterde Gümülcine Kazası'ndaki doğancılar ile ilgili kayıtlardan anlıyoruz. "Nâhiyet-i Gümülcine çakır güürüncüleri ki çakırcı başı İbrahim Beğ'e ta'allük olanlardır." Bkz. *MC.0.89*, v. 32b.

¹⁴⁶ *MC.0.89*, v. 79b.

¹⁴⁷ Kapuda sipâhî oğlanlarından imiş. Ulufe yer. Yevm on akçe. Bkz. *MC.0.89*, v. 79b.

¹⁴⁸ Bütün bu timâr kâmilin elindedir. Bkz. *MC.0.89*, v. 79b.

¹⁴⁹ Kalkan imal eden sanatkârlara siperdüzân denilmektedir. Sarayın ehl-i hiref teşkilatı bünyesinde bulunan cemaat-i siperdüzân kalkancılar olarak da bilinmektedir. Sultan II. Bayezid zamanında sarayda padişahın iki kalkancı bulunmaktadı. (Bkz. Hilal Kazan, "Topkapı Sarayı'nda Kâtipler Cemiyetinin (Cemâ'at-i Kâtibân-ı Kütüb) Eğitimleri ve Görevleri", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, İstanbul 2004, s. 214-216; Hilal Kazan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. M. Hüsrev Subaşı, İstanbul 2007, s. 225. İlyas Bey de Fatih Sultan Mehmed devrinde sarayda bulunan kalkancıların beyi niteliğinde olmalıdır. Ancak kalkancıların sayılarını bu devir için bilmiyoruz.

¹⁵⁰ *MC.0.89*, v. 78a.

¹⁵¹ Trabzon'un fethi 15 Ağustos 1461 tarihindedir. Bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 31; Kenan İnan, "Trabzon'un Osmanlılar

ikinci derkenarı kaydettirmiştir. Seferde Ahmed Gazi vefat etmiş ve timar Hamza'ya yararlılığı karşılığında bırakılmış olmalıdır. 4 Ekim 1464'te tutulan üçüncü derkenarda timarın Deli Yusuf'un kardeşi Turgud'a verildiği anlaşılmaktadır. Üç buçuk sene sonra 16 Mart 1468'de yazılmış olan dördüncü derkenarda Turgud'un elinde başka timar olduğu için bu timarın Yusuf'un oğlu İsmail'e verilmesi ve onun yaşının da küçük olduğundan büyüyünceye kadar yerine bir eşkincinin timarı işletmesi kararlaştırılmıştır. Fakat 4-13 Mayıs 1468'de Anadolu seferine gidilirken Konya'nın Gelemiş menziline Mahmud Paşa sefer yoklaması yaptığında, eşkincinin olmadığını tespit etmiş ve timarı, o tarihteki Pravadi seraskeri Devlethan'ın timarına fazla gelir getirmesi amacıyla tahsis etmiştir.

Cebeci Kâtibi Muhyiddin'e "ber-vech-i çiftlik" olarak verilen timara¹⁵² Köse Timur köyünün 700 akçelik hâsılatı gelir olarak bağlanmıştır. Elinde beratı olan kâtip Muhyiddin sadece bir cebeli çıkarmak zorundadır. Timarla ilgili olarak 22-31 Temmuz 1459'da İstanbul'da tutulan tek derkenarda, timarın Muhyiddin'den alınıp Âşık Umur adındaki çavuşa "ber-resm-i çiftlik" verildiği ve her yıl bir eşkinci çıkarma zorunluluğu olduğu görülmektedir.

1456 defterinde iki timarın gelirleri yazılmamıştır. İkisi de doğancılara verilmiş olup, her ikisine de birer köy bağlanmıştır. Defterde önce kaydedilen timar Karaman veled-i Duhter adınadır. Kendisi Doğancı Umur Bey'in doğancısıdır. Sadece üç hanesi olan Doğancı köyü timara bağlı görünmektedir. Karaman geliri belirtilmemiş olan timara karşılık bir doğan kuşu yetiştirmek zorundadır.¹⁵³ İkinci timar ise Doğancı Yakub veled-i Mahmud adına tevcih edilmiştir. Ancak bu doğancının hangi doğancı beyine bağlı olduğu yazılmamıştır. 9 haneli Doğan Eymir köyü timara verilmiştir. Yakub bu timarına karşılık, karaman gibi bir doğan kuşu yetiştirmekle yükümlüdür.¹⁵⁴

Tarafından Fethi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 14, 2003, s.78. Amasya'ya bağlı Yeniköy menziline 28 Ağustos-6 Eylül 1461'te (Evâhir-i Zi'l-kâ'de 865) tarihinde ikinci derkenarın kayıt altına alınmış olması Trabzon seferi dönüşünü göstermektedir. Bununla birlikte incelediğimiz defterin aynı varağında (Bkz. *MC.0.89*, v. 78a) Hızır veled-i Süle'ye verilen timarın ikinci derkenarı 6-15 Ekim 1461 (Evâil-i Muharrem 866) tarihinde İstanbul'da yazılmıştır. Bu tarih ve menzil bilgileri Mahmud Paşa'nın Trabzon seferinden dönüş yolunda olduğunu doğrulamaktadır.

¹⁵² *MC.0.89*, v. 73a.

¹⁵³ *MC.0.89*, v. 81b.

¹⁵⁴ *MC.0.89*, v. 81b.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

Sonuç

Timâr-hâ-i Vilâyet-i Borvadi başlığı altında yukarıda ayrıntılarıyla anlattığımız toplam 31 adet timar kaydı bulunmaktadır. Bunların içerisinde eşkinci timarlarının sayısının altı olduğu anlaşılmaktadır. Üç timarın sipahisi kendi bürümeli, diğer üçü de kendi cebeli olarak sefere katılmak zorundadır. Ancak diğer 25 timar kaydında timar sahiplerinin kendi bürümeli veya kendi cebeli olarak seferlere iştirak etme yükümlülüğü yoktur. Böylece yirmi beşi hizmet timarıdır. Bununla birlikte hizmet timarları sahiplerinin yirmi biri gelirleri nispetinde seferlere bürümeli, cebeli veya oğlan temin etmekle mükelleftir. Üç doğancı ise doğan kuşu yetiştirmekle sorumlu tutulmuştur. Edirne Kadısı'nın ise hiçbir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bütün bunlarla birlikte bir zeâmet ve 27 timardan seferler için 4 kendi bürümeli, 12 bürümeli, 3 kendi cebeli, 41 cebeli, 10 oğlan olmak üzere toplamda 70 savaşçı gücü çıkmaktadır. Öte yandan barınma amaçlı 9 çadır ve 8 tenktür ise timar sahipleri tarafından seferlere temin edilecektir.

Timar sistemi içerisinde geliri 2.000 akçe ve üzeri olduğunda timar sahibi bir oğlanı veya gulâmı sefere getirmek mecburiyetindeydi. Ancak incelediğimiz defterde farklı uygulamalar görülmektedir. 2.000 akçe ve üzeri geliri olan 18 timar sahibinin altısının birer, birinin ise iki oğlanı sefere gönderme zorunluluğu vardır. Geri kalan 11 timar sahibinin oğlan yükümlülükleri yoktur. Diğer taraftan 2.000 akçenin altında geliri olan iki timar sahibi birer oğlan temin etmekle sorumludurlar.

Pravadi Nahiyesi timarlarının sadece biri iki kişi üzerine müşterek yazılmışken, diğerlerinin hepsi tek kişi üzerinde görülmektedir. Timar sahiplerinin on altısının elinde Fatih Sultan Mehmed'in beratı olmakla birlikte, ikisinde ise Sultan II. Murad'ın beratı vardır. Diğer taraftan iki timar sahibinin elinde berat olmasına rağmen, hangi padişahın olduğu belirtilmemiştir. Böylece yirmi timar sahibinin beratı tahrir emini tarafından görüldükten sonra deftere kaydedilmiş, on birinin ise beratı görülememiştir.

Timarların gelirlerini sağlayan Pravadi Nahiyesi'ne tâbi köylerin ve mezraaların sayıları hakkında da veriler ortaya çıkmıştır. 16 timara sadece birer, 8 timara ikişer, 2 timara üçer, 2 timara dörder ve bir timara da yedi köy bağlanmıştır. Ayrıca iki timara birer köy ve birer mezraa bağlıdır. Böylece timar dirliklerine toplam 55 köy, 2 mezraa tahsis edilmiştir. Ancak İnceklü ve Köse Kulfallı köyleri Pravadi'ye tâbi değildir. Böylece 53 köy ve 2 mezraada

yaşayan gerçek hane sayısı ise 1.336'dır.¹⁵⁵ Pravadi'deki padişah ve beylerbeyi hâsalarına, zeâmete ve timar dirliklerine ise toplamda bir nahiye merkezi, 90 köy ve 4 mezraa tahsis edilmiş¹⁵⁶ olup, buralarda toplam 2.389 gerçek hâne yaşamaktadır. 1456 tahririnde Pravadi Nahiye merkezi ve ona bağlı taşra iskân birimlerinde 3.005 gerçek hâne olduğunu düşündüğümüzde, bu hânelerin %79,5'inin hâs, zeâmet ve timar dirliklerine gelir sağladığı anlaşılmaktadır.

Timarların gelirleri üzerinden de bir değerlendirme yapılabilmektedir. Nahiye, köy ve mezraaların hâsılatlarından timarlara bağlanan yıllık gelirlerin en düşüğü 700, en yükseği ise 11.992 akçedir. Ancak iki timarın gelirleri yazılmamıştır. Yıllık geliri bin akçenin altında olan timar sayısı üç iken, 1.000-2.000 akçe arasında sekiz timar bulunmaktadır. Gelirleri 2.000 ila 5.000 akçe aralığında on adet timar varken, 5.000-15.000 akçe arasında ise sekiz adet timar görülmektedir. Öte yandan genel bir toplam vermek gerekirse, zeâmet dirliğinin geliri 12.308, timar dirliklerinin tamamından elde edilen gelir ise 107.552 akçedir. Böylece zeâmet ve timar dirliklerinin toplamı 119.860 akçeye ulaşmaktadır.

Yukarıda Pravadi timarlarıyla ilgili verileri, aynı defterdeki Gümülcine Nahiyesi timarlarıyla karşılaştırabilmekteyiz. Buna göre Gümülcine Nahiyesi'ne ait 23 adet timar kaydında timar sahiplerinin on biri kendi bürümeli, sekizi ise kendi cebeli olarak bizzat seferlere katılacaktır.¹⁵⁷ Toplamda 19 eşkinci timarı Gümülcine için tespit edilmiştir. Fakat Gümülcine'den seferler için sağlanan savaşçı sayısı ise toplamda 65 adettir. Bu savaşçı sayısının yirmi biri 80.217 akçe geliri olan tek zeâmet dirliğinden, kalan kırk dört savaşçı ise 69.881 akçe toplam geliri olan timar dirliklerinden sağlanmaktadır. Hizmet timarlarının fazla olduğu Pravadi'den sağlanan savaşçı gücünün, eşkinci timarlarının çok olduğu Gümülcine'den sağlanandan daha fazla olması eşkinci-hizmet timarları karşılaştırması açısından dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti'nin bu döneminde küçük bir

¹⁵⁵ Kızılağaç'a tâbi İnceklü köyünün 44 ve Fikeli Nahiyesi'ne tâbi Köse Kulfalı'nın 6 gerçek hâneleri toplama dâhil edilmemiştir.

¹⁵⁶ Pravadi'ye tabi diğer 20 köy ise vakıf ve mülk köyleridir. Fakat Yeniceköy'ün bir kısım hâsılatı bir timara diğer kısmı da Rumeli Beylerbeyi'nin hâssına gelir olarak bırakılmıştır. Akpınar köyünün hâsılatının bir bölümü padişah hâssına gelir sağlarken, diğer de Balaban Paşa İmarek Vakfı'na bağlıdır. Kara Kadı (Hatib) köyünün hâsılatı hem padişah hâssına kayıtlı hem de Defterdar Ali Bey'in mülkü (Bkz. *MC.0.89*, v. 84b) olarak görünmektedir. Bu üç köy ayrı köyler olarak toplama dâhil edilmemiş, genel toplam içinde birer köy şeklinde hesaplanmışlardır.

¹⁵⁷ *MC.0.89*, v. 18b-27b.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

nahiye özelinde hizmet timarlarının askerî güce katkısı hiç de küçümsenmeyecek bir noktadadır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti XV. yüzyılın ortasında hizmet timarları için payitaht Edirne'ye yakın olan Pravadi Nahiyesi'ne bağlı köyleri seçmeyi uygun görmüştür. Muhtemeldir ki hizmetlilerin çoğunluğunun saray görevlileri olması, bu seçimin yapılmasında etkili olmuştur.

1456 tarihli defterdeki Pravadi Nahiyesi ile ilgili kayıtlar, Osmanlı Devleti'nin küçük bir yerleşim birimindeki en ufak askerî ve malî ayrıntıları dahi ne kadar titizlikle tuttuğunu göstermektedir. Pravadi bu deftere göre sınırları belirlenmiş bir nahiye olarak timar sistemi içinde Osmanlı Devleti'ne yukarıda açıkladığımız miktarlarda asker ve askerî teçhizat sağlarken, ayrıca tarımsal ve sanayi üretimi ile de katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defterleri (TD) Nr.20.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı (TAK)

Muallim Cevdet Yazmaları (MC) Nr. 089.

Nadir Eserler, *Sâlnâme-i Vilâyet-i Edirne (SVE)*; H. 1317.

Araştırma Eserler

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2001.

AFYONCU, Erhan, “Zeâmet”, *DİA*, Cilt 44, ss. 162-164.

AHISHALI, Recep, “Tahvil”, *DİA*, Cilt 39, ss. 440-442.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, I. Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri*, İstanbul 2006.

CENGİZ PARLAK

AKÖZ, Alaaddin ve YÖRÜK, Doğan, “H.1002/M.1594 Tarihli Bir Vakıf Defterine Göre Edirne’deki Sultan II. Bâyezid Câmii ve İmâreti Evkâfi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, 2004, ss. 157-177.

AKTEPE, M. Münir, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, ss. 299-312.

ALTUNEL, İbrahim, “Kıssahan”, *DİA*, Cilt 25, ss. 501-502.

AND, Metin, *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1970.

ARDEL, Ahmet, TÜMERTEKİN, Erol, “Trakya’da Coğrafi Müşahedeler”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 15-16, İstanbul 1956, ss. 1-20.

ARMAĞAN, A. Latif, “XVI. Yüzyılda Teke Sancağı’ndaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 30, Ankara 1998, ss. 1-37.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, ss. 1-25.

_____, “Timar”, *İA*, Cilt 12, Sayı 1, ss. 286-333.

_____, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler-I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.

BELDİCEANU, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar*, (çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara 1985.

BEYDİLLİ, Kemal, “Yeniçeri”, *DİA*, Cilt 43, ss. 450-462.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCF Dergisi*, Cilt 5, Sayı 5, Ankara 1947, ss. 483-511.

EMECEN, Feridun, “Çift Resmi”, *DİA*, Cilt 8, ss. 309-310.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADI NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

_____, “Mufassaldan İcmale Osmanlı Tahrir Defterlerinin Türleri”, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, ss. 316-324.

_____, “Defter-i Köhne: Pırlepe-Kırçova Kesiminin En Eski Tımar Defteri (1445-1455)”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 43, Sayı 43, 2014, ss. 341-474.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Nahiye”, *İA*, Cilt 9, ss. 37-39.

_____, “Edirne”, *DİA*, Cilt 10, ss. 425-431.

_____, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Hâne Deyimi Hakkında”, *İÜEF Tarih Dergisi*, Cilt XXXII, İstanbul 1979, ss. 331-348.

İNALCIK, Halil, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu-I”, *Bellekten*, Cilt XXIII, 1959, ss. 31-65.

_____, “Edirne’nin Fethi (1361)”, *Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, ss. 137-159.

_____, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK, Ankara 1987.

_____, “Çiftlik”, *DİA*, Cilt 8, ss. 313-314.

_____, “Tımar”, *DİA*, Cilt 41, ss. 168-173.

İNAN, Kenan, “Trabzon’un Osmanlılar Tarafından Fethi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 14, 2003, ss. 71-84.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Kazasker”, *DİA*, Cilt 25, ss. 140-143.

KAZAN, Hilal, “Topkapı Sarayı’nda Kâtipler Cemiyetinin (Cemâ’at-i Kâtibân-ı Kütüb) Eğitimleri ve Görevleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt XXIV, İstanbul 2004, ss. 213-241.

CENGİZ PARLAK

_____, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. M. Hüsrev Subaşı, İstanbul 2007.

KAYAPINAR, Ayşe, “Osmanlı Döneminde Rumeli’de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXXI, Sayı 1, İzmir 2016, ss. 121-148.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Osmanlılar’ın Kafka - Elleri’ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976.

KIEL, Machiel, “Pravadi”, *DİA*, Cilt 34, ss. 339-340.

Köylerimiz, 1 Mart 1968 gününe kadar, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Ankara 1968.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

ORHONLU, Cengiz, GÖYÜNÇ, Nejat, “Hâs”, *DİA*, Cilt 16, ss. 268-270.

ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 22, Ankara 1991, ss. 429-439.

_____, “Tahrir”, *DİA*, Cilt 39, ss. 425-429.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Çeribaşı”, *DİA*, Cilt 8, ss. 270-272.

ÖZCAN, Nuri, “Hânende”, *DİA*, Cilt 16, ss. 27.

ÖZER, Mustafa, “Edirne-Lalapaşa’daki Osmanlı Dönemi Eserleri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1, Haziran 2006, ss. 54-72.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

PEREMECİ, Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939.

FATİH SULTAN MEHMED DEVRİNDE PAŞA LİVÂSINA TÂBİ PRAVADİ NAHİYESİ
TİMARLARI (1456-1469)

SAHİLLİOĞLU, Halil, “Ze‘âmet”, *İA*, Cilt 13, ss. 477-479.

SEZGİN, İbrahim, “Paşa Livâsı”, *DİA*, Cilt 34, ss. 183-184.

Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları, Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdüriyyet-i Umûmiyyesi neşriyatından, İstanbul 1928.

ŞAHİN, İlhan, “Nahiye”, *DİA*, Cilt 32, ss. 306-308.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kamûsü'l-A'lâm*, II, İstanbul 1314.

TELCİ, Cahit, “Aydın Sancağının En Erken Tarihli Defteri: Halil Beğ Defteri'nin Parçası”, *Cihannüma*, Sayı I, 2015, s.139-175.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “Osmanlı Zamanında Saraylarda Mûsikî Hayâtı”, *Belleten*, Cilt XLI, Sayı 161, Ankara 1977, ss. 79-114.

_____, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, II, TTK Yayınları, Ankara 1988.

ÜNAL, Mehmet Ali, “Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı”, *Osmanlı*, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 111-122.

İnternet Kaynakları

Google Earth Pro 2019

<http://www.korumakurullari.gov.tr/Eklenti/40796,2511-14052009.pdf?0>,
(30.04.2019).

CENGİZ PARLAK

1456 YILINDA PRAVADİ NAHİYESİ'NDE ZEÂMET VE TİMARLAR												
SIRA NO	DİRLİK		YÜKÜMLÜLÜKLER						TAHSİS EDİLEN KAYNAKLAR			DİRLİK HÂŞİLATININ TOPLAMI
	SAHİBİ	TÜRÜ	KENDİ BURUNE BERÜME	KENDİ CEBELİ	CEBELİ	OGLAN	CADIR	TENKUR	GÜRENC	NAHİYE / KÖY / MEZRAA	NEFER / GERÇEK HANE	
1	ZAİMES FIRUS BEY	ZEÂMET	1	-	-	3	-	1	-	NEFS-İ BORVADI (PRAVADI NAHİYESİ)	44	12.308
										CENGLİ	11	
										HACI UMURCA	18	
										KARAGÖLLÜ (KARAGÖLLÜ)	14	
										KIRIK	23	
										ÇAŞNIGİR	14	
2	ATMACA BEY (MİR-İ ŞİKÂR)	TİMAR	-	-	-	5	-	1	-	YENİCE	42	11.992
										BÜYÜK ÜNLÜ	50	
										KÜÇÜK ÜNLÜ	66	
3	TACEDDİN PAŞA	TİMAR	-	2	-	4	2	1	1	ÇADIRLU (BAŞKÖY)	32	10.737
										CEVNEÇİ	20	
										AŞAĞA GÖKCELÜ	12	
										SALURLU	9	
										YUKARU GÖKCELÜ	12	
										MEKECE SAHİN ve EYMÜR	11	
										EZ- EYMÜR	16	
4	MERCAN AĞA	TİMAR	-	1	-	2	-	1	-	HACI TEMURHAN	56	6.755
5	AHMED BEY HOŞHÂN	TİMAR	-	1	-	2	-	1	-	SERİM BEĞLÜ	33	6.567
										KESTENLÜ	24	
6	MEHMED BEY (MİR-İ ALEM HULLİDE MÖLKÜHÜ)	TİMAR	-	1	-	2	-	1	-	DONURULCALU	50	6.550
										SUNKURCALU	18	
7	HASAN ÇELEBİ VELED-İ ALİ BEY (KAPUCUBAŞI)	TİMAR	-	1	-	4	-	1	-	DAVUD BEYLÜ	26	6.279
										İLICALU	45	
										DUDULLU	13	
8	MEVLANA KADI-İ EDİRNE	TİMAR	-	-	-	-	-	-	-	YÜNLÜCE	26	5.673
										PİSREVLÜ	12	
										DÖLDÖKEN	12	
										İNCEKLÜ (Tib+ i Kuzlağaç)	44	
9	KADASKER EFENDİ	TİMAR	-	1	-	2	-	1	-	NUSRETLÜ	29	5.594
										YENİCE KÖY	36	
10	KILARCIBAŞI HAYREDDİN BEY	TİMAR	-	1	-	1	1	1	-	BÜYÜK SARUHANLU	17	4.423
										GEREDELİ (GAVURCUKLAR)	27	
11	İSHAK BEY	TİMAR	-	1	-	1	1	1	-	ESEKÇİ	15	4.328
										EFLAK ŞAHİNİ	14	
										HABİLLEP	13	
										MEHTER ALI	20	
12	SINAN BEY (KAPUCUBAŞI HULLİDE MÖLKÜHÜ)	TİMAR	-	1	-	1	-	1	-	KARA YUSUFLU	28	3.720
13	ÇERİBAŞI DEVLETHAN VELED-İ MUSA	TİMAR	1	-	-	1	-	1	-	İSKLU	52	3.057
14	SEYDİ AHMED ÇELEBİ (HÂCE-İ HULLİDE MÖLKÜHÜ)	TİMAR	-	1	-	1	-	1	-	YAYCILU	23	2.979
										EMRE CAN	22	
15	HÜSEYİN BEY (RAKKÂS)	TİMAR	-	1	-	1	-	1	-	MUSA BEĞLÜ	36	2.971
16	YAKALU DERZİ	TİMAR	1	-	-	1	-	1	-	TEMÜRCÜLÜ	17	2.840
										ARIFLÜ	16	
17	ÇAŞNIGİR MAHMUD BEY	TİMAR	-	-	-	1	1	-	-	BÜĞÜCAK YAHŞI	30	2.779
18	AŞÇIBAŞI MEHMED BEY	TİMAR	-	-	-	1	1	-	-	SARU DEMÜRCÜLÜ	21	2.605
										MEZRAA-İ YÖRÜK UMUR	12	
19	KARA YUSUFLU ŞEYH AHMED	TİMAR	-	-	-	1	1	-	-	Köyün adı yazılmamış	23	2.457
										MEZRAA-İ HACI DANİŞMEND	14	
20	EVRENOS VELED-İ YAYCI MAHMUD	TİMAR	-	-	1	-	1	-	-	SÖLEYMAN FAKHİ	31	1.975
21	HACI ÇAVUŞ (KARACA PAŞA ÇAVUŞLARI AĞASIDIR)	TİMAR	1	-	-	2	-	1	-	KARACA RÜSÜL (KARACA RESUL)	33	1.916
22	HACI MEHMED İNALLU	TİMAR	-	-	-	1	1	-	-	COBANVİRAN(TATARLAR)	9	1.905
										EZ-KÖSE KULFALLI (Tib+ i Fikeli)	6	
23	MUSTAFA VELED-İ SUNKUR	TİMAR	-	-	1	-	-	-	-	NUREDDİN (T ANASI)	36	1.661
24	KASIM KATİB VELED-İ HACİ İBRAHİM VE YUSUF VELED-İ TOŞU	TİMAR	-	-	-	1	-	-	-	KOCA URUZLU	29	1.582
										YAĞCI	21	
25	HİZİR VELED-İ SÜLE	TİMAR	-	-	1	-	-	-	-	KARACA DOBRU (HAMZABEY KÖY)	18	1.468
26	HACI BEY KARAKOYUNLU (GARİB YİĞİTLERİN SUBAŞISIDIR)	TİMAR	-	-	-	1	-	-	-	İSMALLENG	11	1.364
27	YUSUF VELED-İ YUNDLU (BEĞLİK DOĞANCIDIR)	TİMAR	-	-	-	-	-	-	1	YUNDLU	21	1.002
28	BARAK VELED-İ KEÇECİ TANRIVERMİŞ (TENGRIVERMİŞ)	TİMAR	-	-	-	1	-	-	-	ÖĞÜL BEĞLÜ	30	964
29	İLYAS BEY (KALKANCIBAŞI)	TİMAR	-	-	-	1	-	-	-	OKÇULU	10	809
30	MUHYİDDİN (KÂTİB-İ CEBEÇİ)	TİMAR	-	-	-	1	-	-	-	KÖSE TEMUR	15	700
31	KARAMAN VELED-İ DUHTER(DOĞANCI UMUR BEYİN DOĞANCIDIR)	TİMAR	-	-	-	-	-	-	1	DOĞANCI	3	-
32	DOĞANCI YAKUB VELED-İ DOĞANCI MAHMUD	TİMAR	-	-	-	-	-	-	1	DOĞANCI EYMİR	9	-
TOPLAM			4	12	3	41	10	9	8	3	1.510	119.860

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR MUSIC IN 1970s AND 1980s

Maroš MELICHÁREK*

ABSTRACT

Music has been an important part of Yugoslav society, identity and national consciousness throughout the whole existence of Socialist Federal Republic of Yugoslavia. This article focuses on implementation of Brotherhood and Unity ideology into Yugoslav popular music in 1970s and 1980s of 20th century in wider historical, cultural and political context. Building on wide range of primary and secondary sources (mainly of western, central and south-eastern European provenience), that has not been yet used and analysed in depth, it seeks to analyse how state ideology affected Yugoslav music and thus society. The aim of the article is by using comparative analysis and methodology developed by Serge R. Denisoff, bring completely new and yet unpublished view on phenomenon of Brotherhood and Unity ideology and its connection to popular music-put much-needed light on the complicated social and cultural relations between Yugoslav nations through music phenomenon. This topic is very important since state doctrine, national narratives, historical memory affect current and also future development of Ex-Yugoslav regions what is clearly visible on elaborated material.

Keywords: Music, Yugoslavia, Brotherhood and Unity, Propaganda, Society

1970 VE 1980'Lİ YILLARDA POPÜLER YUGOSLAV MÜZİĞİNDE KARDEŞLİK VE BİRLİK PROPAGANDASININ ROLÜ

ÖZ

Müzik Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin var oluşundan beri, Yugoslav toplumunun, kimliğinin ve ulusal bilincinin önemli bir parçası olmuştur. Bu çalışma, 1970 ve 1980'li yıllarda popöler Yugoslav müziğinde uygulanan

---

* Assist. Prof. Dr., University of Pavol Jozef Šafárik, Faculty of Arts Department of History, Kořice-Slovakia, ORCID: orcid.org/0000-0003-0122-0235, E-mail: maros.melicharek@upjs.sk

Kardeşlik ve Birlik ideolojisine daha geniş bir tarihsel, kültürel ve politik bağlamda odaklanmaktadır. Bugüne kadar kullanılmamış ve detaylı olarak araştırılmamış pek çok birincil ve ikincil kaynaklara dayanarak devlet ideolojisinin Yugoslav müziğini ve böylece toplumu nasıl etkilediğini irdelemeye çalışmaktadır. Çalışmanın amacı, Kardeşlik ve Birlik olgusuna ve bu olgunun popüler müzikle ilişkisine karşılaştırmalı inceleme yaparak ve Serge R. Denisoff tarafından geliştirilen yöntemi kullanarak tamamen yeni ve üstelik daha önce değinilmemiş bir bakış açısı getirmek ve müzik aracılığıyla Yugoslav milletleri arasındaki karmaşık toplumsal ve kültürel ilişkileri gözler önüne sermektir. Bu konu, çalışmada ele alınan örneklerden de açıkça görüldüğü gibi, son derece önemlidir çünkü devlet doktrini, ulusal anlatılar ve tarihsel hafıza Eski Yugoslavya bölgelerinin güncel durumunu ve geleceğini de etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Yugoslavya, Kardeşlik ve Birlik, Propaganda, Toplum

Introduction

*“Hey Yugoslavs, may the voice be heard, we are like a stone because
brotherhood is connecting us.”¹*

Doris Dragović i More - Hej Jugosloveni (1985)

The Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY, later only Yugoslavia) went through significant changes during its existence - we may mention several crucial moments like Tito–Stalin split, The 1974 Yugoslav Constitution, Death of Tito, rise of ethonationalism, economy crisis between 1979-1985 - all the international, social, political, economic issues were reflected in Yugoslav popular music to a great extent. As stated by Vuletić *“popular music is one of the cultural phenomena that has been most shared among the peoples inhabiting the territory of the former Yugoslavia”*² we may add that still really is. It has been proved by the performance of a song *Pljuni i zapjevaj moja Jugoslavijo* (Spit And Sing My Yugoslavia) by Bijelo Dugme at Pula (Croatia, 2015) where the crowd sang together with Alen Islamović: *“Yugoslavia, get up on your feet. Sing, let them hear you Those that don't listen to song, will listen to storm!”*³ For the purpose of this study we have

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=GrRDBzBies4>, (17.2. 2020).

² Dean Vuletić, “Generation Number One: Politics and Popular Music in Yugoslavia in the 1950s”, *Nationalities Papers*, Volume 36, number 5, 2008, p. 861.

³ This is also evidenced by the fact that music market did not completely disintegrate, although Yugoslavia broke up. Consumption of Yugoslav and post-Yugoslav music, as well as star concerts from the previous era, led to the blurring of clear newly created borders between “national” music practices and markets. Ana Petrov, “Yugonostalgia in the market: Popular

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

selected a period of 70s and 80s in Yugoslavia since this the era when the Yugoslav government was trying to resurrect a sense of Yugoslav identity, especially after the quashing of the Croatian Spring and the removal of liberal party leaderships in Slovenia and Serbia in the early 1970s, and also after the Tito's death in 1980 is most crucial in our complex research. The rise of Yugoslav commonness in music should have been the answer to rise of ethnotaionalism, that is to differ from the Yugoslav music of 50s and 60s which was also quite important period mainly after the official legitimization of Western popular music in Yugoslavia from 1950,⁴ 1970s and 1980s brought significant changes in perception of "Brotherhood and Unity" concept. For the purposes of analysis, the corpus for this study consists of the lyrics of 9 songs (Plavi Orkestar-*Fa Fa Fašista* /1986/, Lepa Brena-*Jugoslovenka* /1989/, Dino Merlin-*Cijela Juga jedna avlija* /1986/, Ambasadori-*Zemljo moja* /1975/, Bijelo Dugme-*Pljuni i zapjevaj moja Jugoslavijo* /1986/, Dubrovački trubaduri-*Moj je otac bio partizan* /1974/, Đorđe Balašević i Rani Mraz-*Računajte na nas* /1978/, Danilo Živković Uz Orkestar Slavomira Kovandžića-*Jugoslavijo* /1978/) from the Yugoslav popular music production during 1970 - 1990 which were chosen at random from a list of songs whose lyrics had been coded and which contained references to Yugoslavism/Brotherhood and Unity in a direct or even indirect way and regarded as the most impactful and memorable. According to R. L. Loseke and her examination of formula stories, she identifies two systems of codes: the first is the "symbolic code" and the second form of code is the "emotion code". We tried to use both of these parameters as a guideline to select song samples.⁵ Selection procedure has been also done upon previous research of music in ex-Yugoslav space.⁶ Music as one of the most important media for the transmission and expression of histories, news, beliefs, and

---

music and consumerism in post-Yugoslav space", *Muzikološki Zbornik*, Volume 53, Number 1, 2017, p. 206, <https://www.youtube.com/watch?v=2olphOJGotM>, (17.2. 2020).

⁴ Dean Vuletić, "Swinging between East and West: Yugoslav Communism and the Dilemmas of Popular Music", *Youth and Rock in the Soviet Bloc: Youth Cultures, Music, and the State in Russia and Eastern Europe*, (ed.) William Jay Risch, Lexington Books, Lanham 2014, p. 26.

⁵ Sophia K. Yanick, "A Narrative Inquiry of Protest Songs: Comparing the Anti-War Music of Vietnam and Iraq", *Sociology and Criminal Justice Undergraduate Honors Theses*, 2016, 2. p. 27-28. <http://scholarworks.uark.edu/sociuht/> (17.2. 2020).

⁶ Maroš Melichárek, "Národná symbolika a mýtus v srbských vojenských piesňach z obdobia r 1991-1995", *Porta Balkanica*, Volume 7, Number 2, 2015, p. 25-34, another author's text War song in a service of ideology. Comparative essay on the example of Yugoslav and Ukrainian-Russian conflicts will be published in journal *Hiperborea* in 2020.

identities is a very strong tool for propaganda⁷ and a strong motivator for group action in all aspects of human life. One can perceive music to be an implicitly social phenomenon, and one that may be as basic to human social life as language. How any one person reacts to and interprets music is a personal process relative to a larger social and cultural context, and this may be influenced by any element made relevant by the person experiencing the music.⁸ Important assumption on discursive character of music was conceived by O'Flynn: "*Music-national identifications are discursive constructs, articulated through specific material and symbolic conditions. These include the sonic and structural properties of music and the social contexts in which it is sounded or heard, the mediating influence of national and non-national agencies, and the sets of values with which individuals or groups experience music.*"⁹ Rising from suggestion that: "*musical propaganda is most successful when it affirms and makes use of positive associations, such as local traditions or very popular musical styles...*"¹⁰ we may assume in the introduction that Yugoslav popular songs proved that: "*We are together because we sing some songs together, not as us, the Serbs, the Croats, the Muslims, and the Slovenes, but just as us, the people who sing those songs together after everything [...]*"¹¹ nevertheless it is only one view and we have to analyse it in broader methodological and historical context to finally prove the same and state about selected samples that are propagandistic. Main goal of this study is to find out whether selected songs could be considered as

---

⁷ The term offers a very broad and varied definitions from a deliberate effort to manipulate people's attitudes, opinions, or actions to cover everything from modern advertising towards military strategy. One of most appropriate and complex was formulated by Kevin B. Vichales, "*propaganda is any systematic attempt to influence opinion on a wide scale. It is a form of communication that seeks to promote or discourage attitudes as a means of advancing or injuring an organization, an individual, or a cause. Propaganda proceeds by deliberate plan for calculated effects. It usually addresses a mass audience through mass media or is targeted at special audiences and media that provide access to mass opinion.*" M. J. Grant, Rebecca Möllemann, Ingvill Morlandstö, Simone Christine Münz and Cornelia Nuxoll, "Music and Conflict: Interdisciplinary Perspectives", *Interdisciplinary Science Reviews*, Volume 35, Number 2, 2010 p. 189; Valerián Bystrický and Jaroslava Roguľová, *Storočie propagandy. Slovensko v osídlach ideológií*, AEPRESS, Bratislava 2005, p. 5.

⁸ Grant, Möllemann, Morlandstö, Münz Nuxoll, *op.cit.*, p. 187.

⁹ Jelena Gligorijević, *Contemporary music festivals as micronational spaces: articulations of national identity in Serbia's Exit and Guča trumpet festivals in the post-Milošević era*, University of Turku, Turku 2019, p. 44.

¹⁰ Grant, Möllemann, Morlandstö, Münz Nuxoll, *op.cit.*, p. 190.

¹¹ The statement given by the musician Goran Bregović in December 2014 on Radio Television Vojvodina. Ana Petrov, "Yugonostalgia in the market: Popular music and consumerism in post-Yugoslav space", *Muzikoloski Zbornik*, Volume 53, Number 1, 2017, p. 204.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

propagandistic from the viewpoint of promoting ideology of Brotherhood and Unity/Yugoslavism. In doing so we are going to use a model outlined by a sociologist and music critic Serge R. Denisoff where he set six primary goals of the propaganda/persuasive song: 1) solicits outside support, 2) reinforces the value structure of supporters, 3) promotes cohesion and solidarity among followers, 4) aims to recruit individuals, 5) invokes solutions, and 6) highlights a social problem or discontent.¹² In order to put it put our research into broader context of propaganda we shall also use selected points from Garth S. Jowett and Victoria O'Donnell's the 10 divisions for propaganda analysis: 1. The ideology and purpose of the propaganda campaign 2. The context in which the propaganda occurs 3. Identification of the propagandist 4. The structure of the propaganda organization 5. The target audience 6. Media utilization techniques 7. Special techniques to maximize effect 8. Audience reaction to various techniques 9. Counterpropaganda, if present 10. Effects and evaluation.¹³ Apart from mentioned broad sociological, cultural, linguistic, historical context has been taken into account while analyses of mentioned song's lyrics. Similarly as majority¹⁴ of scholars dealing with music theory within Eastern and South-eastern Europe we followed the approach of cultural imperialism instead of aesthetic cosmopolitanism which seems to be more suited to the time after the fall of the Berlin Wall, when a large part of Europe lost its internal borders. Music, thanks to the internet, became practically borderless. Supporters of the 'cultural imperialism' paradigm accept that the music industry does not develop evenly, stronger countries and regions foist their products, rules and values on weaker ones. Such influence does not necessarily happen through force, but by subtler means, such as dominating the media and being able to invest more in innovation than can weaker countries and regions.¹⁵

---

¹² Serge R. Denisoff, *Sing a Song of Social Significance*, Bowling Green University Popular Press, Ohio 1972, p. 2-3.

¹³ Garth S. Jowett - Victoria O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, SAGE, Los Angeles 2012, p. 270.

¹⁴ For example sociologist Motti Regev portrays pop-rock music as "major embodiment of the transformation of national cultural uniqueness from purist essentialism into aesthetic cosmopolitanism" a "shift from commitment to essentialist notions of folkism and traditionalism, to fluidity and conscious openness to exterior influences of pop-rock". Miha Kozorog and Rajko Muršič (eds.), *Sounds of Attraction: Yugoslav and Post-Yugoslav Popular Music*, University of Ljubljana, Ljubljana 2017, p. 170.

¹⁵ Ewa Mazierska and Györi Zsolt, (eds.) *Eastern European Popular Music in a Transnational Context Beyond the Borders*, Palgrave Macmillan, Cham 2019, p. 11-14.

1. East or West: which is the best...?

Music in Yugoslavia (in various shapes and forms) played an extremely important role in building a new common socialist state, as well as in promoting a sense of Brotherhood and Unity (Serbian: Братство и јединство). The dominant ideological principle of Yugoslavia was that the differences between the constituent nations were not significant. It was a federal state composed of republics defined on the basis of a dominant ethnic group. Brotherhood and unity was based on a formal policy of equality between constituent republics and nationalities. In order to maintain an ethnically disunited state, it was necessary to create a common identity as a citizens of the Yugoslav state. Yugoslavism, according to Perica, was the “*Yugoslav civil religion of brotherhood and unity*.” Symbolism and pageantry was central not only to the Yugoslav state building process, but to create an affective loyalty to the Yugoslav state.¹⁶ Yugoslavism was promoted mostly through pop culture in 1980s, on the other hand determiner “Yugoslav” was also present in public life, among the urban and educated population as a rule, as evidenced by the 1981 census according to which the number of Yugoslavs was more than four times greater than in 1971 (from 1.3 percent it had grown to 5.8 percent of the total population).¹⁷ One of the most suited evaluation of the whole what stood behind the Ideology of ‘brotherhood and unity’ has been said in Gorana Ognjenović and Jasna Jozelić book *Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory*: “...despite the fact that it never was either completely true or existing on all levels of the Yugoslav nation is the only one that outlived its purpose within the borders of former Yugoslavia only to regain its reapplication on the European level: the concept ‘brotherhood and unity’ a futuristic social vision, projecting already then what will be happening now.”¹⁸ Idea of Yugoslav art was directly connected to the rise, duration and fall of Yugoslav idea itself. From the glorifying of the anti-fascist partisan movement, wartime hardships, socialist development, Yugoslavism and Soviet Union, Yugoslav music industry leaned gradually much more towards the western culture, although Communist Party of

---

¹⁶ Nicole Lindstrom, “Yugonostalgia: Restorative and reflective nostalgia in former Yugoslavia”, *East central Europe-L'Europe du centre-est*, Volume 32, Number 1-2, 2005, p. 234.

¹⁷ Sonja Biserko, *Yugoslavia from a Historical Perspective*, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, Belgrade 2017, p. 17.

¹⁸ Gorana Ognjenović and Jasna Jozelić, *Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory. Volume Two, Tito's Yugoslavia, Stories Untold*, Palgrave MacMillan, New York 2016, p. 6.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

Yugoslavia firstly followed the Soviets Unions model in cultural politics. Yugoslavia (and Finland for example) was even during the Cold War a country which enjoyed having one foot in each camp / (socialist) 'East' and the (capitalist) 'West'.¹⁹ Yugoslav popular music was placed between different and often contradictory network of influences: historically we may trace Eastern tradition (Ottoman and Byzantine) and Westward leanings, politically, it was socialist and yet it was consumerist, like its capitalist counterparts; and aesthetically, it was developed between socialist realism and Western postmodernism.²⁰ Liberalization of Yugoslav cultural politics started in early 1950s and in 1952 the Department for Agitation and Propaganda, or Agitprop, which had until then enforced the Party line in cultural matters was abolished. As crucial in development of Yugoslav popular music we may consider establishment of Association of Jazz Musicians in Belgrade, the Zagreb Festival in 1953 and pan Yugoslav Federation of Musicians of Popular and Folk Music in 1955.²¹ Moreover, the first pan-Yugoslav popular music festival was established in Opatija (famous Croatian seaside resort on the Kvarner Gulf) and it gradually became the largest stage for popularization of artist and songs from all over the federation. Moreover, it was modelled on popular Italian music festival in Sanremo. The biggest Yugoslavian music star of that era, Ivo Robić, won the first Opatija Festival singing a duet with Zdenka Vučković. The song title was "Tata, kupi mi auto" (Daddy, Buy Me a Car)²² and it reflected on growing consumerism among Yugoslavia's population what resulted from country's economic prosperity.²³ Yugoslavia during 1953-1963 recorded annual increase of 9,5% in production, 10% in consumption and one of the highest percentage of economic growth in the world, this fact resulted in investment of more resources to expansion of Yugoslav popular music.²⁴ As a result of such a

---

¹⁹ Mazierska and Zsolt, *op.cit.*, p. 3.

²⁰ This popular culture survived the death of Yugoslavia, and its most popular and visible continuation is turbo-folk. Uroš Čvoro, *Turbo-Folk Music and Cultural Representations of National Identity in Former Yugoslavia*, Ashgate, Farnham 2014, p. 4.

²¹ The Zagreb Festival was one of the first popular music festivals in Europe, following in the footsteps of the Italian one in Sanremo. Nonetheless, the Zagreb Festival's influence was limited because it attracted participants primarily from Croatia and correspondingly lacked a pan-Yugoslav character. Vuletić, "Swinging between East and West", p. 26.

²² TATA KUPI MI AUTO, <https://www.youtube.com/watch?v=vvFOlmmMaPo>, (17.2.2020).

²³ Zrinka Mozara, "The Role of Music in the Conflict-Tool of Reconciliation or a Deadly Weapon (Case Study of War in Former Yugoslavia)", (2017), p. 4. http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2015-12_annual/The-Role-Of-Music-In-The-Conflict--Zrinka-Mozara.pdf, (17. 2. 2020).

²⁴ Vuletić, "Swinging between East and West...", p. 36.

rapid economic growth another important phenomenon reached the Yugoslav society and popular culture -so called Americanization. The first comprehensive examination of the phenomenon of Americanization in the Yugoslavia of the 1960s appeared in 1969 in the newspaper *Borba*: “*On the Champs Elysees one sees “Le Drugstore,” on the Red Square you can find youths wearing “blue jeans,” on Terazije people eat “popcorn,” along Copacabana Avenue they munch on” hot dogs,” and everywhere there are computers, Coca-Cola, chewing gum, and jazz in evidence. These are some of the superficial visual signs of the phenomenon that has come to be called “Americanization.”*”²⁵ As we can see from a report in the herald of League of Communists of Yugoslavia, this process was perceived as a reality and the reasons for its spread can be sought in the desire to improve everyday life, but not in politics or ideology. It is the period when we could trace the first sings of rock and roll music in Yugoslavia since artist like Elvis Presley, Fats Domino, Paul Anka could be heard. *Borba*, ran an article in 1956 about the king of rock and roll - Elvis Presley. Rock music as part of fairground merry-go-rounds, whether by accident or not burst forth in all milieu of the society, since merry-go-rounds were just as much of a rural as an urban phenomenon.²⁶ Republics got greater powers in the areas of cultural politics and economy following the decentralization of the federation in 1963. In the mid 1970s (before that time we may speak about pre-history as stated by a sociologist D. Mišina) rock and roll music had been discovered by Yugoslav society as a spirit of urban youth culture and country cultural officialdom gave this previously marginal culture form serious thought and consideration.²⁷ Yugoslavia in 1970s faced a phenomenon of transfer of newcomers to urban space, migration of people (mainly from Bosnia) who had very strong connection to their home villages (rural space) and their musical culture. In the music environment it meant that rock and roll was transferred from city centres into semi-rural urban outskirts and eventually villages.²⁸ The entire Yugoslav music market was in 1970s divided between pop, rock and roll, and folk music industries, whereas the 1980s brought a new tendency: the folk-influenced hard rock sound and the pop-influenced folk sound.²⁹ In the period

---

²⁵ Radina Vučetić, *Coca-Cola Socialism: Americanization of Yugoslav Culture in the Sixties*, Central European University Press, Budapest 2018, p. 5.

²⁶ Vučetić, *ibid.*, p. 116.

²⁷ Dalibor Mišina, *Shake, Rattle and Roll: Yugoslav Rock Music and the Poetics of Social Critique*, Ashgate, Farnham 2013, p. 4.

²⁸ Kozorog and Muršič, *op.cit.*, p. 172-173.

²⁹ Ana Petrov, “Yugonostalgia as a Kind of Love: Politics of Emotional Reconciliations through Yugoslav Popular Music”, *Humanities*, 2018, Volume 7, Number 4, p. 3.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

from the late 1970s to the late 1980s rock music in Yugoslavia was marked by strong political commitment, especially by targeting the socio-cultural critique of reality and most urgent issues in Yugoslav society. Rock and punk music in Yugoslavia was certainly a reflection of socio-political reality, and in many cases the lyrics were more important than music, sometimes even prophetic considerations.³⁰ The 80s (and death of Tito in particular) brought a new view on popular music embodied in the quote: “*Rock and Roll will keep us together*”, said by announcers during TV broadcast from 1984 Day of Youth (or Relay of Youth, Serbian *Илмафета младости*)³¹ celebrations. Music was proclaimed as one of possible way how to save and preserve “brotherhood and unity” and the country itself.³² Heroic past was not relevant for Yugoslavia and many of its citizen in 1980s so there appeared a solution-focus on what was a part of everyday life of each Yugoslav and music certainly was. Yugoslav popular music had the needed power to help saving the symbolic values of the country (fix the broken “brotherhood and unity”), moreover it was proclaimed as a symbol of “our” present unity and as “our” future.³³

2. From Dubrovački trubaduri to Lepa Brena... propaganda, or not?

“*Poslušam Plavi orkestar – nisem nacionalist*” (“*I listen to Plavi orkestar – I am not a nationalist*”)³⁴

Radio Študent produced badges shaped as linden leaf with this inscription during *Novi Rock* festival in 1985.

Famous American musician Stevie Wonder said: “*Music, at its essence, is what gives us memories. And the longer a song has existed in our*

---

³⁰ Zrinka Mozara, “The Role of Music in the Conflict-Tool of Reconciliation or a Deadly Weapon (Case Study of War in Former Yugoslavia)” (2017), p. 5. http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2015-12_annual/The-Role-Of-Music-In-The-Conflict--Zrinka-Mozara.pdf, (17. 2. 2020).

³¹ May 25 was a public holiday widely marked throughout the former Yugoslavia from 1945 to 1988, and officially defined as the celebration of Josip Broz Tito’s birthday, although the Yugoslav president was actually born on 7 May. Ognjenović and Jozelić, *op.cit.*, p. 168.

³² Ana Petrov, “Rock and roll will keep us together”: Music and the representations of Yugoslav collectivity in the Day of Youth”, *Studia Musicologica*, Volume 56, Number 4, 2015, p. 418.

³³ Petrov, *ibid.*, p. 424-425.

³⁴ Zlatko Jovanovic, “*All Yugoslavia Is Dancing Rock and Roll*”: *Yugoslavness and the Sense of Community in the 1980s Yu-Rock*, Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet Unpublished Ph.D Thesis, 2014, p. 125.

*lives, the more memories we have of it*³⁵ and this could also be the case of Yugoslav music, since songs about their country and themselves lived and still live in them, they are their memories - generally great memories. In our analyses we will follow the chronological order, mainly because of the fact that the first song is from 1974 and the last one from 1989 and the situation in which a Yugoslavia was in mentioned years was completely different from nearly each point of view. A song by Branko Karakaš as author of music and lyrics, performed by Plesni Orkestar RTV Zagreb and Dubrovački Trubaduri *Moj je otac bio partizan* (My dad was a partisan) is a first in our analyses. Dubrovački trubaduri (Croatian “Dubrovnik Troubadours”) was a Croatian beat, folk and pop band from Dubrovnik. It was formed in 1961 by Đelo Jusić (1939-2019), who acted as leader, main composer, guitar and mandolin player. Group was very popular during the 1960s and 1970s for their performing a mixture of pop music and medieval folk traditions of Dubrovnik. A song has a clear message - promotion of Yugoslav People's Army (Serbian: Југословенска народна армија) and thus make all ancestors of those who fought against Nazi and any other internal or external oppressors proud (although a title of a song mentions dad, lyrics contain also woman's /mother's/ role - “Partizanko oka garavog, liječila si rane starog druga tvog.” - a great number of women served in partisan movement).³⁶ It is not possible to say that the song attempts to solicit and arouse outside support, but it strengthen sympathy for a social or political movement. Point two of Denisoff's structure is quite ambiguous since we cannot define each Yugoslav citizen as active supporter of in our case ideology (of brotherhood and unity), but it reinforce the value structure of individuals: Freedom - *Moj je otac bio partizan*, *njemu je sloboda uvijek bila san*, harmony - *Partizane*, *svako dobro zna*, *oni su čuvari našeg mirnog sna*, courage - *Partizani*, *hvala vam za sve*, *tuđinu ste uvijek hrabro rekli “Ne!”*.³⁷ The song clearly promotes cohesion and solidarity among followers. Is a song aiming to recruit individuals? If the military service in Yugoslavia was voluntary (in 1991 there were about 140,000 active-duty soldiers - including 90,000 conscripts) it may raise the feeling of duty to enrol for the army (“*Nek sve čuje, nek sve zna, sad smo jedna armija!*”). We may compare it to song by famous American band

³⁵ *Oprah Talks to Stevie Wonder*, <http://www.oprah.com/omagazine/oprah-interviews-stevie-wonder/2>, (9.2.2020).

³⁶ Around 100.000 women served in partisan units, 25.000 died in battles and more than 40.000 of them were injured. Miroslav Tejchman, *Balkán ve válce a v revoluci 1939-1945*, Karolinum, Prague 2008, p. 387.

³⁷ *Moj je otac bio partizan*, <https://www.youtube.com/watch?v=dg7V3EBdtUE>, (17.2.2020).

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

Village People “In the Navy” from 1978, the song was used in a recruiting advertising campaign for the United States Navy in television and radio.³⁸ The song does not invoke solution to real or imagined social phenomena in terms of action to achieve a desired goal. Song cannot be attributed as one pointing to some problem or discontent in society. This is one of the differences between 1970s and 1980s in Yugoslav popular music, lyrics point to unity of the people and the army and highly exalts heroic partisan past: “*Partizana veliki je broj, zajedno sa nama još je veći stroj.*”

Next song comes from 1975 when it was performed at Vaš šlager sezone, popular music festival held in Sarajevo from 1960s. My country (*Zemljo moja*) was written by a very popular musician from Sarajevo Kemal Monteno (1948-2015) and sang by Ismeta Krvavac member of group Ambasadori. *Zemljo moja* was one of the favourite songs of Josip Broz Tito and was often used at official receptions organized by him. At the beginning it has to be noted that *Zemljo moja* was written as a love song, a song of parting and awaiting. It was intended for migrant workers at the time, but soon gained a different connotations.³⁹ The song definitely promotes cohesion and solidarity since there appears strong feeling of patriotism, belonging to the country and its people: *I can see the grain fields of gold and the hill with home where I was born, I think about you every single moment, my country, my country.*⁴⁰ This song, not directly but indirectly points to problem in the society in emotional terms. From 1960 to 1966, about 380.000 people left Yugoslavia, most of them due to economic reasons. Emigration was at its peak in the mid-seventies when the needs for labour force in the Western-European countries was biggest, about 1.400.000 people used to be on the so-called “temporary labour” abroad. The numbers began to fall gradually (about 400.000 returned home). In the mid-eighties it amounted to a million clear.⁴¹

---

³⁸ Producer Henri Belolo decided to grant the rights gratis, they only required that the Navy assist them in shooting the music video on one of their ships. Village People arrived at the San Diego Naval Base where they were provided with a warship, USS Reasoner, several Phantom aircraft, and couple hundred Navy personnel, half dressed in uniform blues and half in uniform whites. Mark Bego and Randy Jones, *Macho Man: The Disco Era and Gay America's Coming Out*, Praeger, Westport 2008, p. 89.

³⁹ Ismeta Dervoz, *Pjesmu 'Zemljo moja' najviše je volio Tito*, <https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/ismetadervoz-pjesmu-zemljo-moja-najvise-je-volio-tito/181754>, (18. 2. 2020).

⁴⁰ Ismeta Krvavac-Zemljo moja, <https://www.youtube.com/watch?v=qfOffUK7i3o>, (17.2.2020).

⁴¹ Božo Repe, *Les migrations sur le territoire de l'ancienne Yougoslavie de 1945 a nos jours: predavanje: Séminaire européen d'enseignants "Etre migrant(e) en Europe"*, 6-9 mars 2002,

Author expresses feeling of sadness about being on the other place of the world since the most beautiful, fertile and friendly is Yugoslavia: “*The nights are not so blue over here, anywhere I go the sun doesn't shine so bright, the green grass is not like yours over here*”.⁴²The rest of the requirements set by Denisoff cannot be applied to this particular song.

One of the most famous songs attributed to ideology of “brotherhood and unity” is *Računajte na nas* (You can count on us) by Đorđe Balašević i Rani Mraz (Morning frost) from 1978. The song is still “living”, it was recently performed by Katarina Radulović in Kumrovec (last Dan mladosti 25 maj 2019).⁴³ Đorđe Balašević as author of *Računajte na nas* is a prominent Serbian and former Yugoslav singer, songwriter and poet. It is not the only one song with similar social-political context - he wrote also songs like *Tri Put Sam Video Tita* from 1981 (I saw Tito three times), *Samo da rata ne bude* from 1987 (Just let there be no war). Balašević considers generation of his own as heirs of partisans and a seed of their blood. The battle against axis forces were being transformed into metaphorical ideological struggles. In this case hymn-like melody of the 1940s has been exchanged by a popular chanson-like melody.⁴⁴ We may apply point 3 (partially also 4) of the Denisoff structure since *Računajte na nas* promote a high morale in an organization or movement supporting its world view: “*Within us is the fate of the future days, and some are perhaps frightened of it. Partisan's blood flows through our veins, and we know what are we here for.*”⁴⁵ Balašević highlights responsibility of his generation for future development of Yugoslavia. The song certainly invokes solution to real social phenomena (possible abandonment of “brotherhood and unity”, partition of Yugoslavia): “*Some doubt that we are carried by a false stream...*” Author encourages his generation not to get smashed by that “false stream”, they have to keep on memory of partisans and their struggle to: “*protect peace*”. Balašević’s song definitely highlights a social problem or discontent. Conflict situations such characteristic for Yugoslav society of late 1970s seized every part of

---

Faculté des lettres et sciences humaines, Université de Neuchâtel, Neuchâtel 2002, <http://oddelki.ff.uni-lj.si/zgodovin/wwwrepe/20th/Migrations%20in%20the%20territory.pdf>, (17.2.2020).

⁴² Ismeta Krvavac - Zemljo moja, <https://www.youtube.com/watch?v=qfOffUK7i3o>, (17.2.2020).

⁴³ Katarina Radulović, “Računajte na nas, Kumrovec”, Dan mladosti 25 maj 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=iZcdUIv5fNs>, (17.2.2020).

⁴⁴ Miranda Jakiša and Nikica Gilić, *Partisans in Yugoslavia: Literature, Film and Visual Culture*, Transcript Verlag, Bielefeld 2015, p. 64.

⁴⁵ Jakiša and Gilić, *ibid.*, p. 63.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

Yugoslavia (to greatest extent Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina and Serbia). “Confederalization” of Yugoslavia since the early 1970s - embodied by the Constitution of 1974 - could be considered as the main factor that eventually led to its collapse. The legal scholar Vojin Dimitrijević thus argues that the constitution, among other things: “*weakened the [Yugoslav] federation by paralyzing the decision-making process and removing real federal competences, [and] promoted the federal units into sovereign states and the only real centres of power, making decisionmaking in the federation subject to consensus.*”⁴⁶ The growth rate of the Yugoslav economy was artificially sustained by enormous inflation and foreign loans. Politics and ideology turned to past successes and could no longer offer attractive perspective. The functioning of the political system was increasingly influenced by Tito's age. Edvard Kardelj died in 1979. By his death, the communist elite in Yugoslavia lost the last member whose informal authority could at least partially be compared to Tito's influence.⁴⁷

Two years before the death of Tito, well-known Yugoslav violinist and composer Milutin Popović-Zahar collaborated with the lyricist and singer Danilo Živković. They adapted and re-wrote the original song *Makedonijo* by Macedonian singer Aleksandar Sarijevski. Zahar wrote the new lyrics in a patriotic way and under the new title - *Jugoslavijo*, Danilo Živković released it on his single in 1978 (together with a song *Radimo složno /We are working unanimously/*). Lyrics of the song highlighted symbols of the Yugoslav society: ‘brotherhood and unity’, worker’s self-management, partisan battles, and cultural diversity.⁴⁸ Concerning the Denisoff structure we may apply only point 3 meaning that this song promotes cohesion, solidarity, and high morale through appeal for patriotism, loyalty and allegiance: “*Much blood has been shed for you, the fight has led you, the worker’s hand created you, live happy in freedom, let our love lead you.*”⁴⁹ In the context of this song it could be interesting to point at Garth S. Jowett and Victoria O’Donnell’s the 10 division for propaganda analysis and in particular at point 3. Identification of

---

⁴⁶ Jasna Dragovic-Soso, “Why Did Yugoslavia Disintegrate? An Overview of Contending Explanations”, *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, (eds.) Lenard J. Cohen and Jasna Dragovic-Soso, Purdue University Press, 2007, p. 10.

⁴⁷ Jože Pirjevec, *Jugoslávie 1918-1992 Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, Argo, Prague 2000, p. 386-413.

⁴⁸ Ana Hofman, “Folk Music as a Folk Enemy: Music Censorship in Socialist Yugoslavia”, *Popular Music in Eastern Europe Breaking the Cold War Paradigm*, Ewa Mazierska, (Ed.), Macmillan, London 2016, p. 129.

⁴⁹ Danilo Zivkovic - Jugoslavija, <https://tekstovi.net/2,792,9734.html>, (19.2.2020).

the propagandist. The song *Jugoslavijo* wasn't warmly welcomed by editors, journalists, intellectuals and the general public panned the effort of composing a song about Yugoslavia in the *novokomponovana muzika* manner. The situation changed after Tito heard the song being performed at his yacht Seagull and commented that it was a great piece of music and exactly what Yugoslav people needed at that moment - a true folk anthem. The same editors who had banned the song and launched a public campaign against its authors changed their position very quickly. A song became extremely popular. Journalists, critics and musicologists saw the success of the song in its traditional melody and its sincere and inspiring lyrics. Danilo Živković was awarded with a prestigious medal of honour by PGP RTB (Production of LPs of Radio-television of Belgrade).⁵⁰ From this perspective, if we accept that the song is propagandistic (although it does not fully fill in the Denisoff's structure) the main propagandist was J.B. Tito itself.

The 1980s gave rise to three new waves of music commitment - music movements, who saw themselves as bearers of new rock and roll spirit: New Wave, New Primitives, and New Partisans. They offered a basis for directing youth to understand problems and tensions within the "new socialist culture" of Yugoslavia in terms of their own unique socio-cultural position and their different poetic expression.⁵¹ Apart from Bijelo Dugme, Plavi Orkestar was a band Merlin one of key representatives. The leader of the group was Edin Dervišhalidović - now a solo artist famous as Dino Merlin (from 1991). In 1985, a band was formed by 5 members Džaf Saračević, Mili Milišić, Dino Merlin, Mensur Lutkica and Tula Bjelanović. In the context of the analysed song cannot be the term New Partisans more merged with the persuasion of the group as in the cover of the album *Teško meni sa tobom /a još teže bez tebe/* (It's hard with you (even harder without you)) on which was the song "Cijela Juga jedna avlija" released (1986). The album-cover was inspired by the iconic photograph *Kozarčanka*. Famous portrait of Milja Marin shot by Georgije Skrigin in northern Bosnia during the winter of 1943-44, it shows a smiling female Partisan wearing a Titovka cap and with a rifle slung over her shoulder. A photograph became an icon of post-war party propaganda. There is clearly visible a similarity between album-cover and composition of poster "*hasta la victoria siempre*", a redrawing of Ernseto Che Guevara's famous photo. It gives a picture significant revolutionary appeal. A rifle from the

⁵⁰ Hofman, "Folk Music as a Folk Enemy...", p. 130-131.

⁵¹ Dalibor Mišina, "Spit and Sing, My Yugoslavia: New Partisans, Social Critique and Bosnian Poetics of the Patriotic", *Nationalities Papers*, Volume 38, Number 2, 2010, p. 266.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

original photograph is no longer visible, mainly due to fact that war means should be avoided in saving Yugoslavia.⁵² Merlin's artistic engagement has as its ultimate objective - the restoration of true moral and ethical values on which Yugoslav society was originally founded through an appeal to a particular form of "moral-ethical partisanism." According to Dervišhalidović the cancer of Yugoslav society is the superficiality and disingenuousness of its current form of culture, manifested in the pervasive nihilist attitude and in the supremacy of materialist shallowness.⁵³ Important is that he perceives the world from the position of a "commoner" without rhetorical flourishes. Ana Vujanović in her paper *The "Black Wave" in the Yugoslav Slet: The 1987 and 1988 Day of Youth* considered a song "Cijela Juga jedna avlija" as populist song which should remind the audience of brotherhood and unity,⁵⁴ what we cannot accept in its entire meaning. We consider Merlin's vision as sincere, not populist. Merlin's song combines points 3 and 4 from Denisoff's structure, since it reinforces the value structure and promotes cohesion, solidarity - equality in racial and social terms: "I'm your real man, a worker, a countryman come with me - don't be sad [...] Serbs, Bosnians, Blacks, and Albanians were never strangers in my city".⁵⁵ "Belgrade is dancing, Novi Sad is dancing Tuzla, Sombor, Zagreb, Titograd entire Yugoslavia one courtyard" - by reciting a series of Yugoslav cities and stressing the inter-ethnic coexistence in their own city, Sarajevo, Merlin links the city and Yugoslavia in a way that every Yugoslav easily would recognise Sarajevo being "Yugoslavia condensed into one city."⁵⁶ That above mentioned commoner is real, authentic, working-class Yugoslav is an incarnation of genuine goodness and fundamentally of the right moral and ethical compass. Dervišhalilović's new partisanism was meant to be Yugoslavia's moral-ethical - and thus spiritual - rearmament.⁵⁷ This is closely connected with points 5 and 6. Merlin highlights a social problem or discontent, moreover invokes solution to real or imagined social phenomena: "cheerful estrade, starry parade, coffee,

---

⁵² Miranda Jakiša and Nikica Gilić, *Partisans in Yugoslavia: Literature, Film and Visual Culture*. Transcript Verlag, Bielefeld 2015, p. 126-130; Jelena Batinić, *Women and Yugoslav Partisans: A History of World War II Resistance*, Cambridge University Press, New York 2015, p. 227.

⁵³ Mišina, "Spit and Sing, My Yugoslavia...", p. 280-281.

⁵⁴ Ana Vujanović, "The 'Black Wave' in the Yugoslav Slet: The 1987 and 1988 Day of Youth", *Social Choreography*, Number 21, 2013, p. 24.

⁵⁵ Merlin-Cijela Juga jedna avlija (Official Audio) [1986], <https://www.youtube.com/watch?v=KHYbFhUisvA>, (19.2. 020).

⁵⁶ Jovanovic, *op.cit.*, p. 163.

⁵⁷ Mišina, "Spit and Sing, My Yugoslavia...", p. 282.

*kenijades*⁵⁸ and young girls but to me, what's with me, tonight I am so fussy".⁵⁹ It may seem that everything is in order, but there is something sneaking into Yugoslav society - something evil in particular. Country's cultural divergence is evident in the snobbery and the glorification of superficiality within everyday social encounters and interactions. The key is actively to promote the "revolutionization of our moral-ethical selves" by resurrecting the Partisan past. Failing to do so shall lead to the spreading of "primitive cultural experiences" and their destructive tendencies of "separate and divide."⁶⁰

In the same year was released the second album of Plavi orkestar (Blue Orchestra) called *Smrt fašizmu (Death to fascism)*⁶¹ where iconic song "Fa, fa fašista nemoj biti ti (jerbo ću te ja draga ubiti)" appeared. Dalibor Mišina described the Plavi orkestar's Yugoslavism of the 1980s as a "soundtrack for the country that never was".⁶² Members of Plavi Orkestar belonged to the so called "last Yugoslav generation". Very important is to note that in their eyes Yugoslavism was an expression of particular generational socio-cultural experience manifested in emotional link to Yugoslavia as a specific type of cultural rather than political community. Their feelings lied in values of revolutionary anti-fascism, multiculturalism, and cosmopolitanism - rather than of a commitment to official politics of the day.⁶³ Fa, fa fašista nemoj biti ti is initially a love song - love between young couple is destroyed by the war and eventually girl falls in love with a German soldier. Rest of the song lies in dichotomy between "good" and "evil" (i.e. fascists and anti-fascists) and cast the whole situation in a highly moralistic tone.⁶⁴ This song reinforces the value structure of supporters, because it points to menace, although in the year when the song was created it wasn't fascism itself, but nationalism. It was considered a retrograde force responsible for the partitioning of Yugoslavia during World War II and for much of the brotherly bloodshed that followed. A song may follow a combination of points 3 and 4 of Denisoff structure- it promotes cohesion and solidarity among followers and aims to recruit individuals. Unity of Yugoslavs - or better said need for

⁵⁸ Fruit juice popular in the 80s and 90s (authors note).

⁵⁹ Merlin-Cijela Juga jedna avlija (Official Audio) [1986], <https://www.youtube.com/watch?v=KHYbFhUisvA>, (19.2.2020).

⁶⁰ Mišina, "Spit and Sing, My Yugoslavia...", p. 282.

⁶¹ It is a first part of the partisan anti-fascist greeting from the World War II. "Death to fascism, freedom to the people!" (Смрт фашизму, слобода народу!).

⁶² Dalibor Mišina, "The Blue (White and Red) Orchestra: A Soundtrack for the Country that Never Was", *Nationalities Papers*, Volume 45, Number 3, 2017, p. 2.

⁶³ Mišina, "The Blue (White and Red) Orchestra...", p. 6.

⁶⁴ Mišina, "Spit and Sing, My Yugoslavia...", p. 279.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

unification against “evil” - definitely promotes cohesion among Yugoslav people. Recruitment of individuals comes from revolutionary Yugoslavism promoted by Saša Lošićs and Plavi Orkestar. Lyrics contain direct “threat”: “*Fa, fa, fascist don't you be because I will kill you, my dear*”⁶⁵ - do not stand on the side of “evil” forces, if you do so you have to perish. Revolutionary Yugoslavism of Plavi Orkestar had two main objectives: “*to insert the missing “cultural bloodline” into the socio-cultural tissue of the Yugoslav society in crisis, and to revolt against the elitist concept of culture fundamental to Yugoslav society.*”⁶⁶ The song points to a problem - nationalism and the fate of Yugoslavia itself. In the era of the song was Yugoslavia at the crossroads. The price of social and political peace was the state's enormous indebtedness and the sowing of the seed of national conflicts. Since 1986 however, latent contradictions began to grow into open tensions. The international situation has accelerated the crisis in Yugoslavia and especially the changes related to the rise of Mikhail Gorbachev in the USSR. Yugoslavia lost its exclusive status and developed industrial countries limited economic assistance to Yugoslavia and have started claiming their billions.⁶⁷ All these factors affected the rise of nationalism – mainly in Serbia (but not only). Intellectuals in Serbia hardly criticized and sanctioned by the communist political elite. One of the main arguments was the inferior political and economic position of Serbia and the Serbs in Yugoslavia. The Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts was published in *Večernje novosti* in 1986.⁶⁸ Yugoslav citizens didn't know what will happen, what is the faith of their country? As written by Dušan Kecmanović: “*...the system of values that had existed for many years was drastically disturbed. The pendulum of history began to swing wildly, and no one knew when, how, or where it would stop.*”⁶⁹ We may stat the song unquestionably invokes solution to real social phenomena. The aim of the record, was not only to glorify the past but to offer it as both a symbolic foundation for resisting the ethnonationalist de-Yugoslavization of society, and the basis for a new Yugoslav(ist) cultural platform.⁷⁰

---

⁶⁵ Plavi Orkestar- Fa fa fasista - (Audio), https://www.youtube.com/watch?v=PSuA_SWbqc8, (20.2.2020).

⁶⁶ Mišina, “The Blue (White and Red) Orchestra...”, p. 9.

⁶⁷ Miroslav Šesták, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Lidové noviny, Prague 1998, p. 279-280.

⁶⁸ Djordje Tamić, “From “Yugoslavism” to (Post-) Yugoslav Nationalisms: Understanding Yugoslav Identities”, <http://dordetomic.de/wp-content/uploads/2015/11/From-Yugoslavism.pdf>, (20.2.2020).

⁶⁹ Dusan Kecmanović, *Ethnic Times: Exploring Ethnonationalism in the Former Yugoslavia*, Praeger, Westport 2001, p. 19.

⁷⁰ Mišina, “The Blue (White and Red) Orchestra...”, p. 11.

*“Spit and sing, my Yugoslavia! my mother, stepmother, my sorrow and consolation my heart, my old house my quince from the cupboard my bride, my beauty my poor queen Yugo, Yugoslavia.”*⁷¹ Is it possible to imagine a more sincere and passionate rock-anthem of Yugoslavia than this particular Bijelo Dugme song? Definitely not. It takes a listener from a definition of patriotism, love and affiliation to a country (as Bregović stated: *“Yuga hasn’t had such a patriotic song, like the one I wrote, in a long time”*),⁷² through transcendental religious mysticism⁷³ to prophetic vision. Goran Bregović’s concept of “Yugoslav idea of a somewhat different type” cannot be described as a mere glorification of state and its ideology in political terms. Bregović highly criticized existing ideological rigidity:

*“officialdom’s tendency to declare any form of disagreement, criticism and/or disenchantment – or, as he calls them, “anti-communism” – as nationalism. The danger of this “propaganda mistake” (as Bregović puts it) is the irrational “manufacturing” of nationalists with the potential to attract people who otherwise do not think in nationalist terms but are, like “real nationalists,” dissatisfied with certain aspects of society and can therefore identify with the nationalistic ideas propagated by those branded as nationalists by the regime.”*⁷⁴

This can be proved by the fact that state authorities affected the creation of album since they banned Bijelo Dugme to approach Vice Vukov, Mića Popović, Koča Popović who were effectively proscribed from public discourse in Yugoslavia. Points from 1 to 3 of Denisoff’s structure can be applied to a song, not in an absolutely full scale but compared to rest of the researched lyrics song fulfils its propagandistic role. Quite similarly as Lošić’s idea, Bregović’s recruitment of individuals (in an indirect way has to be noted) is connected to lyrics which contain direct threat: *“Those that don’t listen to song, will listen to storm!”* It was Bregović who mentioned that it is a song that can frighten the politicians.⁷⁵ Togetherness and Yugoslavism is presented as a solution to real social phenomena. The song *Spit and sing, my*

⁷¹ Bijelo Dugme - Pljuni i zapjevaj moja Jugoslavijo, <https://www.youtube.com/watch?v=5pkAwXlduks>, (20.2.2020).

⁷² Mišina, “Spit and Sing, My Yugoslavia...”, p. 272.

⁷³ Matthew 26:26: *“...Jesus took some bread, and after a blessing, He broke it and gave it to the disciples...”*

⁷⁴ Mišina, “Spit and Sing, My Yugoslavia...”, p. 268.

⁷⁵ Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia From the Death of Tito to the Fall of Milosevic*, Routledge, London 2002, p. 127.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

Yugoslavia! definitely points to problem/discontent in society, “storm” stands for rising ethnonationalism. If Yugoslavs do not resist nationalism, it will overcome them: “*here no one will ever find his tribe, until learning how to howl*”. Once a mighty and united state is now a “poor queen” - Yugoslavia is being destroyed. Bijelo Dugme reacted on nationalistic clashes in early 1980s when ethnic riots in Kosovo appeared.⁷⁶ In 1983 Bijelo dugme released a song in Albanian called “Kosovska” (“Kosovo Song”).⁷⁷ The purpose to write an Albanian song, a song that would become a big hit in whole Yugoslavia, was to teach (non-Albanian speaking) Yugoslavs a few words in Albanian and thereby, at least symbolically, break the linguistic barrier and instead promote the inter-ethnic communication and understanding.⁷⁸ Concerning Bijelo Dugme being a “Yugoslav” symbol we may find very interesting research of Ana Petrov who argues the “symbolic iconism” of Bijelo Dugme: “(1) *its active years coincide precisely with a symptomatic period filled with changes in Yugoslav society, beginning with its 1974 constitution and ending with its disintegration; (2) it was recognised as one of the most important successes of the country’s popular music industry; and (3) it has had a specific ‘afterlife’ that sheds light on the ways the culture in the Yugoslav era has been perceived.*”⁷⁹ It is questionable, but through cultural habituation songs of Bijelo Dugme still serve as symbols of the country that does not exist anymore.

“Last icon of Brotherhood and Unity”, “first big Balkan”, “Tito’s Barbie” or “Jugoslovenka”? Just these few names can be attributed to artist Lepa Brena who was born as Fahreta Jahić in 1960 in Tuzla, Bosnia and Herzegovina and grew up in Brčko in a working-class family. She has recorded 18 albums, shot 5 movies and 2 TV shows, and became the most popular public figure in Yugoslavia and the first one having her “own” Barbie Doll. Brena as a symbol of socialist Yugoslavia opened the Winter Olympic games in Sarajevo in 1984.⁸⁰ She was also extremely popular in other Balkan

---

⁷⁶ Kosovo riots started in March 1981 as an isolated and at first sight insignificant student protest. Gradually it unrests grew bigger, until then was unprecedented in Yugoslavia. During riots slogans like: “We are Albanians, not Yugoslavs”, “Republic Kosovo”, “Unity with Albania” appeared. Václav Štěpánek, *Jugoslávie - Srbsko - Kosovo: kosovská otázka ve 20. Století*, Masaryk University, Brno 2011, p. 367-302.

⁷⁷ Bijelo Dugme-Kosovska, <https://www.youtube.com/watch?v=tKQO0WJo8Xs>, (20.2.2020).

⁷⁸ Jovanovic, *op.cit.*, p. 159-160.

⁷⁹ Ana Petrov, “In Search of ‘Authentic’ Yugoslav Rock: The Life and Afterlife of Bijelo Dugme”, *AM Journal of Art and Media Studies*, Number 13, 2017, p. 43-44.

⁸⁰ Ana Hofman, “Lepa Brena: Repolitization of musical memories on Yugoslavia,” *Glasnik Etnografskog instituta*, Volume 60, Number 1, 2012, p. 23.

countries (mainly Romania⁸¹ and Bulgaria⁸²) and one of the best selling artists in Yugoslavia from the early 1980s. In 1981 she became the third best-selling Yugoslav performer (Miroslav Ilić was first and Novi Fosili on the second place).⁸³ Ana Hofman remarked that: “*Her public persona embodied multicultural Yugoslavia in all aspects of her public appearances*”. This was reflected in a transformation of a famous Yugoslav slogan “Mi smo Titovi, Tito je naš” - when in 1985, for the first time the chant “Mi smo Brenini, Brena je naša” was heard (in Mostar, at a Veleža stadium concert attended by 25-30 thousand people).⁸⁴ She was born as Bosnian Muslim, her stage name was Serbian and she sang in ekavica dialect - lexis and construction which are generally considered “Serbian”.⁸⁵ Instead ethnic identity role she played an identity-irony game with a stereotype of a beautiful woman. It was this identity what made her famous including ironic gestures, melodies and words which were present in her self-presentation. Lepa Brena became the “reincarnation” of the myth of a beautiful Serbian woman.⁸⁶ When asked what a song means to her now, she replied: “*This is a love song and it is not important if you sing it to the country in which you, your mother or your pet lives. The most important thing is that ‘pure emotion.’ That is what people miss. Because of that, old songs return, that’s why we remember schlagers.*”⁸⁷ She highly degraded its political and ideological role. *Jugoslovenka* was written by Miloš Mandić and Brena’s vocalists were Alen Islamović (third and the last vocalist of ‘Bijelo Dugme’), Milan Popović (best known for representing Yugoslavia at the Eurovision Song Contest in 1983 with the song “Julie”), V. Kalember (original vocalist and bass player of ‘Srebrna Krila’). Lyrics of the song are written in a similar way as Lepa Brena was publically presented - “*something from a fairy tale, blonde and benign fairy queen.*”⁸⁸ Author presents “Jugoslovenka” (Yugoslav girl) as a magic creature,

⁸¹ Lepa Brena - Zivela Jugoslavija - (Temisvar, 1984), <https://www.youtube.com/watch?v=rohAI7Qt5DE>, (20.2.2020).

⁸² Lepa Brena - Koncert na stadionu Vasil Levski - (Sofia, Bugarska 1990), https://www.youtube.com/watch?v=WhQxB-D_A8A, (20.2.2020).

⁸³ Ljerka V. Rasmussen, *Newly Composed Folk Music of Yugoslavia*, Routledge, New York 2013, p. 172.

⁸⁴ Lepa Brena: “A Yugoslav”, <https://rememberingyugoslavia.com/lepa-brena-yugoslav/>, (20.2.2020).

⁸⁵ Susan Fast and Kip Pegley, eds. *Music, Politics, and Violence*, Middletown, CT: Wesleyan University Press, 2012, p. 65.

⁸⁶ Gabriele Griffin and Rosi Braidotti, *Thinking Differently: A Reader in European Women's Studies*, Zed Books, London 2002, p. 140-141.

⁸⁷ Ana Hofman, “Lepa Brena: Repolitization of musical memories on Yugoslavia,” *Glasnik Etnografskog instituta*, Volume 60, Number 1, 2012, p. 25.

⁸⁸ Griffin and Braidotti, *op.cit.*, p. 141.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

supernatural being, emerging from world from mystical world: “*Where are you from, beautiful girl, who gave you the blue eye, who gave you the golden hair, who created you so fiery.*”⁸⁹ Taking Denisoff’s structure into account we may apply only one point - the song creates and promotes cohesion, solidarity, and high morale. Combining official music video (Brena as magic fairy as key figure - in a blue dress, both personifying her as not only a member of the Yugoslav federation, but as an embodiment of it)⁹⁰ and lyrics - song aims to promote “brotherhood and unity”: “*My eyes are the Adriatic Sea, my hair is Pannonian grain ears, My sister is a Slavic soul, I am a Yugoslav*”.⁹¹ Brena claims that she owes her entirety to Yugoslavia, and that she is just a reflection of Yugoslav unity. Lyrics present the relationship shared between members of the former Yugoslavia and their attached feelings which resonate with many lives.⁹² She was the first NCFM (so called newly composed folk music - the precedent for turbo-folk) performer who introduced a patriotic content in her songs, performed in arenas - everything that was not possible for folk stars before her. She was one of the most important Yugoslav entertainment industry export product in the East, and a mark of successfulness of Yugoslav liberal-socialist project.⁹³ When we point at Garth S. Jowett and Victoria O’Donnell’s the 10 division for propaganda analysis and in particular at point 3. Identification of the propagandist, we may state that Brena gaining legitimization through official culture politics - main propagandist is official state policy. But the propagandistic nature of this song is highly questionable (according Denisoff structure). Reflection of ‘Western-ness’ (use of rock music and clothing style) and ‘Eastern-ness’ (use of folk music instrumentation and provocative lyrics that deal with the urban–rural split) in her production displayed cultural divides between rural and urban and East and West that justified the debates about so-called NCFM in Yugoslavia, and defined the authorities’ relation to the music.⁹⁴

---

⁸⁹ Lepa Brena – “Jugoslovenka” - (Official Video 1989), <https://www.youtube.com/watch?v=gsKn5KX6XnU>, (20.2.2020).

⁹⁰ Bennett Shapiro, “Kitsch Me, I’m Brena-slavian,” <https://scalar.usc.edu/works/turbofolk/kitsch-me-im-brena-slavian>, (20.2.2020).

⁹¹ Lepa Brena: “A Yugoslav”, <https://rememberingyugoslavia.com/lepa-brena-yugoslav/>, (20.2.2020).

⁹² Bennett Shapiro, “Kitsch Me, I’m Brena-slavian”, <https://scalar.usc.edu/works/turbofolk/kitsch-me-im-brena-slavian>, (20.2.2020).

⁹³ Hofman, “Lepa Brena: Repolitization...”, p. 29.

⁹⁴ Čvoro, *op.cit.*, p. 30.

Conclusion

“The war should not happen to us, just that we could prove that we are patriots. The war should not happen to us so that we can be heroes, isn't that the case, my friends!”⁹⁵

Željko Bebek - *Drugarska pesma* (1984)⁹⁶

Call for a peace, preservation of unity and future for children - these are the main messages of the song performed by ex Bijelo Dugme member Željimir Bebek at Day of Youth in 1984. This song quite directly explains the shift which Yugoslav popular music made from 1970s (from prosperity, togetherness and unity reflected in the texts of that period to direct calls for peace and concerns about the possible military escalation of the crisis present in Yugoslav society). Music became one of the last possible solutions to a crisis which Yugoslavia faced, at least at a symbolic level. We may state that eight selected songs are sufficient in our analyses since even if take into account also other songs similarly coded (which we have also analysed for purposes of this study) Lepa Brena and Miroslav Ilić, orkestar Slatki Greh - *Živela Jugoslavija* (1985), Prljavo kazalište - *Moj je otac bio u ratu* (1979), Doris Dragović i More - *Hej Jugosloveni* (1985), Električni orgazam - *Igra Rok'en'rol Cela Jugoslavija* (1988), results will not be different from ours. Yugoslav rock music has long been marked with political messages and allusions. As in other communist countries, in Yugoslavia was rock very much music attuned to political messages.⁹⁷ In this respect, it is sometimes very difficult to find the border between patriotism, social and political criticism and the propaganda highlighted by us. To do so and to point out propagandistic intentions reflecting the ideology of Brotherhood and Unity (sometimes not separated and associated with Yugoslavism) we used the Denisoff's scheme and his 6 points. After overall evaluation of all points only one point (3) can be attributed to every song - the song reinforces the value structure of individuals who are active supporters of the social movement or ideology. In each song it was reflected differently and to some individual extent. Points two and three were applicable only to two songs of our sample. Points from 4 to 6 were reflected in half of analysed songs. The only one song which fully fills in the Denisoff's scale is Goran Bregović's *Spit and Sing My*

⁹⁵ Ana Petrov, “Rock and roll will keep us together: Music and the representations of Yugoslav collectivity in the Day of Youth”, *Studia Musicologica*, Volume 56, Number 4, 2015, p. 427.

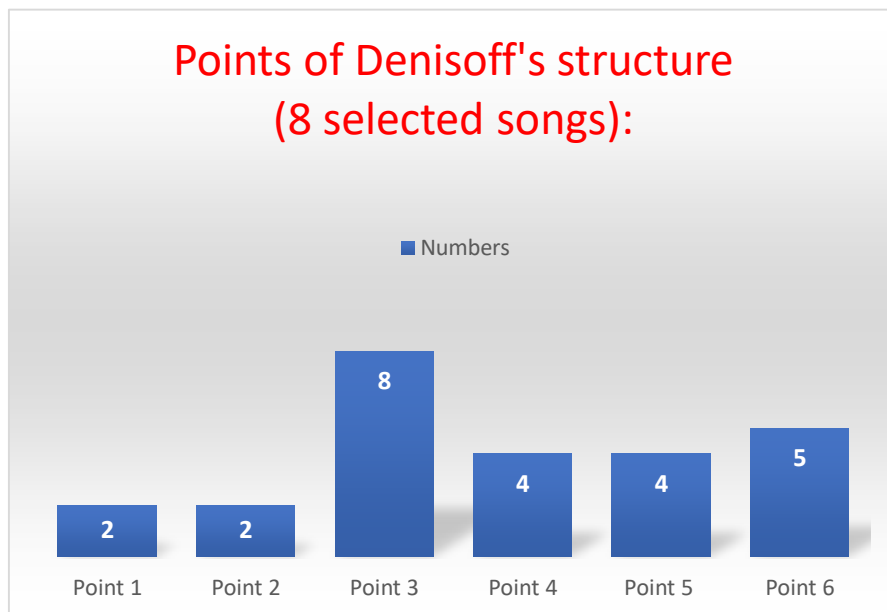
⁹⁶ Dan Mladosti 1984 Željko Bebek Drugarska, <https://www.youtube.com/watch?v=euquonlkPSI>, (20.2.2020).

⁹⁷ Ramet, *op.cit.*, p. 127.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

Yugoslavia. Each analysed song present artists' opinions and attitudes, we haven't found direct connections between intentions to write a "patriotic" song and official state representatives of CPY in our samples. This we may apply also in other songs we have analysed outside mentioned 8. We must point out that although the results showed us the specific findings - only one song from the sample we selected fills all the required points of the Denisoff's scheme, also the others bear propaganda features and could had been and were used for this purpose. This finding also shows us the necessity for comprehensive analysis and assessment of conclusions in the historical, social and cultural context, not just the application of individual points. Presented analyses confirms that music can carry an affective message, through combining music and lyric it carries an enormous emotional weight.

Diagram 1.

This article has been elaborated within implementation of Project VEGA (Premeny a interakcie ideológie čechoslovakizmu a juhoslavizmu v podmienkach 20. storočia, 1/0342/20)

MAROŠ MELICHÁREK

REFERENCES

BATINIĆ, Jelena, *Women and Yugoslav Partisans: A History of World War II Resistance*. Cambridge University Press, New York 2015.

BEGO, Mark, JONES, Randy, *Macho Man: The Disco Era and Gay America's Coming out*, Praeger, Westport 2008.

BISERKO, Sonja, *Yugoslavia from a Historical Perspective*. Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, Belgrade 2017.

BYSTRICKÝ, Valerián and JAROSLAVA, Roguľová, *Storočie propagandy. Slovensko v osídlach ideológií*, AEPress, Bratislava 2005.

ČVORO, Uroš, *Turbo-Folk Music and Cultural Representations of National Identity in Former Yugoslavia*, Ashgate, Farnham 2014.

DENISOFF, Serge R., *Sing a Song of Social Significance*, Bowling Green University Popular Press, Ohio 1972.

DRAGOVIC-SOSO, Jasna, "Why did Yugoslavia Disintegrate? An Overview of Contending Explanations", *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, (eds.) Lenard J. Cohen and Jasna Dragovic-Soso, Purdue University Press 2007, pp. 1-39.

FAST, Susan, PEGLEY, Kip (eds.), *Music, Politics, and Violence*, Middletown, CT: Wesleyan University Press 2012.

GLIGORIJEVIĆ, Jelena, *Contemporary Music Festivals as Micronational Spaces: Articulations of National Identity in Serbia's Exit and Guča Trumpet Festivals in the post-Milošević Era*, University of Turku, Turku 2019.

GRIFFIN, Gabriele, BRAIDOTTI, Rosi, *Thinking Differently: A Reader in European Women's Studies*, Zed Books, London 2002.

GRANT, M. J., MÖLLEMANN, Rebecca, MORLANDSTÖ, Ingvill, MÜNZ, Simone Christine, NUXOLL, Cornelia, "Music and Conflict: Interdisciplinary Perspectives", *Interdisciplinary Science Reviews*, Volume 35, Number 2, 2010, pp. 183-198.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

HOFMAN, Ana, "Folk Music as a Folk Enemy: Music Censorship in Socialist Yugoslavia", *Popular Music in Eastern Europe Breaking the Cold War Paradigm*, (Ed.) Ewa Mazierska, Macmillan, London 2016, pp. 129-147.

_____, "Lepa Brena: Repolitization of musical memories on Yugoslavia," *Glasnik Etnografskog instituta*, Volume 60, Number 1, 2012, pp. 21 -32.

JAKIŠA, Miranda, GILIĆ, Nikica *Partisans in Yugoslavia: Literature, Film and Visual Culture*, Transcript Verlag, Bielefeld 2015.

JOWETT, Garth S., O'DONNELL, Victoria, *Propaganda and Persuasion*. SAGE, Los Angeles 2012.

JOVANOVIĆ, Zlatko, "All Yugoslavia is Dancing Rock and Roll": *Yugoslavness and the Sense of Community in the 1980s Yu-Rock*, Københavns Universitet, Det Humanistiske Fakultet Unpublished Ph.D. Thesis, 2014.

KECMANOVIĆ, Dusan, *Ethnic Times: Exploring Ethnonationalism in the Former Yugoslavia*, Praeger, Westport 2001.

KOZOROG, Miha, MURŠIČ, Rajko (eds.), *Sounds of Attraction: Yugoslav and Post-Yugoslav Popular Music*, University of Ljubljana, Ljubljana 2017.

LINDSTROM, Nicole, "Yugonostalgia: Restorative and Reflective Nostalgia in Former Yugoslavia", *East Central Europe-L'Europe du centre-est*, Volume 32, Number 1-2, 2005, pp. 227-237.

MAZIERSKA, Ewa, and ZSOLT, Györi (eds.), *Eastern European Popular Music in a Transnational Context beyond the Borders*, Palgrave Macmillan, Cham 2019.

MIŠINA, Dalibor, *Shake, Rattle and Roll: Yugoslav Rock Music and the Poetics of Social Critique*, Ashgate, Farnham 2013.

_____, "Spit and Sing, My Yugoslavia: New Partisans, Social Critique and Bosnian Poetics of the Patriotic," *Nationalities Papers*, Volume 38, Number 2, 2010, pp. 265-289.

MAROŠ MELICHÁREK

_____, “The Blue (White and Red) Orchestra: A Soundtrack for the Country that Never was”, *Nationalities Papers*, Volume 45, Number 3, 2017, pp. 425-441.

MELICHÁREK, Maroš, “Národná symbolika a mýtus v srbských vojenských piesňach z obdobia r. 1991-1995”, *Porta Balkanica*, Volume 7, Number 2, 2015, pp. 25-34.

OGNJENOVIĆ, Gorana and JOZELIĆ, Jasna, *Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory, Tito's Yugoslavia, Stories Untold*, Volume Two, Palgrave MacMillan, New York 2016.

PETROV, Ana, “Yugonostalgia in the Market: Popular Music and Consumerism in post-Yugoslav Space”, *Muzikološki Zbornik*, Volume 53, Number 1, 2017, pp. 203-215.

_____, “Yugonostalgia as a Kind of Love: Politics of Emotional Reconciliations through Yugoslav Popular Music”, *Humanities*, Volume 7, Number 4, 2018, pp. 1-16.

_____, “Rock and roll will keep us together!: Music and the representations of Yugoslav collectivity in the Day of Youth”, *Studia Musicologica*, Volume 56, Number 4, 2015, pp. 417-427.

_____, “In Search of ‘Authentic’ Yugoslav Rock: The Life and Afterlife of Bijelo Dugme”, *AM Journal of Art and Media Studies*, Number 13, 2017, pp. 43-50.

PIRJEVEC, Jože, *Jugoslávie, 1918-1992 Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*, Argo, Prague 2000.

RASMUSSEN, Ljerka V., *Newly Composed Folk Music of Yugoslavia*, Routledge, New York 2013.

RAMET, Sabrina P., *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia From the Death of Tito to the Fall of Milosevic*, Routledge, London 2002.

ŠESTÁK, Miroslav, *Dějiny jihoslovanských zemí*, Lidové noviny, Prague 1998.

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

ŠTĚPÁNEK, Václav, *Jugoslávie - Srbsko - Kosovo: kosovská otázka ve 20. Století*, Masaryk University, Brno 2011.

TEJCHMAN, Miroslav, *Balkán ve válce a v revoluci 1939-1945*, Karolinum, Prague 2008.

VUČETIĆ, Radina, *Coca-Cola Socialism: Americanization of Yugoslav Culture in the Sixties*, Central European University Press, Budapest 2018.

VULETIĆ, Dean, "Generation Number One: Politics and Popular Music in Yugoslavia in the 1950s", *Nationalities Papers*, Volume 36, Number 5, 2008, pp. 861-879.

_____, "Swinging between East and West: Yugoslav Communism and the Dilemmas of Popular Music." *Youth and Rock in the Soviet Bloc: Youth Cultures, Music, and the State in Russia and Eastern Europe*, (ed.) William Jay Risch, Lexington Books, Lanham 2014, pp. 25-41.

VUJANOVIĆ, Ana, "The 'Black Wave' in the Yugoslav Slet: The 1987 and 1988 Day of Youth", *Social Choreography*, Number 21, 2013, pp. 21-27.

Internet Sources

BRENA, Lepa, - Zivela Jugoslavija - (Temisvar, 1984),
<https://www.youtube.com/watch?v=rohAI7Qt5DE>, (20.2.2020).

BRENA, Lepa - Koncert na stadionu Vasil Levski - (Sofia, Bugarska 1990),
https://www.youtube.com/watch?v=WhQxB-D_A8A, (20.2. 020).

BRENA, Lepa, "A Yugoslav", <https://rememberingyugoslavia.com/lepa-brena-yugoslav/>, (20.2.2020).

Dan Mladosti 1984, Zeljko Bebek Drugarska,
<https://www.youtube.com/watch?v=euquonlkPSI>, (20.2.2020).

DERVOZ, Ismeta, Pjesmu 'Zemljo moja' najviše je volio Tito,
<https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/ismetadervoz-pjesmu-zemljo-moja-najvise-je-volio-tito/181754>, (18.2.2020).

MAROŠ MELICHÁREK

DUGME, Bijelo - Pljuni i zapjevaj moja Jugoslavijo,
<https://www.youtube.com/watch?v=5pkAwXlduks>, (20.2.2020).

DUGME, Bijelo - Kosovska,
<https://www.youtube.com/watch?v=tKQO0WJo8Xs>, (20.2.2020).

KRVAVAC, Ismeta - Zemljo moja,
<https://www.youtube.com/watch?v=qfOffUK7i3o>, (17.2.2020).

MOZARA, Zrinka, "The Role of Music in the Conflict-Tool of Reconciliation or a Deadly Weapon (Case Study of War in Former Yugoslavia)", (2017), pp. 1-15. http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2015-12_annual/The-Role-Of-Music-In-The-Conflict--Zrinka-Mozara.pdf, (17.2.2020).

Oprah Talks to Stevie Wonder, <http://www.oprah.com/omagazine/oprah-interviews-stevie-wonder/2>, (9.2.2020).

Moj je otac bio partizan,
<https://www.youtube.com/watch?v=dg7V3EBdtUE>, (17.2.2020).

Plavi Orkestar - "Fa fa fasista" - (Audio),
https://www.youtube.com/watch?v=PSuA_SWbqc8, (20.2.2020).

RADULOVIĆ, Katarina, Računajte na nas, Kumrovec, Dan mladosti 25 maj 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=iZcdUIv5fNs>, (17.2.2020).

YANICK, Sophia K., "A Narrative Inquiry of Protest Songs: Comparing the Anti-War Music of Vietnam and Iraq", (2016), *Sociology and Criminal Justice Undergraduate Honors Theses*, 2. p. 27-28. <http://scholarworks.uark.edu/sociuht/>, (17.2.2020).

REPE, Božo, Les migrations sur le territoire de l'ancienne Yougoslavie de 1945 a nos jours: predavanje: Séminaire européen d'enseignants "Etre migrant(e) en Europe", 6-9 mars 2002, Faculté des lettres et sciences humaines, Université de Neuchâtel. Neuchâtel, 2002. <http://oddelki.ff.uni-lj.si/zgodovin/wwwrepe/20th/Migrations%20in%20the%20territory.pdf>, (17.2.2020).

SHAPIRO, Bennett, "Kitsch Me, I'm Brena-slavian",
<https://scalar.usc.edu/works/turbofolk/kitsch-me-im-brena-slavian>, (20.2.2020).

THE ROLE OF BROTHERHOOD AND UNITY PROPAGANDA IN YUGOSLAV POPULAR
MUSIC IN 1970s AND 1980s

TATA KUPI MI AUTO.

<https://www.youtube.com/watch?v=vvFOlmmMaPo>, (17.2.2020).

TAMIĆ, Djordje, “From “Yugoslavism” to (Post-) Yugoslav Nationalisms: Understanding Yugoslav Identities”, <http://dordetomic.de/wp-content/uploads/2015/11/From-Yugoslavism.pdf>, (20.2.2020).

ZIVKOVIC, Danilo - “Jugoslavija”, <https://tekstovi.net/2,792,9734.html>, (19.2.2020).

MARY EDITH DURHAM’IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK’TAKİ OSMANLI YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

Meltem Begüm SAATÇI ATA*

ÖZ

Mary Edith Durham 1900-1944 yılları arasında Arnavutluk ile ilgili çalışmalarında bulunmuş bir İngiliz antropologdur. 1900-1914 yılları arasında belirli dönemlerde fiilen bulunduğu Balkanlar’da yaptığı seyahatlerde edindiği izlenimlerini ve bölge hakkındaki düşüncelerini kaleme aldığı yedi kitap ve onlarca makalesi mevcuttur. Ağustos 1900 tarihinden Arnavutluk’un bağımsızlık ilanı olan Kasım 1912 tarihine kadar geçen sürede Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan bölgedeki yöneticiler ile ilgili algıyı bu eserlerinden takip etmek mümkündür. Bu kişilerden en fazla değindikleri arasında Sultan II. Abdülhamid, Hacı Âdil Bey, Esad Toptani ve İsmail Kemal Bey bulunmaktadır. Mary Edith Durham’ın bu gezileri her ne kadar bağımsız bir seyyah gibi başlamış olsa da bir yandan İngiltere dış politikasının bilgi kaynaklarından birisi olarak değerlendirilmiş olan Durham için aynı zamanda bölge ve yöneticilerle ilgili görüşlerinin İngiltere’nin dış politikasından bağımsız olmadığını belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Mary Edith Durham, Arnavutluk, Jön Türkler, Hacı Âdil Bey, Esad Toptani

PERCEPTION ABOUT THE OTTOMAN ADMINISTRATORS IN ALBANIA IN THE BOOKS OF MARY EDITH DURHAM

ABSTRACT

Mary Edith Durham is a British anthropologist interested in Albania between 1900 and 1944. She had seven books and dozens of articles that she wrote about her impressions and thoughts about the region during her travels in the Balkans where, she travelled between 1900 and 1914. It is possible to follow her perception about the

---

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Antalya, ORCID: orcid.org/0000-0002-1679-8892, E-posta: melbesa@gmail.com

administrators in the region within the borders of the Ottoman State from August 1900 until the declaration of the independence of Albania dated November 1912. Among them much more than the others, it is possible to see Sultan Abdülhamid II, Hacı Âdil Bey, Esad Toptani and İsmail Kemal Bey. It is important to note that though Mary Edith Durham started as an independent traveller in this region, she was evaluated as one of the sources of information of the England's foreign policy. Also it must be stated that her views about the region and the administrators were not independent of Britain's foreign policy.

Keywords: Mary Edith Durham, Albania, The Young Turks, Hacı Âdil Bey, Esad Toptani

Giriş

Seyyahlar farklı toplumların birbirini tanımasına aracı olarak da hizmet etmiş kişilerdir. Bu hizmetlerini kalıcı hale getiren eserleri, kimi zaman günlük veya anı şeklinde kaleme aldıkları yazıları, kimi zaman ise bu işle görevlendirilmiş olanların raporları olmuştur. Seyyahların kimi zaman önyargıları da barındıran kişisel izlenimlerini aktaran bu yazılar, toplumların birbirlerine dair algılarını takip etmek için iyi birer kaynaktır. Türk Dil Kurumunun “bir şeye dikkati yöneltmek o şeyin bilincine varmak, idrak”¹ olarak açıkladığı algı kavramı, bu seyahatnamelerde Avrupalı seyyahların Doğulu toplumları tanımaları ve tanıtmalarında önemli bir nokta olmuştur. Bu anlamda özellikle 19. yüzyılda kaleme alınmış seyahatnameler de dönemin siyasi olaylarından nasibini almıştır. Özellikle Avrupa toplumlarının Doğulu toplumları tanıma araçları arasında bu seyahatnameler etkili olmuştur. Bu seyyahların geneli erkek olsa da 19. yüzyılda kadın seyyahların da sayısının arttığı görülmektedir. Kadın seyyahların toplum içinde, örneğin Osmanlı toplumunda erkeklerin giremeyeceği ortamlarda bulunma fırsatlarının olması, kadın seyyahların gözlemlerinin daha ayrıntılı olmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum onların gözlemlerinin daha nesnel olması olanağını sunsa da² sonuçta önyargılarından bağımsız olamama durumunu da akılda tutmak gerekir. Avrupalıların seyahatnamelerinin ortak özelliklerinden birisi, Osmanlı Devleti ve toplumu hakkında yazılanların Osmanlı Devleti'nin gücüyle orantılı bir algıyı yansıtmış olmalarıdır. 19. yüzyılda seyyahlar tarafından kaleme alınmış eserlerde de Avrupalı devletler karşısında yenilgiye uğramış

¹ “Algı”, *Genel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr, (16.03.2020).

² Selçuk Düğür, *Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı ve Batı Dünyası*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. İbrahim Şirin, Kocaeli, 2015, s. 2.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

bir Osmanlı Devleti algısına paralel içerik görülmektedir.³ Mary Edith Durham'ın Osmanlı Devleti ve Osmanlı devlet adamları hakkındaki görüşlerinde ortaya konulan algı da bundan bağımsız olamamıştır. Daha öncesinde uzak coğrafyalara yapılan seyahatler daha ziyade deniz yoluyla gerçekleşmekteyken 19. yüzyılda ulaşım olanaklarının değişmiş ve gelişmiş olmasının da etkisiyle kara yoluyla yapılması ağırlık kazanmıştır.⁴ Balkanlar bölgesi de Avrupalı seyyahların deniz yoluyla ulaşımına hala açık olsa da özellikle bölge içi ulaşımında karayolu öncelikli olmuştur. Durham da deniz yoluyla geldiği Balkanlar'da kara yoluyla seyahatlerine devam etmiştir.

Berlin Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti ile ilgili köklü politika değişikliğine giden İngiltere'nin Balkanlar'da nüfuzunu artırma yöntemleri çeşitlilik göstermiştir. Siyasi, ekonomik, askeri girişimler dışında bilimsel ve kültürel etkenleri de kullanmıştır. 19. yüzyılda gelişme gösteren bilim dallarındaki çalışmalar ve çalışanlar bu açıdan iyi bir araç olmuştur.⁵ Antropoloji de bu açıdan yeni bir çalışma dalı olarak kullanılmıştır. Bu araçlarla doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı idaresine müdahil olan İngiltere, Osmanlı yöneticilerini de yakından takip etmiştir. Onlar hakkında edindikleri bilgiler İngiltere'nin Balkan politikasını güncellemekte kullanılmıştır.

Bu uğraşının önemli örneklerinden birisi Mary Edith Durham (8 Aralık 1863-15 Kasım 1944)'dır. Londra'da cerrah bir baba ve aile üyeleri devlet görevlerinde bulunmuş bir annenin ilk çocuğu olarak dünyaya gelen Mary Edith'in sekiz kardeşi olmuştur. Kolej eğitimi sonrası Kraliyet Akademisinde Sulu Boya ve Yağlı Boya Ressamlar Enstitüsünde sergi de açmış olan Durham'ın *Cambridge Natural History* adlı derginin "Sürüngenler" sayısında ve kendi kitaplarında çizimleri yayımlanmıştır. Kardeşleri arasında tıp ve tarih eğitimi alanlar olan Durham, Kraliyet Antropoloji Enstitüsü üyesi de olmuştur. Durham Balkanları ilk ziyaretinin ardından 1900-1944 yılları arasında Balkanlar'da Arnavutluk tarihini etkileyecek çalışmalarda bulunmuştur. Ülkesi İngiltere'de olduğu gibi dünya genelinde de Balkan seyyahları için önemli bir yol gösterici olarak kabul

³ Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık", *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 48.

⁴ Jelle Verheij, "Doğu Anadolu'da Batılı Seyyahlar 1800-1914. Açıklamalı Bibliyografya Denemesi", *Kebikeç*, Sayı 44, 2017, s. 379.

⁵ İlhan Pınar, "İlk Karşılaşmalar-İlk İzlenimler: Sefaretnamelerde ve Esaretnamelerde Batı Avrupalının Osmanlı-Türk Algısı Üzerine Kaynaklar", *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 51.

edilen Mary Edith Durham'ın⁶ bu seyahatleri sırasında Arnavutluk ile ilgili olarak asıl uğraşı alanı olan antropoloji alanında kayda değer çalışmaları da olmuştur.

Bu çalışmada üç farklı kaynak grubundan yararlanıldı. Bunlar, Mary Edith Durham tarafından kaleme alınan yazılar, hakkında yazılanlar ve dönemin arşiv belgeleridir. Mary Edith Durham'ın kaleme almış olduğu kitap ve makalelerden özellikle 1920'de yayımlanan *Twenty Years of Balkan Tangle* ve 1905'te yayınlanmış olan *The Burden of The Balkans* adlı kitapları bu çalışmanın birincil kaynakları olmuştur. Mary Edith Durham hakkında yazılan araştırma eserleri arasında Christian Medawar'ın *Mary Edith Durham and The Balkans 1900-1914*; Harry Hodgkinson'un *M. Edith Durham Albania and The Albanians Selected Articles and Letters 1903-1944* adlı esere yazdığı giriş bölümü; John Hodgson'un *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travelling in The Balkans* adlı eserdeki "Edith Durham: Traveller and Publicist" başlıklı bölümü Durham'ın bölgedeki Osmanlı yöneticileri ile iletişimini ve onlar hakkındaki yorumlarını bulabildiğimiz çalışmalardır. Bununla birlikte Osmanlı yönetiminin Durham hakkındaki düşünceleri ise özellikle hakkında kayda geçirilmiş Osmanlı arşiv belgelerinin desteğiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Togay Seçkin Birbudak'ın "Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri", İhsan Burak Birecikli'nin *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Nuray Bozboran'ın "Failures and Achievements of Albanian Nationalism in the Era of Nationalism" ve Eminalp Malkoç'un "Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması 1912-1913" adlı çalışmaları Mary Edith Durham'da oluşan Osmanlı yöneticilerine dair algının başka araştırmalarla kıyaslanması için kullanılmıştır. Bilgin Çelik'in "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları" adlı çalışması ise Arnavut ulusal hareketi ve Osmanlı yönetiminin konuya yaklaşımı ile ilgili kaynak olarak kullanılmıştır. Bunlar dışında 1-5 Ekim 2018 tarihleri arasında düzenlenen olan 18. Türk Tarih Kongresinde sunulan "Balkanlar'da Bir İngiliz Seyyah 'Dağlıların Kraliçesi' Mary Edith Durham ve Arnavutluk" başlıklı bildiri metni bu çalışmanın ana yönlendirici kaynaklarından olmuştur.

---

⁶ Antonia Young, "Distortion and Reality in Travel Writing on the Balkans", *The Balkans in Travel Writing*, (der.) Maria Krivokapic, Cambridge Scholars Yayınları, Cambridge 2015, s. 86-87; Miranda Vickers, *The Albanians a Modern History*, I. B. Tauris, Londra 1999, s. 102.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

Bu çalışmanın amacı Mary Edith Durham'ın yayınlamış olduğu eserleri ve Arnavutluk bölgesi ile ilgili çalışmaları ışığında bir İngiliz antropolog ve seyyahın Balkanlar'da Osmanlı yönetimi ve yöneticileri hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktır. Böylece Osmanlı yöneticilerinin Arnavutluk politikasının Avrupalı bir gözlemci tarafından nasıl takip edildiği ve yönlendirildiği ortaya konulmuş olacaktır.

1. İngiltere'nin Arnavutluk Politikasında Kullandığı Bilgi Kaynaklarından Seyyahlar

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün parçalanma sürecini en yoğun yaşadığı dönem 19. yüzyılın son çeyreği olmuştur. Bu dönemin kırılma noktası, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası imzalanmış olan Ayastefanos Antlaşmasını geçersiz kılmak için yürürlüğe konulmuş olan Berlin Antlaşması olarak kabul edilir. Osmanlı toprak bütünlüğünün bozulmasını hızlandıran bu kırılma noktasının başat güçleri arasında İngiltere ilk sıralarda yer almıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili bu politika değişikliğinin en önemli nedenlerinden birisi Rusya'nın genel olarak Osmanlı topraklarında ve özellikle Balkanlar'da egemenlik alanını genişletmesi olmuştur.

19. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nde Balkanlar'da Sırp ve Yunan ayaklanmalarıyla başlayan sürecin Arnavutluk aşaması, 19. yüzyıl sonunda başlamış ve 20. yüzyıl başında sonuçlanmıştır. Bu süreçte etkili olan 1878 tarihli Berlin Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması'nın Rusya'ya sağladığı gücü kırmış olmakla beraber ilgili tarafların hiçbirini tam olarak memnun etmiş değildi. Bu durumu konumuz olan Mary Edith Durham da bu şekilde kabul ettiğini ifade etmiştir.⁷ Ne Avusturya, ne Rusya ne de Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kendi devletlerini kurmak veya kurmuş oldukları devletlerinin sınırlarını genişletmek isteyen Balkan halkları bu yeni durumdan memnundu. Bu memnuniyetsiz ortama en geç dahil olan Balkan halkları arasında Arnavutlar yer almıştır. Bu gelişmelerin Osmanlı yönetiminden kaynaklanan nedenleri olmakla beraber Avrupalı devletlerin, özellikle İngiltere'nin müdahalesi de önemli etkenlerin başında gelmiştir.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki politikaları siyasi, ekonomik vb. alanlarda olduğu gibi sosyal ve kültürel alanlarda da olmuştur. Dini yardım kuruluşları, misyonerlik faaliyetleri, eğitim kurumları vb. örneklerle beraber etnografya, antropoloji, arkeoloji gibi yeni gelişmekte olan

⁷ M. Edith Durham, *The Burden of the Balkans*, Edward Arnold, Londra 1905, s. 53, 159.

bilim dallarındaki çalışmaları da genel olarak Avrupalı devletlerin olduğu gibi⁸ İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki politikalarını gerçekleştirme alan ve araçları olmuştur. Örneğin İngiliz dilbilimci, halkbilimci ve etnografya alanlarında çalışmaları olan Lucy Mary Jane Garnett'nin (1849-1934) özellikle güney Arnavutluk'taki çalışmaları⁹ bölge insanının Mary Edith Durham'dan önce de İngiltere'de tanındığını göstermektedir. Ancak Mary Edith Durham'ı bölgede kendisinden daha önce bulunmuş olan öncülü diğer kadın seyyahlardan ayıran en önemli farkı Durham'ın Arnavutluk'u dünyaya özellikle Avrupa siyaset çevresi ve kamuoyuna tanıtmış olmasıdır. Elbette bunda, yaşadığı ve bölgede bulunduğu sıradaki siyasi gelişmelerin de etkisi vardır. Bölge zaten gündeme gelmekteyken, Durham'ın yaptığı iş bu sorunlarda özellikle Hristiyan Arnavutların sözcülüğünü üstlenmek olmuştur.

Durham'ın kendisine uzmanlık alanı olarak belirlemiş olduğu antropoloji çalışmaları da İngiltere'nin Arnavutluk'taki gelişmeler konusunda başvurduğu araçlardan birisi olmuştur. Ancak Durham'ın bölgedeki faaliyetleri antropoloji alanıyla sınırlı kalmamış ve örneğin yardım kuruluşlarında görev almış, siyasi güç odakları ile iletişim ve işbirliği halinde olmuştur. 1902'de İngiltere'de kurulmuş olan Balkan Komitesi bu amaçla İngiltere'nin Balkan politikasının araçlarından birisi olmuştur.¹⁰ Aynı şekilde 1912'de kurulmuş olan Anglo-Arnavut Topluluğu da Durham'ın da faaliyet gösterdiği bir başka araç olmuştur.¹¹

2. Arnavutluk'ta Ayaklanmalar

Balkanlar'daki siyasi dengeyi değiştiren 1878 tarihli Berlin Antlaşması Arnavutluk için de değişimin kırılma noktası olmuştur. Berlin Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden daha önce zaten var olan Arnavut ulusalcı hareketlenmeleri İstanbul, yanı sıra İtalya, Romanya, Bulgaristan, Mısır hatta Amerika Birleşik Devletleri gibi Arnavutluk'un coğrafi sınırları

---

⁸ İbrahim Şirin, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanımı Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu", *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 39.

⁹ Olimpia Gargano, "Female Ethnology in the XIXth Century Balkans: a double challenging task. Albanian women in Lucy M.J. Garnett's studies (1891)", *2015 BASEES Yıllık Konferansı*, Fitzwilliam College, Cambridge 28 Mart 2015.

¹⁰ Clare Mulley, *The Woman who Saved the Children: A Biography of Eglantyne Jebb, Founder of Save the Children*, Oneworld Yayınları, Londra 2009, s. 141.

¹¹ Albina Drançolli Ramadani, "Miss Edith Durham and Albanians on the Eve and during the First World War", *SEEU Review*, Cilt 8, Sayı 1, 2011, s. 63.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

dışında örgütlenerek gelişirken,¹² 1878 sonrası bu çalışmalar Arnavutluk bölgesinde de yoğunlaşmaya başlamıştır. Arnavutlar arasında ülke dışında başlayan ulusalcı örgütlenmede¹³ Balkan ulusalcılıklarının ortak özelliklerinden birisi olan din etkeni, ilk başlarda baskın bir ayırım noktası olarak kullanılmamıştır.¹⁴ Bu hareketlerde Müslüman veya Hristiyan olmaktan önce Arnavut olmak ön planda tutulmuştur.¹⁵ Bu süreçteki gelişmelerin bir başka özelliği ise örneğin Prizren Birliği veya *Ahd-ı Misak Kararnamesi*'nin yayınlandığı dönemde Arnavutluk'taki hareketlenmenin bağımsızlıktan ziyade özerklik yanlısı bir niteliği ortaya koyması olmuştur.¹⁶ Ancak bu durum uzun sürmemiştir. Durham'ın da belirtmiş olduğu gibi, gerek Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan gibi Balkan devletleri, gerek Avusturya, Rusya, İtalya, Fransa, İngiltere gibi Avrupa devletleri Arnavutluk'taki sorunları kendi lehlerine çevirmek için doğrudan veya dolaylı yoldan müdahil olmuşlardır.¹⁷ Balkan devletleri topraklarını, Avrupa devletleri ise nüfuz alanlarını genişletmek amacıyla hareket etmişlerdir. İşte bu noktada Mary Edith Durham'ın da bir örneğini oluşturduğu seyahatçilerin çalışmaları bu amaç için bir araç olarak kullanılmıştır. Avrupalı devletlerin dünya hâkimiyetini ele geçirme sürecinde 19. yüzyılda seyahat yazılarında artış görülmüştür.¹⁸ Bu yolla Batılı toplumların Doğulu toplumları tanıma oranı artmış ve bakış açısı ve algıları etkilenmiştir. Avrupalı seyahatçilerin izlenimlerini içeren yazıları ise sadece eserin kaleme alındığı dönemi değil geleceği de etkilemiştir. Günümüzde Avrupa toplumlarının Türkler hakkındaki yargılarında bu yazılanların da payı vardır.¹⁹ Örneğin, İngilizler tarafından yazılmış olan çoğu eserin önyargılı ve olumsuz ifadelerine dikkat

¹² Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*, 2. Baskı, (çev.) Zehra Savan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 90.

¹³ Christian Medawar, *Mary Edith Durham and the Balkans 1900-1914*, McGill Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Eylül 1995, s. 12.

¹⁴ Nuray Bozbora, "Failures and Achievements of Albanian Nationalism in the Era of Nationalism", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2012, s. 10-11.

¹⁵ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997, s. 255; Bilgin Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 16, 2004, s. 133.

¹⁶ Jelavich, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁷ M. Edith Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, George Allen, Londra 1920, s. 10.

¹⁸ Didem İlya, Mehmet Uysal, "İngiliz Kadın Seyyahlar Harvey ve Garnett'in Gözüyle Osmanlı Kadını", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Ocak 2015, s. 1.

¹⁹ Müzeyyen Altunbay, "16. ve 19. Yüzyılları Arasındaki Yabancı Seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'ndeki Kadın Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 41, Aralık 2015, s. 53.

çeken yazarlar mevcuttur.²⁰ Mary Edith Durham'ın Balkanlar'da ilk olarak Karadağ ile başlayan gezilerinde bölge insanına yaklaşımı, onları tanımlayışı 18. yüzyılda seyahat edebiyatı alanında verilmeye başlanan eserlerden²¹ çok farklı değildir. Bölge halkının durumunu Avrupa toplumu ile kıyaslayarak bakışında, Batı bakışıyla Doğu'yu tanımlama özelliği hissedilmektedir.

3. 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Yönetimi ve Arnavutluk

20. yüzyıl başında Mary Edith Durham'ın gözlemlediği ve yönlendirmeye/etkilemeye çalıştığı Arnavutluk'taki gelişmeler 1870'li yıllarda şekillenen olayların sonuçlarıydı. Yine öncesi ve sonrasıyla Berlin Antlaşması süreci Arnavutluk olaylarının ana yönlendiricilerinden olmuştur. Bu olaylarda bir yandan değişimden kendi lehlerine bir sonuç çıkmadığını düşünerek memnun olmayan Arnavutlar, diğer yandan Arnavutluk üzerinde hak iddiasında olan diğer Balkan devletlerinin faaliyetleri ve bu sürece müdahil olan Avrupalı devletler önemli taraflar olmuştur. Osmanlı devlet adamları ise, kimi zaman birlikte hareket etseler de kendi çıkarları doğrultusunda bölgede denge kurmaya çalışan bu taraflar arasında kalan taraf olmuştur. Osmanlı yönetimi bir yandan Arnavutlar arasındaki huzursuzluk ve şikâyetleri yönetmeye aynı zamanda diğer devletlerin Arnavutluk üzerinden Osmanlı Devleti aleyhinde elde etmeye çalıştıklarına engel olmaya uğraşıyordu.

Balkan devletleri ve Avrupalı devletlerin, Arnavutluk üzerinde elde etmek istedikleri çıkarlar için izledikleri politikaları netti. Arnavutlar arasında ise farklılıklar vardı. Arnavutluk'taki huzursuzlukta tarafların henüz birlik olmamış olması Osmanlı yönetimi için bir fırsata çevrilebilirdi. Tarafların memnuniyeti bölgede Osmanlı yönetiminin devamlılığını sağlayabilirdi. Bunun için Osmanlı merkezi hükümeti bazı gelişmeleri desteklemiştir. Örneğin Aralık 1877'de İstanbul'da kurulmuş olan ve kurucuları arasında Fraşherli Abdullah Hüsnü Bey'in de bulunduğu Arnavut Milliyeti Haklarını Savunma Komitesi²² (diğer adıyla İstanbul Komitesi) kuruluşunda engel

---

²⁰ Dilek İnan, "Montagu, Craven ve Barkley'in Osmanlı Devleti ve Türkler Hakkındaki İzlenimleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, 2017, s. 2; Düğer, *a.g.m.*, s. 2.

²¹ İnan, *a.g.m.*, s. 2.

²² Selda Kılıç, "Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk'a Dair Görüş ve Düşünceleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 19, 2006, s. 260.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

olunmamış bir oluşumdur.²³ Haziran 1878'de kurulmuş olan Prizren Birliği'nin İstanbul'daki uzantısı olarak çalıştığı da kabul edilen²⁴ bu komite Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında aldığı yenilgi ve bunun devletler arasındaki dengede Osmanlı Devleti'ni nasıl etkileyeceğini değerlendirerek Arnavutlar ve Arnavutluk'un geleceği ile ilgili yeni bir siyasi program hazırlamışlardır.²⁵ Bu komitenin belirlediği yöntem ve amaç özerk bir vilayet statüsü elde etmek ve bu vilayette birlik oluşturmak olmuştur.²⁶ Bu program değişiminin ana nedeni ise Berlin Antlaşmasında Arnavutluk'un ve Arnavutların diğer Balkan halklarına sunulan hakların dışında tutulması olmuştur. Bismark'ın yönlendirmesiyle oluşan bu yeni dengede İngiltere bölgedeki etkisini sürdürmüştür. Bu karar bir yandan Arnavutluk'taki huzursuzluğu arttırmışken diğer yandan bu huzursuzluğa müdahil olma niyetinde olanlara fırsat tanımıştır. Uzun vadede Durham'ın etkisi bu noktada ortaya çıkma olanağı bulmuştur. Osmanlı merkezi hükümetinin engel olmadığı bir diğer gelişme ise 1879'da İstanbul'da kurulan Arnavutça Basın/Yayın Derneği olmuştur.²⁷

Mary Edith Durham'ın Balkanlar'da bulunduğu ilk dönem Sultan II. Abdülhamid yönetiminin devam ettiği yıllar olmuştur. 1908 sonrası ise giderek etkisini hissettiren İttihatçıların bölge üzerindeki politikaları Mary Edith Durham'ın faaliyetlerini de etkilemiştir. Osmanlı yönetiminin 1912'de özerkliğini kabul etmek durumunda kaldığı Arnavutluk önce 1913'te Londra Konferansı uyarınca müstakil bir yönetime kavuşmuşsa da, Durham'ın da aleyhte gösterilere katılmasına neden olan gelişme²⁸ 1939'da Arnavutluk'un İtalya'nın işgali altına girmesi ile yaşanmıştır.²⁹ Tüm bu gelişmeler önce Sultan II. Abdülhamid ancak sonra ağırlıklı olarak İttihat ve Terakki idaresi

²³ İhsan Burak Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz, Ankara, 2010, s. 98.

²⁴ Said Olgun, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Özcan Tatar, Elazığ, 2015, s. 71.

²⁵ Şaban Çolaku, "İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 1738.

²⁶ Birecikli, *a.g.t.*, s. 98.

²⁷ Jelavich, *a.g.e.*, s. 90.

²⁸ Todd E. Larson, *Discovering the Balkans: British Travellers in Southeastern Europe, 1861-1911*, Illinois Üniversitesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004.

²⁹ Jelavich, *a.g.e.*, s. 289.

altında ve daha sonrasında yaşanmıştır. Durham da yazılarında buna değinmiştir.

Osmanlı Devleti yönetimi 1908’de Meşrutiyet’in ikinci kez ilanı ile önemli bir değişim yaşamış gibi görünse de, merkezi idarenin Arnavutluk politikasında köklü bir değişim olmamıştır. Sultan II. Abdülhamid de İttihatçılar da Arnavutluk’ta güçlü bir merkezi yönetimin devamından yana politika izlemiştir. Arnavutluk olaylarında daha önce de İttihat ve Terakki’nin Balkanlar’da başarısızlıkları olmuştur. Ancak Arnavutluk olaylarını diğerlerinden daha vahim yapan, bölgenin özelliğiydi. Balkanlar’da daha önce yaşanan sorunlarda Osmanlı yönetimi Hristiyan unsurlar ile muhatap olurken, Arnavutluk’ta Müslüman unsurlarla da sorunlar yaşanınca aslında sorunun din farklılığından kaynaklanmadığı daha aşikâr hale gelmiştir. Umut olarak görülen II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra yapılan daha ilk seçimlerde Jön Türklerin Arnavutluk ile ilgili tutumları Arnavutlar arasında tepkiyle karşılanmıştır. Bu tutumları bir süre sonra aralarında İsmail Kemal Bey ve Esad Toptani’nin de bulunduğu bazı Arnavutların İttihat ve Terakki ile aralarının açılmasına ve muhalif olmalarına neden olmuştur.³⁰ Kendisi de bir Jön Türk olan ancak ilerleyen zamanda İttihat ve Terakki iktidarı ile fikir ayrılığı yaşamış olan Ahmet Bedevi Kuran’a ait “İttihatçılar memleket ve dünya olaylarını yalnız kağıt ve muamele masası üzerinde izliyor, halkın ıstırapları ve memleketin kaderini kesinlikle düşünmüyor, hatadan hataya düşüyorlardı”³¹ cümlesi İttihat ve Terakki’nin Arnavutluk’ta yaşanan sorunlarda başarısızlığının payını belirtmek için olayların çağdaşı bir kişi tarafından dile getirilmiş net bir ifadedir. İlginç olan, Mary Edith Durham’ın da eserlerinde Jön Türkler’in Arnavutluk ile ilgili yanlış politika izlediğine dair benzer ifadeler kullanmış olmasıdır.³²

4. Mary Edith Durham’ın Arnavutluk’taki Hayatı

37 yaşında eğitimli bir İngiliz kadının 20. yüzyıl başında Balkanlar’da bulunması ilk başta sağlık sorunları nedeniyle hava değişimi amaçlı bir gezi gibi başlamış olsa da ömrünün geriye kalan 44 yılını bu bölgenin bir bölümü ile ilgili çalışmalarla geçirmiş olması değerlendirilmesi

³⁰ Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 33, Sayı 2, 2012, s. 304.

³¹ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 367.

³² Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 197.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

gereken bir durumdur.³³ Mary Edith Durham'ın Arnavutluk için ne ifade ettiğini gösteren özellik sadece nicelik değeri yani 44 yıl değil, onun çalışmalarının niteliğidir. 1900-1914 yılları arasında belirli zamanlarda fiilen bölgede bulunarak, daha sonrasında ise İngiltere'de bulunsa dahi bölge ile ilgili gelişmeleri takip ederek ve yönlendirmeye çalışarak Arnavutluk ulusal tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Karadağ ile başladığı seyahatlerinde bölge halkı tarafından verilen 'Dağlıların Kraliçesi' sıfatı Durham'ın bölge halkı için ne anlam ifade ettiğini göstermeye yetmektedir.

Durham, 1904 ile 1928 yılları arasında bölge ile ilgili yayınladığı 7 kitabı dışında ölümüne kadar sürdürdüğü çalışmaları arasında gazetelerde makale yayınlamak yanı sıra İngiltere'de hükümet ve parlamento üyeleri üzerinde etkili olmaya çalışmak olmuştur. Fiilen Balkanlar'da bulunduğu dönemdeki açık olarak yaptığı faaliyetleri ise ağırlıklı olarak yardım kuruluşlarına katılmak olmuştur. Mary Edith Durham'ın Arnavutluk'taki faaliyetleri özellikle 1903 yılının Ağustos ayında Cuma-i Bâlâ'da yaşanmış olan İinden Ayaklanmasından sonra etkili olmaya başlamıştır. 1900, 1901 ve 1902'de bölgeye gerçekleştirdiği ziyaretler daha ziyade bölgeyi ve bölge halkını tanımaya çalışmakla geçmiştir. 1903 Mart ayında *Pall Mall Gazette* adlı yayın organında çıkan "From an Albanian Point of View" başlıklı yazısı Mary Edith Durham'ın artık bölge ile turistik ve sağlık sorunu bağının çoktan değişmiş olduğunu ortaya koymuştur. 1902 yılındaki ziyaretinde Osmanlı yönetiminin de dikkatini çekmiş olan Durham³⁴ aynı yıl bölge üzerindeki çalışmalarında işini kolaylaştıracak olan Sırp daha sonra Hırvat dilini öğrenme girişiminde bulunmuştur.³⁵ 1903'te Sırp kral Alexander Obrenoviç suikastı Durham'ın bölge halkı konusundaki düşüncelerinde önemli değişime neden olmuştur.³⁶ Artık, Arnavutların ancak özellikle Hristiyan Arnavutların koruyucusu olma dönemi başlamıştır.³⁷ Durham özeleştirisinde kendisini İngiltere'nin Balkanlar'daki durumunu istediği oranda etkileyememiş birisi

³³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi 18. Türk Tarih Kongresinde bildiri olarak sunulmuş olup tam metin basım aşamasındadır. Bkz. Meltem Begüm Saatçı Ata, "Balkanlar'da Bir İngiliz Seyyah 'Dağlıların Kraliçesi' Mary Edith Durham ve Arnavutluk", *18. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı*, (basım aşamasında), 1-5 Ekim 2018, Ankara.

³⁴ BOA, *DH. MKT.*, 740/27, 25 Rebiülahir 1321, (21 Temmuz 1903); *DH. ŞFR.*, 324/90, 13 Mart 1320 (26 Mart 1904).

³⁵ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 13-14.

³⁶ Harry Hodgkinson, "Introduction", *M Edith Durham Albania and The Albanians Selected Articles and Letters 1903-1944*, (der. Bejtullah Destani), Centre for Albanian Studies, Londra 2001, s. v.

³⁷ *The Dictionary of National Biography Missing Persons*, (der.) C.S. Nicholls, Oxford University Press, Oxford 1993, s. 196.

olarak değerlendirirse de faaliyetlerinin İngiltere'nin Balkan politikasıyla paralellliğini göstermesi açısından İngiltere'nin bu suikast olayından sonra 1906 yılına kadar Sırbistan ile ilişkilerini askıya almış olması önemlidir. 1908 sonrası ve özellikle 1911 Malisör ayaklanmasının yaşandığı dönemde yaşayanlar ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile olan iletişimi, Mary Edith Durham'ın İngiltere'nin Balkanlar'da dış politika bilgi kaynakları arasında olduğunu kanıtlamıştır.³⁸

5. Mary Edith Durham'ın Arnavutluk'ta Osmanlı Yöneticilerine Dair Görüşleri

Mary Edith Durham, bir turist olarak başladığı Balkan seyahatine bir antropolog gözüyle bakmaktan daha fazlasını yapmıştır. Balkanlar ile ilgili dernek ve yardım kuruluşlarında çalışmış olan Durham, uluslararası iletişimle beraber özellikle ülkesinde Arnavutluk lehine politika üretirmeye çalışmıştır. Bunun için dergi ve gazetelerde makale, kitap yazmak dışında İngiltere hükümeti üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Bu icraatlarını izleyebileceğimiz ana kaynaklar kendi yazıları ve arşiv belgeleridir. Osmanlı Arşivinde Mary Edith Durham ile ilgili kaynakların 1903 Cuma-i Bâlâ ayaklanması döneminde yardım faaliyetleri çerçevesinde arttığı görülmektedir. Üstelik 1904'te bölgede bulunuşunu Osmanlı yetkililerine gazetecilik veya misyonerlik olarak değil sade bir İngiliz gezgin olarak bildirmiş olması³⁹ bölgede bulunuşunun sıradan bir gazetecilik veya misyonerlikten öte bir amacı olduğu şeklinde de yorumlanabilir. 1911 Malisör ayaklanması döneminde ise yaşanan gelişmelerin keskinliğine paralel olarak Osmanlı Arşivinde hakkındaki belgelerin dili de keskinleşmiştir. Durham'ın Osmanlı Devleti tarafından değerlendirilmesi bu şekilde takip edilebilirken, Durham'ın Osmanlı Devleti ve yönetimine dair değerlendirmeleri ise kendi eserlerindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Balkanlar'da dolaştığı yerlerde Türklerin büyüklüğünü gösteren tek bir esere rastlamadığını, üstelik bölgede güvenliği sağlama konusunda Orta Çağ'dan ileri gidemediğini⁴⁰ ifade ettiği genel değerlendirmeler yanı sıra, daha ayrıntılı değerlendirmeler yaptığı

---

³⁸ Natasha Margulis, "Review of Goldsworthy, Vesna, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination, Habsburg*", *H-Net Reviews*, Kasım 1998, <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=2515>, (18 Şubat 2020); John Hodgson, "Edith Durham: Traveller and Publicist" *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travelling in the Balkans*, (der. John B. Allcock, Antonia Young), Berghahn Books, Bradford 2000, s. 24, 26; Medawar, *a.g.t.*, s. 143-144.

³⁹ Medawar, *a.g.t.*, s. 21.

⁴⁰ Durham, *The Burden of the Balkans*, s. 31.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

eserleri de mevcuttur. Örneğin 1920'de kaleme aldığı eserindeki görüşleri artık sadece bir antropolog olarak değil bölge siyasetine dair görüşleri olan birisi olduğu için daha ayrıntılıdır. Durham Balkanlar'da bulunduğu sürede bölge halkı ile teması dışında bölge siyasetine yön verebileceğini düşündüğü başlıca dört farklı insan grubu ile iletişim kurmuştur. Bunlar kabile şefleri,⁴¹ Fransiskan keşişler, öncelikle Amerika, Avusturya ve İtalya olmak üzere Batılı diplomatlar⁴² ve elbette Türk yöneticiler olmuştur.⁴³ Durham eserlerinde Arnavutluk ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Abdülhamid, Jön Türkler, Hacı Âdil Bey, Esad Paşa (Toptani), Hasan Rıza Paşa⁴⁴ ve İsmail Kemal Bey (Avlonyalı) ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Bunlardan örneğin Sultan II. Abdülhamid ile doğrudan iletişimi olmamışken, özellikle Esad Paşa ve bazı diğer yöneticilerle iletişimi olmuş ve onlar hakkında daha fazla değerlendirme yapmıştır. Durham'ın bu kişiler hakkındaki ifadeleri onun Osmanlı Devleti'nin bölge hakimiyeti hakkındaki görüşlerini ortaya koymasından önemlidir.⁴⁵

5.1. Sultan II. Abdülhamid Hakkındaki Görüşleri

Mary Edith Durham, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da uluslararası dengenin değiştiği bir dönemde iktidara gelen Sultan II. Abdülhamid'in 1876-1909 yıllarını kapsayan iktidarının son dokuz yılında Arnavutluk bölgesinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dokuz yıllık süreç Durham'ın bölgeyi tanıma ve bölge halkı ve olayları ile ilgilenme aşamasını tamamlayıp bölge halkının siyasi geleceğini yönlendirme aşamasına geçtiği dönemdir. Özellikle 1903 Cuma-i Bâlâ (İlinden) ayaklanması ve sonrasında Durham, bölge ile işlere daha fazla müdahil olmaya ve 1906'da annesinin vefatı sonrası onu İngiltere'de uzun süre kalmaya zorlayan neden ortadan kalktığı için bu bölgede daha fazla kalmaya başladığı dönem olmuştur.⁴⁶ Bölgede bulunma süresinin sıklaştığı ve uzamaya başlamış olmasından dolayı Durham Osmanlı

⁴¹ Durham, *The Burden of the Balkans*, s. 316-317; Medawar, *a.g.t.*, s. 21.

⁴² "The Macedonian Relief Fund", *The Spectator*, 28 Kasım 1903, s. 18; Medawar, *a.g.t.*, s. 30.

⁴³ Gary W. Shanafelt, An English Lady in High Albania: Edith Durham and the Balkans, *East European Quarterly*, Cilt XXX, Sayı 3, Eylül 1996, s. 290.

⁴⁴ Durham eserlerinde Hasan yerine Hüseyin olarak ifade etmiştir. Bu isim karışıklığının nedeni açık değildir. Hasan Rıza Paşa'nın kızı Prof. Dr. Ayşe Saffet Rıza Alpar (1903-1981) Türkiye'nin ilk kadın rektörüdür.

⁴⁵ Cedomer Antic, "Crisis and Armament Economic Relations Between Great Britain and Serbia 1910-1912", *Balkanica*, Cilt XXXVI, 2005, s. 152, Ayşe Özkan, *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına Sırp (1878-1918)*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 161-162.

⁴⁶ Marcus Tanner, *Albania's Mountain Queen Edith Durham and the Balkans*, I. B. Tauris, Londra 2014, s. 11.

yönetimi ve yöneticileri ile daha fazla iletişim halinde veya ilgilenme durumunda kalmıştır. Bu durum yazdığı eserlere de yansımıştır.

Durham'ın bölge ile ilgili kaleme almış olduğu eserlerinde Sultan II. Abdülhamid hakkındaki ifadeleri arasında olumlu bir yaklaşıma rastlanmamıştır. Başlangıçta olumlu görüşlere sahip olduğu Karadağ Prensi I. Nikola için kullandığı ifadeler Sultan II. Abdülhamid hakkındaki görüşlerinin ağırlığını göstermesi açısından önemlidir. Durham'a göre Nikola iyi bir eğitim almış ve cahil halkı üzerinde etki kurabilmiş bir kişidir. Ancak I. Nikola Yakın Doğu politikalarındaki hile ve entrika konusunda Sultan II. Abdülhamid'den de sonra ikinci sırada yer alan bir yöneticidir.⁴⁷

Mary Edith Durham'ın Sultan II. Abdülhamid ile ilgili bir diğer yorumu 1906'da Bosna'ya gitmek için gerekli vizeyi almak amacıyla Avusturya elçiliğine gitmesiyle başlayan olaylara dayanmaktadır. Durham Trieste'ye geldiğinde İmparator Franz Joseph'in Trebin'de (Bosna) büyük bir askeri tatbikat ve Ragusa'da deniz teftişi yapacağı haberini almıştır. Lesina'ya geldiğinde ise Kaiser Franz Joseph'in iyi olmadığını ve halefi Arşidük Ferdinand'ın tahta geçme olasılığını öğrenmiştir.⁴⁸ Sultan II. Abdülhamid'in bu gelişmelere tepkisini şöyle ifade etmiştir:

“Askeri tatbikattan sonra Kaiser'in Bosna-Hersek'i ilhak edeceği söylentileri etrafta dolaşıyordu. Sultan II. Abdülhamid bunu öğrendi ve Franz Joseph'e kibar bir dille Türk vilayetine gerçekleştireceği ilk ziyaretini şahsen kabul etmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir. Daha sonradan ortaya çıktı ki Avusturya Hariciye Nazırı Kont Goluchovski 1906 yazında konuyu Rusya'ya bildirmiş. Rusya bu duruma itiraz etmiş ve büyük olasılıkla Sultan II. Abdülhamid'i de konuyla ilgili bilgilendirmiştir.”⁴⁹

Osmanlı arşiv belgelerinden takip edilebildiği kadarıyla Avusturya İmparatorunun hastalığı nedeniyle bu ziyareti gerçekleştirmekten vazgeçtiği ve yerine velihaht prens Ferdinand'ın bu ziyareti gerçekleştirdiği ifade edilmiştir.⁵⁰ Üstelik bu ilhak konusundaki haberler basına da yansımıştır.⁵¹

⁴⁷ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 32-33.

⁴⁸ “Aynı yerde, s. 149.”

⁴⁹ “Aynı yerde, s. 149.”

⁵⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1113/63, H. 09.07.1324, (29 Ağustos 1906); BOA, *TFR.I.A.*, 31/3059, H. 21.07.1324, (10 Eylül 1906).

⁵¹ BOA, *Y.A.HUS.*, 507/5, H. 01.09.1324, (19 Ekim 1906).

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

Bu dönemde Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin gergin olduğu zaten aşikârken Durham'ın bunu gözlemlemesi onun bölgedeki gelişmelere vakıf olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı-Rus ilişkileri de Rusya'nın Balkanlar'da Ayastefanos sonrası kaybetmiş olduğu gücü geri elde etmekle meşgul olmasından dolayı zaten sıcak değildi. Ancak üç güç de birbirini kollamaktaydı. Olası bir Avusturya'nın Bosna-Hersek ilhaki durumunda Avusturya'nın Balkanlar'daki nüfuz alanını genişletmesinden zarar görecektir olan Rusya'nın böyle bir ilhaka karşılıksız onay vermesi veya sessiz kalması beklenemeyeceği gibi, Rusya Ayastefanos Antlaşması ile elde ettiği gücü geri ele geçirebilmekten vaz geçmiş değildi. Bu nedenle Durham'ın Balkanlar'da Arnavutluk'un da geleceğini etkileyecek olan Osmanlı-Avusturya-Rusya üçgenindeki gelişmelere dikkat kesilmesi doğaldır. Ancak başka herhangi bir kaynakta Avusturya Hariciye Nazırı Kont Goluchovski'nin bu durumu Rusya'ya bildirmiş olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Balkan demiryolları konusunda Sultan II. Abdülhamid hakkında yorumu ise biraz daha insaflıdır. Durham eserinde bu konu hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

“Balkan demiryolu yıllardır sorundur. Slavlar doğu-batı ekseninde Adriyatik'e, Cermenler kuzey-güney ekseninde Ege'ye açılmak istiyorlar. Ancak ikisi de diğerinin başarılı olmasını istemiyor. Türkler ise hem demiryolunu yapmıyorlar hem de yapacaklara izin vermiyorlar. Bunun için suçlanan Türkler, bu demiryolunun Adriyatik boyunca Sırp'lar tarafından kendileri için stratejik bir tehdit olacağını biliyorlardı. Bu nedenle Sultan II. Abdülhamid'i sert bir şekilde eleştirmeden önce Rusya'nın Hindistan sınırında ticareti ilerletmek için bir hat inşa etmesine ne zaman izin vermeliydik bunu düşünmemiz gerekir.”⁵²

19. yüzyılda Asya'da hâkimiyet mücadelesinin iki önemli büyük gücü olan İngiltere ve Rusya arasındaki çekişmeden etkilenen önemli bölgelerden birisi de Hindistan olmuştur. Durham bu yorumuyla, Rusya'nın güneye, bir başka deyişle denize inişini kolaylaştırma olasılığı karşısında İngiltere'nin bu bölgedeki demiryolu yapımına temkinli yaklaşımını⁵³ ortaya

⁵² Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 172-173.

⁵³ Emin Özdemir, “19. Yüzyıl İngiliz Oryantalist Çalışmalarına Göre Rusya'nın Türkistan'da Uyguladığı Sömürgecilik Hareketinin Bir Unsuru Olarak Demiryolu Siyaseti”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, Cilt II, 14-17 Nisan 2011, Uşak, s. 1021.

koyarken, aynı zamanda dolaylı olarak Osmanlı Devleti'nin bu tutumunu onayladığı da düşünülebilir.

Mary Edith Durham Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da izlediği demiryolu politikasına dair ayrıntılı bir değerlendirme yapamamıştır. Türklerin demiryolu yapımına dair olumsuz değerlendirmesi ise eksik bir yorum olmuştur. Osmanlı yönetimi siyasi varlığını devam ettirmek için uyguladığı denge politikasını demiryolu politikasında da uygulamıştır.⁵⁴ 19. yüzyıl ortasında İngiltere ile özellikle siyasi ilişkileri doğrultusunda Balkanlar'da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk olarak ele alınan Köstence-Çernovada (Boğazköy) arasındaki demiryolu yapımı sürecinde İngiliz şirketler tercih edilmiştir. Aynı şekilde 1856'da Anadolu'daki ilk demiryolu girişimi olan İzmir-Aydın arasındaki hat imtiyazı da İngiliz şirkete verilmiştir.⁵⁵ 19. yüzyıl sonundaki bu tabloda 20. yüzyıl başında köklü bir değişiklik olduğu söylenemez. Zira Osmanlı Devleti'nin demiryollarını kendi gücüyle yapma girişimleri olsa da genel olarak dışa bağımlılığı devam etmiştir. Değişen ana özellik Osmanlı Devleti sınırları içerisinde demiryolu yapımı konusunda Almanya'nın artan gücü olmuştur.

5.2. Jön Türkler Hakkındaki Görüşleri

1900-1914 yılları arasında Balkanlar'da fiilen bulunmuş olan Durham bu dönemde Arnavutluk'ta II. Abdülhamid idaresi karşıtı güçlerle de iletişim halinde olmuştur. Jön Türklerle ilgili ifadeleri Sultan II. Abdülhamid ile ilgili olanlardan farklı olmadığı gibi kimi konularda daha da ağırdır. Sonuç itibarıyla her ikisini de olumsuz olarak değerlendirmektedir. Özellikle 1908 sonrasını Arnavutlar ve Arnavutluk için umut vaat edici görmediği anlaşılmaktadır. Bunu sadece siyasi yapının geleceği açısından değil kültürel yapının geleceği için de olumlu değerlendirmemiştir.

Durham gerek alfabe çalışmaları gerek ulusalcı örgütlenmelerin yayılması nedeniyle Türklerin Arnavut ulusalcılığının büyümesinden endişelendikleri için, örneğin Meclis için yapılan seçimlerde Türk yandaşlarının seçilmesini sağlamaya çalışmak gibi kısıtlamalara başladıklarını ifade etmiştir. Durham'ın 'Seçim denen şey seçim değil...'⁵⁶ şeklindeki yorumu yeni yönetimin yanlışlarını ortaya koymuştur. 'Acil durumda bir Türk'ün yanlış şey yapacağına her zaman güvenebileceğiniz

⁵⁴ İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2002, s. 315.

⁵⁵ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 39-40.

⁵⁶ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 197.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

söylenir. Jön Türkler Arnavutluk'ta olası tüm yanlışları yaptı ve Avusturya boykotu ile yapmaya devam ediyor'⁵⁷ şeklindeki değerlendirmesi ise liberallerden veya meşrutiyetçilerden daha emperyalist olduklarını iddia ettiği Jön Türklerin⁵⁸ Balkan politikasında yanlış yaptığını düşündüğünü göstermektedir. Bu yanlışlarının uluslararası ilişkilere de yansıdığını ve bunun bir savaşa neden olacağını iddia etmiştir.⁵⁹

Sultan II. Abdülhamid'in hal edilmesinden sonra 'Abdülhamid gitti ve onunla beraber İmparatorluk da gitti' değerlendirmesini yapan Durham, Sultan II. Abdülhamid sonrası dönem için pek de iç açıcı bir değerlendirme yapmadığı gibi Arnavutluk'tan aldığı bir mektupla 1909 karşı devriminden önceden haberdar olduğunu ve bundan umutlandığını ifade etmiştir. Çünkü Jön Türk karşıtı hareket başarıya ulaşırsa uluslararası güçlerin müdahalesi gerçekleşebilecekti. Sultan II. Abdülhamid'in geri gelmesini istemese de Balkan sorununun çözümü için Büyük Devletlerin denetimini gerekli görüyordu.⁶⁰ Türklerin Balkanlar'da sorun çözemediğini ve çözemeyeceğini belirten Durham'ın⁶¹ bununla beraber Arnavutluk kurulduktan sonraki görüşleri de hatırlanacak olursa, Batılı devletlerin politikalarını eleştiri olarak değerlendirilebilecek şu ifadesi de önemlidir: "Doğunun entrikaları Batının planları yanında çocukça kalır".⁶²

5.3. Hacı Âdil Bey Hakkındaki Görüşleri

Mary Edith Durham yazılarında yorum yaptığı kişiler arasında dönemin Dahiliye Nazırı olan ve Şubat-Haziran 1912 tarihleri arasında bölgede teftiş amaçlı bulunan Hacı Âdil Bey⁶³ için 2 kısa paragraflık bir yer ayırmıştır. Bu, Hacı Âdil Bey'in Arnavutluk tarihinde ne ifade ettiğinden ziyade Mary Edith Durham'ın onun ile yeterince iletişim kurmamış olmasından veya onun işleri ile ilgisinden olmalıdır. Hacı Âdil Bey'i dar görüşlü olarak tanımlayan Durham ayrıca onu kendisine aşırı önem veren kibirli bir kişi olarak ifade etmiştir. Durham bu yorumunu, Hacı Âdil Bey'in Arnavutluk'taki mevcut durumu daha kötüye götürdüğünü düşünmesiyle

⁵⁷ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 197.

⁵⁸ Medawar, *a.g.t.*, s. 34.

⁵⁹ M. Edith Durham, *High Albania*, Edward Arnold, Londra 1909, s. 129.

⁶⁰ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 202-203; Medawar, *a.g.t.*, s. 32.

⁶¹ Medawar, *a.g.t.*, s. 138; Mary E. Durham, *Through the Lands of the Serb*, Edward Arnold, Londra 1904, s.345.

⁶² Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 203.

⁶³ Mesut Yavaş, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Basımına Göre Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey ve Islahat Heyeti'nin Rumeli'deki Faaliyetleri", *Route Educational and Social Sciences Journal*, Cilt 3, Sayı 5, Aralık 2016, s. 223.

açıklamıştır. Durham 10 Mart tarihinde İşkodra'ya vardığını söylediği Hacı Âdil Bey'in buradaki Malisörleri yatıştırması gerekirken onların kendilerini güvende hissedecekleri bir görüşme taleplerini de reddetmiş olduğunu belirtmiştir. Durham'a göre Hacı Âdil Bey böylece durumun daha vahim olmasıyla savaşın kaçınılmazlığı fikrine varmış ve Hasan Rıza Paşa'yı vali olarak atamıştır.⁶⁴

Ocak-Temmuz 1912 tarihleri arasında yaklaşık 7 aylık ilk Dâhiliye Nazırlığını yapmış olan Hacı Âdil Bey'in bu görev süresinin yarısından fazlasının, yani yaklaşık 4 ayının Arnavutluk'ta geçtiği düşünülürse Mary Edith Durham'ın Hacı Âdil Bey hakkındaki yorumlarına daha dikkatli yaklaşmak gerektiği anlaşılabacaktır. Öncelikle Hacı Âdil Bey'in İşkodra'ya geliş tarihi olarak 10 Mart 1912'yi gösteren Durham'a karşılık dönemin yayın organları bu tarihi 24 Mart 1912 olarak vermektedir. Ayrıca Durham'ın Hacı Âdil Bey için bölgede sorunları çözecek görüşmelerden kaçındığı şeklindeki ifadesi de eksik bir değerlendirme olmuştur. Zira Hacı Âdil Bey bölgede kendisine karşı örneğin Arnavut çeteler tarafından düzenlenmiş olan saldırılara rağmen güç kullanmamaya ve müzakere yoluyla uzlaşma ortamı oluşturmaya özen göstermiştir.⁶⁵ Mayıs 1912'de Arnavutların ulusalcı istekleri karşısında ortaya koyduğu bu uzlaşmacı tutumun tavizkar olduğu şeklindeki ağır iddialara⁶⁶ rağmen Durham'ın tam tersi bir eleştiri getirmesi onun kişiler hakkındaki yorumlarının eksikliği veya önyargılarını göstermesi açısından önemlidir. Hacı Âdil Bey hakkındaki son yorumu ise vali değişikliğine dairdir ve yine eksiktir. Çünkü Hasan Rıza Paşa'nın vali olarak atanması tekil bir örnek değildir. Dahiliye Nazırı olarak daha Ocak 1912'de ilk icraatı, aralarında Selanik ve İşkodra'nın da bulunduğu bazı yerlerde vali değişikliği yapmak olmuştur.⁶⁷ Asayiş ve güvenlik konusunda sorun olan yerlerde bu tür değişiklikler doğaldır. İşkodra valiliği için yapılan değişimin nedeni de bundan başka bir şey değildir.

5.4. Esad Paşa (Toptani) Hakkındaki Görüşleri

1908'de İşkodra jandarma komutanı olan Esad Paşa Durham'ın hakkında en fazla bilgi verdiği Osmanlı yetkililerinden birisiydi. Durham,

⁶⁴ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 225.

⁶⁵ Togay Seçkin Birbudak, "Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, Aralık 2017, s. 449.

⁶⁶ Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdüleri*, Sayı 38, 2011, s. 159. s. 170.

⁶⁷ Birbudak, *a.g.m.*, s. 448.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

Esad Paşa'nın komutanlığı döneminde İşkodra'ya devriyelerden gizlenerek girdiğini, herhangi bir izin yazısı almadan girmenin daha kolay olacağını söyleyen Arnavut konsolos yardımcısı M. Nikola Summa'nın önerisiyle böyle yaptığını ifade etmiştir. Bu dönemde Esad Paşa'yı Tiran'ın tiranı olarak tanımlamış ve hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: 'Köylüler Tiran'ın tiranı Esad Bey'den korktuklarından onu Tiran'ın meclis üyesi olarak seçtiler. İşkodralılar bile bunu yaptıklarına şaşırılmışlardı. Esad Bey jandarmanın başındaydı ve bu kendisine büyük bir güç sağlıyordu'.⁶⁸ İşkodra'dan önce Yenice'de jandarma komutanlığı yapmış olan Esad, Durham'a göre Yenice'de de İşkodra'da da sevilen bir yönetici değildi. Buna rağmen Türk hükümetinin Esad Paşa'yı resmi olarak görevlendirmesini onun düşmanlığını kazanmaktansa onun ile işbirliği ile onun Osmanlı yönetimi için bir sorun olmasını engellemek istemesine bağlamıştır.⁶⁹ Bunda kısmen doğruluk payı vardır, zira Esad Paşa'nın bu bölgedeki gücü İttihatçıların yok sayamayacağı bir etkendi.

Esad Paşa hakkındaki bir diğer yorumu Esad Paşa'nın intikam duygusuna aittir. Durham, Esad Bey'in abisi Gani Bey'in yıllar önce (1894) Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın oğlu Cavid Bey ile aralarındaki husumetten dolayı Bursalı Hakkı Paşa tarafından İstanbul'da, başka bir söylentiye göre ise Sultan II. Abdülhamid'in emriyle öldürülmesi olayı ile ilgili de bir değerlendirme yapmıştır. Durham'a göre bu cinayetin intikamının kendisi tarafından değil de yanında çalışan Gjuja i Fais (Xhija i Fajes) tarafından alınması⁷⁰ nedeniyle, Esad Paşa hor görülmüştür. Esad Paşa'nın ileride, 1909'da Sultan II. Abdülhamid'in hal edilmesinde bulunanlardan birisi olarak bu cinayetin intikamını alacak olması onun aynı zamanda, Durham'ın ifadesiyle, kindar kişiliği⁷¹ hakkındaki olumsuz ifadeleridir.

Esad Bey'in Jön Türklerle ilişkisinde de onu dürüst bulmayan Durham'a göre Esad Bey Türk devrimi gerçekleşmeden bir süre önce olanların farkındaydı. Ancak Esad Bey karakteristik özelliği gereği, taraf tutmadan önce kazananın belli olmasını beklemiştir. Bunun için sağlık sorunlarını gerekçe göstererek yurt dışına çıkmış ve Jön Türk ihtilali başarıya ulaşınca kadar yurt dışında kalmıştır. Mary Edith Durham'a göre Jön Türk

⁶⁸ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 197.

⁶⁹ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 181.

⁷⁰ Olsi Jazexhi, "Türklerden Arnavutlara", *Uluslararası Balkan Kongresi*, (çev.) Ayşe Merve Kamacı, https://tasam.org/Files/Icerik/File/turklerden_arnavutlara_c85e359e-8d27-4aae-a00a-faca74dcd5e4.pdf, s. 452, (11.03.2020).

⁷¹ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 181, 202.

devriminin sevinci içinde halk Esad Bey geri dönerse Jön Türklerin onu asacağını ve çaldıklarını geri vereceklerini umut etse de Esad Bey daha önce İngiliz Hariciye Nezaretini olduğu gibi Jön Türkleri de ikna etmiş ve tereyağı gibi üste çıkmıştır. Kendisinin de bir Jön Türk ve İttihat ve Terakki'nin üyesi olduğunu, bu zaferle ülkeye geri döndüğünü belirtmiştir. Durham bu gelişmenin İşkodra'da yeni yönetime olan inancı sarstığını iddia etmiştir.⁷²

Durham, Esad Paşa ve selefi Hasan Rıza Paşa arasındaki ilişkide yine Esad Paşa'nın hareketlerini onun iktidar hırsına bağlamıştır.⁷³ 28 Kasım 1912'de İsmail Kemal Bey liderliğinde başlayan hareketten⁷⁴ sonra meydana gelmiş olan 30 Ocak 1913 tarihli cinayet haberini Şubat ayında haber alan Durham, Hasan Rıza Paşa'nın İşkodra için Türklerden yardım umulamayacağını düşündüğü için ve şehri Slavlara teslim etmek istemediğinden İşkodra'yı Arnavutlara bırakmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Ancak, Esad Paşa ile akşam buluşan Hasan Rıza Paşa'nın bu görüşmeden ayrıldıktan kısa bir süre sonra buluşma yerine yakın bir yerde kadın kılığında girmiş iki kişi tarafından öldürülmesini Esad Paşa'nın planı olarak belirtmiştir. Esad Paşa'nın adamları olan Osman Balı ve Mehmed Kavaja'nın bu cinayeti işlediklerini bildirmelerine rağmen olayın üzerinin kapatılmasının bu düşüncesini güçlendirdiğini iddia etmiştir. Durham, hakkında olumlu ifadeler kullanmadığı Esad Paşa'nın, Hasan Rıza Paşa'nın yerine geçtikten sonra, daha sonra 22-23 Nisan 1913'te imzalanan protokol gereği 25 Nisan 1913 tarihinde İşkodra'yı teslim edeceği Karadağlılar⁷⁵ ile iletişim kurduğunu, ancak kendisi Türkçe ve Arnavutçadan başka bir dil bilmediği için bu görüşmeyi İtalyan konsolosluk tercümanı aracılığı ile yaptığını belirtmiştir.⁷⁶ Mary Edith Durham burada bir yanıyla Esad Paşa nezdinde Osmanlı devlet adamlarının iyi yetişmemiş olmasını da eleştirmektedir. Sorunları çözmede yetkin olamamalarını dil bilmeme örneği ile de açıklamıştır. Bunu da Osmanlı idaresinin Balkanlara yabancılığı olarak değerlendirmiştir.

---

⁷² Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 195.

⁷³ Ancak Durham, Hasan Rıza Paşa'nın adını Hüseyin Rıza Bey olarak hatırlamaktadır. Bkz. Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 237.

⁷⁴ Jelavich, *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁵ Eminaalp Malkoç, "Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması 1912-1913", *Türkoloji Kültürü*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2008, s. 71.

⁷⁶ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 237.

5.5. İsmail Kemal Bey Hakkındaki Görüşleri

Arnavutluk tarihinde devletin kurucusu olacak kadar önemli bir kişi olmasına rağmen Mary Edith Durham'ın hakkında en az yorum yaptığı kişilerden birisi İsmail Kemal Bey olmuştur. Bunun nedeni İsmail Kemal Bey'in Mary Edith Durham'ın faaliyet gösterdiği bölgeden başka bir yerde etkin olması olabilir. Zira İsmail Kemal Bey, Aralık 1912'de toplanan Büyükelçiler Konseyinin Temmuz 1913'te aldığı karara göre kurulan Uluslararası Denetim Komisyonu'nun da komuta merkezi olan Avlonya'yı kendisine merkez olarak belirlemiştir.⁷⁷ Mary Edith Durham'ın ülkenin kuzeyinde, İsmail Kemal Bey'in ise Avlonya merkezli olarak güneyinde etkin olması dışında her ikisinin de ortak noktaları olması ilginçtir. Her ikisi de İngiltere'nin Arnavutluk ile ilgili politikalarının yakın takipçisi olmak yanında birbirleriyle iletişim halinde olmaları da ortak bir görüşü de savunmuşlardır. 26 Temmuz 1880'de Britanya'nın İstanbul sefiri George Joachim Goschen'in (1831-1907) Lord Granville Leveson-Gower'a (1815-1891) göndermiş olduğu telgraftaki 'Güçlü bir Arnavutluk'un tesis edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi halinde yabancı bir devletin buraları işgal gerekçesini büyük ölçüde zayıflatacaktır...Avrupa'nın Balkan Yarımadasına müdahale ihtimali Arnavut milliyeti tesis edildiği ölçüde ortadan kalkacaktır'⁷⁸ ifadesi İsmail Kemal Bey tarafından da savunulan fikirdir. Benzer şekilde Mary Edith Durham'ın da Balkanlar'da her bir bölgenin kime ait olduğunu ortaya koyacak dayanak noktasının gelenek-görenek olması ve Balkanlar'da yaşanan sorunların Batıya özgü düşüncelerle değil, Balkanlar'a özgü yollarla çözülmesi gerektiğine dair düşüncesi,⁷⁹ aslında bu iki kişiyi yakınlaştırmaları gerekirken, Durham'ın eserlerinde hakkında en az söz ettiği Osmanlı devlet adamının İsmail Kemal Bey olması ilginçtir. Bu ilginç durum, hem Durham'ın bölgede fiilen bulunduğu dönemin sonuna denk gelmiş olmasından olabileceği gibi, aynı zamanda Mary Edith Durham'ın özellikle Müslüman Arnavutlardan ziyade Hristiyan Arnavutlar ile daha yakın temasta bulunmasıyla açıklanabilecek bir özelliktir.

Sonuç

Mary Edith Durham'ın 20. yüzyıl başında Balkanlar'da sağlık sorunları nedeniyle hava değişimi amacıyla bir seyyah olarak başladığı süreç,

⁷⁷ Jelavich, *a.g.e.*, s. 107.

⁷⁸ *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, (ed.) Sommerville Story, (çev.) Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s. 253-254.

⁷⁹ Beatrice Blackwood, Mary Edith Durham, *MAN*, Cilt 45, Ocak-Şubat 1945, s. 22.

onun amatör bir antropolog olmaktan çıkıp bölge ile ilgili kültürel ve siyasi faaliyetlerde bulunmasına ve bölge halkının koruyuculuğuna dönüşmesine zemin hazırlamıştır. 1900-1906 yılları arasında genelde yaz aylarında birkaç ay ile sınırlı zamanda gittiği Arnavutluk bölgesi, 1906 sonrası daha sık ve daha uzun süreli ziyaret ettiği bir yer olmuştur. 1903 yılı Ağustos ayında yaşanan Cuma-i Bâlâ ayaklanması sonrası yardım kuruluşları aracılığıyla bölgedeki etkinlikleri antropoloji amaçlı gözlemleri aşmaya başlamıştır. Başlangıçta Sırlara yakınlık duyan Durham'ın bölgedeki çalışmaları onu özellikle Hristiyan Arnavutlar ile tanıştırmış ve onların uluslararası kamuoyunda koruyuculuğu görevini üstlenmesine neden olmuştur. 1911 Malisör ayaklanması ve 1912 Arnavutluk'un bağımsızlığının ilanı sürecinde bölgedeki etkinliklerini arttıran Mary Edith Durham, 1914'e kadar bölgeyle ve bölge insanlarıyla doğrudan bağını koparmamış; bu tarihten sonra ise bölgede fiilen bulunmasa da Arnavutluk ile ilgili üstlendiği görevine devam etmiştir.

Mary Edith Durham'ın bir seyyah olarak geldiği Balkanlar'da, Arnavutluk ve bulunduğu diğer bölgeler Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında idi. Balkanlar'da bulunduğu bölgelerde farklı milletlerle iletişim halinde olan Durham idari konularda en fazla Osmanlı yönetimi ve yöneticileri ile muhatap olmuştur. Osmanlı yönetimi ve yöneticileri ile ilgili görüşleri onun bölge ile ilgili konulara bakış açısını da yansıtmaktadır. Dolayısıyla Durham'ın eserlerinde Osmanlı yöneticileri ile ilgili algının, genel olarak Batının Doğuyu tasvirine paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Durham 'bölgede kurulacak devletlerin sınırlarının bölge halkının gelenek-görenekleri göz önünde tutularak belirlenmeli'⁸⁰ görüşünü dile getirmiş olsa da Batının siyasi planlarının dışına çıkamamış bir bakış açısına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Osmanlı yöneticileri ile ilgili görüşlerinde de bu gözlenmektedir. Eserlerinde hakkında görüşlerini dile getirdiği bu yöneticiler arasında genel olarak Jön Türkler, özel olarak ise Sultan II. Abdülhamid, Hacı Âdil Bey, Esad Paşa (Toptani) ve İsmail Kemal Bey bulunmaktadır. Durham'da algının oluşumunda bölgede bulunma amacının da etkili olduğunu söylemek gerekir. Zira Sultan II. Abdülhamid ile doğrudan görüşmemiş olan Durham'ın bölgede yaşayanlar arasında sadece iletişim kurduğu özellikle Hristiyanların görüşlerini almış ve yansıtmış olması dikkatten kaçırılmaması gereken bir durumdur.

---

⁸⁰ Blackwood, *a.g.m.*, s. 22.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

Sonuç olarak, Mary Edith Durham turistik amaçlı başladığı Balkanlar'daki seyahatlerine bir antropolog gözüyle bakan biriyken İngiltere dış politikasının bilgi kaynakları arasında yer alan seyyahlardan birisi olarak devam etmiştir. 'Dağlıların Kraliçesi' sıfatı kullanılacak kadar bölgede etkisini hissettirmiştir. Bu süreçte kaleme aldığı eserlerinden yola çıkarak Durham'ın Osmanlı yöneticileri ile ilgili algısını anlamak mümkündür. Bu algı İngiltere'nin dış politikasından bağımsız olmadığı gibi Durham'ın kişisel beklenti ve önyargılarından da bağımsız gelişmemiştir. "Doğunun entrikaları Batı'nın planları yanında çocukça kalır"⁸¹ ifadesinde olduğu gibi haklı eleştirileri yanında taraflı yorumlarının da olmasının nedeni budur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri:

BOA, *DH. MKT.*, 740/27, 25 Rebiülahir 1321, (21 Temmuz 1903).
BOA, *DH. ŞFR.*, 324/90, 13 Mart 1320, (26 Mart 1904).
BOA, *DH.MKT.*, 1113/63, H. 09.07.1324, (29 Ağustos 1906).
BOA, *TFR.IA.*, 31/3059, H. 21.07.1324, (10 Eylül 1906).
BOA, *Y.A.HUS.*, 507/5, H. 01.09.1324, (19 Ekim 1906).

Araştırma Eserleri:

"Algı", *Genel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr, (16.03.2020).

ALTUNBAY, Müzeyyen, "16. ve 19. Yüzyıllar Arasındaki Yabancı Seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'ndeki Kadın Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 41, Aralık 2015, ss. 53-63.

ANTIC, Cedomer, "Crisis and Armament Economic Relations between Great Britain and Serbia 1910-1912", *Balkanica*, XXXVI, 2005, ss. 151-161.

BİRBUDAK, Togay Seçkin, "Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, Aralık 2017, ss. 440-460.

---

⁸¹ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 203.

BİRECİKLI, İhsan Burak, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Vahdet Keleşılmaz, Ankara, 2010.

BLACKWOOD, Beatrice, Mary Edith Durham, *MAN*, Cilt 45, Ocak-Şubat 1945, ss. 22-23.

BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

_____, "Failures and Achievements of Albanian Nationalism in the Era of Nationalism", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2012, ss. 3-22.

ÇELİK, Bilgin, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 16, 2004, ss. 131-150.

ÇOLAKU, Şaban, "İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, ss. 1737-1743.

DURHAM, M. Edith, *Through The Lands of The Serb*, Edward Arnold, Londra 1904.

_____, *The Burden of The Balkans*, Edward Arnold, Londra 1905.

_____, *High Albania*, Edward Arnold, Londra 1909.

_____, *Twenty Years of Balkan Tangle*, George Allen, Londra 1920.

DÜĞER, Selçuk, *Kadın Seyyahlar İnceleminde Osmanlı ve Batı Dünyası*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç. Dr. İbrahim Şirin, Kocaeli 2015.

ENGİN, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

GARGANO, Olimpia, "Female Ethnology in the XIXth Century Balkans: A Double Challenging Task, Albanian women in Lucy M. J. Garnett's studies

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

(1891)", 2015 BASEES Yıllık Konferansı, Fitzwilliam College, Cambridge, 28 Mart 2015, ss. 1-9.

HODGKINSON, Harry, "Introduction", *M. Edith Durham Albania and The Albanians Selected Articles and Letters 1903-1944*, (der.) Bejtullah Destani, Londra, Centre for Albanian Studies, 2001, ss. i-xx.

HODGSON, John, "Edith Durham: Traveller and Publicist", *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travelling in The Balkans*, (der.) John B. Allcock, Antonia Young, Berghahn Books, Bradford 2000, ss. 9-31.

İNAN, Dilek, "Montagu, Craven ve Barkley'in Osmanlı Devleti ve Türkler Hakkındaki İzlenimleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, 2017, ss. 1-11.

İLYA, Didem, UYSAL, Mehmet, "İngiliz Kadın Seyyahlar Harvey ve Garnett'in Gözüyle Osmanlı Kadını", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Ocak 2015, ss. 1-22.

İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, (ed.) Sommerville Story, (çev.) Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

JAZEXHİ, Olsi, "Türklerden Arnavutlara", *Uluslararası Balkan Kongresi*, (çev.) Ayşe Merve Kamacı, https://tasam.org/Files/Icerik/File/turklerden_arnavutlara_c85e359e-8d27-4aae-a00a-faca74dcd5e4.pdf, s. 447-459, (11.03.2020).

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*, 2. Baskı, (çev.) Zehra Savan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

KILIÇ, Selda, "Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk'a Dair Görüş ve Düşünceleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 19, 2006, ss. 257-271.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

LARSON, Todd E., *Discovering The Balkans: British Travellers in Southeastern Europe, 1861-1911*, Illinois Üniversitesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Illionis 2004.

MALKOÇ, Eminaalp, “Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması 1912-1913”, *Türkoloji Kültürü*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2008, ss. 65-80.

MADEN, Fahri, “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913), *Avrasya Etüdleri*, Sayı 38, 2011, ss. 155-196.

MARGULIS, Natasha, “Review of Goldsworthy, Vesna, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination, Habsburg*”, *H-Net Reviews*, Kasım 1998, <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=2515>, (18 Şubat 2020).

MEDAWAR, Christian, *Mary Edith Durham and The Balkans 1900-1914*, McGill Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, 1995.

MULLEY, Clare, *The Woman who Saved the Children: A Biography of Eglantyne Jebb, Founder of Save the Children*, Oneworld Yayınları, Londra 2009.

OLGUN, Said, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Özcan Tatar, Elazığ 2015.

ÖZDEMİR, Emin, “19. yüzyıl İngiliz Oryentalist Çalışmalarına Göre Rusya’nın Türkistan’da Uyguladığı Sömürgecilik Hareketinin Bir Unsuru Olarak Demiryolu Siyaseti”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, Cilt II, 14-17 Nisan 2011, Uşak, ss. 1015-1026.

ÖZKAN, Ayşe, *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına Sırplar (1878-1918)*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2013.

PINAR, İlhan, “İlk Karşılaşmalar-İlk İzlenimler: Sefaretnamelerde ve Esaretnamelerde Batı Avrupalının Osmanlı-Türk Algısı Üzerine Kaynaklar”, *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, ss. 49-52.

RAMADANI Albina Drançolli, “Miss Edith Durham and Albanians on the Eve and during the First World War”, *SEEU Review*, Cilt 8, Sayı 1, 2011, ss. 63-75.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

SAATÇI ATA, Meltem Begüm, “Balkanlar’da Bir İngiliz Seyyah ‘Dağlıların Kraliçesi’ Mary Edith Durham ve Arnavutluk”, *18. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı*, (basım aşamasında), 1-5 Ekim 2018, Ankara.

SHANAFELT, Gary W., “An English Lady in High Albania: Edith Durham and the Balkans”, *East European Quarterly*, Cilt XXX, Sayı 3, Eylül 1996, ss. 283-300.

ŞİRİN, İbrahim, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanımı Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, ss. 38-43.

TANNER, Marcus, *Albania’s Mountain Queen Edith Durham and the Balkans*, I. B. Tauris, Londra 2014.

The Dictionary of National Biography Missing Persons, (der.) C.S. Nicholls, Oxford University Press, Oxford 1993.

“The Macedonian Relief Fund”, *The Spectator*, 28 Kasım 1903, s. 18.

ÜNAL, Mehmet Ali, “XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık”, *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, ss. 44-48.

VERHEIJ, Jelle, “Doğu Anadolu’da Batılı Seyyahlar 1800-1914 Açıklamalı Bibliyografya Denemesi”, *Kebikeç*, Sayı 44, 2017, ss. 379-420.

VICKERS, Miranda, *The Albanians a Modern History*, I. B. Tauris, Londra 1999.

YAVAŞ, Mesut, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Basımına Göre Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey ve Islahat Heyeti’nin Rumeli’deki Faaliyetleri”, *Route Educational and Social Sciences Journal*, Cilt 3, Sayı 5, Aralık 2016, ss. 221-232.

YILDIRIM, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2002, ss. 311-324.

MELTEM BEGÜM SAATÇI ATA

YOUNG, Antonia, “Distortion and Reality in Travel Writing on The Balkans”, *The Balkans in Travel Writing*, (der.) Maria Krivokapic, Cambridge Scholars Yayınları, Cambridge 2015, ss. 79-96.

ZEYREK, Suat, “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, Sayı 2, 2012, ss. 299-336.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EDİRNE VİLAYETİ JANDARMA TENSİKATI

Türkmen TÖRELİ*

ÖZ

II. Abdülhamid döneminde 1878 tarihli Berlin Antlaşması sonrasında, Makedonya bölgesinde idari, adli, mali ve iç güvenlik alanlarında yapılan düzenlemeler, Avrupalı devletlerin de dâhil olduğu uluslararası bir mesele hâline gelmiştir. Bu süreçte Makedonya, Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında siyasi krizlerin ve tartışmaların odağı haline gelen bir bölge olmuştur. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in iktidar yıllarında jandarma teşkilatında yapılan düzenlemeleri bu koşullar içinde değerlendirmek gerekir. Kuşkusuz 1903 tarihli Mürzsteg Programı, bölgedeki tarafların güç mücadelesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Programın devreye girmesinden sonra, Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinde Avrupalı devletlerin denetiminde idari, mali, adli ve güvenlik alanlarında tensikat süreci başlamıştır. Bölgedeki jandarma teşkilatı Mürzsteg Programı çerçevesinde ele alınırken, Edirne vilayeti bu programa dahil edilmemişti. Bu çalışmada Edirne vilayeti jandarma teşkilatının Mürzsteg Programına nasıl dâhil edilmeye çalışıldığı ve Edirne vilayeti jandarma tensikat süreci incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması, Mürzsteg Programı, Jandarma Tensikati, Makedonya

REORGANIZATION OF GENDARMERIE IN EDİRNE PROVINCE DURING THE REIGN OF ABDULHAMID II

ABSTRACT

During the reign of Abdulhamid II, reorganization of administrative, judicial, financial and internal security in the Macedonian region after the Treaty of Berlin of 1878 become an international issue also involving the European countries.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, ORCID: orcid.org/0000-0002-7486-523X, E-posta: turkmen.toreli@deu.edu.tr

TÜRKMEN TÖRELİ

In this process, Macedonia become a focus of political crises and disputes between the Ottoman Empire and European states. Therefore, it is necessary to evaluate the restructuring of gendarmerie organization during the reign of Abdulhamid II by taking into account these conditions. Undoubtedly, the Mürzsteg reform program of 1903 played a decisive role in the power struggle of the actors in the region. After launching the program, restructuring of administrative, financial, judicial and security areas under supervision of the European states started in the provinces of Thessaloniki, Kosovo and Monastır. While the gendarmerie organization in the region was handled within the scope of the Mürzsteg program, Edirne province was not included in this program. In this study, the attempts to include the gendarmerie organization in Edirne province in the Mürzsteg reform program, and reorganization of gendarmerie in Edirne province will be examined.

Keywords: The Ottoman Empire, The Treaty of Berlin, Mürzsteg Program, Gendarmerie Reorganization, Macedonia

Giriş

Osmanlı Devleti'nde jandarma teşkilatı 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması sonrasında köklü bir değişikliğe uğramıştır. Berlin Antlaşması, Avrupa devletlerinin Osmanlı iç siyasetine müdahale imkânı sağlayan diplomatik bir zemin hazırlamıştır. Antlaşmanın yirmi üçüncü maddesi Makedonya'da Avrupalı devletlerin kontrolünde reformlar yapılmasını, altmış birinci maddesi ise Doğu Anadolu'da idari düzenlemeler yapılmasını öngörmekteydi.¹ Dolayısıyla II. Abdülhamid döneminde Makedonya ve Doğu Anadolu vilayetlerinde başta jandarma olmak üzere, idari ve adli alanlarda yapılan düzenlemeler Avrupa devletlerinin dâhil olduğu uluslararası bir mesele hâline gelmiştir. Bu süreçte vilayetlerde yapılan jandarma tensikatını da bu koşullar altında değerlendirmek gerekmektedir.² Özellikle Makedonya'da yapılan ıslahatlar sürecinde Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerin müdahaleleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır.³ II. Abdülhamid'in iktidar yıllarında siyasi tartışmalara ve krizlere yol açan Makedonya'nın, coğrafi olarak tanımlanması da farklı olmuştur. Avrupa ve Balkan devletlerinin Makedonya olarak tanımladığı bölge,

---

¹ Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğunda İç Güvenlik Siyaset ve Devlet 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Güz 2004, s. 71.

² Özbek, *a.g.m.*, s. 64.

³ Özbek, *a.g.m.*, s.82.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EDİRNE VİLAYETİ JANDARMA TENSİKATI

Osmanlı yönetimi tarafından Vilâyet-i Selâse (Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri) olarak adlandırılmaktaydı.⁴

Avrupa devletleri 1903 tarihli Mürzsteg Programı ile doğrudan Makedonya sorununa müdahale ettikleri süreçte, özellikle Edirne vilayeti de bu programa dâhil edilmeye çalışılmıştır.⁵ Osmanlı Devleti, Edirne vilayeti üzerinde de bir denetim mekanizması oluşturulmasına izin vermemiş ve hassas bir denge siyaseti yürüterek Edirne vilayetinde kendi inisiyatifi doğrultusunda jandarma teşkilatında düzenlemeler yapmıştır. Dolayısıyla Edirne vilayeti jandarma tensikati sürecini de, Makedonya’da Mürzsteg Programı ile ortaya çıkan koşullar içinde değerlendirmek gerekmektedir.

Edirne Vilayeti Jandarma Tensikati Süreci

Makedonya’da Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında yaşanan güç mücadelesini iki aşamada değerlendirebiliriz. İlk aşama Berlin Antlaşması’ndan sonra yani 1878 ile 1903 yılları arasındadır. Bu yıllarda Avrupalı devletler genellikle tavsiyelerde bulunarak bölgede herhangi bir denetim mekanizması oluşturmamıştır. İkinci aşama ise, 1903 yılından itibaren Mürzsteg reform programı devreye sokularak, kontrol mekanizmasının kurulduğu süreçtir.⁶ Osmanlı Devleti, birinci aşama olarak adlandırdığımız dönemde, bölgede kendi inisiyatifi doğrultusunda düzenlemeler yaparak, Avrupalı devletlerin müdahalelerini bertaraf etmeye çalışmıştır. Fakat bu süreçte bölgedeki gerilim Berlin Antlaşması’nın yirmi üçüncü maddesinden memnun olmayan Bulgarların protesto ve gösterileriyle hızla artmış, Trakya ve Makedonya Bulgarlarını birleştirme fikriyle hareket eden bazı Bulgar ihtilalcileriyle de uğraşmak durumunda kalmıştı.⁷ Berlin Antlaşması’nda belirtilen ıslahat hükümlerinin bir an önce yerine getirilmesini isteyen Avrupa devletleri karşısında Bâbiâli, isteksizce de olsa⁸ 1879 tarihli dört yüz kırk dokuz maddeden oluşan oldukça detaylı *Rumeli Vilayetleri Hakkında Kanun Layihası* hazırlar. Kanun layihasında,

⁴ Kaya Bayraktar, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi”, *Bilig*, Sayı 64, Bahar 2014, s. 2.

⁵ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul 1995, s. 49.

⁶ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 14.

⁷ Güler Yarcı, “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Ocak 2013, s. 80-81.

⁸ Kemal Beydilli, “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair” *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 9, 1989, s. 81.

TÜRKMEN TÖRELİ

vilayetlerin idari yönetiminde, maarif, adliye, jandarma ve polis teşkilatında nasıl bir düzenleme yapılacağı açıklanmaktadır. Ayrıca yeni bir Rumeli haritası da hazırlanarak Selanik, Manastır, Kosova ve Edirne vilayetlerine gönderilir. Bulgar ihtilal komitelerinin ele geçirmek istediği Edirne vilayeti de 1880 yılında kanun layihasında belirtilen ıslahat programına dâhil edilmiştir.⁹ Berlin Antlaşması'na göre, ıslahat programının vilayetlerin mahalli komisyonları tarafından yapılması gerekmektedir. Hızlı bir şekilde ıslahatların uygulanmasını isteyen Avrupalı devletler, programın Bâbiâli tarafından hazırlanmasına itiraz etmemelerine rağmen, bölgenin elden çıkacağı endişesini taşıyan II. Abdülhamid kanun layihasını onaylamamıştır.¹⁰ Yine bu süreçte iç güvenlik teşkilatında da önemli değişiklikler yapılarak, Avrupa devletlerindeki jandarma teşkilatına benzer yeni bir güvenlik teşkilatı oluşturulur. Daha doğrusu vilayetlerdeki zabtiye alayları jandarma adı altında yeniden düzenlenir.¹¹ Jandarma teşkilatının yeniden yapılandırılma sürecinin ilk uygulamaları da Edirne vilayetinde gerçekleştirilir. Vilayetteki mevcut asâkir-i zabtiye birlikleri jandarma usulüne göre düzenlenir ve yeni jandarmalar ordudan ve eski zabtiyeler arasından titizlikle seçilir. Bu uygulamanın Edirne vilayetinde yapılması, Rusların savaş sırasında işgal ettiği Edirne'den çekilirken olası asayiş sorunlarını kontrol altına alma düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Ruslardan sonra vilayet dâhilinde Bulgarların etkin olmasından da endişe edilmekteydi.¹² Her ne kadar Osmanlı Devleti, Makedonya ve Edirne vilayetini Berlin Antlaşması ile elinde tutmayı başarsa da, Bulgarların buraları ele geçirmek için bölgede yarattıkları kargaşa ve asayiş sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır.¹³ Makedonya kısa süre içinde Bulgar komitacılarının yanı sıra Yunan, Sırp ve Arnavut komitacılarının nüfuz mücadelesi verdiği bir sahaya dönüşmüştür. Bunlar arasında en etkili olan ise Bulgaristan tarafından silah ve cephane ile desteklenen Bulgar komitacıları olmuştur.¹⁴

⁹ Yarcı, *a.g.m.*, s. 80-81.

¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, Cilt VIII, s. 150; Beydilli, *a.g.m.*, s. 81.

¹¹ Halim Tevfik Alyot, *Türkiye'de Zabta: Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Ankara 2008, s. 113-114.

¹² Serap Sert, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli Vilayetlerinde Asayiş ve Emniyetin Sağlanması Bir Kolluk Kuvveti Olarak Jandarma 1896-1901", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, 2019, s. 484-485.

¹³ Suzan Ertürk, *Balkanlarda Aşırı Milliyetçi Bir Örgütlenme: Makedonya-Edirne Dahili İhtilal Teşkilatı (1893-1912)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Turan Gökçe, İzmir 2018, s. 62-63.

¹⁴ Mahir Aydın "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 9, 1989, s. 219-220.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EDİRNE VİLAYETİ JANDARMA TENSİKATI

Bulgaristan'ın amacı Avrupalı devletlerin bölgeye dikkatini çekerek ve nüfus çoğunluğunu da ileri sürerek bu toprakların kendisine verilmesini sağlamaktır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti de Avrupa devletlerinin müdahalesine fırsat verebilecek asayiş olaylarını önlemeye yönelik tedbirler almıştır.¹⁵

Rumeli vilayetlerinde asayiş sorunlarının artmasıyla birlikte her defasında yeni tedbirlerin devreye sokulduğu görülmektedir. II. Abdülhamid'in 22 Nisan 1896 tarihli iradesiyle, uygulamaya giren *Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi'ne Mahsus Mevadd-ı Islahiye Layihası* Rumeli vilayetlerinde idari, adli ve mali alanda yapılacak yeni düzenlemeleri içermektedir. Layihada, idari, adli ve mali sorunlar için atanacak müfettişlerin görevleri, kiliselerin tamiri, okulların ıslahı, aşar vergisinin düzenlenmesi gibi konular yer almaktaydı. Bu layihanın dikkat çeken yönü ise Edirne vilayeti ile ilgili yapılan idari düzenlemedir. Edirne vilayetinin teşkilatı, Rumeli vilayetleri mülki teşkilatıyla birleştirilmiştir.¹⁶ Yeni düzenleme ile Edirne, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri idare meclislerinde bulunacak aza sayısı da altıya çıkarılmıştır. Bunların yarısı Müslim yarısı gayrimüslim olacaktır.¹⁷ Bu layiha gereğince, Edirne vilayetinin de dâhil olduğu düzenlemede jandarma alaylarına Müslüman efradın yüzde onu derecesinde gayrimüslim efrad alınacaktır.¹⁸ Böylece Edirne vilayeti de Rumeli vilayetleri ıslahat programına dâhil edilmiştir. Nitekim ıslahat layihası uygulamaya girdikten sonra Edirne vilayetinden 1 Haziran 1896 tarihinde Mabeyn-i Hümayûn Başkitabeti'ne gönderilen telgrafta, vilayet dâhilindeki gayrimüslimlerin mekteplerine muallimlerin tayin edildiği, jandarma alayına yüzde on nispetinde gayrimüslim efradın alınmaya başlandığı, aşar vergisi için vilayet defterdarının başkanlığında bir komisyon teşkil edildiği, vilayet idare meclisi için de aza intihabına başlanacağı bilgisi verilmekteydi.¹⁹ Daha sonra vilayet dâhilinde idare meclisi aza sayısının altıya çıkarıldığı, gayrimüslim vali yardımcısının da tayin edildiği görülmektedir.²⁰ Fakat ıslahat layihasında belirtilen miktarda gayrimüslim jandarma sınıfına alınamamıştır. 18 Ocak 1897 tarihli Edirne vilayetinden Sadaret'e gönderilen telgrafta, vilayet jandarma alayında on üç tane gayrimüslim jandarma neferinin olduğu, sayının düşük olmasının nedeni ise, gayrimüslimlerin

¹⁵ Aydın, *a.g.m.*, s. 231.

¹⁶ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 14-15.

¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Nizamât Defteri, 7, s. 274.

¹⁸ BOA, *Nizamât Defteri*, 7, s. 275.

¹⁹ BOA, *İrade Hususi*, 47/32.

²⁰ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzat (Y.PRK.A)*, 10/105.

TÜRKMEN TÖRELİ

jandarma olmaya istekli olmamalarıyla açıklanmaktadır. Müracaat eden olduğu takdirde hemen kayıtlarının yapılacağı bilgisi de verilmektedir.²¹ Jandarma alayına alınacak gayrimüslim efradın ıslahat komisyonu tarafından da yakından takip edildiği dikkat çekmektedir.²² Gayrimüslim ahalinin jandarmaya kayıt yaptırma konusunda istekli olmamaları, jandarma maaşının düşük olması ve uzun süre de maaşların ödenmemesinden kaynaklanmaktaydı. Genellikle onlar için jandarma alaylarında ayrılan kotaların Müslümanlar tarafından doldurulduğu görülmektedir.²³ Edirne vilayeti jandarma kumandanının 30 Kasım 1897 tarihli yazısı vilayet dâhilindeki jandarmanın durumunu özetler niteliktedir. Yazı, Edirne vilayetinin payitaht İstanbul'un âdeta kapısı konumunda olması nedeniyle, vilayet dâhilinde asayiş ve emniyeti sağlamanın oldukça önemli olduğu vurgusuyla başlamaktadır. Vilayet jandarma efradının uzun süredir maaşlarını alamadıkları, pek çok yerde jandarmanın silah ve cephanesini bırakarak firar ettiği, görev yerlerine gitmekten imtina ettikleri, gittikleri yerlerde ahalden aldıkları yiyecek ve içeceklerin hesabını ödemedikleri, ahalinin de bu durumdan şikâyetçi olduğu anlatılmaktadır.²⁴ Osmanlı yönetimi Rumeli vilayetlerinde idari, adli ve güvenlik alanında düzenlemeler yapmaya çalışmasına rağmen, bölgedeki çeteler emniyet ve asayişi bozarak, Avrupa kamuoyunun dikkatini çekerek, büyük devletlerin bölgeye müdahalesini sağlamaya çalışmaktaydılar.²⁵ Bulgarların organize ettikleri 1902 yılının Eylül ayında meydana gelen Cumâ-ı Bâlâ ayaklanmasından sonra da, Avrupalı devletlerin bölgeye müdahalesini önlemek amacıyla yeni tedbirler devreye sokulmuştur.²⁶ Rumeli vilayetlerinde asayişin sağlanması, polis ve jandarma teşkilatının yeniden düzenlenmesini öngören²⁷ 29 Kasım 1902 tarihli Rumeli Vilayetleri Talimatnamesi hazırlanmış ve Rumeli Umûmi Müfettişliği kurulmuştur. Geniş yetkilerle umûmi müfettiş olarak atanan²⁸

²¹ BOA, *Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR)* 203/26, BOA, *Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S)*, 6/30.

²² BOA, *DH.TMIK.S*, 6/1.

²³ Nadir Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (der.) Evren Balta Paker-İsmet Akça, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.72-73.

²⁴ BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)*, 170/37.

²⁵ Yarcı, *a.g.m.*, s. 89-90.

²⁶ Beydilli, *a.g.m.*, s. 86, Tokay, *a.g.e.*, s. 42-43. II. Abdülhamid döneminde Makedonya faaliyet gösteren çeteler hakkında bkz. Aydın, *a.g.m.*, s. 209-234.

²⁷ Karal, *a.g.e.*, s. 157.

²⁸ Özgür Tilbe, *Hüseyin Paşa'nın Rumeli Umûmi Müfettişliği (1902-1908)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Zeynep İskefiyeli, Sakarya 2019, s. 73-74.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EDİRNE VİLAYETİ JANDARMA TENSİKATI

Hüseyin Hilmi Paşa 8 Aralık 1902 tarihinde Umûmî Müfettişliğin merkezi olan Selanik'te göreve başlamıştır.²⁹ Sadaret'ten Edirne, İşkodra, Selanik, Manastır ve Yanya vilayetlerine gönderilen 21 Aralık 1902 tarihli telgrafta, Hüseyin Hilmi Paşa'nın vilayet merkezlerine gelmesini beklemeden jandarma tensikati için çalışmalara başlanması istenmektedir. Telgrafta, jandarma tensikati için acilen komisyonlar kurularak mevcut zâbitan ve efrad içinde işe yaramayanların tespit edilerek çıkarılması ve yerlerine uygun kişilerin seçilmesi gerektiği bildirilmektedir. Kosova vilayetinde tensikat komisyonu daha önce kurulduğu için bu telgraf vilayete gönderilmemiştir.³⁰ Daha sonra umûmî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın hazırladığı raporda ise, 14 Aralık 1902 -28 Mart 1903 tarihleri arasında vilayetlerdeki tensikat komisyonlarının yaptığı çalışmalar anlatılmaktadır. Raporda jandarma tensikatiyle ilgili olarak, Selanik, Manastır, Kosova, Edirne ve Yanya vilayetlerindeki jandarma alaylarında ihraç ve emeklilik işlemlerinin yapıldığı, başka yerlere gönderilmesi gereken zâbitan ve efradın gönderildiği, alayların mevcutlarına göre Hristiyan efradın kayıt işlemlerinin yapıldığı, jandarma açığının olduğu yerlerde Müslüman ve Hristiyanların jandarmaya kayıt olmaları için teşvik edildiği ve jandarma açığının da zaman içinde tedricen tamamlanacağı anlatılmaktadır.³¹ Alınan tüm tedbirlere rağmen Rumeli vilayetlerinde yaşanan asayiş sorunu giderilememiş, 2 Ağustos 1903 tarihinde meydana gelen İllinden ayaklanması sonrası, Avrupalı devletler tarafından hazırlanan Mürzsteg Programını Osmanlı Devleti kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu programın büyük bir bölümü bölgedeki güvenlik teşkilatının yeniden yapılandırmasından oluşmaktaydı. Mürzsteg Programı çerçevesinde bölgede uluslararası jandarma komisyonu kurulacak ve tensikattan sorumlu İtalyan General De Giorgis ile beraber yabancı subaylar da görev yapmaya başlayacaktır.³² Jandarma tensikatından sorumlu De Giorgis 19 Nisan 1904 tarihinde Selanik'te görevine başladıktan sonra, beş tensikat dairesi kurulmuş ve başlarına yabancı zâbitler getirilmiştir. Selanik vilayetine Rus, Serez sancağına Fransız, Drama sancağına İngiliz, Manastır vilayetine İtalyan, Kosova vilayetine Avusturyalı zâbitler atanmıştır.³³

²⁹ Tilbe, *a.g.t.*, s. 78.

³⁰ BOA, *Bâbîali Evrak Odası (BEO)*, 1965/147344.

³¹ BOA, *Rumeli Müfettişliği Müteferrika Evrakı (TFR.I.M)*, 1/50.

³² Tokay, *a.g.e.*, s. 118-119, Özbek, *a.g.m.*, s. 83.

³³ *Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi: Asayiş ve Kolluk Tarihi İçerisinde Türk Jandarma Teşkilatı*, Jandarma Genel Komutanlığı Yayını, Ankara 2002, c. I, s. 158; Güler Yarcı, "II. Abdülhamid'in Rumeli Islahatından Bir Kesit: General Degiorgis'in Vilâyât-ı Selâse Jandarma Kumandanlığı", *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, (ed.) İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 614.

Edirne Vilayeti'nin Mürzsteg Programı'na Dâhil Edilme Çabaları

Mürzsteg Programına Balkan devletlerinden itiraz gelmemesine rağmen, Edirne vilayetinin program dışında tutulması Bulgaristan cephesinde büyük bir rahatsızlık yaratmıştır.³⁴ Dolayısıyla Bulgaristan, Edirne vilayetinin programa dâhil edilmesi yönünde çalışmalar yapmaktan geri durmayacaktır. Nitekim 1903 yılında İngiltere'de liberal yazarlar, tarihçiler ve gazeteciler tarafından kurulan Balkan Komisyonu (Balkan Committee) Bulgaristan lehine, İngiliz kamuoyunu ve hariciyesini yönlendirmede etkili olacaktır.³⁵ Edirne vilayeti, Mürzsteg Programı'nda öngörülen jandarma tensikâtı kapsamında olmamasına rağmen, 1904 yılının Ağustos ayının sonlarına doğru vilayet jandarmasının da ıslah edilmesi gerektiği gündeme gelir. Sadaret tarafından, Seraskerliğe ve Edirne vilayetine gönderilen 22 Ağustos 1904 tarihli yazı oldukça ilginçtir. Yazıda, vilayet jandarmasının genel durumunun ıslaha muhtaç olduğu ve bunun “bir sefaret tarafından ifade olunduğu” belirtilmektedir. Hangi sefaret olduğuna dair bir açıklama bulunmamaktadır. Vilayet dâhilinde bir komisyon kurularak dikkatli bir şekilde inceleme yapılması, jandarma zâbitan ve efradı için gerekli olan tensikâtın hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi istenmektedir. Ayrıca jandarmanın görev yaparken jandarma nizamnamesinde belirtilen hükümlere harfiyen uymaları gerektiği uyarısı da yapılır.³⁶ Edirne vilayetine gönderilen bu yazıdan hemen sonra, 25 Ağustos 1904 tarihli gönderilen bir başka yazıda, vilayet jandarma alayında daha önce tensikât yapılmasına rağmen halen işe yaramayanların olduğu, yeniden komisyon kurularak bunların tespit edilmesi ve tensikât işleminin itirazlara meydan verilmeyecek şekilde yapılması gerektiği bir kere daha tekrarlanır.³⁷ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3 Şubat 1905 tarihli yazıda ise yazışmalarda açıklanmayan sefaretin, İngiltere sefreti olduğu anlaşılmaktadır. Hariciye Nezareti'ne gönderilen bu yazı, hem Edirne vilayetinin Mürzsteg Programı'na nasıl dâhil edilmeye çalışıldığını hem de Bâbiâli'nin bu konuda nasıl bir tavır aldığını özetlemektedir. Bulgaristan yanlısı olarak İngiltere'de faaliyet gösteren Balkan Komitesi tarafından Mürzsteg Programı'nın Edirne vilayetini de kapsamaması için İngiltere Hariciye Nezareti'ne bir layiha sunulmuştur. Layiha vilayetin idari ve adli işlerinin teftiş edilmesi ve Avrupalı bir valinin de tayin edilmesi talebini içermektedir. Balkan Komitesi'nin hazırladığı layihaya İngiliz Hariciyesi'nin sıcak baktığı ve bunun kabul edileceğine dair İngiliz basınında haberler de yayınlanmıştır.

³⁴ Tokay, *a.g.e.*, s. 49.

³⁵ Bayraktar, *a.g.m.*, s. 20.

³⁶ BOA, *BEO*, 2395/179587, *BEO*, 2404/180234.

³⁷ BOA, *BEO*, 2396/179674.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EDİRNE VİLAYETİ JANDARMA TENSİKATI

Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, İngiltere'nin Edirne vilayetinin idari işleriyle yakından ilgilendiği, jandarma teşkilatının ıslahına yönelik temennilerde bulunduğu, bilhassa İngiltere sefiri Nicholas'ın İstanbul'dayken Bâbîâli'ye gelerek bu konuyu sürekli gündeme getirdiği anlatılmaktadır. İngiltere sefiri ile yapılan görüşmelerde kendisine Rumeli vilayetlerinde yapılan ıslahatın her yerde yapıldığı cevabı verilmesine rağmen, jandarmanın ıslahı konusunda ısrarcı olmuştur. Sadaret'in yazısında, Edirne vilayetinin Mürzsteg Programı'na dâhil olmadığı, vilayet jandarmasıyla ilgili düzenlemelerin zaten yapıldığı ve bunun da devletin kararına bağlı olduğu vurgulanır. Balkan Komitesi'nin ısrarla Edirne vilayetini Mürzsteg Programı'na dâhil etmeye çalışmasının, Rumeli vilayetlerindeki sükûneti ihlâl etmeye yönelik olduğu, bu tür teşebbüs ve müracaatların "Londra kabinesince nazar-ı dikkate alınması İngiltere'nin öteden beri devlet-i aliyye hakkında perverde etmekte olduğu ihlâsı ile kabil-i telif olamayacağından" durumun münasip bir lisanla İngiltere Sefareti'ne bildirilmesi istenir.³⁸

II. Abdülhamid'in 4 Şubat 1905 tarihli iradesi ise, Balkan Komitesi'nin İngiltere Hariciyesi'ne sunduğu layihanın asla kabul edilmeyeceği yönündedir. Padişah, Edirne vilayeti jandarmasının daha önce ıslah edilmesine rağmen, Avrupalı devletlerin itirazlarına meydan verilmeden yeniden gözden geçirilmesini ve bunun mükemmel bir şekilde yapılması için bu işte ihtisası olan İtalyan zâbitlerden Binbaşı Tomasi Bey'in de Edirne'ye gönderilmesini ister.³⁹ II. Abdülhamid'in iradesinden sonra, Edirne vilayeti jandarma teşkilatında daha önce yapılan çalışmaların anlatıldığı Seraskerliğin 19 Şubat 1905 tarihli yazısında, vilayet dâhilinde iş görmeyen jandarmaların ihraç ve emekli edildiği anlatılmaktadır. Ayrıca jandarma maaşının az olmasından dolayı gerek İslam gerekse Hristiyan ahali tarafından jandarma mesleğine rağbet edilmediği, birçok yerde jandarmaya ihtiyaç duyulduğu ve mevcut jandarmayla asayişin sağlanmasında güçlük çekildiği de vurgulanmaktadır. Seraskerliğin yazısında Edirne vilayeti jandarma teşkilatı için neler yapılabileceği de sıralanır. Öncelikli olarak jandarma zâbitan ve efradı için Selanik, Manastır, Kosova vilayetlerinde olduğu gibi jandarma mektebi açılarak, ordudaki mektepli zâbitan tarafından talim ve terbiye verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Binbaşı Tomasi Bey'in hemen Edirne'ye gönderilerek, askeri ve mülki memurlardan oluşan bir komisyon kurularak, jandarma nizamnamesi hükümlerine ve mahalli ihtiyaçlara göre neler

³⁸ BOA, *BEO*, 2499/187362.

³⁹ BOA, *İrade Hususi*, 125/106.

TÜRKMEN TÖRELİ

yapılacağına tespit edilmesi de Seraskerliğin önerileri arasındadır.⁴⁰ Seraskerliğin bu tespitlerinden kısa bir süre sonra, İtalyan Binbaşı Tomasi Bey'in Edirne vilayeti jandarma tensikatında görevlendirildiği ve tensikat komisyonunun kimlerden oluşacağına dair 23 Şubat 1905 tarihli padişahın iradesi çıkar.⁴¹ Dikkat edilirse İngiltere'deki Balkan Komitesi'nin Edirne vilayetinin Mürzsteg Programı'na dâhil edilmesi ve jandarmanın da ıslah edilmesi yönündeki kamuoyu oluşturma sürecinin başlamasından hemen sonra Bâbiâli olası bir müdahaleye meydan vermemek için hızlı bir şekilde vilayet jandarma tensikatını kendi kontrolünde başlatır. Tensikat komisyonunun başkanlığına önce İtalyan Binbaşı Tomasi Bey'in getirilmesi düşünülmüş ise de bundan vazgeçilmiştir. Komisyon başkanı, topçu altıncı liva kumandanı mirliva Şevket Paşa olmuştur. Tensikat işlemlerini yürütecek komisyon üyeleri ise, nafia müdürü Şefik Bey, vilayet idare meclisi azası Mehmed Paşa, umûr-ı ecnebiye müdürü Rupin Mizrahi Efendi, jandarma kumandanı Miralay Hulki Bey ve hamidiye hafif süvari birinci alayın talim muallimi kolağası Tahir Bey olarak belirlenmiştir. Tensikat işlemleri için Edirne'ye giden İtalyan Binbaşı Tomasi Bey maaşını Hazine-i Hassa'dan almasına rağmen, burada kaldığı süre boyunca kendisine ayrıca hazineden de aylık elli lira maaş verilmiştir.⁴² Daha sonra tensikat komisyonunda Tomasi Bey'e yardımcı olmak üzere Yüzbaşı Matsa Bey de Edirne'ye gönderilmiştir.⁴³

Jandarma tensikat komisyonu çalışmalarına başladıktan sonra alınan kararların uygulanmasına dair Seraskerlik makamından gerekli izinlerin hemen çıkmadığı anlaşılmaktadır. Konu ile ilgili Sadaret'ten 10 Temmuz 1905 tarihli Seraskerliğe gönderilen yazıda, sefirlerden bazılarının Bâbiâli'ye gelerek Edirne vilayeti jandarma tensikat komisyonu kararlarının bir aydır Seraskerlik makamında bekletildiği ve tensikat işlemlerinin hızlandırılmasını talep ettikleri belirtilmektedir. Sadaret'in yazısında bu tür müracaatlara meydan verilmeden ilgili evrakın incelemesinin yapılarak tamamlanması istenmektedir.⁴⁴ Sadaret'in yazısında bazı sefirlere vurgu yapılması da anlamlıdır. Zira Bulgaristan Emareti 1905 yılının Temmuz ayında büyük devletlerin sefirlerine verdiği notada, "Makedonya'ya milletlerarası bir

⁴⁰ BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)*, 271/59.

⁴¹ BOA, *İrade Askeri*, 54/49.

⁴² Tevfik Evcı, *Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Veli Seyitdanhoğlu, Ankara 2019, s. 191-192.

⁴³ Evcı, *a.g.t.*, s. 194.

⁴⁴ BOA, *BEO*, 2618/196304.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EDİRNE VİLAYETİ JANDARMA TENSİKATI

jandarma birliği yerleştirilmesiyle ilgili Mürzsteg Kararı'nın Edirne vilayetinde de uygulanmasını" talep etmişti. Bâbiâli durumu öğrendiğinde harekete geçmiş ve Londra'daki Osmanlı sefaretine gönderilen talimatta böyle bir teklifin asla kabul edilmeyeceğinin İngiliz hükümetine bildirilmesini istemiştir. Bulgarlar bu taleplerini 1905 yılının başlarında İngiltere'de faaliyet gösteren Balkan Komitesi aracılığıyla kullanarak yapmıştı.⁴⁵ Yukarıda da açıkladığımız üzere, II. Abdülhamid 4 Şubat 1905 tarihli iradesinde de bunun asla kabul edilmeyeceğine dair kesin tavrını koymuştu. Olası bir müdahaleye meydan vermemek için de Bâbiâli'nin denetiminde bir komisyon kurularak vilayetin jandarma tensikati işlemleri başlamıştı. Büyük devletlerin sefirleri araya girip tensikatın hızlandırılmasını talep etseler de tensikat işlemleri oldukça yavaş ilerleyecektir.

1905 yılının Ağustos ayının sonlarında yapılan yazışmalardan Edirne vilayeti jandarma tensikatından bir netice alınmadığı, işe yaramayan zâbit ve efrattan kimsenin çıkarılmadığı, vilayet öşür varidatının başka yerlerde kullanılmasından dolayı da jandarma maaşlarının ödenemediği anlaşılmaktadır.⁴⁶ Tensikat komisyonunun çalışmalarına başlamasından sonra alınan kararların bir türlü uygulamaya geçirilemediği görülmektedir. 1905 yılının Aralık ayında yapılan yazışmalarda ise tensikatın gecikmesinin, İtalyan Binbaşı Tomasi Bey'in izinli olarak Roma'ya gitmesinden dolayı işlerin aksadığı, itiraz ve şikâyetlerin bundan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Ayrıca tensikatın gecikmesinin başka bir nedeni olarak da tahsisat sıkıntısı gösterilmektedir.⁴⁷ Edirne vilayetinden gönderilen yazılarda sürekli tahsisat talep edilirken, Bâbiâli'nin yaklaşımı da vilayetin genel masraflarından tasarruf yapılması yönünde olmuştur.⁴⁸ Edirne vilayeti jandarma tensikati ile ilgili kurumlar arası yazışmalar takip edildiğinde tensikatın gecikmesi, sürekli değişik nedenlere bağlanmaktadır. Örneğin tensikatın gecikme nedeninin İtalyan Binbaşı Tomasi Bey'den kaynaklandığı, kendisinin tensikat işleriyle yeteri kadar ilgilenmediği ileri sürülmektedir.⁴⁹ Tomasi Bey de aksini iddia etmektedir. Kendisinin hazırladığı 4 Kanûn-ı sâni 1906 tarihli rapor, Edirne vilayeti jandarma tensikat sürecinin de bir özeti niteliğindedir. Binbaşı Tomasi Bey, tensikat komisyonu kurulduktan sonra aldığı kararları madde madde açıklamakta ve raporun sonunda da bir

⁴⁵ Yarcı, "II. Abdülhamid'in Rumeli Islahatından Bir Kesit...", s. 624.

⁴⁶ BOA, *BEO*, 2653/198947.

⁴⁷ BOA, *BEO*, 2724/204243.

⁴⁸ Evcı, *a.g.t.*, s. 192.

⁴⁹ BOA, *BEO*, 2779/208352.

TÜRKMEN TÖRELİ

değerlendirme yapmaktadır. Raporda komisyonun aldığı kararlar şöyle açıklanmaktadır:⁵⁰

21 Mart 1905 tarihli toplantıda Edirne’de jandarma mektebi kurulması kararı alınmıştır.

30 Mart 1905 ve 27 Mayıs 1905 tarihlerindeki yapılan toplantı kararlarında, jandarma zâbitanın, küçük zâbitlerin ve efradın maaşlarının artırılması, maaşların düzenli olarak ödenmesi.

9 Mayıs 1905 tarihli toplantı kararında, jandarma hizmetinde bulunan nizamiye zâbitanına jandarma elbisesi giydirilmesi. Mehakim-i askeriye’nin jandarma efrâd ve zâbitanını muhakeme etmesi durumunda, jandarma zâbitanının da mahkemede aza olarak bulunması. Mehakim-i cezaiye huzuruna çıkacak jandarmanın savunması için de bir dava vekili tayin edilmesi.

30 Mayıs 1905 tarihli toplantıda ise, efrâd-ı redifenin silahaltına alınması durumunda, jandarmada bulunan rediflerin hizmetlerine devam etmesi, jandarma efradının esbabı kanuniyeye mebni terki hizmete hakları olmak üzere, hizmet sürelerinin iki seneden dört seneye çıkarılması.

20 Temmuz 1905 tarihli toplantıda ise, Edirne vilayeti jandarma alayına bin yüz nefer ilave edilmesi ayrıca jandarma zâbitlerinden, küçük zâbitlerden ve efrattan işe yaramayanların ihraç edilmesine karar verilmiştir. Komisyon üyesi Tomasi Bey raporunda komisyonun aldığı kararlardan hepsinin uygulanmadığını belirtmektedir. Bunlardan sadece iki tanesi gerçekleştirilebilmiştir. 1905 yılının Ağustos ayının başında jandarma mektebinin açılışı yapılmış ve jandarma kadrolarında işe yaramayanlar ihraç edilmiştir. Raporda, komisyon kararlarının uygulanması için Bâbîâli ve Seraskerliğe gönderilen yazıların cevapsız kaldığı belirtilmektedir. Tomasi Bey, ilgili makamlardan alınan kararların desteklenmesini, gerekli izinlerin verilmesi hususunu sürekli yazışmalarda ifade etmelerine rağmen bir netice alamadıklarından yakınmaktadır.⁵¹ İngiltere sefareti de zaman zaman devreye

⁵⁰ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)*, 235/46.

⁵¹ BOA, *Y.PRK.ASK*, 235/46. Edirne jandarma tensikatında görevli Tomasi Bey Haziran 1906 tarihinde bu görevini tamamladıktan sonra Aydın vilayeti jandarma tensikatında çalışmıştır. Bkz. Çakmak, Biray, “İzmir Jandarma Mektebi (1907-1911)”, *Miras ve Değişim: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma*, (ed.) İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 118.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EDİRNE VİLAYETİ JANDARMA TENSİKATI

girerek acil olarak tensikatın tamamlanmasını dile getirmesine rağmen, işlemlerin oldukça yavaş ilerlediği görülmektedir. II. Abdülhamid 10 Ekim 1906 tarihli iradesinde ise tensikat komisyonu kararlarının sırasıyla en kısa zamanda uygulanması ve Seraskerlik'ten uygun birinin de Edirne'ye tensikatı takip etmek üzere gönderilmesi yönünde olmuştur.⁵² II. Abdülhamid'in bu iradesinden sonra, 9 Mart 1907 tarihli Sadaret'in yazısından emekli ve ihraç edilen jandarma zâbitlerinin yerine seçilenlerin tayin yerlerinin belirlendiği dikkati çekmektedir.⁵³

Edirne Vilayeti Jandarma Mektebi'nin Açılışı

Edirne vilayetinde jandarma mektebi açılmasına dair tensikat komisyonun kararı 1905 yılının Ağustos ayının başında gerçekleşmiştir. Vilâyât-ı Selâse jandarma tensikatı sürecinde 1904 yılından itibaren, Osmanlı Devleti'nde ilk defa jandarma mektepleri, açılmaya başlanmıştır. Jandarma mektepleri eğitime başlamadan önce, jandarma teşkilatı için gerekli olan er ve zâbitler genellikle ordudan tedarik edilmekteydi. Fakat jandarma erlerinin çoğunluğunun okuma ve yazmasının olmaması verilen işlerin yerine getirilmesinde sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Tensikat sürecinde öncelikli olarak mesleki yeterliliği olmayan ve okuma yazma bilmeyenler jandarma teşkilatından uzaklaştırılmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan boşluğu doldurmak amacıyla orduda başarılı olan zâbitler de jandarmaya alınmaya başlanmıştır. Jandarma sınıfına geçen zâbitlerin mesleki eğitimi için de Selanik'te 5 Ağustos 1904 tarihinde Jandarma Zâbit Mektebi açılmıştır.⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin ilk Jandarma Zâbit Mektebi'nin eğitim kadrosunda Osmanlı ve İtalyan askerlerin yanı sıra İsviçre'den de uzmanlar davet edilerek görevlendirilmiştir.⁵⁵ Jandarma erlerinin eğitimi için de yine Selanik'te 1 Eylül 1904 tarihinde Efrâd-ı Cedide Mektebi açılmıştır. Jandarmaya dâhil olacakların tamamı bu mektepte eğitim görmeye mecbur tutulmuştur.⁵⁶ Jandarma karakol kumandanı yetiştirmek amacıyla 20 Eylül 1904 tarihinde

⁵² BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)*,76/64.

⁵³ BOA, *BEO*, 3009/225609.

⁵⁴ Mert Daban, "Selanik Jandarma Zâbit Mektebi (1904-1910)" *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, (ed.) İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 144.

⁵⁵ Yarcı, "II. Abdülhamid'in Rumeli Islahatından Bir Kesit...",s. 639.

⁵⁶Fatih Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Eğitimi: Selanik Vilayeti Jandarma Mektepleri" *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, (ed.) İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 165. Jandarma Efrad-ı Cedide Mekteplerinde verilen eğitim hakkında detaylı bilgi için bkz. Türkmen Törel, *Osmanlı Jandarmasının Mesleki ve Askeri Terbiyesi*, Hiper Yayın, İstanbul 2020.

TÜRKMEN TÖRELİ

Manastır'da ve 29 Ekim 1904 tarihinde de Üsküp'te Karakol Kumandanları Mektebi de eğitim vermeye başlamıştır.⁵⁷ Edirne vilayeti jandarma tensikat komisyonu kurulduktan sonra Jandarma Mektebi'nin açılması da gündeme gelir. II. Abdülhamid'in 29 Mart 1905 tarihli iradesi Rumeli vilayetlerinde açılan Jandarma Mektepleri gibi Anadolu vilayetlerinde de bu tür mekteplerin açılmaya başlandığı, dolayısıyla Edirne'de de Jandarma Mektebinin açılmasının uygun olduğu yönündedir.⁵⁸ Açılacak Jandarma Mektebi'nin ders programı için Selanik Jandarma Mektebi programının dikkate alınması istenir.⁵⁹ Edirne Jandarma Alayı zâbitan ve efradın talim ve terbiyesi için vilayet merkezinde Jandarma Mektebinin kurulmasına dair karar, Sadaret'in 1 Nisan 1905 tarihli yazısı ile Edirne vilayetine bildirilir.⁶⁰ Mektebin açılması ile ilgili kararın çıkmasından sonra hemen hazırlıklara başlanır. Selanik Jandarma Mektebinden eğitim süresi, ders saatleri, kaç kişi alınacağı, mektebe kayıt şartlarının neler olduğu, kimlerin ders vereceği ve ders kitaplarından da birer nüsha gönderilmesi talep edilir.⁶¹

Edirne Jandarma Mektebi'nin resmi açılışı 1905 yılının Ağustos başında yapılır. Mektebin açılışının yapıldığı sadece İngiltere sefaretine bildirilir. Sadaret tarafından 9 Ağustos 1905 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, padişahın iradesi gereğince mektebin açılışının münasip bir şekilde İngiliz sefirine bildirilmesi ve bu konuda sadece İngiltere Devleti'ne malûmât verilmesinin kifayet edeceği anlatılmaktadır.⁶² Edirne vilayetinden 7 Ağustos 1905 tarihli Sadaret'e gönderilen yazıda, Jandarma Mektebi müdüriyetine Selanik'te olduğu gibi muktedir birisinin tayin edilmesi gerektiği ve Hamidiye Hafif Süvari Alayı Talim Muallimi Binbaşı Tahir Bey'in bu göreve uygun olduğu bildirilmektedir. Tahir Bey Almanya'da askeri eğitim almış muktedir ve faal kişiliği ile tanınmaktadır. Jandarma Mektebi açılmış olmasına rağmen, Tahir Bey'in müdür olarak atanma sürecinin oldukça uzadığı görülmektedir. Nihayet 25 Aralık 1905 tarihli Edirne vilayetine gönderilen yazıda Tahir Bey'in, Hamidiye alayına

⁵⁷ *Rumeli Vilâyât-ı Selâse'de Jandarma Teşkilatı*, mütercimi, umum jandarma kumandanlığı birinci şube müdürü kaymakam Talat, Dersaadet 1338, s. 58-59. Üsküp Karakol Kumandanları Mektebi hakkında detaylı bilgi için bkz. Erol Karcı, "Üsküp Jandarma Karakol Kumandanları Mektebi '(1904-1909)', *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, (ed.) İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi Ankara 2018, s. 97-116.

⁵⁸ BOA, *İrade Askeri*, 55/12.

⁵⁹ BOA, *BEO*, 2536/190179.

⁶⁰ BOA, *BEO*, 2539/190422.

⁶¹ BOA, *TFR.I.ED*, 8/778.

⁶² BOA, *İrade Hususi*, 132/31, BOA, *BEO*, 2640/197936, BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi Evrakı (HR.TH)*, 322/42.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EDİRNE VİLAYETİ JANDARMA TENSİKATI

irtibatı bağlı kalmak ve asli vazifesine hâlel getirmemek koşuluyla müdürlüğe tayin edildiği bildirilmiştir. Tahir Bey'in aylık altı yüz kuruş maaşı da jandarma tahsisatından ödenecektir.⁶³ Jandarma mektebinin eğitime başlamasından bir yıl sonra yani 1906 yılının Aralık ayında mektebin eğitimi ile ilgili yapılan yazışmalardan mektebin ders programında düzenlemeler yapıldığı ve ders kitaplarının temin edilmesinde ise sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Mektebin müdürü Tahir Bey'in de Selanik Jandarma Mektebi'ndeki eğitim ve tatbikatları incelemek üzere Selanik'e gittiği görülmektedir.⁶⁴ Rumeli Vilayetleri Müfettişliğine gönderilen 3 Aralık 1906 tarihli yazıda, Selanik'teki Jandarma Mektebi'nde okutulan ders kitaplarından örnek olarak birer nüshanın acilen gönderilmesi istenmektedir. Müfettişlikten gelen cevapta ise Selanik Jandarma Mektebi'nde ders veren muallimlerin ellerindeki notlarının istinsah edildiği ayrıca kitap olarak basılmadığı yönündedir. Mektebin eğitimi konusunda Tahir Bey'in Selanik Jandarma Mektebi'ndeki edindiği tecrübelerle göre hareket edilmesi tavsiyesinde bulunulur.⁶⁵

Edirne vilayetinden 3 Aralık 1906 tarihli Sadaret'e gönderilen yazıda ise jandarma mektebinde yapılan çalışmalara dair bilgi verilmektedir. Mektepte bir yıl içinde dört devre eğitim yapılmıştır. Her devrenin eğitim süresi üç ay olmuştur. Bu eğitimlere jandarma zâbit ve küçük zâbitler katılmıştır. Mektebin beşinci eğitim devresinde ise üç aylık eğitim yeterli görülmeyle bu süre dört aya çıkarılmıştır. Beşinci eğitim devresinde 20 zâbit ile 20 küçük zâbit ve on başı eğitim almıştır. Eğitim programında da düzenleme yapılmıştır. Mektepte verilmekte olan hizmet-i seferiye dersi yerine hizmet-i dahiliye ve ceza kanunu dersleri konulmuştur. Hizmet-i seferiye dersinin, jandarma ile ilgisi olan kısımlarından eğitim sırasında bahsedilmesine karar verilmiştir. Akaid-i diniyye ve fezail-i ahlakiye dersleri de programa alınmıştır. Ayrıca Edirne jandarma alayı zâbitinin çoğunluğunun atlı olmasına rağmen, layıkıyla ata binemediklerinin görülmesinden dolayı fûrûsiyet [binicilik] dersi de eğitim programına konulmuştur. Her eğitim devresi sonunda yapılan imtihanında, Edirne Mektebi Harbiye-i Şâhâne muallimlerinden veya Ordu-yı Hümâyun ümera ve zâbitandan icap edenler mümeyyiz sıfatıyla hazır bulunmaktaydı. İmtihan sonunda başarılı olanlara aldıkları imtihan notunu da gösteren bir şahadetname verilmekteydi. Öğrencilerin aldıkları notlar da ayrıca

---

⁶³ BOA, *BEO*, 2727/ 204455.

⁶⁴ BOA, *TFR.I.A.S.*, 41/4052.

⁶⁵ BOA, *TFR.I.E.D.*, 9/804.

TÜRKMEN TÖRELİ

künyelerinde de belirtilmekteydi. Yapılan imtihan sonrasında alâ derecede olanlar terfi ettirilmekteydi. Yeterli puanı alamayanlar ikinci defa eğitime tâbi tutulmakta ve bu defa da gerekli asgari puanı alamadıkları takdirde terfilere yapılmamaktaydı.⁶⁶ Jandarma zâbit ve küçük zâbitlerin bu şekilde terfiden mahrum bırakılması Seraskerlik makamı tarafından adaletli olmadığı gerekçesiyle uygun görülmemiştir. Bu tür durumda olanlara ibraz-ı ehliyet edinceye kadar imtihan hakkı verilmesi gerektiği padişahın iradesinde de belirtilmiştir.⁶⁷ Edirne Jandarma Mektebi, Vilâyat-ı Selâse'de açılan diğer jandarma mektepleriyle karşılaştırıldığında, kurumsal bir mektepten ziyade jandarma zâbitlerine eğitim verilen bir nevi kurs niteliğinde olduğu görülmektedir. Edirne Jandarma Mektebi'nde eğitim veren zâbitler diğer mekteplerde olduğu gibi daimi surette olmamış, terfilere geldikçe orduya geçen zâbitlerin yerine jandarmadan veya ordudan uygun görülen zâbitler muallim olarak görevlendirilmiştir. Fahri muallim olarak sivillerden de mektebe görevlendirme yapılmıştır.⁶⁸ Mektebin açılışından bir yıl sonra tensikat komisyonunda görevli Yüzbaşı Matsa Bey'in raporundan mektebin ayrı bir binasının olmadığı anlaşılmaktadır. Matsa Bey raporunda vilayet jandarma teşkilatında yapılması gerekenleri sıralarken mektep için kışla tarzında bir binanın yapılmasını da önermektedir.⁶⁹

Sonuç

Avrupalı devletlerin Makedonya sorununa doğrudan müdahalelerine imkân veren 1903 tarihli Mürzsteg Programı'nın bölgede uygulanma sürecinde, Edirne vilayeti de programa dâhil edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Bulgaristan Emareti gerek büyük devletlere müracaat ederek gerekse İngiltere'de faaliyet gösteren Balkan Komitesi aracılığıyla bu konuda kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti de bunun asla kabul edilmeyeceği yönünde açıkça tavrını ortaya koymuştur. Vilâyat-ı Selâse'de olduğu gibi uluslararası bir tensikat komisyonu kurulmasına meydan vermemek için, kendi kontrolünde Edirne vilayetinde Jandarma Tensikat Komisyonu kurarak işlemleri yürütmüştür. Bu komisyonda İtalyan bir zabıt de görevlendirerek olası itirazların da önünü kapatmıştır. Edirne vilayeti Jandarma Tensikatını sürekli gündeme getiren ve bir an önce tamamlanması

---

⁶⁶ BOA, *BEO*, 2965/222343.

⁶⁷ BOA, *İrade Askeriye*, 64/45.

⁶⁸ Evcı, *a.g.t.*, s. 403-404.

⁶⁹ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 242/56.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EDİRNE VİLAYETİ JANDARMA TENSİKATI

isteyen İngiltere'ye karşı uluslararası ilişkiler ve dengeler de gözetilerek kurulan diplomatik ilişkilerle olası siyasi krizlerin çıkmasını da engellemiştir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

BOA, *Bâbîâli Evrak Odası (BEO)*, 1965/147344, 2395/179587, 2404/180234, 2396/179674, 2499/187362, 2536/190179, 2539/190422, 2618/196304, 2640/197936, 2653/198947, 2724/204243, 2727/ 204455, 2779/208352, 2965/222343, 3009/225609.

BOA, *Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR)* 203/26.

BOA, *Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.S)* 6/1, 6/30.

BOA, *Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemî Evrakı (HR.TH)*, 322/42.

BOA, *İrade Askeriye*, 54/49, 55/12, 64/45.

BOA, *İrade Hususi*, 47/32, 125/106, 132/31.

BOA, *Nizâmât Defteri*, 7.

BOA, *Rumeli Müfettişliği Jandarma Müşiriyet ve Kumandalık Evrakı (TFR.I.AS)*, 41/4052.

BOA, *Rumeli Müfettişliği Müteferrika Evrakı (TFR.I.M)*, 1/50.

BOA, *Rumeli Müfettişliği Edirne Evrakı (TFR.I.ED)*, 8/778, 9/804

BOA, *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)*, 170/37, 271/59.

BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)*, 235/46, 242/56.

BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)*, 76/64.

BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzat (Y.PRK.A)*, 10/105.

B. Kitaplar ve Makaleler

ALYOT, Halim, Tevfik, *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Ankara 2008.

AYDIN, Mahir, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Çete Faaliyetleri" *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 9, 1989, ss. 209-234.

TÜRKMEN TÖRELI

BAYRAKTAR, Kaya, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi”, *Bilig*, Sayı 64, Bahar 2014, ss. 1-28.

BEYDİLLİ, Kemal, “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair” *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 9, 1989, ss. 77- 99.

ÇAKMAK, Biray, “İzmir Jandarma Mektebi (1907-1911)”, *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, (ed.) İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, ss. 117- 138.

DABAN, Mert, “Selanik Jandarma Zâbit Mektebi (1904-1910)” *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, (ed.) İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, ss. 139-154.

DEMİREL, Fatih, “Osmanlı Devleti'nde Jandarma Eğitimi: Selanik Vilayeti Jandarma Mektepleri”, *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, (ed.) İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, ss.155-174.

ERTÜRK, Suzan, *Balkanlarda Aşırı Milliyetçi Bir Örgütlenme: Makedonya-Edirne Dahili İhtilal Teşkilatı (1893-1912)* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Turan Gökçe, İzmir 2018.

EVCİ, Tefik, *Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Veli Seyitdanlıoğlu, Ankara 2019.

Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi: Asayiş ve Kolluk Tarihi İçerisinde Türk Jandarma Teşkilatı, Cilt I, Jandarma Genel Komutanlığı Yayını, Ankara 2002.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara1989.

KARCI, Erol, “Üsküp Jandarma Karakol Kumandanları Mektebi (1904-1909)”, *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, (ed.)

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EDİRNE VİLAYETİ JANDARMA TENSİKATI

İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi Ankara 2018, ss. 97-116.

ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğunda İç Güvenlik Siyaset ve Devlet 1876-1909”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı16, Güz 2004, ss. 59-95.

_____, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma (1876-1908)”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (der.) Evren Balta Paker-İsmet Akça, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, ss. 47-78,

Rumeli Vilâyât-ı Selâse’de Jandarma Teşkilatı, mütercimi, umum jandarma kumandanlığı birinci şube müdürü kaymakam Talat, Dersaadet 1338.

SERT, Serap, “Osmanlı Devleti’nin Rumeli Vilayetlerinde Asayiş ve Emniyetin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olarak Jandarma 1896-1901” *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, 2019, ss. 483-496.

TİLBE, Özgür, *Hüseyin Paşa’nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Zeynep İskefiyeli, Sakarya 2019.

TOKAY, Gül, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul 1995.

TÖRELİ, Türkmen, *Osmanlı Jandarmasının Mesleki ve Askeri Terbiyesi*, Hiper Yayın, İstanbul 2020.

YARCI, Güler, “II. Abdülhamid’in Rumeli Islahatından Bir Kesit: General Degiorgis’in Vilâyât-ı Selâse Jandarma Kumandanlığı”, *Miras ve Değişim: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma*, (ed.) İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan, Yücel Yiğit, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, ss. 601-651.

_____, “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)” *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Ocak 2013, ss. 76-112.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

Hatice YILDIRIM*

ÖZ

Bulgaristan, Balkan ülkeleri arasında en fazla Türk'ün yaşadığı ülkedir. Ulus-devlet anlayışı ile hareket eden Bulgaristan, Türk ahalinin nüfusunu azaltmak için sistemli bir politika takip etmiştir. Bulgaristan'da yaşayan Türkler tarihsel süreç içerisinde çeşitli dönemlerde katliamlara ve baskılara maruz kalarak doğdukları toprakları terk etmek zorunda bırakılmışlardır. Türk ahali üzerinde baskının artırıldığı dönemler arasında Bulgaristan'da faşist yönetimlerin iktidara geldiği 1930'lu yıllar da yer almaktadır. Bu dönemde başta ekonomi olmak üzere eğitim, dini ve kültürel alanlarda Türk ahalinin temel haklardan mahrum bırakıldıkları görülmektedir. Yaşanan gelişmeler karşısında 1934-1938 yılları arasında Bulgaristan Türklerinin büyük bir kısmı Türkiye'ye sığınmıştır. Aynı dönemde Romanya'dan da Türk göçlerinin gerçekleşmesi nedeniyle yoğun bir göçmen akımına maruz kalan Türkiye, İç Anadolu gibi yeni iskân bölgeleri tespit etmek zorunda kalmıştır. İç Anadolu ve Orta Karadeniz arasında geçiş noktasında yer alan Çorum, göçmenlerin iskân edilmesi için belirlenen yeni yerleşim yerleri arasında bulunmaktadır. Bu çalışmada Çorum'a ait Muhacir Esas Kayıt Defterleri incelenerek bölgeye iskân edilen Bulgaristan göçmenlerinin iskân edildiği yerleşim yerleri, sayıları, demografik özellikleri ve yapılan yardımlar gibi çeşitli istatistikî verileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Göç, İskân, Çorum, Balkanlar

BULGARIAN IMMIGRANTS' SETTLEMENT IN ÇORUM (1938)

ABSTRACT

Bulgaria is the country where most Turks live among the Balkan countries. Acting with a nation-state approach, Bulgaria pursued a systematic policy to reduce

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çorum, ORCID: orcid.org/0000-0001-5363-9471, E-posta: hatice_yildirim19@hotmail.com

the Turkish population. Turks living in Bulgaria were subjected to massacres and oppression at various periods in the historical process and forced to leave their native lands. The period of increased pressure on the Turkish population includes the 1930s, when fascist governments came to power in Bulgaria. In this period, it is seen that the Turkish people were deprived of basic rights in the fields of education, religion and culture, especially in the economy. In the face of the developments, between 1934 and 1938 a large number of Bulgarian Turks sought refuge in Turkey. During the same period, Turkey was subjected to an intense influx of migrants due to the realization of Turkish migrations from Romania, and had to identify new settlement areas such as Central Anatolia. Çorum is located at the crossing point between Central Anatolia and the Central Black Sea and was one of the new settlements designated for the settlement of migrants. In this study, it was tried to reveal various statistical data such as settlements, numbers, demographic characteristics and aid provided to the settlers of Bulgaria who settled in the region by examining the Immigration Registers of Çorum.

Keywords: Bulgaria, Migration, Settlement, Çorum, Balkans

Giriş

Balkan Devletleri, XIX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ayaklanmalarla beraber aşamalı olarak Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kurulmuşlardır. Çok uluslu bir yapıya sahip Balkan Devletleri ulus-devlet anlayışı ile hareket ederek diğer etnik unsurlar üzerinde baskı oluşturmak suretiyle onları göç etmeye zorlamışlardır.¹ Balkan Devletleri arasında önemli bir yere sahip olan Bulgaristan, bu konudaki çalışmalarını bağımsız olmadan önce başlatmıştır. Bölgede yaşayan Türk ahaliyi göçe zorlamak için çeşitli teşkilatlar dahi kurulmuştur.² Bu çalışmaların altında yatan temel sebep ise Bulgaristan'da Türk unsurun önemli bir oran teşkil etmesi ve bu durumun Bulgarların milliyetçi yaklaşımlarına ters düşmesi idi.³ Bu sebeple nüfus

---

¹ Faruk Kocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Osmanlı*, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 655.

² Kürşat Kurtulgan, "Göç ve Göçü Hazırlayan Tarihi Süreçte Balkanlarda Kurulan Ulus Devletlerin Müslümanlara Yönelik Baskıları", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 13, Sayı 14, Aralık 2010, s. 221.

³ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 415.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

faktörü dikkate alınarak etnik açıdan homojen bir toplum oluşturulmak isteniyordu.⁴ Özellikle Rusya,⁵ bu konuda Bulgarları teşvik etmekte idi.⁶

Balkan coğrafyasında Türk göçlerinin meydana gelmesinde baskıların yanı sıra Osmanlı ve Rusya arasında cereyan eden savaşların da önemli bir etkisi vardır. Zira Bulgaristan'dan Anadolu'ya ilk göç 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi esnasında gerçekleşmiştir. Bu savaş esnasında Rus birlikleri Edirne yakınlarına kadar ilerlemiş ve yaklaşık 30.000 kişi Anadolu'ya sığınmak zorunda kalmıştır.⁷ 1876 yılında Türk ve Bulgar nüfus oranına dair Rusçuk'daki Fransız Konsolosu'nun hazırladığı bir raporda verdiği rakamlar Türk ahalinin neden göç ettirildiğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu rakamlara göre Tuna Vilayeti'nde 1.120.000 Türk, 1.130.000 Bulgar yaşamakta idi.⁸ Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında bölgede dengeli olan Türk ve Bulgar nüfus oranı değiştirilmiştir. Savaş esnasında Türk ahali katliama uğramış ve bölgeden büyük kitlesel göçler meydana gelmiştir.⁹ Savaş sonrası imzalanan Berlin Antlaşması ile birlikte özerklik elde eden Bulgaristan, göç etmesini istediği Türk ahali

⁴ Durmuş Akaalın, "XIX. yüzyılda Balkanlarda Osmanlı Devleti ve Kırcaali", s. 7, https://www.academia.edu/36039442/XIX_Yuzyilda_Balkanlarda_Osmanli_Devleti_ve_Kirc_aali, (10.02.2020).

⁵ Rusya, 18. yüzyılda uyguladığı göç politikası çerçevesinde ele geçirdiği topraklara yerleştirmek için Balkanlar'dan Hıristiyan toplulukların göçünü teşvik eden çalışmalar yürütmüştür. Rusya bir yandan yeni topraklarını canlandırmak isterken diğer taraftan güney sınırındaki Müslüman ahalinin mevcudiyetini azaltmaya çalışmıştır. Rusya bu çalışmaları neticesinde Osmanlı tebaası olan Bulgarların bir kısmının Rus topraklarına göç etmesini de sağlamıştır. Mümin İsov - Ergün Hasanoğlu, "18. yüzyılın İkinci Yarısında Rusya İmparatorluğu'nun Göç Politikası ve Bulgarlar", VII. *Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Balkanlar'a ve Balkanlar'dan Göçler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e) 18-21 Eylül 2019 Edirne*, (ed.) Zafer Gölen - Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2019, s. 200, 202.

⁶ Rusya'nın bölgede nüfuzunun artması çıkarlarına uygun olmadığı için Avusturya, Türklerin bölgeden uzaklaştırılmasına sıcak bakmamış hatta sert bir şekilde tepki göstermiştir. Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Balkan Devletleri İle İlişkilerinde Belirleyici Bir Unsur Olarak 1877-1914 Dönemi Nüfus Hareketleri", *Adam Akademi*, Cilt 1, Sayı 2, 2011, s. 118.

⁷ Naci Şahin, "XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1, Haziran 2006, s. 72.

⁸ Bülent Yıldırım, "Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan'da Türk Nüfusu (1878-1934)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 109, Sayı 214, Ocak-Şubat 2015, s. 98.

⁹ Meşkure Yılmaz Börklü, "Tarihi Seyri İçinde Bulgaristan Türklerinin Durumu ve Türkiye'nin Bölge Türklerine Yönelik Politikaları", *Bilgi*, Sayı 10, Yaz 1999, s. 63.

üzerinde baskılarını artırarak sürdürmüştür.¹⁰ Gerçekleşen göçler neticesinde Bulgaristan'ın istediği nüfus değişikliklerinin meydana geldiği görülmektedir. Seyfi Yıldırım, 1880'de Bulgarların sayısının 2.000.000 iken 10 yıl sonra bu sayının 3.700.000'e çıktığı bilgisini vermektedir.¹¹ 1887'den 1934 yılına kadar Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfus oranı sürekli düşüş göstermiştir. Bülent Özdemir, Bulgaristan'da Türk nüfusun genel nüfusa oranla artış gösterdiği tek dönem olarak 1910-1920 yılları arasında işaret etmektedir. Bulgaristan'ın Balkan Savaşları sürecinde Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeleri ele geçirmesi bu artışa neden olmuştur.¹²

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ve Bulgaristan'ın müttefik olması bu süreçte Türk ahalinin üzerindeki baskıların azalmasını sağlamıştır. I. Dünya Savaşı sonrası Bulgaristan'a imzalatılan Neuilly Antlaşması'nın azınlıklar için bir takım hakları içermesi bu sürecin devam etmesini sağlamıştır.¹³ Savaş sonrası Bulgaristan'da iktidara gelen Çiftçi Partisi döneminde Türk ahaliye karşı takip edilen ılımlı politika neticesinde 1925 yılında Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması ve İkamet Sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece Türk ahalinin Türkiye'ye göçleri belirli bir sisteme bağlanmıştır. Özellikle taşınır ve taşınmaz malları ile ilgili düzenleme yapılmıştır.¹⁴

Bütün bunlara karşın 1926 yılına gelindiğinde Bulgaristan'daki Türk nüfus oranının %10,45'e kadar düştüğü görülmektedir. Kısacası 1876'da %50 olan Türk nüfus oranı 50 yıl içerisinde %40 azaltılmıştır.¹⁵ Çiftçi partisinin iktidardan düşmesi ve faşist partilerin iktidara gelmesi ile birlikte

---

¹⁰ Mehmet Okur, "Bulgaristan Türklerinin Maruz Kaldığı Uygulamalarla İlgili Olarak Rumeli İslam Muhacirleri Cemiyeti'nin Bir Talebi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı, Sayı 28, Erzurum 2005, s. 354.

¹¹ Seyfi Yıldırım, "Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 8, Sayı 16, Güz 2012, s.86.

¹² Yıldırım, "Resmi Nüfus Sayımlarına Göre...", s. 105, 106.

¹³ Ömer Turan, "Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri", *Balkan Türkleri Balkanlarda Türk Varlığı*, (der.) Erhan Türbedar, Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s.23.

¹⁴ Bülent Yıldırım, "Bulgaristan'da Türk Azınlığa Yönelik Unutulmuş Üç Büyük Siyasi Suikast", *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, Cilt 16, Sayı 3, Temmuz 2017, s. 865.

¹⁵ Hasan Demirhan, "Bulgaristan'da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları ve Anavatana Göç", *VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Balkanlar'a ve Balkanlar'dan Göçler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e) 18-21 Eylül 2019 Edirne*, (ed.) Zafer Gölen - Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2019, s. 293.

Bulgaristan'da Türk ahali üzerinde baskılar tekrar artmaya başlamıştır.¹⁶ Yaşanan gelişmeler neticesine 1923-1933 yılları arasında 101.507 Türk, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. 1934 yılında Bulgaristan'da meydana gelen askeri darbe sonrası Türk ahali için şartlar daha da zorlaştırılmıştır. Meydana gelen baskılar neticesinde 1935-1938 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yoğun göç dalgaları meydana gelmiştir.¹⁷

1-Göçmenlerin Çorum'da İskâni

Osmanlı'nın son dönemlerinde kaybedilen topraklardan gerçekleşen büyük göç dalgaları neticesinde Anadolu, göçmenlerin sığınağı olmuştur. Göçmenler Anadolu'da iskân edilirken dikkat edilen belirli hususlar bulunmakta idi. Bunların başında da göçmenlerin göç ettikleri bölgelerin iklimi ile uyumlu olması gelmekte idi. Ancak süreç içerisinde yoğun göç dalgaları ile karşı karşıya kalındığında yeni iskân bölgeleri belirlenmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin iskânı için belirlenen bölgeler arasında Orta Anadolu'nun da yer aldığı görülmektedir.¹⁸ Topraklarının bir kısmı İç Anadolu'da bir kısmı da Orta Karadeniz bölgesinde yer alan Çorum,¹⁹ iki bölge arasında geçiş noktasında olması nedeniyle göçmenlerin hem geçici hem kalıcı iskân bölgesi görevini üstlenmiştir.²⁰ Çorum, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e göçmen iskân birimleri arasında ilk akla gelen iller arasında yer almamaktadır. Ancak mevcut çalışmalarda Osmanlı döneminden itibaren Çorum'a çeşitli bölgelerden gelen göçmenlerin iskân edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Kırım ve Kafkasya'dan gelen Nogay, Çerkes²¹ ve Ahıska²² göçmenleri ön

¹⁶ Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s. 30.

¹⁷ Hikmet Öksüz, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskânları Meselesi", *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2000, s. 178, 179.

¹⁸ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 1. Baskı, Serander Yayıncılık, Trabzon 2016, s. 331.

¹⁹ Sevim Uluç, "Çorum ve Çevresi", *5. Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi*, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, Çorum 2015, s. 19.

²⁰ Tolga Akay, "XIX. yüzyıl Kafkas Göçlerinde Bir İskân Birimi Olarak Çorum", *Şeyh Şamil ve Kafkasya Mücadele-Sürgün-İskân*, (ed.) Mehmet Ali Bozkuş - Hakan Yazar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 202.

²¹ Pelin İskender, "Kafkasya Göçmenlerinin Çorum'a İskânı (1865-1895)", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu 23-25 Kasım 2007*, Cilt III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, s. 1566.

²² Akay, *a.g.m.*, s. 213.

plana çıkmaktadır. Osmanlı döneminde Çorum'a iskân edilen göçmenlerin geldikleri yerler arasında Rumeli, Silistre²³ ve Vidin²⁴ de yer almaktadır. Bu bilgilerden Çorum'a Osmanlı döneminde hem Kafkas hem Balkan göçmenlerinin iskân edildiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren özellikle Balkanlardan gerçekleşen yoğun göçler karşısında Çorum, bu defa mübadillere,²⁵ Romanya²⁶ ve Bulgaristan göçmenlerine ev sahipliği yapmıştır.

1.1 Göçmenlerin İskân Edildikleri Yerleşim Yerlerine Göre Sayıları

1950 yılına kadar Türkiye nüfusunun büyük bir kısmı yaklaşık olarak %80'i kırsal alanlarda yaşamıştır. 1950'den itibaren şehirlerin nüfus oranı artarken kırsal kesimde düşüşler yaşanmaya başlamıştır.²⁷ 1927 ve 1935 yıllarında yapılan nüfus sayım sonuçları Çorum'da da benzer bir neticenin görüldüğünü ortaya koymuştur. 1927 yılında yapılan nüfus sayımı verilerine göre Çorum'da nüfusun %82,27'si köylerde %17,73'ü şehir merkezinde ikamet etmekte idi. 1935 yılında yapılan nüfus sayımı köylerde yaşayan nüfus oranının %84'e çıktığını göstermektedir.²⁸ 1938 yılında Çorum'da iskân edilen Bulgaristan göçmenleri bu bilgilerle doğru orantılı olarak kırsal kesimde iskân edilmiştir. Bu dönemde Çorum iline bağlı Merkez, Alaca, İskilip, Mecitözü, Osmancık ve Sungurlu ilçeleri bulunmaktadır.²⁹ Muhacir İskân Esas Kayıt Defterlerinden elde edilen verilere göre Bulgaristan

²³ Adem Kara, "XIX. Yüzyılda Çorum'da Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Yaşanan Sorunlar", *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 6, 2013, s. 337.

²⁴ M. Mahfuz Söylemez, "Ankara Vilayet Salnamelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Çorum", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2007, s. 18.

²⁵ Çorum'a iskân edilen mübadiller ile ilgili kaynaklarda farklı rakamlar geçtiği görülmektedir. Cevat Geray İstatistik Kurumu'nun verileri çerçevesinde Çorum'a iskân edilen mübadillerin sayısını 1.680 olarak vermektedir. Necat Çetin ise mübadil tasfiye taleplerine göre bu sayının 1.570 olduğunu yazmaktadır. Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1962, Ek Tablo 5.; Necati Çetin, "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Mübadil Tasfiye Taleplerine Göre Çorum'da İskan Edilen Mübadillerin Memleketleri Ve İskan Edildikleri İdari Birimler", *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016*, (ed.) Zekeriya Işık, Cilt 1, Çorum 2016, s. 463.

²⁶ Detaylı bilgi için bkz: Hatice Yıldırım, "Romanya Göçmenlerinin Çorum'da İskânı (1936)", *VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Balkanlar'a ve Balkanlar'dan Göçler (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e) 18-21 Eylül 2019 Edirne*, (ed.) Zafer Gölen - Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2019, s. 157-182.

²⁷ Yüksel Kaştan, "Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2016, s.7 0.

²⁸ Salih Şahin-Mutlu Yılmaz, "Cumhuriyet Döneminde Çorum İlinde Nüfus Gelişimi", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu*, Cilt III, 23-25 Kasım 2007, Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum 2008, s. 1479.

²⁹ *Çorum İl Yıllığı 1967*, s. 43.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

göçmenleri İskilip, Mecitözü ve Sungurlu ilçelerinin merkez ve köylerine yerleştirilmişlerdir. Alaca ilçesine ise 1936 yılında Romanya'dan gelen göçmenler iskân edilmiştir. Merkez ilçe ve Osmancık'a göçmen iskân edildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

İskilip ilçesi Çorum'un en eski yerleşim birimlerinden birisidir.³⁰ Bu dönemde İskilip İlçesi'nin Alagöz (Bayat) ve Kızılveran (Uğurludağ) isimli iki nahiyesi vardır. İskilip merkeze 70, Alagöz'e (Bayat) 37 ve Kızılveran (Uğurludağ) nahiyesine bağlı 16 köy bulunmaktadır.³¹ Muhacir Esas Kayıt Defteri'nden elde edilen verilere göre hazırlanan aşağıdaki Tablo 1'de Bulgaristan göçmenlerinin İskilip'te iskân edildikleri yerleşim yerleri detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 1: İskilip İlçesi Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı³²

Yerleşim Yeri	Hane	Kadın	Erkek	Toplam	Yerleşim Yeri	Hane	Kadın	Erkek	Toplam
Akseki	6	18	16	34	Karadibek	8	13	16	29
Alagöz	101	201	210	411	Kayaazıcı	16	31	25	56
Barak	13	38	28	66	Köptüklü	3	7	8	15
Bayanpınarı	2	4	4	8	Kuruçay	10	20	22	42
Çayköy	10	27	17	44	Küçükbağçeli	3	7	10	17
Derekutuğun	13	27	32	59	Pancarlık	14	37	32	69
Eskialibey	19	39	37	76	Saray	20	41	38	79
Hacıbayram	5	10	8	18	Satıyüzü	23	45	43	88
İleği	7	9	12	21	Tepekutuğun	11	22	16	38
İshaklı	10	26	26	52	Toyhane	24	47	55	102
İskilip/Merkez	7	15	14	29	Zeyveli	7	20	18	38
					Toplam	332	704	687	1391

Tablodan da anlaşılacağı üzere, toplam 123 köyü ve iki nahiyesi bulunan ilçenin merkezi de dâhil olmak üzere 22 yerleşim birimine göçmen iskân edilmiştir. İskilip ilçesinde göçmenlerin ağırlıklı olarak iskân edildiği yer Alagöz (Bayat) nahiyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira tabloda yer alan göçmenlerin iskân edildiği 22 yerleşim biriminin yaklaşık üçte ikisi Alagöz (Bayat) nahiyesi bünyesinde yer almaktadır.³³ Tabloda da görüldüğü gibi 101 hanede toplam 411 kişi ile yaklaşık olarak göçmenlerin üçte birinin

³⁰ Üçler Bulduk, "Çorum Sancağının Osmanlı İdari Yapısındaki Yeri-I", *OTAM*, Cilt 3, 1992, s. 148.

³¹ *Genel Nüfus Sayımı*, Çorum Vilayeti 20 İlkteşrin 1935, Cilt 16, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No:75, Ankara 1937, s. 10-12.

³² *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı*, Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kod: 271 V 1900, Defter No: 32, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, İskilip, Bayat, Tarih: 1936-1952.

³³ *Genel Nüfus Sayımı 1935 Çorum*, s. 10-12.

iskân edildiği birim Alagöz (Bayat) nahiyesinin merkezi olmuştur. En fazla göçmenin iskân edildiği ikinci yerleşim yeri de Alagöz (Bayat) nahiyesine bağlı Toyhane köyüdür. Köye 24 hanede toplam olarak 104 göçmen iskân edilmiştir. En az göçmenin iskân edildiği yerleşim birimi ise Bayanpınar'ı köyüdür. Ancak defterde İskilip ilçesine iskân edilen göçmenlerin büyük bir kısmının serbest iskâna geçerek yerleşim yerlerini terk ettiğine dair bilgiler yer almaktadır. Defterlerde gelen göçmenlerin ne surette iskâna tabi tutulduklarına dair '*iskân şekli*' başlığı altında bir sütun bulunmaktadır. Bu sütunda göçmen, devlet tarafından gösterilen yere yerleşmiş ise *iskân*, devletin gösterdiği yerde iskânı kabul etmeyip başka bir yerleşim birimine kendi isteği ile gittiyse *serbest* şeklinde kayıt altına alınmıştır. Defterde yer alan bilgilerden göçmenlerin devlet tarafından iskânlı bir şekilde bölgeye yerleştirildikleri bilgisi yer almaktadır. Ancak defterlerde açıklama kısmında iskân yerini terk eden göçmenlerle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. İskilip ilçesine iskân edilen göçmenlerin önemli bir kısmında açıklama sütununda *iskân yerini terk* veya *serbest iskân* şeklinde notlar düşüldüğü görülmektedir. Bu şekilde not düşülen 214 aile bulunmaktadır. Bölgeye 332 aile iskân edildiği dikkate alınacak olursa göçmenlerin yaklaşık olarak üçte ikisinin iskân yerini terk ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Defterde bazı göçmenlerin hangi yerleşim yerlerine gittiklerine dair bilgiler de kaydedilmiştir. Bu bilgilere göre Türkiye'de göçmenlerin yoğun olarak iskân edildiği Bursa, göçmenlerin gittiği yerler arasında ilk sırada yer almaktadır. İstanbul, Manisa, Kırklareli, Osmaniye, Develi, Bünyan, Bergama, Menemen ve Urla göçmenlerin gittiği diğer yerleşim yerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların dışında 3 göçmenin, göçmenlikten düşürüldüğü de yazmaktadır. Ancak neden düşürüldüklerine dair bir bilgi bulunmamaktadır.³⁴

Bulgaristan göçmenlerinin iskân edildiği ilçeler arasında talepte bulunarak 1915 yılında Çorum'a bağlanan Mecitözü³⁵ de yer almaktadır. Muhacir İskân Esas Kayıt Defteri'nden elde edilen verilere göre en fazla göçmenin iskân edildiği ilçe Mecitözü'dür. Mecitözü ilçesine bağlı Cemilbey ve Ortaköy nahiyeleri bünyesinde barındırmaktadır. İlçeye, nahiyeleri ve köyleri de dâhil olmak üzere toplamda 117 yerleşim yeri bağlı

³⁴ BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No:32, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, İskilip, Bayat, Tarih: 1936-1952.

³⁵ Amasya'ya bağlı olan Mecitözü kazası idarecileri ve ahalisinin, yollarının yapılmaması ve diğer kazalara göre geri plana atıldıklarını ileri sürerek 1900'lerin başından itibaren yetkili mercilere Çorum'a bağlanma konusunda talepte bulunduğu görülmektedir. Edip Uzundal, "İki Sancak Arasında Bir Kaza: Mecitözü", *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016*, (ed.) Zekeriya Işık, Cilt 2, Çorum 2016, s. 3, 6.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

bulunmaktadır.³⁶ Aşağıdaki Tablo 2'de Mecitözü ilçesinde göçmenlerin iskân edildiği yerleşim yerleri detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 2: Mecitözü İlçesi Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı³⁷

Yerleşim Yeri	Hane	Kadın	Erkek	Toplam Birey	Yerleşim Yeri	Hane	Kadın	Erkek	Toplam Birey
B.Dövençi	15	35	35	70	Kalecik	45	95	95	190
Bayındır	7	14	17	31	Kışlacı	1	2	1	3
Bekişler	15	28	34	62	Kozören	3	4	7	11
Boğacık	12	23	28	51	Mecitözü/Merkez	3	6	7	13
Boyacı	6	11	12	23	Çorak Köyü	29	68	63	131
Cemilbey	49	88	88	176	Ortaköy	8	13	16	29
Çıkrık Köyü	2	5	4	9	Örencik	6	13	10	23
Devletoğlan	1	3	2	5	Sazak	3	5	8	13
Doğu Mah.	228	463	440	903	Sırçalı	1	2	1	3
Eminbağı	1	3	4	7	Üçköy	7	16	14	30
Eskice	7	13	12	25	Vakıflar	12	24	27	51
Figani	7	21	15	36	Zennun	29	57	66	123
Geykoca	2	4	5	9	Toplam	499	1016	1011	2027

Tabloda da görüldüğü gibi ilçenin 25 yerleşim yerine toplamda 2.027 göçmen iskân edilmiştir. Tablodan çıkan sonuçta Mecitözü ilçesinde göçmenlerin toplu halde iskân edildikleri görülmektedir. En fazla göçmen iskân edilen yer ise ilçe merkezi olmuştur. Göçmenlerin yarıya yakını ilçe merkezinde yer alan Doğu Mahallesi'ne iskân edilmiştir. Bunun dışında toplamda 620 kişi de 4 yerleşim yerine iskân edilmiştir. Bu yerleşim yerleri; Kalecik (190), Çorak (131), Zennun (123) köyü ve Cemilbey (176) nahiyesidir. Bunların dışında 1'er ailenin iskân edildiği Devletoğlan, Eminbağı, Kışlacı ve Sırçalı gibi yerleşim yerleri de vardır. Çıkrık ve Geykoca köyüne 2'şer aile, Kozören, Sazak köyleri ile ilçe merkezine 3'er aile iskân edilmiştir. İskilip'te olduğu gibi Mecitözü ilçesine iskân edilen göçmenlerin önemli bir kısmı serbest iskâna geçmiştir. Serbest iskâna geçen, firar eden veya başka bir yere nakledilen hane sayısı 193 olarak tespit edilmiştir. İlçeye iskân edilen toplam hane sayısı 499 olduğuna göre

³⁶ Genel Nüfus Sayımı 1935 Çorum, s. 12-14.

³⁷ BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No:33, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Alaca, Sungurlu, Mecitözü, Tarih: 1936-1972.

nerede yarıya iskan yerini terk etmiştir. 33 numaralı defterde yer alan bilgilere göre göçmenler, Edirne, Bergama, Gelibolu, Çorlu, Manisa, Salihli, Mustafa Kemal Paşa gibi Balkan göçmenlerinin yoğun olarak iskan edildiği yerlerin yanı sıra 1936'da yeni iskan birimi olarak belirlenen Diyarbakır, Bismil, Kayseri ve Develi'ye gitmişlerdir. Ayrıca Çorum'a komşu iller Yozgat, Amasya ve Bektemur köyüne göçmenlerin gittiği de defterde yer alan bilgiler arasındadır. Çorum'da, Romanya göçmenlerinin iskan edildiği Alaca ilçesine gidenler de olmuştur.³⁸

Bulgaristan göçmenlerinin iskan edildiği ilçelerden biri de diğer iki ilçeye göre daha az göçmenin iskan edildiği ve 1894 yılında Çorum'a bağlanan Sungurlu'dur.³⁹ İlçe, Boğazkale nahiyesi ve köyleri ile birlikte toplamda bünyesinde 116 yerleşim yeri barındırmakta idi.⁴⁰

Tablo 3: Sungurlu İlçesi Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı⁴¹

Yerleşim Yeri	Hane	Kadın	Erkek	Toplam Birey
Akboğaz Köyü	2	4	4	8
Akçakoyun Köyü	1	3	2	5
Ayağıbüyük Köyü	3	6	7	13
İnegazili Köyü	79	173	184	357
Kırankışla Köyü	99	208	184	392
Kuşçalı Köyü	2	4	6	10
Sungurlu Merkez	31	70	56	126
Salman Köyü	2	2	6	8
Yekbaş (Evren) Köyü	20	43	37	80
Toplam	239	513	486	999

Sungurlu ilçesine ait Muhacir Esas Kayıt Defteri incelendiğinde 239 aile toplam olarak 999 kişinin ilçeye iskan edildiği tespit edilmiştir. Tablo 3'te görüldüğü gibi Sungurlu'da göçmenler sadece 9 yerleşim yerine toplu halde

³⁸ BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 33, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Alaca, Sungurlu, Mecitözü, Tarih: 1936-1972.

³⁹ 2000'li Yıllarda Bütün Yönleriyle Sungurlu, T.C. Sungurlu Kaymakamlığı, Barok Sanat Evi, 2000, s. 25.

⁴⁰ Genel Nüfus Sayımı 1935 Çorum, s. 16-17.

⁴¹ BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 29, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, Tarih: 1936-1950.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

iskân edilmiştir. Bu yerleşim yerlerinden 4'ü ön plana çıkmaktadır. Özellikle 2 yerleşim yerine, İnegazi ve Kırankışla köylerine göçmenlerin dörtte üçü toplamda 749 kişi iskân edilmiştir. Göçmenlerin yoğun olarak iskân edildiği üçüncü yerleşim yeri 126 kişi ile ilçe merkezi, dördüncü yer ise 80 kişinin iskân edildiği Yekbas (Evren) köyü olmuştur. Toplam olarak 999 kişinin, 955'i bu dört yerleşim yerine iskân edilmiştir. Bunun dışında toplamda 44 kişinin iskân edildiği yerleşim yerleri ise Akboğaz, Akçakoyun, Ayağbüyük, Kuşçalı ve Selman köyleridir. Sungurlu ilçesine iskân edilen göçmenlerin de önemli bir kısmı serbest iskân, fîrâr veya nakil yolu ile yerleşim yerlerini terk etmiştir. Sungurlu'ya yerleştirilen 239 hanenin 110'u iskân bölgesinden ayrılmıştır. 29 numaralı Sungurlu ilçesine ait defterden göçmenlerin gittiği yerleşim yerleri arasında yine Batı Anadolu, Marmara ve Trakya'nın ağırlıkta olduğu tespit edilmiştir. Bu yerleşim yerleri arasında Adapazarı, Akhisar, Bergama, Bozüyük, Çanakkale, Çorlu, Demirköy, Manisa ve Tekirdağ yer almaktadır. Bunların dışında Kayseri, Diyarbakır ve Bismil gibi 1936'da belirlenen yeni iskân birimlerine de gidenler olmuştur. Dikkat çeken bir diğer nokta ise göçmenlerin Çorum içinde de yer değiştirmeleridir. Özellikle 1936'da Romanya göçmenlerinin iskân edildiği Alaca ile Mecitözü ilçesine gidenler de bulunmaktadır.⁴²

Defterlerden elde edilen veriler içerisinde en dikkat çekici husus göçmenlerin önemli bir kısmının iskân yerlerini terk etmesidir. İskilip'te iskân edilenlerin yaklaşık olarak üçte ikisi, Mecitözü ve Sungurlu'da da yarısı iskân yerlerini terk etmiştir. Elbette bu normal bir durum olarak değerlendirilemez. Cevat Geray'ın verdiği sayısal verilere göre Balkan göçmenlerinin %65'i geldikleri coğrafyaların iklimi ve coğrafyasına daha uyumlu olan Marmara ve Ege bölgesine iskân edilmiştir. Geldikleri coğrafya ve iklim koşullarına çok da uyumlu olmayan İç Anadolu'ya ise %15'i yerleştirilmiştir.⁴³ Bu bilgi çerçevesinde göçmenlerin neden ağırlıklı olarak Batı Anadolu ve Trakya'ya gittikleri daha net anlaşılmaktadır. Göçmenlerin iskân yerlerini terk etmelerinde en önemli etken bu bölgelere, önceden iskân edilen yakınlarının olması ve bu bölgelerin ikliminin ve coğrafi koşullarının doğup büyüdüğü yerlere daha yakın olmasıdır. Serbest iskâna geçmek isteyen göçmenlerin verdikleri dilekçelerde bu hususu aydınlatacak önemli bilgiler tespit edilmiştir. Göçmenlerin serbest iskâna geçerken verdikleri dilekçelerde açıkça akrabalarının yanlarına gitmek istediklerini ifade ettikleri

⁴² BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 29, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, Tarih: 1936-1950.

⁴³ Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Anme İdaresi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 1970, s. 20.

görülmektedir.⁴⁴ Ayrıca dilekçelerde özellikle yaptıkları mesleğe bölge şartlarının uygun olmadığına dair yer alan ifadeler serbest iskâna geçen kişi sayısının neden fazla olduğunu açıklamaktadır. Özellikle tütüncülük yapanların Çorum'da tütüncülüğün yasak olması nedeniyle serbest iskâna geçmek üzere dilekçe verdikleri görülmektedir.⁴⁵ Serbest iskâna geçen göçmen sayısının fazla olması devlet yöneticilerini de rahatsız etmiş olmalıdır. Nitekim Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından Çorum'a gönderilen bir belgede, serbest iskân şartlarının göçmenlere tam olarak izah edilmesi konusunda önemli bir uyarı yer almaktadır. Belgede, göçmenlerin bu konuda yeterince bilgilendirilmedikleri ya da cehaletleri nedeniyle kendilerinin anlayamadıkları ileri sürülerek bu sorunun ortadan kaldırılması istenmiş, gidecekleri yerlerde kendilerine hiçbir yardım yapılamayacağını bildirilmesi tembih edilmiştir.⁴⁶

1.2 Göçmenlerin Demografik Özellikleri

1.2.1 Göçmenlerin Cinsiyet ve Yaş Grupları

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda öncelikli meseleleri arasında nüfus konusu gelmekte idi. Zira Anadolu nüfusunda sağlık koşulları, çocuk ölümleri ve savaşlar gibi etkenler nedeniyle uzun yıllar boyunca ciddi bir artış meydana gelmemişti. Kemal Arı, 1927 yılında yapılan ilk sayımda ortaya çıkan 13,5 milyon rakamının 1844 ve 1884'te yaklaşık olarak saptanan sonuçlarla benzer olduğu bilgisini vermektedir. Askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda ciddi atılımlar yapmak isteyen Türkiye'nin bu durumu değiştirmekten başka bir çaresi yoktu.⁴⁷ Türkiye'nin göçmenlerden belki de en önemli beklentisi nüfus artışının sağlanması idi. Bu nedenle gelen göçmenlerin sayısı kadar genç nüfus oranının fazla olması da önem teşkil etmekte idi. Aşağıdaki Tablo 4'de Çorum'a iskân edilen göçmenlerin yaş grupları ilçe ilçe detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

⁴⁴ *Çorum İl Özel İdaresi Arşivi (ÇİA)*, Klasör No: 167, Belge No: 5; Klasör No: 168, Belge No: 13; Klasör No: 169, Belge No: 8; Klasör No: 176, Belge No: 11; Belge No: 177, Belge No: 3; Klasör No: 178, Belge No: 3, Klasör No: 179, Belge No: 12; Klasör No: 180, Belge No: 5; Klasör No: 181, Belge No: 22, Klasör No: 182, Belge No: 10; Klasör No: 183, Belge No: 8, Klasör No: 185, Belge No: 13, Klasör No: 186, Belge No: 12, Klasör No: 187, Belge No: 14, Klasör No: 188, Belge No: 9, Klasör No: 190, Belge No: 1.

⁴⁵ ÇİA, Klasör No: 166, Belge No: 3; Klasör No: 170, Belge No: 19; Klasör No: 171, Belge No: 9; Klasör No: 175, Belge No: 1; Klasör No: 189, Belge No: 11.

⁴⁶ ÇİA, Klasör No: 89, Belge No: 2.

⁴⁷ Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, s. 416, 417.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNİ (1938)

Tablo 4: Göçmenlerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı⁴⁸

Yerleşim Yeri	Cinsiyet	Yaş Grupları								Toplam
		0-6	7-12	13-17	18-30	31-45	46-55	56-64	65 ve Üstü	
İskilip	Erkek	146	123	78	93	131	53	39	24	687
	Erkek (%)	21,25	17,90	11,35	13,54	19,07	7,71	5,68	3,49	100,00
	Kadın	168	101	76	138	118	39	38	26	704
	Kadın (%)	23,86	14,35	10,80	19,60	16,76	5,54	5,40	3,69	100,00
	Toplam	314	224	154	231	249	92	77	50	1391
	Toplam (%)	22,57	16,10	11,07	16,61	17,90	6,61	5,54	3,59	100,00
Mecitözü	Erkek	224	165	112	174	184	75	43	34	1011
	Erkek (%)	22,16	16,32	11,08	17,21	18,20	7,42	4,25	3,36	100,00
	Kadın	188	160	128	217	167	72	39	45	1016
	Kadın (%)	18,50	15,75	12,60	21,36	16,44	7,09	3,84	4,43	100,00
	Toplam	412	325	240	391	351	147	82	79	2027
	Toplam (%)	20,33	16,03	11,84	19,29	17,32	7,25	4,05	3,90	100,00
Sungurlu	Erkek	97	77	66	79	101	37	22	7	486
	Erkek (%)	19,96	15,84	13,58	16,26	20,78	7,61	4,53	1,44	100,00
	Kadın	117	76	66	93	92	28	20	21	513
	Kadın (%)	22,81	14,81	12,87	18,13	17,93	5,46	3,90	4,09	100,00
	Toplam	214	153	132	172	193	65	42	28	999
	Toplam (%)	21,42	15,32	13,21	17,22	19,32	6,51	4,20	2,80	100,00
Genel Toplam	Erkek	467	365	256	346	416	165	104	65	2184
	Erkek (%)	21,38	16,71	11,72	15,84	19,05	7,55	4,76	2,98	100,00
	Kadın	473	337	270	448	377	139	97	92	2233
	Kadın (%)	21,18	15,09	12,09	20,06	16,88	6,22	4,34	4,12	100,00
	Toplam	940	702	526	794	793	304	201	157	4417
	Toplam (%)	21,28	15,89	11,91	17,98	17,95	6,88	4,55	3,55	100,00

⁴⁸ BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 32, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, İskilip, Bayat, Tarih: 1936-1952.; BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 33, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Alaca, Sungurlu, Mecitözü, Tarih: 1936-1972.; BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 29, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, Tarih: 1936-1950.

HATİCE YILDIRIM

1927⁴⁹ ve 1935 nüfus sayımı verilerine göre Çorum'da kilometrekareye düşen insan sayısının en fazla olduğu ilçe İskilip'tir. İskilip'in 1935 nüfus sayım verilerine göre toplam nüfusu 63.166'dır. Bu rakamın 10.698'i ilçe merkezinde, 52.468'i ilçeye bağlı bucak ve köylerde ikamet etmekte idi.⁵⁰ İlçenin 1935 yılı nüfusu dikkate alındığında göçmenlerin mevcut nüfusa oranı %2 olarak tespit edilmiştir. Tabloda yer alan verilere göre İskilip ilçesine iskân edilen göçmenler içerisinde en fazla göçmenin bulunduğu yaş grubu 0-6 yaş aralığı olduğu görülmektedir. Erkeklerin 146'sı (%21,25), kadınların ise 168'i (%23,86) toplam olarak 314 (%22,57) kişi bu grupta yer almaktadır. En az kişinin yer aldığı grup ise 24 erkek (%3,49), 26 kadın (%3,69) ile toplamda 50 (%3,59) kişinin bulunduğu 65 yaş ve üstüdür. Nüfus artışına katkı sağlayacak 0-45 yaş grubunda kadın sayısı 601 (%85,37), erkeklerin sayısı ise 571 (%83,11) toplamda 1.172 (%84,25) kişi bu grupta yer almaktadır. İlçeye iskân edilen toplam kadın sayısı 704, erkek sayısı ise 687 olup dengeli bir görünüm sergilemektedir. Bu da nüfus artışının sağlanması açısından tercih edilen bir durumdur. İş gücü ve istihdam açısından 18-45 yaş grubuna dâhil kadınların sayısı 256 (%36,36), erkeklerin sayısı ise 234 (%32,61) toplam 490 (%35,22) kişidir. Defterlerden elde edilen bu veriler nüfus artışı açısından istenilen ve beklenen niteliktedir. İlçenin göçmenler iskân edildikten sonraki 1940 yılı nüfus sayımı verilerine bakacak olursak toplam nüfusun 65.780'e yükseldiği görülmektedir. İlçe merkezinde nüfus oranı 10.039'a gerilerken, bucak ve köylerin nüfusu 55.741 olmuştur.⁵¹ Kısacası 5 yıl içerisinde ilçe nüfusu 2.614 kişi artmıştır. Ancak bu artış ilçe merkezinde olmamıştır. İlçe merkezinin nüfusu 659 kişi azalırken bucak ve köylerinin nüfusu 3.273 kişi artmıştır. İlçeye toplamda 1.391 göçmen iskân edilmiştir. Göçmenlerin yaklaşık üçte ikisi iskân yerlerini terk etmiş olsa da 3.273 kişilik nüfus artışının ortalama olarak 470'inin (%14,35) göçmenlere ait olduğu söylenebilir.

En fazla göçmenin iskân edildiği Mecitözü, 1927'de nüfus yoğunluğu açısından ilçeler arasında ikinci sırada⁵² 1935'de ise üçüncü sırada yer almaktadır. 1935'de ilçe merkezinin nüfusu 2.870, ilçeye bağlı yerleşim

⁴⁹ Tahir Kodal, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilâyeti'nin Nüfus Özellikleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, Elazığ 2009, s. 243.

⁵⁰ *Genel Nüfus Sayımı Çorum 1935*, s. 5.

⁵¹ *Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1940*, Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey ölçü, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 158, Ankara 1941, s.13.

⁵² Kodal, *a.g.m.*, s. 243.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

yerlerinin nüfusu 36.275 olup toplam nüfusu 39.145'tir.⁵³ İlçeye iskân edilen 2.027 göçmenin 1935 yılı nüfusuna oranı %5 olarak hesaplanmıştır. Mecitözü ilçesinde de en fazla kişinin yer aldığı yaş grubu olarak karşımıza 0-6 yaş grubu çıkmaktadır. Kadın sayısı 188 (%18,50), erkek sayısı ise 224 (%22,16) toplam olarak 412 (%20,33) kişi bu grupta yer almaktadır. Yine 65 yaş üstü grup, 45 kadın (%4,43), 34 erkek (%3,36) ve toplam 79 kişi (%3,90) ile en az kişinin bulunduğu yaş grubudur. İlçeye iskân edilen kadın sayısı 1.016 erkek sayısı ise 1.011 olup kendi içinde dengelidir. Nüfus artışı için önemli olan 0-45 yaş arası grupta toplamda 1.719 (%84,80) kişi bulunmaktadır. Bunların 860'ı (%84,64) kadın ve 859'u (%84,96) erkektir. İstihdam ve iş gücü açısından 384 (%37,79) kadın, 358 (%35,41) erkek olup toplamda 742 (%36,60) kişi ise 18-45 yaş arası grupta yer almaktadır. Elde edilen bu verileri ilçenin 1940 yılı genel nüfus sayım sonuçları ile değerlendirecek olursak 1940'da göçmenlerin yarıya yakınının iskân edildiği ilçe merkezinin nüfusu 620, ilçeye bağlı nahiye ve köylerin ise 3.431 kişi artmıştır. Toplamda 4.051 kişilik bir artış ile ilçe nüfusu 43.196 olmuştur.⁵⁴ Göçmenlerin yaklaşık yarısı iskân yerlerini terk etmiş olsa da 4.051 kişilik artışın yaklaşık olarak 1.000 (%24) kadarını göçmenlerin sağladığı söylenebilir.

Sungurlu ilçesi ise 1927⁵⁵ ve 1935 yıllarında nüfus yoğunluğu açısından dördüncü sırada yer almaktadır. 1935 yılında ilçenin toplam nüfusu 47.184 kişidir. İlçe merkezinin nüfusu 5.250, ilçeye bağlı nahiye ve köylerin nüfusu 41.934 kişi olarak kaydedilmiştir.⁵⁶ İlçeye iskân edilen toplamda 999 göçmenin, 1935 nüfusuna oranı %2 olarak hesaplanmıştır. İskilip ve Mecitözü ilçelerinde olduğu gibi Sungurlu'da da en fazla ve en az kişinin yer aldığı yaş grupları aynıdır. 0-6 yaş grubu 117 (%22,81) kadın, 97 (%19,96) erkek ve toplam olarak 214 (%21,42) kişi ile en fazla bireyin yer aldığı grup olmuştur. 65 yaş ve üstü grupta ise 21 (%4,09) kadın, 7 (%1,44) erkek ve toplam 28 (%2,80) ile en az kişi yer almaktadır. 513 kadın ve 486 erkek ile ilçeye iskân edilen kadın ve erkek sayısı dengeli olarak kabul edilebilir. Nüfus artışı açısından 0-45 yaş grubuna bakacak olursak kadınların sayısı 444 (%86,54), erkeklerin sayısı 420 (%86,41) ve toplamda 864 (%86,48) kişi ile yüksek bir oran teşkil etmektedir. İş gücü bağlamında ise 180 erkek (%37,03), 185 kadın (%36) ve toplam 365 kişi (%36,53) 18-45 yaş grubunda bulunmaktadır. Elde edilen verileri 1940 nüfus sayımı verileri ile karşılaştıracak olursak; 1940 yılında ilçe merkezinin nüfusu 571 artarak 5.821

⁵³ Genel Nüfus Sayımı 1935 Çorum, s. 5.

⁵⁴ Genel Nüfus Sayımı 1940, s.13.

⁵⁵ Kodal, a.g.m., s. 243.

⁵⁶ Genel Nüfus Sayımı 1935 Çorum, s. 5.

olmuştur. Nahiye ve köylerinin nüfusu ise 3.258'lik artış ile 45.192'ye yükselmiştir. Toplamda 3.829'luk artış ile 1940 nüfusu 51.013 olarak kaydedilmiştir.⁵⁷ Yine Sungurlu ilçesinde de göçmenlerin yaklaşık yarısının iskân yerlerini terk ettiğini dikkate aldığımızda 3.829 kişilik artışa göçmenlerin 500 kişi (%13) kadar etki ettiğini varsayabiliriz.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, Çorum'a iskân edilen 4.417 kişinin 2.233'ü kadın, 2.184'ü erkek olup kendi içinde orantılıdır. Toplamda 940 kişi (%21,28) ile 0-6 yaş grubu en fazla kişinin bulunduğu grup iken toplam olarak 157 (%3,55) kişi ile 65 yaş ve üstü en az kişinin yer aldığı grup olmuştur. 0-45 yaş arası grupta ise toplam olarak 3.710 kişi (%83,99) yer almakla birlikte nüfus artış oranına katkı açısından tercih edilen bir durumdur. 18-45 yaş grubunda ise toplamda 1.587 kişi (%35,92) bulunmaktadır. İş gücüne katkı açısından bu da tercih edilen bir sonuçtur.

1.2.2 Meslek Grupları

Bulgaristan'da yaşayan Türk ahalinin büyük bir çoğunluğu geçimini tarımdan temin etmekte idi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar geniş ve verimli topraklara sahip olan Türk ahali için savaş sonrası şartların değiştiği görülmektedir. Topraklarının önemli bir kısmı ellerinden alınan Türk ahalinin büyük bir çoğunluğu küçük çiftçi olarak geçimini temin etmek zorunda bırakılmıştır. Bulgaristan'da yaşayan Türk ahalinin %80'i çiftçi olmakla birlikte sayıları az da olsa küçük zanaatlarla meşgul olanlar da mevcuttu.⁵⁸ Bulgaristan göçmenlerinin iskân edildiği Çorum'un ekonomisinin temeli de eski dönemlerden itibaren tarım ve hayvancılık üzerine kuruluydu.⁵⁹ Aşağıdaki Tablo 5'te Bulgaristan göçmenlerinin meslek grupları verilmiştir.

---

⁵⁷ *Genel Nüfus Sayımı 1940*, s. 13.

⁵⁸ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 20.

⁵⁹ Abdullah Gündoğdu, "1852-1863 Tarihleri Arasında Çorum Kazası'nda Sosyo-Ekonomik Yapı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 1991, s. 235.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

Tablo 5: Göçmenlerin Meslek Gruplarına Göre Dağılımı⁶⁰

Meslek Grupları	Sungurlu	Mecitözü	İskilip	Toplam	Meslek Grupları	Sungurlu	Mecitözü	İskilip	Toplam
Berber	-	-	4	4	Mandıracı	-	-	1	1
Çarıklı	-	-	1	1	Nalbant	-	1	-	1
Çiftçi	238	403	299	940	Öğretmen	1	-	-	1
Debbağ	-	3	-	3	Saraç	-	-	1	1
Demirci	-	1	-	1	Şekerci	-	1	-	1
Elbise Boyacısı	-	1	-	1	Şoför	-	1	-	1
İşçi	-	1	22	23	Terzi	-	-	1	1
Kadın	-	1	-	1	Tüfekçi	-	1	-	1
Kalaycı	-	1	-	1	Tütüncü	-	81	-	81
Kunduracı	-	3	3	6	Toplam	240	499	332	1071
Makinist	1	-	-	1					

Çorum'a iskân edilen toplam 1070 hanenin 940'nın (%87) geçimini çiftçilikle temin etmekte olduğu görülmektedir. Bunların 299'u İskilip'te, 403'ü Mecitözü ve 238'i ise Sungurlu'ya iskân edilmiştir. İskân edilen hane sayısı 1070 iken meslek gruplarında toplam rakam 1071 olarak görülmektedir. Bunun nedeni bir hanede iki erkek bireyin de mesleğinin kaydedilmesinden kaynaklanmıştır. Çiftçilik dışında mesleğinin tütüncü olduğunu belirten 81 hane de Mecitözü'ne yerleştirilmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi geçimini tütüncülüğün sağladığı hanelerin önemli bir kısmı, bölgede tütüncülüğün yasak olması nedeniyle serbest iskâna geçmek istedikleri yönünde dilekçe vermişlerdir. Bunların dışında göçmenler arasında en fazla yer alan meslek grubu işçidir. Toplam 23 kişi meslek olarak işçi olduğunu belirtmiş ve bunların 22'si İskilip'e iskân edilmiştir. Tabloya bakıldığında Sungurlu ilçesine iskân edilen göçmenler arasında meslek çeşitliliği olmadığı görülmektedir. Çiftçi dışında 1 öğretmen ve 1 makinist ilçeye iskân edilmiştir. İskilip'e iskân edilenlerin meslek grupları arasında çeşitlilik biraz daha fazladır. Buraya iskân edilenlerin, 4 berber, 1 çarıklı, 3 kunduracı, 1 mandıracı, 1 saraç ve 1 de terzi bulunmaktadır. En fazla meslek çeşitliliğinin görüldüğü ilçe en fazla göçmenin iskân edildiği Mecitözü ilçesi olmuştur. İlçeye 1'er demirci, elbise boyacısı, işçi, kalaycı, nalbant, şekerci,

⁶⁰ BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 32, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, İskilip, Bayat, Tarih: 1936-1952.; BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 33, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Alaca, Sungurlu, Mecitözü, Tarih: 1936-1972.; BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 29, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, Tarih: 1936-1950.

şoför ve tüfekçi mesleğine sahip göçmen iskân edilmiştir. Bunların dışında 3 kunduracı ve 3 debbağ da yer almaktadır.

İskân edilen göçmenlerin %87'sinin mesleğinin çiftçi olması Türkiye'nin takip ettiği iskân politikası çerçevesinde boş tarım arazilerini şenlendirmesi açısından uyumlu bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

1.3. Göçmenlere Yapılan Yardımlar

1.3.1 Mesken Yardımları

Göçmenlerin iskân işlerinin arasında en müşkül olanı barınma meselesi idi. Göçmenlerin hepsine ev tahsis edilmesi ilk etapta mümkün olmayacağı için geçici olarak yerel ahalinin evlerinde iskân edilmişlerdir. Göçmenler için yeni mesken temininin Trakya dâhil pek çok yerde sorun teşkil ettiği görülmektedir. Yürütülen çalışmalar neticesinde 1934-1937 yıllarında göçmenler için toplamda 18 bin ev inşa edilebilmiştir. Göçmen evleri genelde iki-üç odalı, tek kat ve bitişiğinde ahır bulunan tarzda inşa edilmiştir.⁶¹ Aşağıdaki Tablo 6'da Çorum'a iskân edilen göçmenlere yapılan ev yardımları yer almaktadır.

Tablo 6: Göçmenlere Yapılan Mesken ve İnşaat Yardımları⁶²

Yardım Türü	Sungurlu	Mecitözü	İskilip	Toplam
Eski tip ev (adet)	4	13	-	17
Yeni tip ev (adet)	12	237	-	249
Metruk ev (adet)	2	-	-	2
Ev inşaatı için nakdi yardım (lira)	-	24.130	253	24.383
Ev için arsa (m ²)	-	31.332	-	31.332

Ev yardımının en fazla yapıldığı ilçe olarak Mecitözü karşımıza çıkmaktadır. Burada göçmenlere 237'si yeni tipte olmak üzere toplamda 250 ev verilmiştir. Ancak bu evlerin hepsi devlet tarafından inşa edilmemiştir. Göçmenlere ev inşa etmeleri için arsa ve nakdi olarak yardımda

⁶¹ Önder Duman, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 43, Bahar 2009, s. 486, 487.

⁶² BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 32, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, İskilip, Bayat, Tarih: 1936-1952; BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 33, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Alaca, Sungurlu, Mecitözü, Tarih: 1936-1972.; BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 29, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, Tarih: 1936-1950.

bulunulmuştur. 101 haneye de toplam olarak 24.130 lira ev inşaatı için nakdi yardım yapılırken 62 haneye de toplamda ev inşa etmeleri için 31.332 m² arsa dağıtılmıştır. Mecitözü'ne iskân edilen 499 hanenin yaklaşık yarısının iskân yerini terk ettiği dikkate alınacak olursa kalan göçmenlerin neredeyse tamamına ev tahsis edildiği söylenebilir. İskilip ilçesinde sadece Tepekutuğun köyünde iskân edilen 2 aileye toplamda 253 lira inşaat yardımında bulunulmuştur. Sungurlu'da ise sadece 18 ev tahsis edilmiştir. Göçmenlerin bölgeye 1938 yılında iskân edildiği de dikkate alınacak olursa II. Dünya Savaşı yıllarının zor şartlarında barınma meselesinin bu oranda çözülmüş olması önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir.

1.3.2 Üretici Hale Getirmek için Yapılan Yardımlar

Osmanlı'dan itibaren Anadolu ahalisinin temel geçim kaynağı tarım olmuştur. Göçmenleri üretici hale getirmek, devletlerin öncelik verdiği konular arasında yer almaktadır. Bu amaç için toprak dağıtımı Osmanlı döneminden itibaren süre gelen bir uygulamadır.⁶³ Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının önemli hedefleri arasında boş tarım arazilerinin göçmenlere dağıtılmak suretiyle tarıma kazandırılması ve üretimin artırılmasını sağlamak yer almaktadır. Belirlenen hedef çerçevesinde göçmenlere toprak ile birlikte tarımsal üretim yapabilmeleri için imkânlar ölçüsünde zirai alet -edevat, öküz, tohumluk ve yemeklik buğday da dağıtıldığı görülmektedir. Bu çerçevede yürütülen faaliyetler neticesinde üretimde belirli bir artış sağlandığı da görülmektedir.⁶⁴ Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde savaşlar nedeniyle nüfusun azalmış olması ekilen tarım alanlarının da azalmasına ve tarımsal üretimin düşmesine neden olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım alanında üretimde meydana gelen düşüşü⁶⁵ önlemek için Osmanlı döneminde uygulandığı gibi boş tarım arazilerinin göçmenlere dağıtılmasına karar verilmiştir. Böylece hem göçmenler üretici hale getirilecek hem de boş tarım arazileri değerlendirilmiş olacaktır. Göçmenlerin büyük çoğunluğunun

⁶³ Osmanlı Devleti kitlesel göçlerin yaşandığı bazı dönemlerde toprak tahsisi konusunda sıkıntılar yaşamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası Anadolu'ya göç eden ahaliye ortalama 100 dönüm arazi dağıtılırken 12 yıl sonra bu miktarın yarım dönüme kadar düşmesi bunun göstergesidir. Tuncay Bilecen, "Balkan Savaşları Sonrasında Ortaya Çıkan Göç Hareketleri ve Muhacirlere Yapılan Sosyo-Ekonomik Yardımlar", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 6, Eylül 2012, s. 65-66.

⁶⁴ Necla Günay, "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenlerin Tarım Sektörüne Kazandırılması İçin Yaptığı Çalışmalar", *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu 12-14 Nisan 2018 Şanlıurfa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 397, 398, 403.

⁶⁵ Alev Gözcü, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Tarımın Gelişiminde Alman Etkisi", *ÇTTAD*, Cilt XVIII, Sayı 36, Bahar 2018, s. 112.

HATİCE YILDIRIM

çiftçi olduğu dikkate alınacak olursa toprak dağıtımının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra sanatkâr göçmenler de unutulmamıştır. 1934 yılında kabul edilen 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun 17. maddesine göre; göçmenlerden sanatkâr veya tüccar olanlara dükkân veya dükkân yeri ve sermaye, çiftçilere de yeterli toprakla birlikte çift hayvanat, alet-edevat, tohumluk ve ahır verilmesi uygun görülmüştür.⁶⁶

Aşağıda Tablo 7'de Çorum'a iskân edilen Bulgaristan göçmenlerini üretici hale getirmek için yapılan aynı yardımlar gösterilmiştir.

Tablo 7: İskân Edilenleri Üretici Hale Getirme İçin Yapılan Aynı Yardımlar⁶⁷

Yardım Türü	Sungurlu	Mecitözü	İskilip	Toplam
Pulluk (adet)	136	342	19	497
Öküz (adet)	229	471	3	703
Araba (adet)	-	-	1	1
At (adet)	-	-	106	106
Yemeklik buğday (kg)	124.368	262.340	112.670	499.378
Tohumluk buğday (kg)	64.678	151.660	86.038	302.376
Tarım için arazi (dekar)	5.860	9.117	2.875	17.852
Dükkân (adet)	-	3	-	3
Yakacak (kg)	-	-	62.490	62.490

Göçmenlere yapılan yardımları öncelikle ilçeler bazında ele alacak olursak en az yardımın gerçekleştirildiği ilçe İskilip olmuştur. Bu ilçeye iskân edilen göçmenlerin üçte ikisinin iskân yerini terk ettiği göz önüne alınacak olursa bu sonuç normal karşılanmalıdır. En fazla yardım yapılan ilçe ise yine en fazla göçmenin iskân edildiği Mecitözü'dür. Göçmenlerden, Sungurlu'da 136, Mecitözü'nde 342, İskilip'te 19 olmak üzere toplamda 497 haneye

⁶⁶ 1934 yılında kabul edilen 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun tam metni için bakınız: , https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302510.pdf, (05.02.2020).

⁶⁷ *BCA*, Kod: 271 V 1900, Defter No: 32, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, İskilip, Bayat, Tarih: 1936-1952.; *BCA*, Kod: 271 V 1900, Defter No: 33, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Alaca, Sungurlu, Mecitözü, Tarih: 1936-1972.; *BCA*, Kod: 271 V 1900, Defter No: 29, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, Tarih: 1936-1950.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

pulluk verildiği görülmektedir. Toplamda bölgeye 1070 hane iskân edildiği ve bunların yaklaşık yarısının iskân yerini terk etmiş olduğu dikkate alınacak olursa kalan hanelerin büyük bir kısmına pulluk verildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Yanlarında çift hayvanı getirmemiş olan göçmenlerden her haneye dağıtılan toprakları işleyebilmeleri için ortalama 2 öküz verildi. Bu çerçevede Sungurlu'da 117 haneye 230, Mecitözü'nde 239 haneye 471 ve İskilip'te tek bir aileye 3 öküz verilmiştir. İskilip'te göçmenlere öküz verilmediği görülmektedir. Ancak aşağıda Tablo 9'da göçmenlerin yanlarında getirdikleri hayvan miktarlarına bakıldığında İskilip'e iskân edilen göçmenlerin yanlarında çok sayıda çift hayvanı getirdikleri görülmektedir. Ayrıca İskilip'te bulunan göçmenlerden 86 haneye toplamda 106 at verilmiştir.

Göçmenlere üretici duruma gelene kadar beslenme ihtiyaçlarının karşılanması için yemeklik buğday dağıtılmıştır. Çorum genelinde göçmenlere toplam olarak 499.378 yemeklik buğday dağıtılmıştır. Sungurlu'da 219 haneye hane başına 585 toplamda 124.368 kilo yemeklik buğday verilmiştir. Mecitözü'nde 453 haneye toplamda 262.340 kilo hane başına ortalama 579 kilo, İskilip'te ise 265 haneye ortalama olarak 425 kilo toplamda ise 112.670 kilo buğday tevzi edilmiştir.

Tarlalarına ekebilmeleri için de üç ilçede bulunan göçmenlere toplamda 302.376 kg tohumluk buğday dağıtılmıştır. Sungurlu'da 64.678 kg tohumluk buğday 134 haneye ortalama 512 kg, Mecitözü'nde 151.660 kg 348 haneye ortalama 435 kilo ve İskilip'te 86.038 kg tohumluk buğday 190 haneye ortalama 453 kilo şeklinde tevzi edilmiştir. İskân kanununa göre aile başına 450 kg tohumluk buğday verilmesi kararlaştırılmıştır. Çıkan bu sonuçlar kanuna uygun bir şekilde dağıtım yapıldığını göstermektedir.

Büyük bir çoğunluğu çiftçi olan göçmenlerin üretici hale getirilebilmeleri için yapılacak en temel yardım topraktı. Türkiye'de Trakya dışında bulunan bölgeleri iskâna açarken temel amaçlar arasında boş tarım arazilerini değerlendirmek vardı. Göçmenlere, hane başına aile bireylerinin sayıları da dikkate alınarak arazi dağıtılmıştır. Ortalama olarak 50-60 dekar arazi verilmesi uygun görülmüştür. Çorum'da tarım için göçmenlere toplamda 17.852 dekar arazi verilmiştir. Arazi dağıtımını ilçeler özelinde ele alacak olursak, Sungurlu'da toplamda 5.860 dekar arazi 130 haneye ortalama 45, Mecitözü'nde 9.177 dekar arazi 287 haneye ortalama 25 ve İskilip'te 2.875 dekar arazi 75 haneye ortalama 38 dekar verilmiştir. Defterlerden elde

HATİCE YILDIRIM

edilen bu verilere göre göçmen sayısının daha fazla olduğu Mecitözü ilçesinde hane başına düşen arazi miktarı diğer iki ilçeye göre daha azdır. Toprak dağıtılan hane sayıları, serbest iskâna geçen hane sayıları dikkate alınarak değerlendirildiğinde kalan göçmenlerin neredeyse tamamına toprak dağıtıldığı görülmektedir.

Bunların dışında İskilip'te bulunan göçmenlerden 167 haneye ortalama 374 kg civarında toplam olarak da 62.490 kg yakacak odun verilmiştir. Ayrıca Mecitözü'nde bulunan sanatkâr göçmenlerin 3'üne de dükkân verilmiştir.

Yorucu ve yıpratıcı göç sürecinden sonra Türkiye'ye ulaşan Bulgaristan göçmenlerinin işleri ilk etapta Kızılay tarafından sağlanmıştır. Göçmenler iskân edilecekleri yerlere sevk edilirken işe bedelleri de ödenmiştir.⁶⁸ Ayrıca iskân yerlerine kadar nakliye ücretleri de nakdi şekilde karşılanmıştır. Bunların yanı sıra ilaç, yakacak ve çok muhtaç durumda olanlara giyecek gibi zaruri ihtiyaçları için de yardımlarda bulunulmuştur. Aşağıda Tablo 8'de göçmenleri üretici hale getirmek için yapılan nakdi yardımlar yer almaktadır.

Tablo 8: İskân Edilenleri Üretici Hale Getirme İçin Yapılan Nakdi Yardımlar (lira)⁶⁹

Yardım türü	Sungurlu	Mecitözü	İskilip	Toplam
Giyim bedeli	154	137	-	291
İlaç bedeli	4	133	3	140
İşe	1.870	4.944	5.175	11.989
Hayvan işe	157	506	226	889
Banka kredisi	-	620	-	620
Yakacak bedeli	-	1.369	89	1.458
Sermaye	-	260	-	260
Nakliye bedeli	-	3.046	-	3.046

⁶⁸ Aslı Arslan, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye'de İskânları", *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 4, Spring 2014, s. 40.

⁶⁹ BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 32, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, İskilip, Bayat, Tarih: 1936-1952; BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 33, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Alaca, Sungurlu, Mecitözü, Tarih: 1936-1972; BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 29, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, Tarih: 1936-1950.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

Göçmenlerden muhtaç durumda olanlara Sungurlu'da 7, Mecitözü'nde ise 9 haneye giyecek bedeli olarak toplamda 291 lira ödenmiştir. İlaç bedeli olarak da Sungurlu'da 7, Mecitözü'nde 69 ve İskilip'te de 3 haneye toplamda 140 lira verilmiştir.

Göçmenlerin yerleşim yerlerine vardıkları günden itibaren 2 haftalık iaşe bedellerinin karşılanması gerekli idi. Defterlerde yer alan iaşe verilerine göre Çorum'da üç ilçeye gelen göçmenlere toplamda 11.989 lira harcanmıştır. Sungurlu'da 237 haneye ortalama 8 lira toplamda 1.870, İskilip'te 319 haneye ortalama 16 lira toplamda 5.175 ve Mecitözü'nde 487 haneye ortalama 10 lira, toplamda 4.944 lira iaşe bedeli olarak nakdi yardım yapılmıştır. Sungurlu'ya 239, Mecitözü'ne 499 ve İskilip'e 322 hane iskân edildiği düşünülecek olursa göçmenlerin tamamına iaşe bedellerinin ödendiği görülmektedir. Ancak ilçeler bağlamında özellikle Sungurlu'da hane başına ödenen iaşe miktarının diğer ilçelerle kıyaslandığında düşük olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Mecitözü'nde 5 kişilik bir aileye 19 lira iaşe bedeli ödenirken Sungurlu'da 5 kişilik aileye verilen miktarın 6 lira olduğu görülmektedir. Bu farklılık Sungurlu'da iaşe bedelinin tamamının deftere kaydedilmediğini ya da göçmenlerin iaşelerinin nakdi yerine aynı olarak karşılandığı ihtimallerini akla getirmektedir. Ayrıca göçmenlere bu konuda yerli halk tarafından yardımda bulunulmuş olması da muhtemeldir.

Sadece göçmenlere değil yanlarında getirdikleri çift hayvanlarının iaşesi için de toplamda 889 lira nakdi yardımda bulunulmuştur. Sungurlu'da 30 haneye ortalama 5, toplamda 157 lira, Mecitözü'nde 92 haneye ortalama 5,5, toplamda 506 lira ve İskilip'te 56 haneye ortalama 4, toplamda 226 lira nakdi yardım yapılmıştır. Mecitözü'ne ait defterde göçmenlerin nakliye bedelleri de kayıt altına alınmıştır. 396 haneye ortalama 8, toplamda 3.046 lira nakliye bedeli ödenmiştir. Yine Mecitözü'nde sanatkâr göçmenlerden 8 haneye 620 lira banka kredisi ve 2 haneye de 260 lira sermaye verilmiştir. Ayrıca Mecitözü ve İskilip'te göçmenlere toplam olarak 1458 lira yakacak parası ödenmiştir. Mecitözü'nde 388 haneye ortalama 4, toplamda 1369 lira ve İskilip'te 42 haneye ortalama 2, toplamda 89 lira nakdi yakacak bedeli verilmiştir. İskilip'te bulunan göçmenlerin 167 hanesine Tablo 8'de gösterildiği gibi aynı olarak 62.490 kg yakacak dağıtıldığı dikkate alınacak olursa göçmenlerin büyük kısmının yakacak ihtiyacının karşılandığı söylenebilir. Sungurlu'da bulunan göçmenlere yakacak yardımına dair defterde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu da iaşe bedeli kısmında olduğu gibi kayıt altına alınmadığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Göçmenleri üretici hale getirmek için yapılan yardımlara genel olarak değerlendirecek olursak üretici hale gelmeleri için yeterli düzeyde yardım yapıldığı söylenilebilir. En azından temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda göçmenlerin geneline yardımlarda bulunulduğu görülmektedir.

1.4 Göçmenlerin Yanlarında Getirdikleri

Göçmenlerin en kısa sürede üretici konuma getirilebilmeleri için meslekleri dikkate alınarak Türkiye'ye getirecekleri eşyaları vergi muafiyetine tabi tutulmuştur. Örneğin çiftçilerin yanlarında getirecekleri hayvan, tohumluk ve zirai alet-edevatları ile sanatkârların 5 bin, tüccarların ise 10 bin liralık eşyaları vergi muafiyeti kapsamında yer almaktaydı.⁷⁰ Bu muafiyetten yararlanmak isteyen bazı göçmenlerin yanlarında gelirken hayvanlarını ve çeşitli eşyaları aldıkları görülmektedir. Aşağıda Tablo 9'da göçmenlerin yanlarında neler getirdikleri detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 9: İskân Edilenlerin Yanlarında Getirdikleri⁷¹

Türü	Sungurlu	Mecitözü	İskilip	Toplam
Büyükbaş	135	251	152	538
Küçükbaş	1	322	212	535
At	6	6	-	12
Eşek	-	-	1	1
Araba	66	120	77	263
Pulluk	2	7	-	9

Göçmenler gelirlerken yanlarında toplam olarak 538 büyükbaş hayvan getirmişlerdir. Sungurlu'da 52 aile toplamda 135, Mecitözü'nde 94 hane 251 ve İskilip'te 60 hane toplamda 152 büyükbaş hayvanı yanlarına almıştır. Bir hanenin en fazla 6 büyükbaş hayvan getirdiği görülmektedir. Yine Sungurlu'da 1 hane 1, Mecitözü'nde 10 hane 322, İskilip'te 17 hane 212 ve genel toplamda 532 küçükbaş hayvanı yanlarında getirdikleri defterlerde kayıtlıdır. Küçükbaş hayvan getiren hane sayısı az, hayvan sayısı ise çoktur. Örneğin Mecitözü'nde sadece bir hane 87 küçükbaş hayvan getirmiştir.

⁷⁰ Muhammet Sarı, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar-İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 323.

⁷¹ BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 32, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, İskilip, Bayat, Tarih: 1936-1952; BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 33, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Alaca, Sungurlu, Mecitözü, Tarih: 1936-1972; BCA, Kod: 271 V 1900, Defter No: 29, Muhacir Esas Kayıt Defteri, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, Tarih: 1936-1950.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

Bunların dışında göçmenlerin yanlarında getirdiği hayvanlar arasında 12 at ve 1 eşek bulunmaktadır. Ayrıca 263 hane yanlarında 263 araba ile gelmiştir. Sungurlu'da 57 aile 66, Mecitözü'nde 92 hane 120 ve İskilip'te 65 hane 77 araba getirmiştir. Rakamlardan da anlaşıldığı gibi yanında 2-3 araba getiren göçmenler olmuştur. Bunun dışında 9 adet de pulluk getirildiği görülmektedir.

Defterlerden elde edilen bu veriler göçmenlerin yanlarında getirdikleriyle devlete olan yüklerini bir nebze azalttıklarını göstermektedir.

Sonuç

Anadolu, tarih boyunca farklı coğrafyalardan gelen göçmenlere ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı'da kaybedilen savaşlar neticesinde başlayan göçler sadece Milli Mücadele yıllarında bir azalma göstermiş Cumhuriyet'in ilanından sonra tekrar artışa geçmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra özellikle Balkanlar'dan Anadolu'ya yoğun olarak göçlerin yaşandığı görülmektedir. Balkanlar'dan göçlerin gerçekleştiği ülkeler arasında Bulgaristan da yer almaktadır. 1934-1938 yılları arasında Türk ahaliye karşı baskıların artması neticesinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye dönem dönem yoğunlaşan kitlesel göçler yaşanmıştır. Gerçekleşen bu göçler karşısında Türkiye Cumhuriyeti, soydaşlarına sahip çıkarak ülkenin çeşitli yerlerinde göçmenleri iskâna tabi tutmuştur. Aynı dönemde Romanya'dan da yoğun göçlerin gerçekleşmesi sebebiyle Trakya'nın daha fazla göçmen kabul edemeyeceğine karar verilerek yeni iskân yerleri tespit edilmiştir. Yeni iskân yerleri tespit edilirken Anadolu'nun diğer bölgelerini de şenlendirme fikri ön plana çıkmıştır. Nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelerde nüfus artışı ile birlikte boş tarım arazileri de değerlendirilecektir. Bu düşünce ile 1936 yılında belirlenen yeni iskân yerleri arasında Çorum da yer almaktadır. Çorum göçmen iskân birimleri arasında bilinen bir yerleşim yeri olmamasına karşın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hem Kafkaslar hem de Balkanlar'dan gelen göçmenlerin iskân edildiği bir yerleşim yeridir. Çorum'a ait Muhacir Esas Kayıt Defterleri incelendiğinde 1938 yılında toplamda 4.417 kişinin bölgeye iskân edildiği tespit edilmiştir. Çorum'da Bulgaristan göçmenlerinin İskilip, Mecitözü ve Sungurlu ilçelerine iskân edildiği görülmektedir. İlçeler içerisinde 2.027 kişi ile en fazla göçmenin yerleştirildiği yer Mecitözü olmuştur. En az göçmenin iskân edildiği ilçe ise 999 kişi ile Sungurlu'dur. Göçmenler genelde ilçeler bünyesinde yer alan köylere iskân edilirken sadece

HATİCE YILDIRIM

Mecitözü’nde göçmenlerin yaklaşık yarısının ilçe merkezine yerleştirildikleri ortaya çıkarılmıştır.

Bölgeye iskân edilen göçmenlerin nüfus artışına katkı açısından 0-45 yaş grubunda toplamda 3.710 kişi (%83,99) yer almaktadır. Bölgeye iskân edilen kadın (2.233) ve erkek (2.184) sayısının dengeli olduğu görülmektedir. Göçmenlerin %87’sinin mesleğinin çiftçi olması ile birlikte 19 farklı meslek grubu bulunmaktadır. Göçmenlerin barınma ihtiyacı karşılandığı gibi üretici konuma gelmeleri için 17.852 dekar arazi, 497 pulluk, 703 öküz ve 302.376 kg tohumluk buğday dağıtıldığı görülmüştür. Vergiden muaf tutulduğu için göçmenlerin gelirken yanlarında 538 büyükbaş, 535 küçükbaş ve 263 adet araba getirdikleri tespit edilmiştir.

Ancak defterlerden elde edilen verilere göre üç ilçeye de iskân edilen göçmenlerin önemli bir kısmı serbest iskâna geçmek suretiyle başka illere gitmişlerdir. Çorum İl Özel İdaresi Arşivi’nde yer alan belgelerde göçmenlerin özellikle Batı illerinde yer alan akrabalarının yanlarına gitmek istediklerine dair taleplerine rastlanmıştır. Ayrıca tütüncülük yapan aileler bölgenin buna uygun olmadığını belirterek serbest iskâna geçmek istemişlerdir. Bu durum, göçmenlerin iskân yerleri belirlenirken az da olsa bu tür hususların gözden kaçırıldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

1.1 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Kod: 271 V 1900, Defter No: 32, *Muhacir Esas Kayıt Defteri*, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, İskilip, Bayat, Tarih: 1936-1952.

Kod: 271 V 1900, Defter No: 33, *Muhacir Esas Kayıt Defteri*, İl: Çorum, İlçeler: Alaca, Sungurlu, Mecitözü, Tarih: 1936-1972.

Kod: 271 V 1900, Defter No:2 9, *Muhacir Esas Kayıt Defteri*, İl: Çorum, İlçeler: Sungurlu, Tarih:1936-1950.

2.Telif Eserler

AKAALIN, Durmuş, “XIX. yüzyılda Balkanlarda Osmanlı Devleti ve Kırcaali”,

https://www.academia.edu/36039442/XIX_Yuzyilda_Balkanlarda_Osmanli_Devleti_ve_Kircaali, ss.1-20, (10.02.2020).

AKAY, Tolga, “XIX. yüzyıl Kafkas Göçlerinde Bir İskân Birimi Olarak Çorum”, *Şeyh Şamil ve Kafkasya Mücadele-Sürgün-İskân*, (ed.) Mehmet Ali Bozkuş-Hakan Yazar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, ss. 199-217.

ARI, Kemal, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, ss. 409-420.

ARSLAN, Aşlı, “Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk Göçleri ve Göçmenlerin Türkiye’de İskânları”, *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 4, Bahar 2014, ss. 31-50.

BİLECEN, Tuncay, “Balkan Savaşları Sonrasında Ortaya Çıkan Göç Hareketleri ve Muhacirlere Yapılan Sosyo-Ekonomik Yardımlar”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 6, Eylül 2012, ss. 59-71.

BÖRKLÜ, Meşkure Yılmaz, “Tarihi Seyri İçinde Bulgaristan Türklerinin Durumu ve Türkiye’nin Bölge Türklerine Yönelik Politikaları”, *Bilig*, Sayı 10, Yaz 1999, ss. 61-79.

BULDUK, Üçler, “Çorum Sancağının Osmanlı İdari Yapısındaki Yeri-I”, *OTAM*, C. 3, 1992, ss. 129-167.

ÇELİK, Gülfettin, “Osmanlı Devleti’nin Balkan Devletleri İle İlişkilerinde Belirleyici Bir Unsur Olarak 1877-1914 Dönemi Nüfus Hareketleri”, *Adam Akademi*, Cilt 1, Sayı 2, 2011, ss. 99-126.

ÇETİN, Necati, “Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Mübadil Tasfiye Talepnamelerine Göre Çorum’da İskân Edilen Mübadillerin Memleketleri Ve İskân Edildikleri İdari Birimler”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016*, (ed.) Zekeriya Işık, Cilt 1, Çorum 2016, ss. 461-469.

Çorum İl Yıllığı 1967.

DEMİRHAN, Hasan, “Bulgaristan’da Türklere Uygulanan Asimilasyon Politikaları ve Anavatana Göç”, *VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Balkanlar’a ve Balkanlar’dan Göçler (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e) 18-21 Eylül 2019 Edirne*, (ed.) Zafer Gölen - Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2019, ss. 285-342.

DUMAN, Önder, “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 43, Bahar 2009, ss. 473-490.

Genel Nüfus Sayımı, Çorum Vilayeti 20 İlkteşrin 1935, C. 16, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 75, Ankara 1937.

Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940, Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey ölçü, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No: 158, Ankara 1941.

GERAY, Cevat, “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 1970, ss. 8-36.

_____, *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler (1923-1961)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1962, Ek Tablo 5.

GÖZCÜ, Alev, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Tarımın Gelişiminde Alman Etkisi”, *ÇTTAD*, Cilt XVIII, Sayı 36, Bahar 2018, ss. 107-137.

GÜNAY, Necla, “XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti’nin Göçmenlerin Tarım Sektörüne Kazandırılması İçin Yaptığı Çalışmalar”, *Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu 12-14 Nisan 2018 Şanlıurfa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, ss. 393-408.

GÜNDOĞDU, Abdullah, “1852-1863 Tarihleri Arasında Çorum Kazası’nda Sosyo-Ekonomik Yapı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 1991, ss. 211-242.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 1. Baskı, Serander Yayıncılık, Trabzon 2016.

İSKENDER, Pelin, “Kafkasya Göçmenlerinin Çorum’a İskânı (1865-1895)”, *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu 23-25 Kasım 2007*, Cilt III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, ss. 1561-1572.

İSOV, Mümin, HASANOĞLU, Ergün, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya İmparatorluğu’nun Göç Politikası ve Bulgarlar”, *VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Balkanlar’a ve Balkanlar’dan Göçler (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e) 18-21 Eylül 2019 Edirne*, (ed.) Zafer Gölen - Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2019, ss. 195-244.

KARA, Adem, “XIX. Yüzyılda Çorum’da Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Yaşanan Sorunlar”, *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 6, 2013, ss. 333-344.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KAŞTAN, Yüksel, “Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2016, ss. 65-76.

KEMALOĞLU, Ayşegül İnginar, *Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

KOCACIK, Faruk, “Rumeli’den Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 655-660.

KODAL, Tahir, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Genel Nüfus Sayımında Çorum Vilâyeti’nin Nüfus Özellikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, Elazığ 2009, ss. 233-258.

KURTULGAN, Kürşat, “Göç ve Göçü Hazırlayan Tarihi Süreçte Balkanlarda Kurulan Ulus Devletlerin Müslümanlara Yönelik Baskıları”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 13, Sayı 14, Aralık 2010, ss. 213-226.

HATİCE YILDIRIM

OKUR, Mehmet, “Bulgaristan Türklerinin Maruz Kaldığı Uygulamalarla İlgili Olarak Rumeli İslam Muhacirleri Cemiyeti’nin Bir Talebi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı, Sayı 28, Erzurum 2005, ss. 351-361.

ÖKSÜZ, Hikmet, “İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye’ye Göçler ve Göç Sonrası İskânları Meselesi”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2000, ss. 169-188.

SARI, Muhammet, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi’nde İmar-İskân Faaliyetleri, (1923-1938)*, Atatürk Araştırma Merkez, Ankara 2015.

SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, “Ankara Vilayet Salnamelerine Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Çorum”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2007, ss. 7-40.

ŞAHİN, Salih, YILMAZ, Mutlu, “Cumhuriyet Döneminde Çorum İlinde Nüfus Gelişimi”, *Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu*, Cilt III, 23-25 Kasım 2007, Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum 2008, ss. 1473-1487.

ŞAHİN, Naci, “XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu’ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1, Haziran 2006, ss. 63-82.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*, Bilgi Yayınevi, 1986.

TURAN, Ömer, “Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri”, *Balkan Türkleri Balkanlarda Türk Varlığı*, (der.) Erhan Türbedar, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003, ss. 18-43.

ULUÇ, Sevim, “Çorum ve Çevresi”, *5. Hitit Festivali Komitesi Çorum Tarihi*, Çorum Belediyesi Kültür Yayını, Çorum 2015, ss. 19-50.

UZUNDAL, Edip, “İki Sancak Arasında Bir Kaza: Mecidözü”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016*, (ed.) Zekeriya Işık, Cilt 2, Çorum 2016, ss. 1-7.

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİNİN ÇORUM'DA İSKÂNI (1938)

YILDIRIM, Bülent, “Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan’da Türk Nüfusu (1878-1934)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 109, Sayı 214, Ocak-Şubat 2015, ss. 93-108.

_____, “Bulgaristan’da Türk Azınlığa Yönelik Unutulmuş Üç Büyük Siyasi Suikast”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 16, Sayı 3, Temmuz 2017, ss. 864-877.

YILDIRIM, Hatice, “Romanya Göçmenlerinin Çorum’da İskânı (1936)”, *VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Balkanlar’a ve Balkanlar’dan Göçler (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e) 18-21 Eylül 2019 Edirne*, (ed.) Zafer Gölen - Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2019, ss. 157-182.

YILDIRIM, Seyfi, “Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 8, Sayı 16, Güz 2012, ss. 75-92.

2000’li Yıllarda Bütün Yönleriyle Sungurlu, T. C. Sungurlu Kaymakamlığı, Barok Sanat Evi, 2000.

2510 Sayılı İskân Kanunu.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302510.pdf, (05.02.2020).

VELIAHT YUSUF İZZEDDİN EFENDİ’NİN EDİRNE VE KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ) SEYAHATLERİ (1913)

Ayşe ZAMACI*

ÖZ

Balkanlı müttefiklerin Osmanlı Devleti’ne karşı açtığı I. Balkan Harbi’nde kaybedilen Edirne ve Kırkkilise, yaklaşık dört ay sürecince Bulgarlar tarafından işgal edilmiş, bu işgalin sonlandırılması II. Balkan Harbi’yle mümkün olabilmektedir. Osmanlı Devleti 1913 yılının Temmuz ayında bu şehirleri geri alarak bölgede hâkimiyetini yeniden tesis etmeyi başarmıştır. Edirne ve civarının geri alınmasından sonra buraya, gerek bölgenin Osmanlı Devleti ve İslam dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamak, gerekse bölge ahalisine maddi ve manevi destek olmak amacıyla pek çok seyahat düzenlenmiştir. Bu seyahatlerden bir tanesi, Veliht Yusuf İzzeddin Efendi’nin Şehzade Ziyaeddin Efendi ile birlikte gerçekleştirdiği ziyarettir. 28 Temmuz 1913’te İstanbul’dan hareket eden ikili önce Edirne’yi, ardından Kırkkilise’yi ziyaret ederek işgal sonrası durumu yerinde gözlemlemiş, yerel ahaliyle bir araya gelmiş, askerî kuvvetleri denetlemiş, fukaraya bağışta bulunmuştur. Veliht ve şehzadenin bu seyahati, işgalden henüz kurtarılan şehir sakinlerini oldukça memnun etmiş, halk veliahdı görmenin mutluluğunu yaşamıştır. Hanedan mensuplarının kısa süren bu ziyareti 1 Ağustos 1913’te son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Veliht Yusuf İzzeddin Efendi, Şehzade Ziyaeddin Efendi, Edirne, Kırkkilise, Balkan Savaşları

THE EDİRNE AND KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ) TRAVELS OF CROWN PRINCE YUSUF İZZEDDİN (1913)

ABSTRACT

Edirne and Kırkkilise, which were lost in the First Balkan War issued by the Balkan League against the Ottoman Empire, were invaded by Bulgarians for about

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne, ORCID: 0000-0002-1241-9293, E-posta: aysezamaci@trakya.edu.tr

four months, and the end of this invasion was possible with the Second Balkan War. The Ottoman Empire managed to reestablish its rule over the region by taking back these cities in June 1913. After taking back Edirne and the surrounding regions, several trips were made to the area for not only emphasizing that it is an inseparable part of the Ottoman Empire and the Muslim world but also provide the residents of the region with financial and psychological support. One of such visits was the trip experienced by Crown Prince Yusuf Izzeddin accompanied by Prince Ziyaeddin. The two Princes who moved from Istanbul on 28 July 1913 visited firstly Edirne and then Kırkkilise, observed the post-invasion situation on site, gathered with the locals, inspected the military forces and made donations for the poor. This visit by the Crown Prince and the Prince greatly pleased the dwellers of the city that had just been saved from invasion, and the people experienced the joy of meeting the Crown Prince. This short visit by the members of the Imperial Family ended on 1 August 1913.

Keywords: Crown Prince Yusuf Izzeddin, Prince Ziyaeddin, Edirne, Kırkkilise, Balkan Wars

Giriş

Yusuf İzzeddin Efendi 11 Ekim 1857 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Doğduğunda babası Abdülaziz henüz şehzade olduğundan doğumu gizlenmiş, varlığı ancak babasının tahta çıkışından sonra kamuoyuna duyurulmuştur. Dönemin önde gelen ulema ve ümerasından aldığı derslerle iyi bir eğitim görmüştür. Saltanatı kendi çocuklarına intikal ettirmek isteyen Sultan Abdülaziz, iktidarı boyunca şehzade Yusuf İzzeddin'i her fırsatta ön plana çıkartmaya çalışmıştır. Küçük yaşlardan itibaren tevehhül edilen askerî unvanlarla şehzade, babasının yanında törenlere katılarak sürekli kamuoyunun gündeminde tutulmuştur. Sultan Abdülaziz 1867'de çıktığı Avrupa seyahatine onu da beraberinde götürmüştür. Babasının 1876 yılında bir darbe sonucu tahttan indirilmesiyle Yusuf İzzeddin Efendi'nin parlak günleri geride kalmıştır. II. Abdülhamid döneminin bazı sıkıntılarında diğer hanedan üyeleri gibi nasibini almakla birlikte yeni padişah zamanında da babasının dönemindeki serbest yaşantısına devam etmiştir.¹ 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve yerine V. Mehmed Reşad'ın hükümdar ilan edilmesi üzerine, hanedan-ı saltanatın en yaşlısı olması sebebiyle, "veliaht-ı saltanat" olmuştur.² Kanun-i Esasi ile birlikte saltanatın ekber

¹ Ali Akyıldız, "Yusuf İzzeddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 13-14.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Veliaht Yusuf İzzeddin Efendinin İntiharı", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı 54, Haziran 1954, s. 3150.

VELIAHT YUSUF İZZEDDİN EFENDİ'NİN EDİRNE VE KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ)
SEYAHATLERİ (1913)

evlada ait olması teamülünün kanunlaşması ve II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında, veliahdın teşrifattaki konumu gittikçe ayrıcalıklı bir hâle getirilmiş, hatta sadrazamların göreve başladıklarında veliahtları resmen ziyaret etmeleri usule bağlanmıştır.³

Yusuf İzzeddin Efendi veliaht ilan edilmesinden sonraki süreçte, dönemin sosyal yardım kuruluşlarının faaliyet ve organizasyonlarında aktif olarak yer almıştır. Kendisi Türk Derneği, Ortaköy İttihat ve Teâvün Kulübü ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin fahri başkanlığında bulunmuştur.⁴ Osmanlı donanmasını güçlendirmek üzere kurulan Donanma Cemiyeti'nin bazı spor organizasyonlarında maddi ve manevi yardımları olmuş, bu yardımlardan ötürü kendisine cemiyet tarafından altın madalya verilmiştir.⁵ Balkan Harbi'nin devam ettiği bir sırada, 1913 yılında kurulan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin düzenlediği organizasyonlarda da sık sık adı geçmiştir. Cemiyete maddi yardımda bulunduğu gibi cemiyetin düzenlediği konser ve yarış türünden etkinlikleri himayesine almak veya bizzat bu etkinliklere katılmak suretiyle cemiyeti desteklemiştir.⁶ Yine aynı yıl kurulan Cemiyet-i Hayriye-yi İslamiye adlı derneğin fahri başkanlığında bulunmuş, İttihat ve Terakki'nin himayesinde kurulan bu derneği maddi ve manevi olarak desteklemiştir.⁷

Veliaht unvanını almasından sonra resmî protokollerde daha fazla yer almaya başlayan Yusuf İzzeddin Efendi, V. Mehmed Reşad'ın sık sık gerçekleştirdiği yurt içi gezilerinde ona eşlik etmiştir. 2 Eylül 1909'da Mudanya ve Bursa'ya gerçekleştirilen seyahatte padişahın yanında bulunmuştur.⁸ 27-28 Ekim 1909 tarihinde İzmit ve çevresine bir geziye çıkan

³ Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, (yay. haz.) Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 27.

⁴ Akyıldız, *a.g.m.*, s. 15.

⁵ Selahittin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 186, 224.

⁶ Ayşe Zamacı, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İlker Alp, Edirne 2015, s. 67, 87, 170-171, 208.

⁷ Tahsin Yıldırım, *Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi Öldürüldü Mü? İntihar Mı Etti?*, Çatı Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 84.

⁸ Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, (gün. Türkçesi) Sami Kara-Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 55-56; Akyıldız, *a.g.m.*, s. 14-15.

padişahın maiyetinde yine Yusuf İzzeddin Efendi yer almıştır.⁹ Bir yıl sonra bu kez eski başkent Edirne'ye bir haftalık gezi düzenlenmiştir. 27 Ekim-3 Kasım 1910 tarihlerini kapsayan Seyyidler ve Edirne gezisinde Şehzade Vahdeddin, Ziyaeddin, Necmeddin ve Ömer Hilmi efendilerle birlikte padişahın maiyetinde Velihaht Yusuf İzzeddin Efendi de bulunmuştur.¹⁰ Bunların haricinde padişahın maiyetinde olmaksızın, Balkan Harbi esnasında bir heyetle birlikte Çatalca cephesine gitmiş, ancak trenden inmeden geri dönmüştür. Ayrıca I. Dünya Harbi'nin devam ettiği bir sırada, 1915 yılının Temmuz ayında, Çanakkale ve Gelibolu'ya gitmiştir.¹¹ Yurt içi ziyaretlerinin haricinde düzenlenen törenlerde Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere, 1910 ve 1911 yıllarında İngiltere ve Almanya'ya gönderilmiştir.¹² Velihahtın bizim çalışmamıza konu olan seyahati ise 28 Temmuz-1 Ağustos 1913 tarihleri arasında kapsayan, toplam üç gün süren Edirne ve Kırkkilise seyahatleridir. Kendisine bu seyahatte Şehzade Ziyaeddin Efendi eşlik etmiştir.

1. Seyahatin Başlaması

Velihaht Yusuf İzzeddin Efendi'yi böyle bir seyahate çıkmaya yönelten en önemli vesile, elbette kısa süre önce bölgede son verilen Bulgar işgali, yani Edirne ve civarının istirdadıdır. Bilindiği üzere Edirne, 1912 yılının sonbaharında başlayıp 1913 yılının Mayıs ayına kadar devam edecek olan I. Balkan Harbi esnasında Osmanlı Devleti hâkimiyetinden çıkmıştır. Bu harpte Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın oluşturduğu ittifaka karşı mücadele etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti tam anlamıyla hezimete uğramış, başta Edirne olmak üzere Balkan coğrafyasındaki pek çok şehrini kaybetmiştir. Bu mücadelede Edirne Kalesi, kendisinden beklenenin çok üstünde bir azimle Bulgar ve Sırp kuvvetlerine karşı yaklaşık beş ay kadar direnmiş, ancak savunma imkânlarının tükenmesi üzerine 1913 yılının Mart

---

⁹ Simavi, *a.g.e.*, s. 63; Haluk Selvi, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın İzmit Seyahati (27-28 Ekim 1909)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Cilt 2, (ed.) H. Selvi - M. B. Çelik - A. Yeşildal, Kocaeli 2016, s. 926, 929-930.

¹⁰ Simavi, *a.g.e.*, s. 123-125; Yunus Özger, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Sayı 22, Bahar 2017, s. 137, 140; Fatmagül Demirel, "Sultan Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati (28 Ekim-3 Kasım 1910)", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu*, (ed.) İ. Sezgin - C. Fedakâr - H. Demiroğlu, Edirne 2012, s. 342.

¹¹ Akyıldız, *a.g.m.*, s. 15.

¹² Simavi, *a.g.e.*, s. 97, 142, 158. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Kırpık, "Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin Avrupa Seyahatleri", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, Cilt 3, Ankara 2014, s. 77-110.

VELİAHT YUSUF İZZEDDİN EFENDİ'NİN EDİRNE VE KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ)
SEYAHATLERİ (1913)

ayında düşmana teslim olmak zorunda kalmıştır.¹³ Düşman işgaline maruz kaldığı yaklaşık dört aylık süreçte Edirne'de âdeta bir insanlık dramı yaşanmış, şehre hâkim olan Bulgarlar buradaki Müslüman ahaliye türlü işkence ve katliam fiillerini uygulamış, aynı zamanda şehrin kültürel ve tarihî dokusunu tahrip etmişlerdir.¹⁴

Kısa bir süre önce ittifak kurup Osmanlı Devleti'ne harp ilan eden Balkanlı müttefiklerin, harp sonrası elde ettikleri toprakları paylaşamamalarından dolayı yaşadıkları anlaşmazlıklar, bu kez kendi aralarında yeni bir mücadeleye girişmelerine neden olmuştu. Osmanlı Devleti, bu vesileyle çıkan II. Balkan Harbi'ne karşı sessiz ve çekimser kalmakla birlikte bu mücadelenin kendisine yeni bir fırsat sunduğunun da farkındaydı. İlk savaşta yaşanan bozgunla birlikte Avrupa'daki topraklarının önemli bir kısmını kaybeden Osmanlı Devleti, Balkanlı müttefiklerin kendi aralarındaki mücadeleden istifade ile kaybettiği toprakların bir kısmını geri alabilirdi. Nitekim Yunanlıların Dedağaç'ı aldıktan sonra Edirne üzerine yürümesi ihtimalinin belirmesi, Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi Bulgarların elinden almak için harekete geçmesine neden olmuş ve gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Zaten 1913 yılının Temmuz ayı ortaları itibarıyla, Edirne'de ciddi bir Bulgar kuvveti bulunmamaktaydı. Bulgarların bölgedeki askerlerini peyderpey çekmesinin ardından, Osmanlı Hükümeti yayımladığı bir bildiri ile Bulgar işgali altındaki yerlerde bulunan Türklere yapılan zulümleri önlemek ve başkentin güvenliğini sağlamak üzere, ordusuna Midye-Enez hattını

---

¹³ I. Balkan Harbi'nde Edirne muhasarası ve muhasarada yaşananlara ilişkin zengin bir literatür oluşmuştur. Konu hakkında bazı örnekler için bkz. Halil Ersin Avcı, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Edirne'nin Kaybı ve Geri Alınışı (1912-1913)", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu*, (ed.) İ. Sezgin - C. Fedakâr - H. Demiroğlu, Edirne 2012, s. 375-383; Nazmi Çağan, "Balkan Harbinde Edirne (1912-1913)", *Edirne (Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 197-213; Erhan Demirutku, "Balkan Harbi'nde Şükrü Paşa ve Edirne Müdafaası", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Cilt I, Sayı 7, Temmuz 1987, s. 2-9; Nuri Köstüklü, "Türk Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşı Sırasında Bulgarlar'ın Edirne Vilayetinde Yaptıkları Mezalim ve Yerli Rum Halkın Tepkisi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Bahar 2005, s. 115-128; Oya D. Macar, "Balkan Savaşları'nda Kuşatma Altındaki Edirne'nin Karşı Karşıya Kaldığı Sağlık Sorunları ve Sağlık Yardımı Sırasında Ortaya Çıkan Güçlükler", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu*, (ed.) İ. Sezgin - C. Fedakâr - H. Demiroğlu, Edirne 2012, s. 423-434; Ali Fuat Örenç, "İngiliz Belgeleri'nde Balkan Harbi Edirne Kuşatması 1912-1913", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt II, Sayı 4, Temmuz 2012, s. 17-79; Ahmet Yiğit, "Edirne Muhasarası (1912-1913)", *Edirne Müdâfî Mehmed Şükrü Paşa*, (haz.) M. Sabri Koz, Zaman Kitap, İstanbul 2008, s. 74-181.

¹⁴ Konu hakkında detaylı bir çalışma için bkz. İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.

geçme emri verdiğini ilan etmiştir. Başlatılan harekât sonucu 21 Temmuz'da Lüleburgaz ve Vize, 22 Temmuz'da Kırklareli, 23 Temmuz'da ise Edirne geri alınarak buralarda Osmanlı hâkimiyeti yeniden sağlanmıştır.¹⁵

1909 yılında II. Abdülhamid'in hal edilmesinden sonra İttihat ve Terakki tarafından yerine kardeşi V. Mehmed Reşad 65 yaşındayken tahta çıkarıldı. Yeni padişah ilerlemiş yaşına ve bazı hastalıkları bulunmasına rağmen, halkla buluşmaya önem veriyordu. Bu bağlamda, seleflerinin başlattığı geleneği devam ettirerek çeşitli yurt içi gezilere çıkmıştır. Halkla bütünleşmek, sıkıntıları yerinde görebilmek adına saltanatının başlarında Bursa, Hereke, İzmit, Edirne ve Rumeli'ye yönelik seyahatlerde bulunmuştur.¹⁶ Bunlardan başka İstanbul içinde de sıkça gezerdi. Ancak Balkan Harbi'nin hezimetle noktalanması ve yaşanan bozgun, onu ümitsizlik ve bezginliğe sevk etmişti. Hem harbin kendisinde yarattığı kederli hâl, hem de mesane hastalığının artık rahatsızlık verici boyutta olması dolayısıyla, pek dışarı çıkamaz olmuştu.¹⁷ Dolayısıyla bu durum, Edirne'nin istirdadından son derece memnun olmasına ve yurt içi gezilere önem vermesine rağmen, onu buraya yapılacak bir seyahatten alıkoyan nedenler olarak anlaşılmaktadır.

Edirne'nin Bulgarlardan geri alınmasından sonraki ilk Cuma günü, Selimiye Cami'inde büyük bir merasimle mevlid-i şerif okunmasına karar verilmiştir. Sultan Reşad istirdadından sonra Edirne'ye gidememiş ama kendisini orada icra edilecek törenlerde temsil etmek, asker ve ahaliye selamlarını ulaştırmak üzere Serkâtip Ali Fuad Bey'i ve Seryaver Salih Paşa'yı Edirne'ye göndermiştir. Ayrıca Edirne fukarasına dağıtılmak üzere, Ceyb-i Hümayun Kâtibi Hacı Hakkı Bey aracılığıyla 2.500¹⁸ lira yollamıştır. 25 Temmuz 1913 Cuma günü Edirne'ye ulaşan bu heyet, önce hükümet konağına sonra daire-i askeriye geçerek, burada toplananlara hitaben bir konuşma yapmış, padişahın selamlarını iletmiştir. Ardından Selimiye Cami'ine gidilerek okunan mevlid dinlenmiş ve cami dâhili gezilmiştir. Dinî merasimlerin sonrasında Sultan Reşad'ın gönderdiği bağış, belediye

¹⁵ Necdet Hayta - Togay Seçkin Birbudak, *Balkan Savaşları'nda Edirne*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010, s. 117-119.

¹⁶ Özger, *a.g.m.*, s. 137.

¹⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 113.

¹⁸ Söz konusu bağış miktarı, bilginin aktarıldığı kaynağın bir sonraki sayfasında 2.100 lira (Bkz. Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 108), Tanin ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde ise 2.000 lira olarak zikredilmektedir (Bkz. "İkibin Liranın Tevzii", *Tanin*, nr. 1672, 13 Temmuz 1329/26 Temmuz 1913, s. 1; "Avdet", *Tanin*, nr. 1673, 14 Temmuz 1329/27 Temmuz 1913, s. 3; "Zat-ı Şahane ve Edirne Ahalisi", *Tanin*, nr. 1714, 26 Ağustos 1329/8 Eylül 1913, s. 3; "Selam ve İhsan-ı Şahane", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 825-26, 16 Temmuz 1329/29 Temmuz 1913, s. 4.).

VELİAHT YUSUF İZZEDDİN EFENDİ'NİN EDİRNE VE KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ)
SEYAHATLERİ (1913)

dairesindeki heyete teslim edilmiştir. Heyetin programı, Edirne'deki muhtelif mahallerin ziyaretiyle devam etmiştir.¹⁹ Fakir ve ihtiyaç içinde bulunan ahaliye dağıtılmak üzere Sultan Reşad tarafından ihsan buyurulan para, Edirnelileri son derece memnun etmiştir. Padişaha arz-ı şükranlarını sunmak isteyen ahali, sonrasında müftü efendiyi İstanbul'a göndermiştir. Burada huzura kabul edilen müftü, padişaha Edirnelilerin derin şükran ve bağlılıklarını arz etmiştir.²⁰ Dolayısıyla Sultan Reşad Edirne'ye gidip ahalisini yerinde ziyaret edemese de, göndermiş olduğu heyet ve bağışla, Edirne'yi unutmadığı ve Edirnelilerin daima yanında olduğu mesajını yerine ulaştırmada başarılı olmuş, gönderdiği sembollerle padişah imajını ahali arasında görünür kılmıştır diyebiliriz.

Çalışmamızı büyük oranda, dönemin önde gelen süreli yayınlarından Tanin gazetesinden elde ettiğimiz verilere dayandırdık. Gazete, bölgeye gönderdiği özel muhabirlerin matbaaya yolladığı mektup ve telgraflarla, ziyaret hakkında okuyucularına bilgi sunmuştur. Zaman zaman gecikmeler yaşanmakla birlikte haber akışına devam eden muhabirler, gazete okuyucuları için son derece ayrıntılı gözlemlerde bulunarak ziyareti haberleştirmişlerdir. Seyahat esnasında veliahdın maiyetinde Osmanlı Ajansı Müdürü Salih Bey de bulunmaktadır.²¹ Dolayısıyla gazeteye yansıyan bazı haberlerin kaynağı, Salih Bey'in gözlemleri olmuştur. Kısmen, dönemin diğer süreli yayınlarından da istifade etmekle birlikte, bu yayınlardaki haberlerin büyük oranda Tanin gazetesiyle benzerlik taşıdığını gördük. Hatta Tanin gazetesinin, veliahdın ziyaretini diğer süreli yayınlara kıyasla daha ayrıntılı bir şekilde verdiğini söyleyebiliriz.

Tanin gazetesi okuyucularına, Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin Edirne seyahatinin 28 Temmuz 1913 Pazartesi günü akşam saat altıda gerçekleşeceğini duyurmuştur.²² Harp esnasında yollar epey bozulduğundan, İstanbul-Edirne şimendiferi hakkında gerekli kontrolleri yapmak üzere, 26 Temmuz akşamı Esad Bey Edirne'ye gönderilmiştir.²³ Sadaret makamı, Edirne vilayetine ve Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği tahriratlarla,

¹⁹ Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 106-108; "Edirne'ye Giden Trenler", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.601, 11 Temmuz 1329/24 Temmuz 1913, s. 4.

²⁰ "Zat-ı Şahane ve Edirne Ahalisi", *Tanin*, nr. 1714, 26 Ağustos 1329/8 Eylül 1913, s. 3.

²¹ "Salih Gürcü Bey", *Tanin*, nr. 1680, 21 Temmuz 1329/3 Ağustos 1913, s. 4.

²² "Veliahd Hazretleri ile Ziyaeddin Efendi Hazretleri", *Tanin*, nr. 1673, 14 Temmuz 1329/27 Temmuz 1913, s. 1; "Veliahd ve Ziyaeddin Efendiler Hazretleri", *Tanin*, nr. 1674, 15 Temmuz 1329/28 Temmuz 1913, s. 1

²³ "İstanbul-Edirne Hattı", *Tanin*, nr. 1673, 14 Temmuz 1329/27 Temmuz 1913, s. 3.

AYŞE ZAMACI

veliaht ve şehzadenin seyahatinin başlayacağı günü bildirmiştir.²⁴ Vükela Heyeti de seyahat treni hareket etmezden yarım saat önce, Sirkeci İstasyonu'nda hazır bulunmaları hususunda uyarılmıştır.²⁵ Özel bir trenle gerçekleşecek olan bu seyahatte veliaht ve şehzadeye maiyetleri ile birlikte Üçüncü Mabeynci Recai Bey eşlik etmiştir. Vükela, ümera, polis müdürü, İstanbul muhafızı, merkez kumandanı ve daha birçok zevat, uğurlama töreni için istasyonda hazır bulunmuşlardır. Padişah adına Baş Mabeynci Halid Hurşid Bey'le Sertabip Hayri Bey de törende yer almışlardır. Trenin hareketi esnasında bir tabur asker ile bir bando muzıka, selam resmi icra etmişlerdir.²⁶

Edirne ve ardından Kırkkilise'ye yapılacak olan seyahatte Yusuf İzzeddin Efendi'ye 34 kişiden müteşekkil bir kafiye eşlik ediyordu. Bunların arasında teşrifatçı Cemal Bey, Mabeyn Müdür Muavini Recai Bey, yaver ve Yümni beyler, Muhafaza-i Müfreze Zabiti Mülazım Refik, Ziyaeddin Efendi'nin Müdür-ü Umuru Hafid Bey, veliahdın muhafazalarına memur Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, kilerciler, aşçılar ve diğer bendegân bulunuyordu.²⁷

Yusuf İzzeddin Efendi'yi taşıyan tren, belirlenen gün ve saatte İstanbul'dan ayrılmıştır. Dahiliye Nezareti'nden Edirne vilayetine bir telgraf gönderilerek veliahdın yola çıktığı ve Edirne'deyken Belediye dairesinde ikametinin uygun olacağı bildirilmiştir.²⁸ Yolların bozuk olmasından dolayı gayet ağır ilerleyen tren, Makriköy ve diğer bütün istasyonlarda ahali tarafından büyük sevinç gösterileriyle karşılanmıştır. Trenin geçtiği esnada koşarak hat boyuna gelen halk, yolcuları alkışlara boğmuştur. Saat sekiz buçukta Hadımköy'e ulaşan tren meşaleli askerler ve mevki kumandanı Hakkı Paşa tarafından karşılanmış, burada veliaht ve şehzade için askerî merasim ifa edilmiştir.²⁹

²⁴ BOA, *BEO*, 4200/314930; BOA, *BEO*, 4200/314936; BOA, *BEO*, 4200/314965.

²⁵ BOA, *BEO*, 4200/314967.

²⁶ "Veliahd Hazretlerinin Azimeti", *Tanin*, nr. 1675, 16 Temmuz 1329/29 Temmuz 1913, s. 1.

²⁷ "Veliahd Hazretleriyle Edirne Yolunda", *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 1.

²⁸ BOA, *DH. MTV.*, 24/87.

²⁹ "Veliahd Hazretlerinin Edirne'ye Muvasalatı", *Tanin*, nr. 1676, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, s. 1; "Hat Boyunda ve Edirne'de Tezahürat", *Tanin*, nr. 1676, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, s. 4; "Veliahd Hazretleriyle Edirne Yolunda", *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 1.

2. Edirne İzlenimleri

29 Temmuz Salı günü sabah saat yedide Edirne'ye ulaşan tren istasyonda, tıpkı uğurlamada olduğu gibi, kalabalık bir topluluk tarafından karşılanmıştır. Karşılama heyetinde Baş Kumandan Vekili İzzet Paşa, Kolordu Kumandanı Hurşid Paşa, Edirne Valisi Hacı Adil Bey, Reşid Paşa, Hadi Paşa, Ziya Paşa, Keçecizade İzzed Fuad Paşa, Mehmed Ali Paşa ve Enver Bey ile askerî ve mülki memurlar, şehrin ileri gelenleri ve gayrimüslim cemaat reisleri yer almaktaydı. Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi ile Ziyaeddin Efendi, karşılama heyeti ve çok sayıda ahalinin alkışları arasında şehre girmiştir. Süvari ve piyade askerlerinin oluşturduğu saf, belediye dairesine kadar uzanıyordu. Veliahdı taşıyan araba, parlak bir maiyet alayı ile birlikte istasyondan ayrılarak belediye dairesine ulaşmıştı. Dairenin salonunda ziyaretçiler için kabul resmi icra edilmiş, Vali Bey, şehrin eşraf ve muteberanını veliahdı takdim etmiş ve bir “hoş geldin” konuşması yapmıştır. Mukabilinde Yusuf İzzeddin Efendi de “*Gerek ahâlînin ve gerek me'mûrînin izhâr eyledikleri hissiyyât-ı vatanperverânededen fevkalâde mahzûz oldum ve bu belde-i mübârekenin tekrâr ziyâretine*³⁰ *ve sizinle mülâkâta nâiliyyetinden dolayı cenâb-ı Allaha bin hamd ü senâ ederim.*”³¹ diyerek ordunun ve ahalinin gösterdikleri sadakat ve tezahürattan dolayı teşekkür etmiştir. Müteakiben müftü efendi tarafından bir dua okunmuştur.³²

Şiddetli yağın yağmurun hafiflemesi üzerine veliaht, beraberinde İzzet Paşa, Edirne'ye ilk giren zabıtlardan Enver, İbrahim ve Sabit beyler, diğer ümera ve erkân-ı harple birlikte Yanık Kışla Meydanı'na gitmiş, burada kendisi için hazırlanan resm-i geçidi izlemiştir. Resm-i geçide Hurşid Paşa

³⁰ Çalışmamızın başında zikrettiğimiz gibi, Yusuf İzzeddin Efendi bundan yaklaşık üç sene önce Sultan V. Mehmed Reşad ile birlikte Edirne'ye gelmiş, burada bir hafta süreyle temaslarda bulunmuştu. Dolayısıyla 1913 yılındaki seyahat, veliahdın Edirne'ye gerçekleştirdiği ikinci ziyarettir.

³¹ Veliahdın valiye cevaben yaptığı konuşma Tasvir-i Efkâr'da şu şekilde geçmektedir: “*Ceddîm Hüdâvendigâr gazînin fethetmiş olduğu ikinci pâ-yı tahtımız Edirne'nin düşmandan istirdâd edilmiş olması bizim için fevkalâde câlib-i sürûr bir hâl, pek ziyâde mes'ûd bir vak'adır. Asâkir-i Osmâniyyemizin bu bâbda göstermiş oldukları şecâat ve hamâset de ayrıca takdîrâtâ şâyândır. Cümlemenizi tebrik eylerim.*” (“Veliahdın Edirne'yi Teşrihi-Valinin Nutku-Veliahd Hazretlerinin Cevapları-Belediye Dairesindeki Ziyafet-Ziyafette Hazır Bulunanlar”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 826-29, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 4.)

³² “Veliahd hazretlerinin Edirne'ye Muvasalatı”, *Tanin*, nr. 1676, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, s. 1; “Hat Boyunda ve Edirne'de Tezahürat”, *Tanin*, nr. 1676, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, s. 4; “Veliahd Hazretleriyle Edirne Yolunda”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 1-2; “Veliahd Edirne'de”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 826-27, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, s. 5.

kolordusuna mensup iki alay ile bir top bataryası katılmıştır. Bir de tayyare uçuşu gerçekleştirilmiştir. Tanin gazetesi muhabirinin gözlemlerine göre geçitte en dikkat çeken nokta, alayda bulunan askerlerin 80 km. yol yürüyerek Edirne'ye giren askerler olmasına rağmen bunların yorgunluk belirtisi göstermeksizin tam bir intizam içinde geçidi tamamlaması olmuştur. Geçit törenini izleyen zevat, üç otomobille geri dönmüştür.³³

Veliahdın Edirne'ye geldiği gün belediye dairesinde, şerefine 45 kişilik bir ziyafet tertip edilmiştir. Askerî ve mülki erkânın yanı sıra Edirne'deki tüm ruhani reislerin de katıldığı ziyafetin³⁴ ardından konsoloslar huzura kabul edilmiştir. Fransız konsolosu Osmanlı ordusu hakkında övücü sözler söyleyerek ordunun Edirne'ye girerken göstermiş olduğu intizamdan ve şehirde sükûn ve asayişin derhal sağlanmış olmasından dolayı veliahdı takdirlerini sunmuştur.³⁵ Müftü ile birlikte Ermeni, Rum ve Bulgar din adamlarını kabulünün ardından veliaht istirahatete çekilmiştir.³⁶

29 Temmuz Salı günü, Bulgarlardan istirdat edilen Edirne'nin Osmanlı Devleti'nde kalmasını sağlamak ve Osmanlı hâkimiyetinden koparılması için yoğun çaba harcayan devletleri protesto etmek amacıyla, Abacılar Meydanı'nda ve her sınıftan halkın katılımıyla, 40 bin kişilik bir miting gerçekleştirilmiştir.³⁷ Miting heyetini³⁸ huzuruna kabul eden Yusuf İzzeddin Efendi, Edirne'nin eskisi gibi Türk hâkimiyetinde kalması yönünde alınan miting kararlarını padişah ve Osmanlı kamuoyuna tebliğ edeceğini

³³ “Resm-i Geçid”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 2; “Edirne Ahalisinin Memnuniyeti”, *Tanin*, nr. 1683, 24 Temmuz 1329/6 Ağustos 1913, s. 2.

³⁴ Tasvir-i Efkâr'ın bildirdiğine göre yemek listesinde siyah havyar, sardalya balığı, domates salatası, taze tereyağı, mayonezli balık, piliç kızartması, pırzola, börek, komposto ve dondurma yer almaktaydı. Ayrıca ziyafete katılanlar için bkz. “Veliahdın Edirne'yi Teşrifî-Valinin Nutku-Veliahd Hazretlerinin Cevapları-Belediye Dairesindeki Ziyafet-Ziyafette Hazır Bulunanlar”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 826-29, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 4.

³⁵ “Edirne Fransız Konsolosunun Nutku”, *Tanin*, nr. 1676, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, s. 4; “Konsolosların Kabulü”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 2; “Edirne Ahalisinin Memnuniyeti”, *Tanin*, nr. 1683, 24 Temmuz 1329/6 Ağustos 1913, s. 2; “Edirne'nin İstirdadı ve Tesirati”, *Servet-i Fünun*, aded: 1156, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, s. 281; “Fransa Konsolosunun Takdirati”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 826-27, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, s. 5.

³⁶ “Rüesa-yı Ruhaniye”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 2.

³⁷ BOA, BEO, 4202/315140.

³⁸ Miting heyeti şu isimlerden oluşmaktaydı: Hamid Neşet Bey, Bahaeddin Şakir Bey, Necib Bey, Vasilaki Efendi, Hacı İstifanaki Efendi, Estepan Efendi ve Hayim Efendi (“Miting”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 2).

VELİAHT YUSUF İZZEDDİN EFENDİ'NİN EDİRNE VE KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ)
SEYAHATLERİ (1913)

bildirmiştir.³⁹ Aynı günün akşamı padişaha bir telgraf gönderen Yusuf İzzeddin Efendi, Edirne'ye sağ salim vardıklarını ve burada kendilerine gösterilen tezahüratı haber vermiştir.⁴⁰

Şehirdeki asker ve sivil erkânın takdimi, Yanık Kışla'da resm-i geçid, miting heyetinin kabulü, gündüz ve akşam ziyafetleri, Yusuf İzzeddin Efendi'nin Edirne ziyaretinin ilk gününü dolduran organizasyonlardı. İkinci gün (30 Temmuz 1913-Çarşamba) öğleye kadar olan süre, veliahdın kendi arzusuna bırakılmıştı. Sonrasındaki program; öğle vakti erkân-ı askeriye mahsus ziyafet, Cısr-i Mustafa Paşa'yı ziyaret ve akşam erkân-ı vilayete ziyafet şeklinde sıralanmaktaydı. Kendisine bırakılan boş vakitte memurin-i askeriye kabul etmeyi tercih eden Yusuf İzzeddin Efendi, öğleye doğru hükümet dairesine teşrif etmiştir. Kabul salonu haline getirilen vilayet idare meclisi odasında kendisine takdim edilen zevatla tanışmıştır. Bunlar arasında Edirne'de görev yapan hâkim, defterdar, maarif müdürü, mektupçu, jandarma alay kumandanı, polis müdürü, defter-i hakani müdürü beylerle sulh hâkimleri bulunuyordu.⁴¹ Kısa süren resm-i takdim teşrifatının ardından iade ziyaretleri gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda önce Vali Hacı Adil Bey, ardından

³⁹ Yakın zamanda tamamlanan ve Yusuf İzzeddin Efendi'nin hayatını ele alan bir tez çalışmasında, söz konusu mitingün Yusuf İzzeddin Efendi tarafından tertip edildiği belirtilmiştir (Hasan Ünlü, *Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi (1857-1916)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Filiz Karaca, İstanbul 2019, s. 85-86). Ancak olayı bildiren gazete ve arşiv belgelerindeki bilgiler, tam olarak bunu söylemiyor. Hatta Tanin gazetesinde mitingün Edirne müftüsünün riyasetinde toplanacağı ve bütün gayrimüslim unsurların dinî reislerinin mitingde hazır bulunacağı belirtilmektedir ("Hat Boyunda ve Edirne'de Tezahürat", *Tanin*, nr. 1676, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, s. 4). Olayla ilgili olarak kullandığımız kaynaklardaki ortak ifade, miting heyetinin veliahdın huzuruna çıkarak kendisine miting kararlarını sunmasıdır (Bkz. BOA, *BEO*, 4202/315140; "Miting", *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 2). Edirne'nin istirdadından sonra Osmanlı Devleti'nin muhtelif bölgelerinde, Edirne'nin eskisi gibi Osmanlı hâkimiyetinde kalmasına yönelik destek mitingleri düzenlenmiştir. 27 Temmuz Pazar günü Edirne'nin Midye kasabasında dört bini aşkın kişinin katıldığı bir miting icra edilmiştir (Bkz. BOA, *BEO*, 4202/315105; "Midye'de, Büyük Bir Miting", *Tanin*, nr. 1677, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, s. 1). Dolayısıyla 29 Temmuz tarihli Edirne mitingini özellikle veliahdın bizzat düzenlediği bir mitingden ziyade, o dönem Edirnelilere destek amaçlı düzenlenen mitingler silsilesi bağlamında düşünmek daha doğru olacaktır.

⁴⁰ "Veliahd Hazretlerinin Edirne'ye Muvasalâtı", *Tanin*, nr. 1676, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, s. 1; "Edirne'nin İstirdadı ve Tesirâtı", *Servet-i Fünun*, aded: 1156, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, s. 281; "Veliahd-ı Saltanat Yusuf İzzeddin Efendi'nin Telgrafnameleri", *Tasvir-i Efkâr*, nr. 826-27, 17 Temmuz 1329/30 Temmuz 1913, s. 1; İlker Alp, "Balkan Savaşları Esnasındaki Bulgar Mezaliminin Türkler ve Gayrimüslim Azınlıklar Tarafından Tel'ini", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 26, Nisan 1987, s. 46.

⁴¹ "Edirne Mektubu-Miting Tafsilâtı-İzzet Paşa'nın Nutku-Veliahd Hazretleri-Konsoloslar", *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 3.

Başkumandan Vekili İzzet Paşa ziyaret edilmiştir. Ümera-yı askeriye mahsus düzenlenen ziyafetten sonra dört otomobil ile Cısr-i Mustafa Paşa bölgesine bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyarette veliahda Şehzade Ziyaeddin Efendi, Hurşid Paşa, İzzed Fuad Paşa, Enver Bey ve İsmail Hakkı Bey refakat etmiştir. Yol boyunca Bulgarların İslam mezarlıklarını tahrip ettikleri, mezar taşlarını tamamıyla kırdıkları gözlenmiştir. Ayrıca yine Bulgarlar tarafından vahşice öldürülmüş 15 Türk askerinin cenazesine tesadüf edilmiştir.⁴²

Edirne’de iki gün kalan veliaht, burada her sınıf halktan gördüğü hürmet ve samimiyetten son derece memnun olmuş ve muhtaç ahaliye dağıtılmak üzere 500 lira bağışta bulunmuştur. Para Vali’ye bırakılmıştır. Ordu da halkın sefaletine çare olabilmek için 600 araba ekin tahsis etmiştir.⁴³ Edirne’deki temaslarını tamamlayan veliahdın artık Kırkkilise ziyareti başlayacaktır. Ancak şehirden ayrılmazdan evvel şehzade ile birlikte Selimiye Cami’ine yaya olarak bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁴⁴ Vatandaşların alkışları arasında mabedi gezen veliaht, buradaki memurlara atıyyeler ihsan etmiştir.⁴⁵

3. Kırkkilise İzlenimleri

31 Temmuz 1913 Perşembe sabahı Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi, Şehzade Ziyaeddin Efendi ile birlikte saat dokuzda Kırkkilise’ye gitmek üzere şehirden ayrılmıştır. Maiyetlerinde 7 otomobil olup İzzet, Hurşid ve Fuad paşalarla Vali Hacı Adil Bey, Onuncu Kolordu Erkân-ı Harbiyye Reisi Enver Bey de veliaht ve şehzadeye eşlik etmekteydiler. İkisinin Kırkkilise ziyaretleri sonrası oradan doğruca İstanbul’a döneceği haberi kısa zamanda şehirde yayıldı. Bunu duyan Edirneliler sabahtan itibaren şehrin sokaklarını doldurarak ziyaretçilerini uğurlamaya hazırlanmıştı. Nihayet saat dokuz

---

⁴² “Veliahd Hazretleri Kırkkilise’de”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 1; “Veliahd Hazretlerinin Mustafapaşa’ya Azimetleri”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 1; *Servet-i Fünun*, aded: 1157, 24 Temmuz 1329/6 Ağustos 1913, s. 296.

⁴³ “Edirne’de Veliahd Hazretleri”, *Tanin*, nr. 1677, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, s. 1; “Miting ve Rüesa-yı Ruhaniyenin Talebi”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 5.

⁴⁴ Aslında padişah ve hanedan üyelerinin yurt gezilerinin önemli bir unsuru, yörenin en büyük camiinde halkla birlikte topluca kılınan Cuma namazıdır. Bu ibadet, halkla buluşmanın ve halka temas etmenin önemli bir vesilesi idi. Fakat Yusuf İzzeddin Efendi’nin Edirne gezisi Cuma gününe kadar devam etmediğinden, onun seyahatinde bu unsura rastlamıyoruz.

⁴⁵ “Veliahd Hazretleriyle Kırkkilise’de”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 2.

VELIAHT YUSUF İZZEDDİN EFENDİ'NİN EDİRNE VE KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ)
SEYAHATLERİ (1913)

buçukta şehre veda eden veliaht, maiyetiyle birlikte Kırkkilise'ye doğru yola koyulmuştur.⁴⁶

Edirne-Kırkkilise güzergâhında yer alan Havsa ve Hasköy ile Yenice ve Karahisar köylerinin tahrip edilerek yakıldığı, Müslüman evlerinin ve camilerin yerle bir edildiği seyyahlarca müşahede edilmişti. Müslüman yerleşimlerinde savaşın yıkıcı etkilerinin net bir şekilde görülmesine karşılık, Bulgarlara ait evlerin yaşanan vahşetin âdeta şahidi olarak ayakta kaldığı, seyahati gözlemleyen Tanin muhabirince ifade edilmiştir. Ahalisi kısmen Edirne'de kısmen de İstanbul'da bulunan Havsa'da yaklaşık 300 İslam evi harap haldedir. Muhabir, göçmenlerin geri döndüklerinde görecekleri manzarayı düşününce, ruhunda meçhul bir ateşin yandığını ifade etmektedir. Hasköy'de ise Hıristiyan mahallesi tamamen mamur bir halde bulunmasına karşılık Müslümanların meskûn olduğu yerlerde, kerpiç duvar enkazından başka bir şey yoktur. Kızılmüsellim köyünde de manzara pek farklı değildir. 100 kadar Müslüman evi tamamen yıkılmış ve köy, taş-toprak yığını hâline gelmiştir. Ancak bir sonraki durak olan Yenice köyü tam tersi durumdadır. Burası bir Bulgar köyü olduğundan her şey daha muntazamdır ve köylünün tarladaki mahsulü dahi sağlamdır.⁴⁷

Tüm bu manzaralar Yusuf İzzeddin Efendi ve beraberindekileri hüzünlendirmişti. Buna karşılık daha Kırkkilise'ye varmadan başlayan karşılama töreni, hüznün yerini mutluluğa bırakmıştı. Kırkkilise'ye 2 km. kala yolun her iki kenarında Osmanlı askerinin saygı duruşunda bulunması, askerî ve mülki erkân, ruhani reisler ile bütün şehir ahalisinin misafirleri karşılamaya çıkması, veliahdın takdirini kazanmıştı.⁴⁸ Zaten veliahdın Kırkkilise'ye geleceğini dün akşam itibarıyla haber alan halk, öğleden önce sokaklara ve Edirne yoluna dökülmüştü. İşgalden kurtulmanın verdiği sevinçle bir bayram havası yaşayan şehir, veliahdın ziyareti öncesi tamamen süslenmişti. Veliht ve maiyeti saat bir buçuk civarında şehre ulaşmıştı. Abuk Paşa'nın ordusu tarafından şehrin girişinde karşılanan kafile için askerî merasim icra edilmişti. Liva mutasarrıfı Hamid Bey, müftü, Rum metropoliti, Musevi ruhani reisi ve Fransız fahri konsolosu ile şehrin ileri gelenleri de karşılama merasiminde yer almıştı. Rum ve Musevi mektep çocukları ellerinde çiçeklerle bekliyordular. Erkân ve rüesa arasında yalnız Bulgar

⁴⁶ “Veliht Hazretleri Kırkkilise'de”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 1.

⁴⁷ “Kırkkilise'ye Giderken”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 4; “Veliht Hazretleriyle Kırkkilise'de”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 2.

⁴⁸ “Kırkkilise'ye Giderken”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 4.

ruhani reisi yoktu. Geceyi istasyona getirilen özel katarında geçirecek olan veliaht, sabah İstanbul'a hareket edecektir.⁴⁹

Yusuf İzzeddin Efendi ve beraberindekiler, eskiden Üçüncü Kolordu Dairesi olduğu halde sonradan Bulgar millî bankasına dönüştürülen, istirdattan sonra belediye dairesine tahvil edilen binada, kendileri için düzenlenen ziyafete katılmıştır. 45 kişinin yer aldığı bu ziyafette İzzet Paşa, Abuk Paşa, Hurşid Paşa, İzzet Fuad Paşa, Hüseyin İzzet Paşa, Vali Hacı Adil Bey, Şevki Paşa, Tevfik Paşa, Enver Bey, İsmail Hakkı Bey, Cemal Bey ve erkân-ı harbiye zabitanından birkaçı hazır bulunmuşlardır. Ziyafet esnasında muzıka millî havalar çalmıştı. Yine aynı yerde düzenlenen kabul merasiminde Avusturya fahri konsolosunun eşi müzeyyen bir çelenk takdim etmişti. Ziyafetin ardından ordunun resm-i geçidini izlemek üzere tören alanına gidilmiştir.⁵⁰ Tıpkı Edirne'de olduğu gibi Kırkkilise'de de veliaht için parlak bir askerî geçit töreni icra edilmiştir. Törene katılan askerlerin moral gücünün yüksek oluşu ve tam teçhizatlı hâli, veliahdın takdirini kazanmıştır.⁵¹ Kolordu tarafından icra edilen geçide veliaht ve şehzade dışında Vali Hacı Adil Bey, mutasarrıf, askerî erkân, Rum metropoliti ve diğer bazı zevat katılmıştır. Misafirler, kendileri için özel olarak hazırlanan pavyonlardan resm-i geçidi izlemiştir.⁵² Tanin gazetesinin özel muhabiri, icra kılınan resm-i geçide katılan asker sayısını 17 bin⁵³ olarak ifade etmiştir.⁵⁴ Ayrıca Mülazım Fethi Bey tayyare ile şehrin üzerinde bir uçuş gerçekleştirmiştir.⁵⁵ Veliahdın ve şehzadenin Kırkkilise'ye varışını Dahiliye Nezareti'ne bir telgrafla bildiren Edirne Valisi Hacı Adil Bey, buradaki askerî ve sivil karşılama töreninden telgrafında memnuniyetle bahsetmiştir.⁵⁶

⁴⁹ “Veliahd Hazretleri Kırkkilise’de”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 1; “Veliahd Hazretleriyle Kırkkilise’de”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 2.

⁵⁰ “Kırkkilise’ye Giderken”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 4; “Kırkkilise’de Resm-i Geçid”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 1; “Veliahd Hazretleriyle Kırkkilise’de”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 2.

⁵¹ “Resm-i Geçid”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 2.

⁵² “Ziyafet ve Resm-i Geçid”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 4.

⁵³ Bu rakam aynı gazetenin bir sonraki sayısında ve *Servet-i Fünun*'da 15 bin olarak zikredilmiştir. Bkz. “Kırkkilise’de Resm-i Geçid”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 1; *Servet-i Fünun*, aded: 1157, 24 Temmuz 1329/6 Ağustos 1913, s. 296.

⁵⁴ “100 Lira İhsan ve İstanbul’a Avdet”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 4.

⁵⁵ “Kırkkilise’de Resm-i Geçid”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 1.

⁵⁶ “Veliahd Hazretleri Kırkkilise’de”, *Tasvir-i Efkar*, nr. 826-29, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 2.

VELİAHT YUSUF İZZEDDİN EFENDİ'NİN EDİRNE VE KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ)
SEYAHATLERİ (1913)

Veliâhdın ziyaretlerini takip eden muhabirlerin bu askerî merasimler ve ordunun genel durumu hakkında yazdığı övgü dolu satırlar, Tanin'de bilhassa vurgulanmakta, aynı habere ilişkin gözlemler birden fazla yerde geçmektedir. Böylece gazete, geri alınan Edirne ve civarının Osmanlı askeri tarafından tam anlamıyla korunacağı, bölgenin tekrar elden çıkmasına müsaade edilmeyeceği mesajını gereken yerlere bildirmektedir. Söz konusu gözlemlere göre; hem Edirne'de hem de Kırkkilise'de icra edilen resm-i geçitler ve iki şehir arasındaki 60 km.'lik mesafede mevki alan piyade ve süvari alayları göz doldurucudur. Veliâht ve onunla birlikte seyahat etmek saadetinde bulunanlar, bu nizamlı Osmanlı askerî kuvvetlerinin varlığından oldukça etkilenmişlerdir. Muhabirlerin müşahedelerine göre; harbin başındaki ordu ile şimdi Trakya'ya giren ordu arasında çok büyük fark vardır. Şimdiki ordunun bütün efradı talim görmüş, harbe, harekete, nizam ve intizama alışmış olup görevinin ifası için büyük bir şevk ve heyecan göstermektedir. Zabitler de kumanda etmekte oldukları taburlara büyük bir güven beslemektedir. Dolayısıyla Edirne ve Kırkkilise'yi istirdat eden ordu, bundan sonra düşmana karşı bu iki şehri gerçekten müdafaa edecek kabiliyete sahiptir.⁵⁷

Geçit resmini müteakip misafirler tekrar belediye dairesine dönerek ziyaretçilerini kabul etmişlerdir. Kabul töreninde Yusuf İzzeddin Efendi şu nutku sarfetmiştir: “*A'dâmızın geçdiği yerleri gezdik ve gördük. Hep harâb olmuş. Yaptıkları mezâlimin dehşetine vicdân-ı beşer tahammül edemez. Hâlbuki biz girdiğimiz yerlerde adl ve insâniyyet te'sîs ediyoruz. Bunu herkes görüyor; âlem-i medeniyyete bundan güzel hitâb olamaz: çünkü bu hitâb fi'lîdir. Bizim gibi zâtârih bir kavm-i asîle yakışan da ancak budur.*”⁵⁸ Veliâht, Kırkkilise'deki muhacir ve fukara ahaliye dağıtılmak üzere 100 lira bağışta bulunmuştur.⁵⁹ Ziyaret gününün akşamı, başta veliâht ve maiyeti olmak üzere Başkumandan Vekili İzzet Paşa ile diğer bazı ümera, sabah Babaeski'ye gitmek üzere, trende kendilerine tahsis edilen vagonlarda geceyi geçirmişlerdir.⁶⁰

⁵⁷ “Ordumuzun Hâl-i Hazır”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 5.

⁵⁸ “Veliâhd Hazretleriyle Kırkkilise'de”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 2.

⁵⁹ “100 Lira İhsan ve İstanbul'a Avdet”, *Tanin*, nr. 1678, 19 Temmuz 1329/1 Ağustos 1913, s. 4.

⁶⁰ “Veliâhd Hazretleriyle Kırkkilise'de”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 2.

4. İstanbul'a Dönüş

Kırkkilise ziyareti bir gün süren veliaht, 1 Ağustos 1913 Cuma sabahı saat altıda şehirden ayrılmıştır. Veliaht ve maiyetini taşıyan trenin aynı gün akşamüzeri saat beşte İstanbul'a varması düşünülmektedir.⁶¹ Saat sabah yedi buçukta Babaeski'ye ulaşan treni Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis-i Sanisi Ziya Paşa karşılamıştır. Yerel halk ve Rum metropolitinin hazır bulunduğu tren güzergâhında askerî merasim icra edilmişti.⁶² Veliaht Babaeski'deki ahali ve orduya hitaben şu konuşmayı yapmıştır: “*Düşmânın istilâ' eylemiş olduğu havâliyi gezdik. Her tarafta âsâr-ı harâbî gördük. İşidilmemiş vahşetlere karşı vicdân-ı beşer isyân ediyor. Bize gelince, biz ancak âsâyış ve adâleti te'mîn ile uğraşıyoruz. Zâten bu herkesin gördüğü birşeydir. Âlem-i medeniyyete umûmun şükrân ve minnetinden daha belîğ bir hitâb olamaz, bizim gibi muazzam bir târihe mâlik olan bir millete bu sûretle hareket etmek yakışıır.*”⁶³

Saat sekiz buçukta Alpullu'dan geçen tren, burada da bandolu bir askerî müfreze tarafından selamlanmıştır. Başkumandan Vekili İzzet Paşa ile muavini Ziya Paşa veliahda Alpullu'ya kadar refakat etmişler, buradan otomobil ile Babaeski'ye dönmüşlerdir. Çerkesköy, Çatalca ve Hadımköy'den⁶⁴ geçen ve geçtiği yerlerde askerî merasimle selamlanan tren nihayet İstanbul'a ulaşmıştır. Osmanlı Ajansı'nın gözlemlerine göre; trenin geçtiği bütün yerlerde keder verici bir manzara görülmektedir. Yol boyunca Bulgarlar tarafından tahrip edilip harabeye dönen Müslüman köylerinden başka bir şey görülmemektedir. Özellikle minareleri tahrip etmek hususunda büyük gayretleri görülen Bulgarlar, Kırkkilise'de camilerin yıkılmasında Osmanlı esirlerini kullanmışlardır. Hatta Edirne'de, eski eser sayılan belediye dairesinin kapısını giderken yanlarında götürmüşlerdir.⁶⁵

Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi ile Şehzade Ziyaeddin Efendi'yi taşıyan tren öngörüldüğü gibi saat beşte İstanbul'a varmıştır. Trenin

⁶¹ “Kırkkilise'den Avdet”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 1; “Veliahd Hazretlerinin Avdetleri”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 1.

⁶² “Son Havadis, Güzergâhda Merasim”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 5.

⁶³ “Veliahd Hazretlerinin Nutku”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 1.

⁶⁴ “Alpullu'da, Çerkesköy'de, Hadımköy'de”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 5.

⁶⁵ “Osmanlı Ajansı Muhabirinin İhtisasatı”, *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 5.

VELİAHT YUSUF İZZEDDİN EFENDİ'NİN EDİRNE VE KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ)
SEYAHATLERİ (1913)

varmasından önce bir tabur asker ile bir bando muzıka istasyonda hazır edilmişti. Tıpkı uğurlama töreninde olduğu gibi karşılama töreninde de Sadaret, tren istasyona varmazdan yarım saat önce Vükela Heyeti'ni burada hazır bulunması hususunda uyarılmıştı.⁶⁶ Padişah adına Şehzade Ömer Hilmi Efendi ile Başmabeynci Halid Hurşid Bey resmî karşılama töreni için istasyona gelmişlerdi. Bunların dışında Şehzade Mecid Efendi, vükela, Osman Nizami Paşa, polis müdürü, İstanbul muhafızı ve daha pek çok kimse hazır bulunmuştu. Trenin istasyona varmasıyla birlikte bando ve askerler tarafından selam resmi icra edilmişti. Trenden inen Yusuf İzzeddin Efendi, önce beraberinde Ziyaeddin Efendi olduğu halde Edirne hakkında malumat vermek üzere padişahın yanına, ardından Çamlıca'daki köşküne gitmiştir.⁶⁷ Yusuf İzzeddin Efendi'nin Edirne ve Kırkkilise'ye gerçekleştirdiği seyahatin nakliye ücretine dair, Şark Demiryolları Kumpanyası tarafından 68.003 kuruş 21 santimlik bir fatura çıkarılmıştır. Söz konusu meblağın hazinenin masarifi gayr-i melhuza tertibinden ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁸

Yusuf İzzeddin Efendi'nin seyahatinden sonra da Edirne'ye çeşitli seyahatler yapılmış, bu tarihî ve kadim kentin mazlum sakinleri yalnız bırakılmamıştır. Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti buraya iki kez seyahat tertip etmiştir. Yaklaşık 500 kişinin katıldığı ilk seyahat, 1 Ağustos 1913 Cuma sabahı gerçekleşmiştir. Bu bir günlük seyahate, cemiyet reisi İsmet Bey ile on kişiden oluşan tertip heyeti nezaret etmiştir. Tertip heyeti 500 liralık bir yardım parasını da beraberinde getirmiş, bu para cins ve mezhep ayırt etmeksizin tüm Edirneli dul kadınlara dağıtılmak üzere Vali Hacı Adil Bey ile Edirne müftüsüne teslim edilmiştir.⁶⁹ Ziyaretin Cuma gününe tesadüf etmesi dolayısıyla, İstanbullu ziyaretçiler ile yerli halkın geniş katılımıyla, Sultan Selim Cami'inde Cuma namazı eda edilmiştir.⁷⁰ Yoğun ilgiyle karşılanan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Edirne ziyareti, buraya ikinci bir seyahat yapılmasını gündeme getirmiştir. Seyahatin katılımcı sayısını arttırmak isteyen cemiyet, bu seyahatin Ramazan Bayramı'nın ikinci gününde

⁶⁶ BOA, *BEO*, 4202/315090.

⁶⁷ "Veliahd Hazretlerinin Muvasalatı", *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 1.

⁶⁸ BOA, *MV.*, 180/23; BOA, *BEO*, 4214/316050.

⁶⁹ *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Mecmûası*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul 1329, s. 24.

⁷⁰ "İstanbul Züvvarı", *Tanin*, nr. 1679, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 1; "Edirne Seyahati", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.608, 18 Temmuz 1329/31 Temmuz 1913, s. 3; "Edirne'de İstanbul Ziyaretçileri", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.610, 20 Temmuz 1329/2 Ağustos 1913, s. 3.

yapılacağını duyurmuştur.⁷¹ Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti haricinde, Darülfünun ve Mülkiye Mektebi öğrencileri ile bu okullardan mezun gençlerin katılımıyla da Edirne'ye yönelik bir seyahat tertip edilmiştir.⁷² Darülfünun Edirne Seyahati Heyet-i Tertibiyyesi adıyla bir de komisyon oluşturan gençler, Edirneli muhtaçlara dağıtılmak üzere, gezdirdikleri iane sandıkları ile İstanbul ahalisinden bağış toplamışlardır.⁷³ Öğrencileri taşıyan tren 14 Ağustos 1913 akşamı Sirkeci Garı'ndan hareket etmiş, 15 Ağustos sabahı Edirne'ye ulaşan gençlerin ziyareti bir gün sürmüştür.⁷⁴

Sonuç

Osmanlı tarihinde padişahların memleket gezilerine çıkma geleneği II. Mahmud'la birlikte başlamıştır. II. Abdülhamid ve Vahdeddin'i hariç tutarsak diğer son dönem Osmanlı padişahları da bu geleneğe sadık kalmışlar, çeşitli yurt içi ve hatta yurt dışı gezilere çıkmışlardır. Bu gezilerde padişaha, maiyeti ile birlikte veliaht ve şehzade makamındaki hanedan üyeleri de eşlik etmişlerdir. Babası Abdülaziz zamanında sık sık törenlere iştirak ederek ön planda tutulmaya çalışılan Yusuf İzzeddin Efendi, kamuoyundaki bu görünürlüğü, V. Mehmed Reşad'ın saltanatı döneminde de devam ettirmiştir. Veliaht unvanını taşıdığı bu dönemde resmî protokollerde daha fazla yer almaya başlamakla birlikte, padişahın İstanbul'un yakın ve uzak çevresine gerçekleştirdiği gezilerde ona eşlik etmiştir. Hatta bizzat padişah tarafından bazı törenlere katılmak üzere bireysel olarak yurt dışı seyahatlere de gönderilmiştir. Döneminin çeşitli sosyal yardım derneklerinin faaliyetlerine maddi ve manevi katkı sunan, bu anlamda hayırsever bir hanedan üyesi portresi çizen Yusuf İzzeddin Efendi, 1913 yılında Edirne'ye bir seyahatte bulunmuştur. Bilindiği üzere Edirne, Balkan Harbi esnasında, tüm çabalara ve direnişe rağmen mücadeleyi daha fazla sürdürememiş ve Bulgar işgaline maruz kalmıştır. 1913 yılının Mart ayında başlayan işgal, aynı

⁷¹ "Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Tarafından Edirne'ye Tertip Olunan İkinci Seyahat Programıdır", *Tanin*, nr. 1707, 17 Ağustos 1329/30 Ağustos 1913, s. 5; "Edirne Ziyareti", *Tanin*, nr. 1709, 19 Ağustos 1329/1 Eylül 1913, s. 3.

⁷² Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Emre Dölen, "Darülfünun Öğrencilerinin Balkan Savaşı Eylemleri ve Edirne Seyahati", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 1, 2004, s. 65-73.

⁷³ "Davet-i Vatanperverane", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.613, 23 Temmuz 1329/5 Ağustos 1913, s. 2.

⁷⁴ "Darülfünun Edirne Seyahati", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 11.618, 28 Temmuz 1329/10 Ağustos 1913, s. 3; "Darülfünunluların Muvasalati", *Tanin*, nr. 1693, 3 Ağustos 1329/16 Ağustos 1913, s. 1.

VELIAHT YUSUF İZZEDDİN EFENDİ'NİN EDİRNE VE KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ)
SEYAHATLERİ (1913)

yılın Temmuz ayına kadar yaklaşık dört ay devam etmiştir. Yaşanan süreçte Edirne ve çevresine hâkim olan Bulgarlar, buradaki Müslüman ahaliyi türlü işkencelere ve katliama maruz bırakmak suretiyle âdeta bölgeden Türk ve Müslüman izlerini silmeye gayret göstermişlerdir. Dolayısıyla Edirne gibi Osmanlı Devleti'ne başkentlik de yapmış bir şehrin ve sakinlerinin uğradığı bu işgal, hem devlet idarecilerini ve hanedanı, hem de tüm Osmanlı kamuoyunu derinden üzen ve sarsan bir hadise olmuştur. Fakat kısa zaman sonra Bulgar işgaline son verilerek şehrin tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmesi, aynı oranda sevinç ve mutluluğu da beraberinde getirmiştir. Bölgede askerî anlamda tesis edilen Osmanlı hâkimiyetinin siyaseten de sağlanması ve Edirne'nin tekrar Türk toprağı hâline geldiğı gerçeğinin Avrupa devletlerine benimsetilmesi için, elbette Osmanlı yönetiminin göndereceğı en üst düzeyde temsilcilerle bölgede varlığını hissettirmesi gerekmektedir. Bu hem buradaki yerli ahaliye ödenecek manevi bir borç, hem de Avrupa kamuoyuna verilecek ciddi bir mesaj olacaktı. Yurt içi gezilere önem vermesine ve saltanatının ilk yıllarında çeşitli gezilere çıkmış olmasına karşın, ilerlemiş yaşı ve hastalığı nedeniyle dönemin padişahı V. Mehmed Reşad'ın Edirne'ye gidemediğini görüyoruz. Ancak kendisini orada temsilen Mabeyn Başkâtibi Ali Fuad Bey ve beraberindeki bir heyeti, fukara ahaliye dağıtılmak üzere 2.500 lira ile birlikte Edirne'ye göndermiştir. Onların ziyaretinden çok kısa bir süre sonra Veliâht Yusuf İzzeddin Efendi, beraberinde Şehzade Ziyaeddin Efendi olduğu halde bölgeye gitmiştir. 28 Temmuz 1913 Pazartesi akşamı İstanbul'dan trenle yola çıkan veliaht, 29 Temmuz Salı sabahı Edirne'ye ulaşmış, burada iki gün geçirmiştir. Coşkun bir kalabalık tarafından karşılanan veliaht çeşitli temaslarda bulunmuş, kendisi için hazırlanan askerî resm-i geçidi izlemiş, Müslüman ve gayrimüslim din adamlarını kabul etmiş, Bulgar mezalimine dair yerinde incelemeler yapmış, Selimiye Cami'ini ziyaret etmiş ve muhtaç ahaliye dağıtılmak üzere bağışında bulunmuştur. 31 Temmuz Perşembe günü, beraberinde kalabalık bir maiyet ile birlikte Kırkkilise'ye geçmiş, burada kaldığı bir gün boyunca şerefine düzenlenen bir ziyafete katılmış, icra edilen askerî geçit törenini izlemiş ve ziyaretine gelenleri kabul etmiştir. Gerek Edirne'den Kırkkilise'ye giderken geçtiğı yerlerde, gerekse İstanbul'a dönüş yolunda Bulgar işgalinin yıkıcı boyutlarını gözlemlene imkânı bulan veliaht, çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalarda şahit olduğu manzaraları vurgulayarak, düşmanın istila ettiği bölgelerde bıraktığı harabelere karşın Osmanlı askerinin tüm unsurlar için asayiş ve adaleti temin etme gayretinde bulunduğunun altını çizmiştir.

AYŞE ZAMACI

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

BOA, *BEO*, 4200/314930
BOA, *BEO*, 4200/314936
BOA, *BEO*, 4200/314965
BOA, *BEO*, 4200/314967
BOA, *BEO*, 4202/315090
BOA, *BEO*, 4202/315105
BOA, *BEO*, 4202/315140
BOA, *DH. MTV.*, 24/87

2. Süreli Yayınlar

Müdâfaa-i Milliyye Cemiyeti Mecmûası
Servet-i Fünun
Tanin
Tasvir-i Efkâr
Tercüman-ı Hakikat

3. Araştırma Eserleri, Tezler, Makaleler

AKYILDIZ, Ali, “Yûsuf İzzeddin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 44, İstanbul 2013, ss. 13-16.

ALP, İlker, “Balkan Savaşları Esnasındaki Bulgar Mezaliminin Türkler ve Gayrimüslim Azınlıklar Tarafından Tel’ini”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 26, Nisan 1987, ss. 44-53.

_____, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.

AVCI, Halil Ersin, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Edirne’nin Kaybı ve Geri Alınışı (1912-1913)”, *Uluslararası Edirne’nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu*, (ed.) İ. Sezgin - C. Fedakâr - H. Demiroğlu, Edirne 2012, ss. 375-383.

ÇAĞAN, Nazmi, “Balkan Harbinde Edirne (1912-1913)”, *Edirne (Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, ss. 197-213.

VELİAHT YUSUF İZZEDDİN EFENDİ'NİN EDİRNE VE KIRKKİLİSE (KIRKLARELİ)
SEYAHATLERİ (1913)

DEMİREL, Fatmagül, “Sultan Mehmed Reşad’ın Edirne Seyahati (28 Ekim-3 Kasım 1910)”, *Uluslararası Edirne’nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu*, (ed.) İ. Sezgin-C. Fedakâr-H. Demiroğlu, Edirne 2012, ss. 341-348.

DEMİRUTKU, Erhan, “Balkan Harbi’nde Şükrü Paşa ve Edirne Müdafaası”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Cilt I, Sayı 7, Temmuz 1987, ss. 2-9.

DÖLEN, Emre, “Darülfünun Öğrencilerinin Balkan Savaşı Eylemleri ve Edirne Seyahati”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 1, 2004, ss. 65-73.

HAYTA, Necdet, BİRBUDAK, Togay Seçkin, *Balkan Savaşları’nda Edirne*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010.

KARATEKE, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler*, (Yay. haz.) Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

KIRPIK, Cevdet, “Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi’nin Avrupa Seyahatleri”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, Cilt 3, Ankara 2014, s. 77-110.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, “Türk Arşiv Belgelerine Göre Balkan Savaşı Sırasında Bulgarlar’ın Edirne Vilayetinde Yaptıkları Mezalim ve Yerli Rum Halkın Tepkisi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Bahar 2005, ss. 115-128.

MACAR, Oya D., “Balkan Savaşları’nda Kuşatma Altındaki Edirne’nin Karşı Karşıya Kaldığı Sağlık Sorunları ve Sağlık Yardımı Sırasında Ortaya Çıkan Güçlükler”, *Uluslararası Edirne’nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu*, (ed.) İ. Sezgin - C. Fedakâr - H. Demiroğlu, Edirne 2012, ss. 423-434.

ÖRENÇ, Ali Fuat, “İngiliz Belgeleri’nde Balkan Harbi Edirne Kuşatması 1912-1913”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt II, Sayı 4, Temmuz 2012, ss. 17-79.

ÖZÇELİK, Selahittin, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, TTK Basımevi, Ankara 2000.

ÖZGER, Yunus, “Sultan V. Mehmed Reşad’ın Edirne Seyahati”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Sayı 22, Bahar 2017, ss. 135-162.

AYŞE ZAMACI

SELVİ, Haluk, “Sultan V. Mehmed Reşad’ın İzmit Seyahati (27-28 Ekim 1909)”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, Cilt 2, (ed.) H. Selvi - M. B. Çelik - A. Yeşildal, Kocaeli 2016, ss. 925-934.

SİMAVİ, Lütfi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, (gün. Türkçesi) Sami Kara-Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, TTK Basımevi, Ankara 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Veliht Yusuf İzzettin Efendinin İntiharı”, *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı 54, Haziran 1954, ss. 3150-3154.

ÜNLÜ, Hasan, *Veliht Yusuf İzzeddin Efendi (1857-1916)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Filiz Karaca, İstanbul 2019.

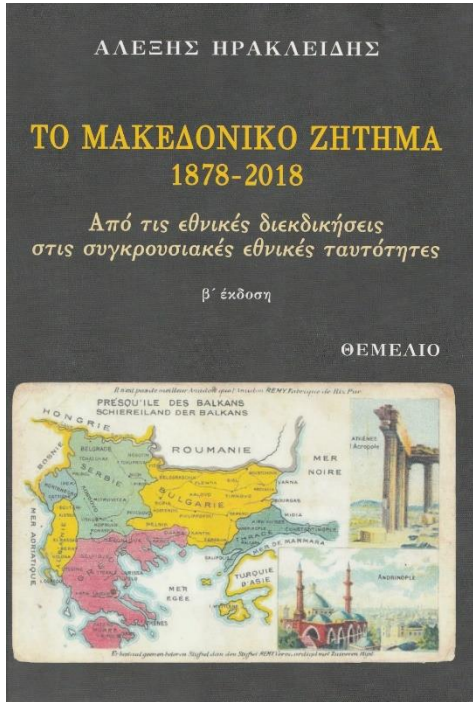
YILDIRIM, Tahsin, *Veliht Yusuf İzzeddin Efendi Öldürüldü Mü? İntihar Mı Etti?*, Çatı Yayıncılık, İstanbul 2006.

YİĞİT, Ahmet, “Edirne Muhasarası (1912-1913)”, *Edirne Müdâfii Mehmed Şükrü Paşa*, (haz.) M. Sabri Koz, Zaman Kitap, İstanbul 2008, ss. 74-181.

ZAMACI, Ayşe, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. İlker Alp, Edirne 2015.

Aleksis İrakleidis, *To Μακεδονικό Ζήτημα 1878-2018: Από τις εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες - To Makedoniko Zitima 1878-2018: Apo tis ethnikes diekdikiseis stis sygkrousiakes ethnikes tautotites (Makedonya Sorunu 1878-2018: Ulusal İddialardan Çatışan Ulusal Kimliklere)*, 2. Baskı, Themelio Yayınları, Atina 2018, 368 sayfa, ISBN: 978-960-310-402-5.

Biousra DEDE*

Prespa Anlaşması'ndan sonra Kuzey Makedonya olarak isimlendirilmiş Makedonya Devleti'nin isim sorununun altında yatan nedenler, esasen uzun yıllardır devam eden önemli uluslararası sorunlardan biridir. Tarihçiler Makedonya Sorunu'nu, Doğu Sorunu olarak adlandırılan Osmanlı Devleti topraklarının paylaşılması olarak görmektedir. Aslında sorun Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırpalar arasında bir asırdan fazla sürmüş ulusal kimliklerin çatışmasıdır. Coğrafi bir bölge olan Makedonya üç ülkenin topraklarına yayılmaktadır, bu da tarih boyunca bu devletlerin çeşitli tezler öne sürerek bu topraklarda hak iddia etmelerine neden olmuştur.

* Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0002-3772-3953, E-posta: bioursadd@gmail.com

Aleksis İrkleidis bu kitabında Makedonya Sorunu'nu ayrıntılı ve tarafsız bir şekilde analiz etmektedir. Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ın bu süreçteki tutumlarını, çıkarlarını ve çatışmalarını anlatmaktadır. Süreci ulusal kimliklerin her gün biraz daha ortaya çıkmaya başladığı 19. yüzyıldan başlatıp günümüze kadar birbirinden bağımsız 14 bölüm altında incelemektedir.

Aleksis İrkleidis, Panteion Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Tarih Bölümünde öğretim üyesidir. Uluslararası kuruluşlarda, azınlık meselelerinde Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'nın uzmanı olarak görev almıştır.

Kitabın "Giriş" (ss. 11-17) kısmında Makedonya Sorunu'na kısaca değinilmekte ve bu meselenin genel olarak beş, Yunanistan özelinde ise yedi aşamadan geçtiği belirtilmektedir. Girişin ardından "Etnografik Yüzleşme: 1913'e Kadar Makedonya'nın Talipleri" (ss. 19-79) adlı birinci bölüm yer almaktadır. Öncelikle çeşitli coğrafyacıardan bahsedilmekte ve daha sonra ortaya çıkan etnografik haritalarla coğrafi bir bölge olarak Makedonya'nın antik çağdan günümüze sınırları gösterilmektedir. Birinci bölüm üç kısma ayrılmaktadır. Buna göre ilk kısma "Yunanistan ve Makedonya (1832-1912)" ismi verilmiştir. Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışından sonraki bölgesel toprak talepleri ve 19. yüzyılda yaşamış Yunan aydınlarının Makedon kimliğine dair fikirleri sunulmaktadır. İkinci alt başlık "Makedonya'nın Diğer İki Talibi: Bulgaristan ve Sırbistan" adını taşımaktadır. Makedonya her iki ulus için de büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla her iki devletin Makedonya'daki toprak taleplerinin tarihsel savları anlatılmaktadır. "Sırbistan ve Makedonya (1844-1912)" isimli üçüncü alt başlıkta ise Sırbistan'ın Stefan Duşan dönemindeki Sırp topraklarına ilgisi ve Bulgar fikirlerinin onaylanma korkusu ile Bulgaristan'ı saf dışı bırakmak için çeşitli eylemleri üzerinde durulmaktadır. "Etnografik Kartografik Savaş" isimli son alt başlıkta, Makedonya bölgesine dair 1842-1918 yılları arasında ortaya çıkan çeşitli etnografik haritalar yorumlanmakta ve bölüm sonunda farklı haritalar yer almaktadır.

İkinci bölüm "Makedon İhtilâl Teşkilatları, 1893-1939: Dahili Makedonya İhtilâlcisi Teşkilatı-ve Diğer Teşkilatlar" (ss. 81-99) adına sahiptir. Başta Dahili Makedonya İhtilâlcisi Teşkilatı olmak üzere 19. yüzyılın sonunda kurulmuş Makedon örgütlerinin kuruluşları, faaliyetleri ve özellikle Dahili Makedonya İhtilâlcisi Teşkilatı'nın Bulgaristan'a olan etkileri analiz edilmektedir. Örgütlerin birbirlerinden farklı amaçları, ulus ötesi bir kimlik

olarak ortaya çıkan “Makedon” teriminin neyi ifade ettiği ve Cuma-i Bâlâ (İlinden) Ayaklanmasının başarısızlığı da bu başlık altında irdelenmektedir.

“Slav-Makedonların Ulusal Uyanışı Ne Zaman ve Nasıl Gerçekleşti” (ss. 101-119) başlıklı üçüncü bölümde, Makedon ulusunun oluşumunda ihtilâlcî Makedon teşkilatlarının örgütlerinin Bulgaristan’a bağlanmamak için verdikleri çabanın ve sonrasında Josip Broz Tito’nun rolü incelenmektedir. Ayrıca 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında aydın kişilerin Makedon dilinin ve ulusunun oluşumuna bağlı yaptıkları yayınlara değinilmektedir.

Dördüncü bölüm “Başta Yunanistan Makedonya’sı Olmak Üzere Yunanistan’ın Makedonya Siyaseti, 1918-1940” (ss. 121-127) adını taşımaktadır. Yazar, önce Neuilly ve ardından Lozan Antlaşmaları ile yaşanan nüfus mübadelelerinin, Yunanistan Makedonya’sındaki etnik durumu Yunanistan lehine tamamen değiştirdiğine değinmektedir. Okuyucuya, iki savaş arası dönemde Yunanistan’ın Makedonya bölgesinde yaşayıp Slav lehçeleri konuşan nüfusa dair Yunan siyasetinin tutarsız olduğu hissettirilmektedir. Yunanistan’ın bu 20 yıllık dönemde çıkarları doğrultusunda söz konusu azınlığın kimliğine karar veremediğini ve sonuç olarak Slav lehçesi konuşan Yunanlılar olarak adlandırmaya karar verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. 1936 yılına kadar çeşitli yöntemlerle topluluğun asimilasyon sürecinin kısmen başarılı olduğundan bahsedilmektedir. Ancak Metaksas (1936-1941) yönetiminin insanlık dışı uygulamalarının tam tersi bir etki yarattığını ifade eden yazar söz konusu topluluk üyelerinin kendilerini Bulgar ya da Makedon olarak gördüklerini eklemektedir.

“İkinci Dünya Savaşı ve Yunan İç Savaşı’nda Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya Sorunu” (ss. 129-133) adlı beşinci bölüm kısa ve öz bilgilerin yer aldığı bir bölümdür. Makedonya’yı topraklarına katmak isteyen Bulgaristan’ın, Makedonya’nın Yunanistan ve Yugoslavya’daki topraklarını işgal etmesi üzerine Yunanistan’daki azınlığın ve Yugoslav Makedonya’sındaki halkın kısa ve uzun vadede tepkileri incelenmektedir.

Altıncı bölüm “Tito’nun Makedonya Siyaseti ve Makedon Ulus’unun Resmi Olarak Oluşumu” (ss. 135-150) başlığını taşımaktadır. İlk olarak 1941-1944 arası dönemde Tito’nun iş birlikçileri Milovan Djilas ile Svetozar Vukmanovic’in, halkı kendilerinin Bulgar değil de Makedon olduklarına dair inandırma faaliyetleri aktarılmaktadır. Ardından Tito’nun Makedon Ulus’unun Bulgaristan’a bağlanmayıp Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin bir parçası olması gerektiğine dair yürüttüğü politikası; bu

süreçte Bulgaristan'ın tutumu; Yugoslavya Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun faaliyetleri ve son olarak Tito'nun Yunanistan Makedonya'sı ile ilgili niyetleri ve bu bağlamda Yunanistan ile ilişkileri irdelenmektedir.

“Soğuk Savaş Dönemi'nde Yunanistan ve Makedonya Sorunu: Slavca Konuşanlar ve Yugoslavya” (ss. 151-160) adlı yedinci bölümde yazar, 1950-1989 yılları arasında Makedonya sorunu ile alakalı temel olarak üç konuyu ele almaktadır. Bunlar üç alt başlık içinde incelenmektedir. İlki, “Tabu Bir Konu: “Namevcut Slavca Konuşanlar” (ss. 152-156) başlıklıdır. Yazar, 1949 yılı itibarıyla Slav-Makedonların “Slavca konuşanlar” olarak adlandırıldıklarını söylemektedir. Yazar devamında 1951 yılında gerçekleşen nüfus sayımında anılan topluluğa ilişkin tutarsız rakamlar elde edildiğini ve topluluğun dilinin Yunan devleti tarafından enteresan bir şekilde “Slavca” olarak kaydedildiğini belirtmektedir. Aynı zamanda 1950-1974 yılları arasında bu kişilerin konuştıkları lehçeden arınabilmeleri için Yunan devletinin uyguladığı politikalarından ve son olarak 1974-1990 yılları arasında artık Makedon azınlığın tamamen reddedildiğinden bahsetmektedir. Ardından yazar, “Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'ne karşı Yunanlıların tutumu” (ss. 156-158) isimli ikinci alt başlıkta, Yunanistan'ın savaş arası dönemin aksine bu dönemde Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin dilinin bir Batı Bulgar lehçesi olduğunu kabul etmesi ve Makedon ulusunun varlığının tamamen reddi anlatılmaktadır. Ayrıca Soğuk Savaş'ın sonuna kadar Yunanlı yetkililerin anılan cumhuriyette yaşayanları Slav-Makedon şeklinde adlandırdıkları da ifade edilmektedir. İrakleidis, “Atina-Belgrad İlişkileri” (ss. 158-160) adını taşıyan üçüncü alt başlıkta iki ülke arasındaki inişli çıkışlı ilişkileri anlatmaktadır. Her ne kadar ilişkiler gelişmiş ve hatta Üsküp'te ilk kez bir Yunan konsolosluğu açılmış olsa da, Yugoslavya'nın bazı açıklamalarında Yunanistan'daki Makedon azınlığının varlığına dair söylemlerinin Yunanistan ile dönem dönem ilişkilerin gerilmesine neden olduğu ifade edilmektedir.

“Yeni Makedonya Sorunu: Atina-Üsküp Anlaşmazlığı (1990'dan günümüze)” (ss. 161-193) adlı sekizinci bölümde yazar genel olarak “Makedonya Cumhuriyeti” ismine karşı Yunanistan'ın yürüttüğü politikayı eleştirmektedir. Öncelikle Yunanistan'ın bu isimle kurulacak bir devleti kesinlikle tanımayacağını beyan etmesi ve bu bağlamda ulusal çıkarların aksine Miloseviç önderliğindeki Sırbistan'ın yanında yer almasının nedenleri irdelenmektedir. Yazar ayrıca Makedonya devletini tanımak için Yunanistan'ın öne sürdüğü talepleri yersiz bulmaktadır. 1996 yılına kadar siyasilere, halkın ve basının tepkilerini, Selanik mitingini, “Makedonya

Cumhuriyeti'nin" Birleşmiş Milletlere FYROM (Former Yugoslav Republic of Macedonia-Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya) olarak üyeliğini ve Yunanistan'ın Üsküp'teki konsoloslüğünü kapatıp uyguladığı haksız ambargoyu eleştirel bir dille anlatmaktadır. 1996 yılında iktidarın değişmesiyle ilişkilerde iyileşme başlamış, hatta 2001 yılında neredeyse ülkenin adı "Yukarı Makedonya" olacak iken son anda anlaşma sağlanamamış ve 2007 yılına kadar hiçbir gelişme yaşanmamıştır. İrkleidis, Yunanistan'ın "Makedonya Cumhuriyeti'nin" NATO üyeliği başvurusunu reddetmesi sonrasında FYROM'un Uluslararası Adalet Divanına başvurması üzerine haklı bulunmasını beklenen bir karar olarak gördüğünü ifade etmektedir. Son olarak isim sorununun bu kadar uzayıp çözülememesinin, ülkenin adının uluslararası camia ve basında genellikle "Makedonya" olarak anılmasına neden olduğunu da eklemektedir.

Dokuzuncu bölüm "1949'dan Günümüze Bulgaristan ve Makedonya Sorunu" (ss. 195-207) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Makedonya Sorunu ile ilgili olarak Bulgaristan ve Yugoslavya'nın inişli çıkışlı ilişkileri, Bulgar tarihçilerin Makedonların Bulgar olduklarına dair yayınları ve ortaya attıkları iddiaların ne kadar tutarlı olduklarına yönelik analizler yer almaktadır. Ayrıca 1991 yılında Makedonya'nın Bulgaristan'a bağlanmayıp ayrı bir devlet olma kararının Bulgarlarda yarattığı şaşkınlık ve devamındaki süreç irdelenmektedir.

Onuncu bölümün başlığı "Slav-Makedon Dili"dir (ss. 209-226). Bu bölümde başta Balkanlı bilim adamları ve dilbilimciler olmak üzere Slav-Makedon dilinin kökenine ve nasıl bir dil olduğuna dair çeşitli fikirler aktarılmakta, dilin gelişimi ve özellikleri hakkında yapılan geniş çaplı araştırmalar ve yayınlar okuyucuya sunulmaktadır. Tartışmalar genel olarak bu dilin Bulgarcanın mı yoksa Sırpçanın mı bir lehçesi olduğu ekseninde geçmektedir. Tabii bu dilin Yunanca, Ulahça ve Türkçe ile de bağlantıları olduğu da ifade edilmektedir. Ancak bu dilin Bulgarcanın veya Sırpçanın bir lehçesi olmayıp, farklı bir dil olduğunu iddia eden Rus dilbilimcilerin meseleye yeni bir boyut kazandırdığına da değinilmektedir. Yazar, 1945 yılında Makedoncanın resmi bir dil olarak ortaya çıkmasının ardından bu dilin Bulgarca ve Sırpça ile benzerliklerine-farklılıklarına yer vermekte ve "Dil Sorunu" olarak adlandırılan meseleyi analiz etmektedir.

Kitabın en hacimli bölümü "1944'den Günümüze Slav-Makedon Milli Tarih Anlatısı" (ss. 227-270) olan on birinci bölümdür. "Giriş" (ss. 227-232) kısmı okuyucuyu konuya hazırlamakta ve bu ulusal uyanışı iki döneme

ayırmaktadır. Birinci kısım “1944-1991” (ss. 232-247) Makedonya’nın Yugoslavya’nın bir parçası olduğu dönemdir. Sosyalist dönem ve tarih yazımı aslında Makedon ulusunun uyanışını 1893-1903 yılları arasına tarihlendirmektedir. 1944-1991 yılları arasında Makedonların öncelikle Bulgaristan ve Bulgarlıkla ilişkili tüm meselelerden arınma politikaları, 60’lı yıllardan itibaren ise Makedon ulusunun temelini I. Bulgar Devleti Çarı Samuil, Bizanslı Aziz Kiril ve Metodi kardeşler ve Kilise Slavcası ile ilişkilendirme konuları incelenmektedir. “Makedonya İsmi ve Antik Makedonlar (1969-1991)” (ss. 248-251) başlıklı ikinci kısımda “Makedon” kelimesinin ilk ortaya çıkışı ve benimsenmesi ile 1969 yılından itibaren bazı tarihçilerin ilk kez Antik Makedonya’ya atıfta bulunmaları anlatılmaktadır. “Makedonya ve Antik Makedonlar (1992’den günümüze)” (ss. 252-260) başlıklı üçüncü kısımda ise bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Makedonya’nın antikiteye dönüşünün nedenleri ortaya konulmaktadır. “1992’den Günümüze: Antikite Dışında Anlatı” (ss. 260-264) adlı kısımda ise 1992 sonrasında Yunanistan ile olan anlaşmazlığın artması ve ayrıca Dahili Makedonya İhtilâlcî Teşkilatı önderlerinin bağımsız bir Makedonya hayalinin olduğuna dair ortaya atılan iddialar incelenmektedir. Son kısım “Ivan Katardziev ve Blaze Ristovski” (ss. 264-270) adını taşımaktadır. Sosyalist dönemde Makedonya’nın önemli iki tarihçisi Katardziev ve Ristovski’nin Makedonların kim olduklarına dair düşünceleri ve özellikle Makedonya’nın ismi ve ayrıca Yunan Makedonya’sındaki Slav-Makedon azınlık konusunda Yunanistan ve Makedonya arasındaki isim sorununun sonucuna da etki eden tutumlarına yer verilmektedir.

On ikinci bölüm “Büyük İskender’in Şanı ve Antik Makedonlar” (ss. 271-295) başlığını taşımaktadır. Bu bölüm iki kısma ayrılmıştır. “Büyük İskender ve Şanı” (ss. 271-275) adlı ilk kısımda, Aydınlanma döneminden başlayarak Büyük İskender ve babası Filip’in Güney Slavları ile olan bağına dair yazılmış çeşitli anlatımlara yer verilmektedir. “Antik Makedonlar Hakkında” (ss. 275-295) adını taşıyan ikinci kısımda ise, Antik Makedonların kim olduklarına dair 19. yüzyıldan itibaren kronolojik olarak Yunanlı ve yabancı bilim adamlarının çalışmalarındaki tespitler ve öne sürdükleri iddialar anlatılmaktadır.

“Yunan ve Slav-Makedon Tutumunun Nedenleri” (ss. 297-309) başlıklı on üçüncü bölüm de iki kısma ayrılmaktadır. İlk kısım “Yunan Tutumunun Nedenlerini Aramak” (ss. 297-303), ikinci kısım ise “Slav-Makedonların Tutumunun Nedenlerini Aramak” (ss. 303-309) adını taşımaktadır. Yazar, 2017 yılına kadar Makedonya Sorunundaki abartılı

Yunan tutumu (Makedonları bir halk olarak görmemek, ülkelerinin adını bir tehdit olarak algılamak) ile Slav-Makedon tutumunun her iki taraf için de “görünen” ve “görünmeyen” sebeplerini açıklamaktadır.

On dördüncü bölüm “Atina-Üsküp Anlaşmazlığının Çözümü” (ss. 311-335) olarak adlandırılmıştır. “Prespa Anlaşması Öncesi Manzara” (ss. 311-318) adlı ilk kısımda yazar Yunanistan’ın onlarca yıldır devam ettirdiği tutumunu dünya üzerindeki örneklerle ve insan hakları bağlamında ele almaktadır. 2018 yılının başında başlayan çözüm sürecinde ülkenin adı için önerilen isimlerin bir kısmı da paylaşılmaktadır. “Prespa Anlaşması: Bir Değerlendirme” başlıklı ikinci kısımda ise anlaşmanın en önemli maddeleri ve kararları analiz edilmekte, iki ülkenin karşılıklı tavizleri ve kazanımları ortaya konulmaktadır. Öte yandan bu anlaşma sonucunda her iki ülkenin de eşit bir kazanım elde edip etmediği veya hangi ülkenin daha kârlı çıktığının ise bir tartışma konusu olduğu ifade edilmektedir.

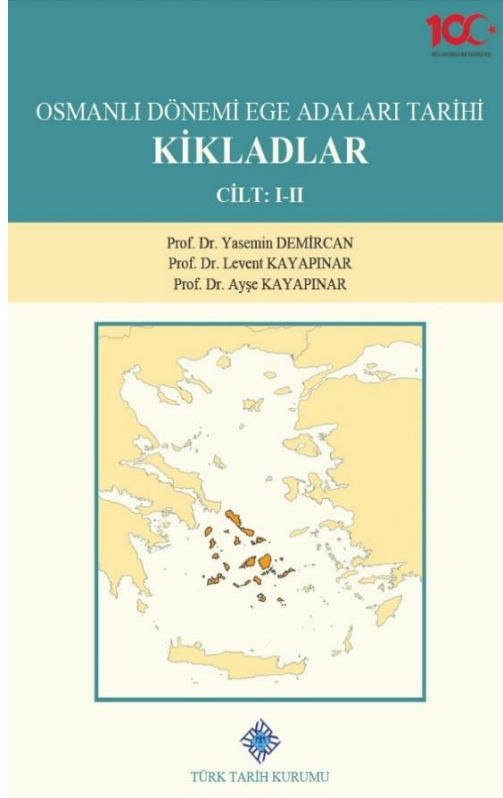
Kitabın “Ekler” (ss. 336-345) kısmında Prespa Anlaşmasının önemli maddeleri (1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 12, 19, 20) ve son olarak da “Kaynakça” (ss. 347-365) yer almaktadır.

Aleksis İrakleidis’in Makedonya Sorununu ele aldığı bu geniş çaplı çalışması, son dönemde hem Yunanca hem de diğer dillerde konu üzerine kaleme alınmış eserler arasında önemli bir yere sahiptir. Yunanca ve yabancı kaynaklardan yararlanarak gerçekleştirdiği bu çalışma ile nesnel bir eser ortaya koymuştur. Yunanistan’ı haksız gördüğü konularda kendi fikrini açıkça beyan etmiştir. Yunanca olan bu eserin Türkçeye kazandırılmasının Türkiye’deki literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yasemin Demircan, Levent Kayapınar, Ayşe Kayapınar, *Ege Adaları Tarihi: Kikladlar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, 2 Cilt, xxi + 787 sayfa, ISBN: 978-975-17-4452-4.

Orçun NALEZEN*

Yunan ana karasının doğusunda, Atina açıklarında yer alan Kiklad (Cyclades) Adaları, Osmanlı imparatorluk coğrafyasının belki de hikâyesi en az anlatılmış sahalarından biridir. Oysa bölge, Erken Modern Dönem’de tarihî ve kültürel gelenekler bağlamında aynı anda birden fazla çağın yaşandığı istisnai bir coğrafyadır. Kikladlar, ekmeğini taştan çıkaran Rum köylüleri, İtalyan aristokrasisinden gelmelerine rağmen birer toprak zengininden daha fazlası olmayan Latinleri, farklı milletlerden korsanları, rahipleri ve keşişleriyle Akdeniz’i, bilhassa Osmanlı Akdeniz’ini, anlamak isteyen tarihçiler için bir çeşit laboratuvar sayılır. Bu kitapta Yasemin Demircan, Levent Kayapınar ve Ayşe

Kayapınar tarafından büyük bir titizlikle Latin harfli çevirisi yapılan ve

* Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kastamonu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1149-3261>, E-posta: orcunnalezen@gmail.com

değerlendirilen, bölgenin mevcut en eski mufassal tahrir defteri, tüm bu çeşitliliğin meydana getirdiği mozaikçi açık bir şekilde yansıtmaktadır. Dolayısıyla söz konusu defterin transkripsiyonu ve değerlendirmesinin yapılmasıyla Osmanlı hâkimiyeti altında Kiklad Adalarındaki toplumsal ve ekonomik dinamikleri yansıtan somut verileri aktarma ve bu verileri anlaşılır kılma amacının güdüldüğü görülmektedir.

Eserin II. cildinde çevirisine yer verilen 800 numaralı tahrir defteri 1669/1670 yılı sayımına ait kayıtları içermektedir. Tahrir, Girit Seferleri sonrasında Ege'deki Osmanlı egemenliği altındaki topraklara yeni bir nizam vermek gibi kapsamlı bir hedef doğrultusunda meydana getirilmiştir. Dolayısıyla yazarların kolektif bir şekilde Latin harfli çevirisini sundukları defter, Kikladlar'daki yeni bir dönemin başlangıcında, yani bir çeşit dönüm noktasında, yaşanmakta olan durumu yansıtmaktadır. Eserde sunulan değerlendirmeler, tahririn hem bölgeye has koşulları korumaya dönük olarak hukuki güvence sağladığını hem de adaları imparatorluk genelinde cari olan idari ve mali yapının bir parçası hâline getirdiğini göstermektedir. Bu bakımdan 800 numaralı mufassal tahrir defteri yalnız Kikladlar için değil, genel anlamda Osmanlı Ege'si için önemli bir kaynaktır.

Geçmişe sosyal ve ekonomik veçhelerden bakmaya dayanan tarihçilik pratiği, modern Osmanlı tarih yazımında güçlü bir şekilde kök salmıştır. Tahrir defterlerinin tarihî ehemmiyeti de bu bağlamda isabetli bir şekilde takdir edilegelmiştir. Kitapta, Latin harfli çevirisine yer verilen 800 numaralı tahrir defterinin sunduğu ipuçları takip edilerek başta Nakşa (Naxos) Adası olmak üzere Para (Paros), Santorin (Santorini), Değirmenlik (Milo), Andra (Andros) ve Şıra (Syra) adalarının ekonomik kapasitesi, yerleşim tipolojisi, nüfusu, üretim ilişkileri ve dinî kurumlarına ilişkin kapsamlı değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Her ne kadar tahrir defterleri incelikli bir araştırma için muazzam boyutlarda veri sunma kapasitesine sahip olsa da tahrirlerin ait olduğu sahada üretilmiş belge serileri olmadan bu verileri işlemek oldukça güçtür. Kikladlar'a ait mahkeme kayıtları yani toplumsal yaşamı belgeleyen en zengin kaynaklardan olan şeriye sicilleri ne yazık ki mevcut değildir. Bu sebeple Kikladlar'daki toplumsal yaşamı anlayabilmek ve anlatabilmek için yazarların başka kaynaklara yöneldiği görülür.

Levant'ın egzotik cazibesi Orta Çağ'ın sonlarından itibaren seyyahları Osmanlı ülkesine çekti. Birçoğunun deniz yolculuğunu seçmesi Kiklad Adaları hakkında canlı tasvirlerin günümüze kadar ulaşmasını sağladı

(s. 170). Seyyahların bu küçük adalar hakkında bilgi vermekte bu kadar cömert davranmasının sebebi buna mecbur olmalarından kaynaklanıyordu. Doğrudan Kudüs'e ya da Mısır'a gitmiyorlarsa Yunan ana karasının doğusundan itibaren kuzeye doğru Kikladlar'ın arasından geçmeleri gerekiyordu. Hâkim rüzgârlar ve akıntılar, denizcileri bu adaların arasına sürüklüyordu.¹ Adaların bu gönüllü ya da zorunlu ziyaretçilerinin gezi notlarından, tahrir verilerinin işlenmesinde yararlandığı görülmektedir. Böylece mekanik kayıtlar, okuyucunun karşısına canlı bir tarihsel anlatının parçası olarak sunulabilmiştir.

Eserin kolektif bir şekilde kaleme alınan "Giriş" bölümü, okuyucu için bir kılavuz niteliğindedir. Bu kısmın başında etimolojik bir yaklaşımla Kikladların Ege'deki konumu ve tarihsel derinlik içindeki yeri, Osmanlar tarafından fethi ele alınmaktadır. Adaların ortak yönleri genel bir yaklaşımla toplumsal çeşitlilik ve iskân durumu bağlamında ortaya konulmaktadır (s. 1-5). 800 numaralı mufassal tahrir defterinin fiziksel özellikleri aktarıldıktan sonra defterdeki kayıt usulüne ilişkin teknik izahata girildiği görülür (s. 6-7). Defter çevirisinde takip edilen usulün açıklandığı kısımda, Adalıların ağzından tahrir heyetinin kulağına, ardından da kâtibin eline ulaşana kadar Yunanca kişi ve yer adlarının geçirdiği değişimin nasıl gözetildiği ifade edilmektedir (s. 8-9). Kikladlar'da kökeni Osmanlı egemenliğinden yüzyıllar öncesine uzanan kültürel uygulamaların ekonomik hayatta meydana getirdiği kavramsal çeşitlilik de bu kısımda ele alınmaktadır. Bu bölümde, yalnız adalardaki vergi uygulamalarında referans alınan ağırlık ve hacim ölçülerini tanımlamamış, buna ek olarak aynı isimle anılsa bile bazı ölçü birimlerinin farklı adalarda farklı hacme/ağırlığa karşılık geldiğini de tespit edilmiştir (s. 10-15). Buradaki teknik açıklamaların okuyucu için değeri, 800 numaralı mufassal tahrir defterinin bir kanunnamesinin bulunmadığı gerçeği dikkate alındığında daha iyi anlaşılacaktır.

XIII. yüzyıldan itibaren idari bir merkez olan Nakşa Adası'na ilişkin değerlendirmeler (s. 17-76), Kikladlar'daki Türk hâkimiyetinin kök saldıği XVI. yüzyılın ilk yarısı ile XVII. yüzyılın ikinci yarısı arasındaki uyum ve adaptasyon devresini gözler önüne sermektedir. Yasemin Demircan tarihî, kültürel, toplumsal ve coğrafi hususiyetlerle Osmanlı egemenliğinin tesisi arasında bağ kurmaktadır. Bu yaklaşımda stratejik gerekçeler, adaların ekonomik kapasitesi, ulaşımın yalnızca yılın belli dönemlerinde sağlıklı bir

---

¹ John H. Pryor, *Geography, Technology, and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 94-95.

şekilde gerçekleştirilebilmesi gibi etmenler ön plana çıkarılmakta ve adalarda yürütülen adaptasyon sürecinin bölgenin gerçeklerine uygun bir şekilde işlediği gözler önüne serilmektedir (s. 24-30). Ada'nın fethiyle tahririnin gerçekleştirildiği döneme kadar olan tarihsel boşluk, mühimme hükümleriyle doldurulmuş ve Devlet'in bu adalara ilişkin stratejisi daha geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Ortaya çıkan sonuç, bölgedeki Osmanlı egemenliğinin mahiyetini anlamak için kritiktir. Zira modern Yunanistan'ın ulusal kuruluş mitine argüman devşirme gayreti içinde olan geçtiğimiz yüzyılın tarihçileri, Osmanlı Devleti tarafından takip edilen uyum politikasını tarihî gerçeklerinden kopararak ele almışlardır. Apostolos Vakalopoulos'un *The Greek Nation*'ı bu hususta örnek olarak gösterilebilir. Bu yönüyle Nakşa Adası'na ait değerlendirmeler tarihî anlatı ile gerçekler arasındaki bağı güçlendirilmesine anlamlı katkılar sağlamaktadır.

Venedik Cumhuriyeti'ni bir çeşit imparatorluğa dönüştüren IV. Haçlı Seferi'nin bölgeye İtalyan aristokrasisine mensup çok sayıda maceraperesti çektiği bilinmektedir. Nakşa'ya ilişkin değerlendirmelerde toplumsal yapının unsurlarından biri olarak bu grupların da yerini aldığı görülür. Bu kapsamda XIII. yüzyılın başında yeniden kurgulanan üretim ilişkilerinin ekonomik olduğu kadar toplumsal yansımaları da ele alınmaktadır. Ayrıca Ada'nın iskânında ve Nakşa kasabasının fiziksel görünümünde bu toplumsal yapının ne gibi etkiler uyandırdığı da ifade edilmektedir. Ada'daki Ortodoks Rumlar ile Katolik Latinler arasındaki gerilimlerin belgelere yansıyan yönlerine ilişkin Türkçe literatürdeki yegâne çalışmanın sahibi olan Yasemin Demircan'ın², değerlendirmelerinde 800 numaralı mufassal tahrir defterinin ötesine uzanan bir veri havuzundan yararlandığı anlaşılmaktadır. Eser, Latinlerle Rumlar arasındaki üretim ilişkilerinin Osmanlı idaresi altında kazandığı hukuki statü ile genel olarak Osmanlı Devleti tarafından bu iki grup arasındaki ilişkilerin seyrine yönelik müdahalelerin etkilerini anlamak isteyen okuyuculara zengin bir tarihî anlatı sunmaktadır (s. 30-46, 50-56).

“II. Bölüm”de ele alınan Para Adası (s. 79-107) da Yasemin Demircan tarafından kaleme alınmıştır. Yazar bu bölümde de Nakşa'ya ait değerlendirme sırasındaki yaklaşımını sürdürmüş, Para'yı bir Ege adası olarak ele alırken kendine has özelliklerini de öne çıkarmıştır. Demircan'ın, Ada'nın verilerini değerlendirirken yalnız defterde varlığına işaret edilen ürünlerin değil, kaydedilmemiş ürünlerin de peşinden giderek problem

² “1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası'nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyânın Durumu”, *Belleten*, C. LXXIII, S. 268, ss. 671-681.

çözücü bir tutum belirlediği görülmektedir. İklimi ya da faunası komşu adalardan farklı olmayan Para'da zeytin ağaçlarının neden vergilendirilmediği sorusuna getirilen açıklamaları bu kapsamda ele almak mümkündür (s. 98-99). Yazar, tahrir verilerini sistematik bir şekilde açıklayabilmek ve anlaşılır kılmak için tüm tarımsal faaliyetleri, sayısal verilerle iskân merkezi bazında tablo ve grafiklerle sunarken Para'nın yüzyıllardır tarlalarını süren, hayvanlarını otlatan köklü Rum ve Latin ailelerin isimlerini de zikretmiştir. Yazar, değerlendirmelerinde metroloji konusundaki açıklamalarıyla tahrir verileri karşısında okuyucunun yolunu kaybetmesine engel olmuştur. Tarihçi, Nakşa'da olduğu gibi Para'ya ilişkin değerlendirmelerinde de Ada'nın tarımsal üretimine anlamlı sayılabilecek katkılar sağlayan dinî kurumlarını (manastır ve kiliseler) listelemiştir. Özellikle manastır mülklerini işleyen ve yöneten din adamlarının kimliklerine ve manastır düzenindeki yerlerine ilişkin açıklamalarda bulunmuştur (s. 91-95).

Santorin Adası'nın değerlendirmesi (s. 109-146) Levent Kayapınar tarafından yapılmıştır. Bu bölümde tahrir verileri ile tarihî gelişmelerin ortaya çıkardığı iktisadi ve toplumsal sonuçlar arasında somut bağlar kurulmakta, Ada'ya özgü koşulların iskândan vergi tarhına kadar olan geniş bir yelpazedeki etkileri gözler önüne serilmektedir. Santorin'in tarihsel realitesine ilişkin kurgulanan denklemde, Ada'nın volkanik aktiviteye sahne olmasının da bir değişken olarak yerini alması, bu kabilden bir yaklaşımın ürünü olarak gösterilebilir (s. 111). Levent Kayapınar, Ada'nın pastoral manzarasının muhtelif yerlerinde beliren tahkimatları gözden kaçırmamış ve bunların sivil maksatlı olduklarını tespit etmiştir (s. 111-112). Bu husus, tarihçinin adayı merkeze alan bakış açısına ilişkin birtakım ipuçları sunmaktadır: Öyle anlaşılıyor ki bu savunma yapılarını Ege'deki mimari gelenek içinde ele almış, fonksiyonlarını göz ardı etmemiş, askerî değil, sosyoekonomik veçheden kavramıştır. Eserin bu bölümünde IV. Haçlı Seferi'nden sonra ortaya çıkan toplumsal görünüme ilişkin izler, Ada'daki iskân merkezlerinin kayıt altına alınma biçiminden hareketle takip edilmiştir (s. 133 vd.).

Kitapta Değirmenlik Adası da Levent Kayapınar tarafından değerlendirilmiştir (s. 147-168). Tarihçi başlangıç olarak Değirmenlik'in, ayırt edici yönlerini tarihî derinlikte aramakta ve sahip olduğu doğal kaynaklara ilişkin muasır tanıklara başvurmuştur (s. 146-149). Söz konusu bölümde Osmanlı fethi ve takip eden süreç, Ada'daki Latin varlığının dâhil edildiği bir akış içinde ele alınmaktadır (s. 150-155). Ada'nın idari, iktisadi

ve demografik yapısı içinde vergi mükelleflerini tahrir defterinde kategorize edildiği hâliyle inceleyen yazarın, halkın hukuki statüsünü değerlendirmeler sırasında dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Böylece Ada'nın topraklarını işleyen ve ona sahip olanların veyahut Ada'da katma değer üretenlerin kimlikleri somut bir şekilde aktarılabilmıştır. (s. 157 vd.) Yazarın değerlendirmelerine eşlik eden hesaplamalarında yerel ölçü birimlerinin metrik sistemdeki karşılıkları gösterilmiş, açıklamalar daha anlaşılır hâle getirilmiştir. Kikladlar'ın hemen her adasında olduğu gibi Santorin ve Değirmenlik'te de Katolik manastırlarının yanı sıra Tur-ı Sina, Ayneros ve Patmos gibi Ortodoks inancın önemli merkezlerinde faaliyet gösteren manastırlara ait mülkler bulunuyordu. Levent Kayapınar bu mülklerden tahsil edilen vergileri ele alırken Ada'daki kilise örgütü ve bu örgütü idare eden din adamlarının konumunu aktarmıştır. (s. 166-167).

Eserde Andra Adası'na ilişkin değerlendirmeler (s. 169-198) Ayşe Kayapınar'a aittir. Kitabın bu bölümünde öncelikle Ada'nın tarihçesi ele alınmıştır. Özellikle Osmanlı fethinden öncesine ait gelişmeler tanıkların gözünden sunulmuş, Latin egemenliği döneminde meydana gelen çatışmalar canlı bir şekilde dile getirilmiştir (s. 169-172). Ada'daki Türk idaresi, ekonomik faaliyetler ve iskân hakkındaki değerlendirmelere de aynı yaklaşımın yön verdiği görülmektedir. Tarihçi, açıklamalarını yalnız tahrir defterinden ulaştığı bulgulara dayandırmamış, tespitlerini seyahatnamelerden elde edilen bilgilerle anlaşılır hâle getirmiştir (s. 174 - 177). Ada'nın gelirlerindeki tarihî değişimi ortaya koyabilmek için maliye bürokrasisi tarafından üretilmiş farklı defter serilerinden de yararlanmıştır. Değerlendirmeler kapsamında Adalıların kimliğine ilişkin ayrıntılar paylaşmakta, Ada'nın toplumsal yapısının XIII. yüzyıl başlarına kadar uzanan bir tarihî seyir içinde tekâmül ettiği gösterilmektedir. Rumlar, Latinler ve dışarıdan gelip üretime katkı sağlayan Müslümanlarla birlikte Ada toplumunun çeşitliliği ortaya konulmaktadır (s. 186-190).

Son olarak Şira Adası'nın da değerlendirmesi (s. 199-212) Ayşe Kayapınar tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazar, okuyucuyu tahrir verilerinin işlendiği, ekonomik ve demografik teknik hesaplamaların yer aldığı kısma hazırlamak için XVII. yüzyılda mevcut bulunan koşulları meydana getiren tarihî gelişmeleri ele almıştır. Şira'da Katolik nüfusun nispeten fazla olmasına yönelik getirilen açıklamalar bu hususta örnek olarak gösterilebilir (s. 199-202). Tarihçi, Andra'da olduğu gibi Şira'da da adanın zirai ürünlerini ve bu ürünlerin yerel ölçü birimi bazında üretim miktarını, sınavi üretim tesislerini ve nüfusunu, tahrir defterinin kurgusu içinde, tablolar hâlinde sunarak

Ada'nın mali ve demografik durumunu genel bir çerçeve dâhilinde sunmuştur.

Ege Adaları Tarihi: Kikladlar, çok yazarlı olmasına karşın bütüncül ve tutarlı bir yaklaşımın ürünüdür. Üslupta gözlemlenen insicam bu görüşün belki de en önemli dayanaklarından biridir. Eserde konu edinilen adaların her biri için toplam tarımsal alan miktarı, meyveli ağaçların sayısı, istihali yapılan ürünlerin miktarı, sınai üretim tesislerinden elde edilen gelirlerin tutarı gibi titizlik gerektiren teknik hesaplamaların yapıldığı, bunların tablolar ve grafikler eşliğinde sunulduğu görülür. Ayrıca kaynakçanın ortak olarak belirtilmesine karşılık her bölümde eser künyelerinin tam olarak verilmesi, okumayı kolaylaştıran etmenlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Adaların her birinin değerlendirmesi “Sonuç” başlığı altında sunulan açıklamalarla bitirilmiştir. Buna karşın I. cildin sonunda kolektif bir şekilde kaleme alınan “Sonuç” bahsine yer verilmiştir. Böylece okuyucuya adaların ortak ve farklı yönleri bakımından karşılaştırma yapabilme imkânı sunulduğu anlaşılmaktadır. I. cildin başında yer alan yer adlarının toplu listesi ile transkripsiyonu içeren II. cildin indeksi, tahrir defterinden yararlanmak isteyen araştırmacılar için yol gösterici niteliktedir. Bu, araştırmacıların kolaylıkla herhangi bir iskân merkezindeki sıradan bir köylüye ulaşabilmesine olanak sağlayacak keyfiyettir. Ek olarak transkripsiyonda takip edilen yöntem, tahrir defterindeki kayıt usulünü yansıtmaktadır.

Ege'nin bir uzak köşesindeki adaların dağlarını ve ovalarını işlemiş olan, büyük çoğunluğu birkaç dönümden daha fazlasına sahip olmayan köylüleri, emeklerinin ve çabalarının en gerçek delili olan vergi kayıtları eşliğinde günümüze taşımak, onların tarihî derinlikteki yerini tayin etmenin belki de en anlamlı yoludur. Bu eserde tarihçiler sadece değerlendirmeleriyle değil, kullandıkları malzemeyi de sunarak hem literatürde ihtiyaç duyulan bir eseri meydana getirmiş hem de bundan sonraki çalışmalar için işlenmeye devam edecek dikkate değer boyuttaki veriyi hizmete sunmuşlardır. Ayşe Kayapınar ve Levent Kayapınar, Rumeli'deki Osmanlı varlığına ilişkin çok sayıda çalışması bulunan ve yalnız Osmanlı arşiv kaynaklarından değil, bölgede konuşulan dillerin bazılarında yazılmış materyallerden de yararlanabilen çok yönlü tarihçilerdir. Yasemin Demircan'ın çalışmalarının neredeyse tamamı Ege Adalarına odaklanır ve birçok açıdan ilk olma özelliği taşır. Demircan, tarihçi Saffet Bey'den³ sonra neredeyse 80 yıl boyunca esaslı

---

³ Safvet, “Nakşa (Naksos) Dukalığı, Kiklad Adaları”, *TOEM*, C. IV, S. 23 (Kanûn-ı evvel 1329), ss. 1444-1457.

ORÇUN NALEZEN

bir şekilde ele alınmamış olan Kikladlar üzerine ayakları arşiv belgelerine basan ilk kapsamlı çalışmaları gerçekleştirmiştir. Eseri kaleme alan tarihçilerin geçmişte yürüttükleri araştırmalar dikkate alındığında bu kitabın Ege'deki Türk hâkimiyetine ilişkin çalışmalara ve denizcilik tarihine sağlayacağı katkı daha iyi anlaşılacaktır.

Nilüfer Erdem, *Mizah Penceresinden Yunanistan'da Halk, Savaş ve Siyaset 1919-1923*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2018, 168 sayfa, ISBN: 978-605-155-708-3.

Alaaddin F. PAKSOY*

Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde Yunanistan özel bir yere sahiptir. Bir kuruluş hikâyesi olarak bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti son kertede Yunan Ordusu'na karşı elde ettiği zaferle 20. Yüzyılın modern devletleri arasındaki yerini almıştır. Bu anlamda Türk-Yunan ilişkileri ve özellikle Kurtuluş Savaşı mücadelesi bağlamında Yunanistan'daki iç siyasetle ilgili araştırmaların artması Türkiye'deki siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve tarih disiplinlerine ilişkin birikimi zenginleştirecektir. 100 yılı aşkın bir süre önce gerçekleşen olayların iletişim bilimlerinin alanına giren konular çerçevesinde ele alınması da oldukça değerlidir.

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir, ORCID: orcid.org/0000-0003-0019-5920, E-posta: afpaksoy@gmail.com

Nilüfer Erdem bir tarihçi olarak bu kitabında iletişim bilimlerinin kuram ve yöntemlerini kullanmasa da gazete arşivlerinden elde ettiği verilerle iletişim bilimcilerin ve tarihçilerin ilgi duyabileceği bir konuya eğilmektedir. Erdem, Türk ve Yunan coğrafyasına ve dillerine olan hâkimiyeti sayesinde üzerinde pek az kişinin çalışmayı becerebileceği, Yunan Ordusu'nun 1919-1923 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Anadolu Harekâtı'yla ilgili Yunan basınında yayımlanan illüstrasyonları ve karikatürleri analiz etmektedir. Kitapta önce kamuoyu kavramı üzerinde durulmakta ve illüstrasyon ve karikatür gibi çalışmanın dayandığı diğer temel kavramlar açıklanmaktadır. Sonrasında ise “*Megali İdea*” fikri üzerinde bir çerçeve çizilmekte ve Yunan Ordusu'nu Anadolu kıyılarına kadar getiren tarihsel kökenler tartışılmaktadır. Bu noktada Yunanistan iç siyasetindeki mevcut durum 1919 ve 1923 yılları arasındaki siyasal dönüşümler ihmal edilmeyerek açıklanmaktadır.

Savaşla ilgili Yunanistan'daki kamuoyunu anlayabilmek için araştırma üç gazeteyle sınırlandırılmıştır. Bu üç gazete aynı zamanda ilgili dönemde ülkedeki güçlü üç siyasi kampı temsil etmektedir. Bunlardan ilki Anadolu Harekâtı başladığında Başbakan olan Eleftherios Venizelos'u destekleyen ve çalışmada tanımlandığı şekliyle Venizelist bir gazete olan *Embros* gazetesidir. Antivenizelist bir gazete olan aynı zamanda Kralcı ve Konstantinist olarak tanımlanan *Skrip* ise örnekleme alınan diğer bir gazetedir. Çalışmada Yunan solunu temsil eden ve Anadolu'nun işgaline karşı duran gazete ise *Rizospastis*'tir.

Kitabı oluşturan bölümlere baktığımızda, çalışmada elde edilen verilerin sunumuna illüstrasyonların analizleriyle başlandığı görülmektedir. Daha sonra ise kronolojik akış tercih edilmiş ve Venizelos'un iktidarı esnasında yayımlanan karikatürler incelenmiştir. Bir sonraki bölümde 17 Kasım 1920'de iktidarın değişmesiyle Antivenizelist iktidar dönemindeki karikatürler analiz edilmiştir. Kitabın son bölümü ise sol eğilimli *Rizospastis* gazetesinde yayımlanan karikatürlere ayrılmıştır. Bu bölümlerde anlatılanlara göre gazetelerin Anadolu Harekâtı'na bakışları kabaca özetlenirse, Venizelist basın savaş yanlısı bir tablo çizmiştir. Antivenizelist basın Venizelos'un Anadolu macerasını bazı konularda eleştirmiştir. Buna rağmen kendi desteklediği hükümet iktidara geldiğinde Antivenizelist basın da savaş yanlısı bir tutumu tercih etmiştir. Sosyalist İşçi Partisi'ni destekleyen *Rizospastis*'e göre ise Yunan Ordusu'nun Anadolu Harekâtı maceraperest bir girişimdir ve savaşın gerçekleştirilmesi kapitalist sınıfın ve emperyalist güçlerin çıkarınadır.

Kitapta sunulan araştırma bulgularına bakıldığında, Venizelos'un ilahlaştırıldığı kurgulardan Anadolu'nun ve Trakya'nın yeniden Yunan toprağı olacağına kadar dönemin savaş atmosferini yansıtan birçok çizim görülmektedir. Doğal olarak Yunan Ordusu'nun başarısız olduğu mevzilerdeki gelişmeler bu illüstrasyonlarda yer bulamamıştır. Yunan milliyetçiliğinin sembolleri olarak kabul edilebilecek Yunan bayrağı ve *evzon* askeri figürü haricinde Anadolu ve Trakya haritalarının illüstrasyonlarda en sık karşılaşılan görsel öğeler olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca, Ayasofya ve İstanbul silüeti, Meryem Ana figürleri ve "İsa Dirildi! (*Hristos Anesti!*)" gibi dini ifadeler de ulusal diriliş söylemine eklenerek çokça kullanılmıştır. İllüstrasyonlardan çıkartılabilecek genel anlam dönemin savaş propagandası biçimlerine uygun bir görünümde-dir. Verilen mesajlar tek yönlü ve dolaysızdır. Açıkça duygulara seslenmektedir ve üzerinde eleştirel bir tartışma yapılmaya müsaade etmeyecek kesinliktedir. Karikatürlerde ise durum değişmekte ve çoğu örnekte Venizelos en sert şekilde eleştirilebilmekte veya savaşın gerekliliğı üzerine bazı şüpheler dile getirilmektedir.

Çalışmanın odak noktası illüstrasyonlar ve karikatürler olsa da 1919-1923 arasında Yunan iç politikasında yaşanan çalkantılar da kitapta okuyucuya sunulmuş ve bu sayede görsel analizler bir bağlam içerisinde değerlendirilebilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması için verilen Millî Mücadele'yi farklı veçheleriyle anlayabilmek için savaşın diğer tarafı olan ülkede aynı dönemde neler yaşandığını bilmek önemlidir. Örneğin, Anadolu Harekâtı esnasında Yunanistan'da yaşanan siyasi ve ekonomik krizler, Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından iki gün sonra Fransa'da Venizelos'a suikast girişiminde bulunulması gibi konular kitapta işlenmekte ve bize Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki atmosferi anlamak için geniş bir perspektif sunmaktadır. Bir başka örnekte ise Venizelos'un iktidarının bitmesinden sonra kurulan yeni hükümetin Yunan Ordusu'ndaki etkili subayların yerlerini değiştirdiğı ve bu durumun ordunun savaşma gücünü azalttığı iddia edilmektedir. Bu örnekler sayesinde Yunan Ordusu'nun Anadolu'ya düzenlediğı harekâtın tarihsel arka planı Anadolu merkezli bir çözümleme sınırlılığından kurtulmaktadır.

Kitapta belirtildiğı üzere Yunanistan'daki milliyetçi cepheye göre Yunan Ordusu'nun Anadolu'da bozguna uğramasının arkasında ülkedeki komünist fikirlerin yükseliş ve *Rizospastis* gazetesinin savaş karşıtı duruşunun etkili olduğu düşünülmektedir. Kitaptaki bulguların ışığında konuyu somutlaştıracak olursak *Embros* ve *Skrip* gazeteleri dini ve millî

günlerde “*Megali Idea*”yı destekleyen görseller kullanmaktayken, *Rizospastis* gazetesindeki karikatürlerde odaklanılan konu halkın bayramlarda bile boş sofraya oturduğudur. Yunan basınındaki bu bölünmüşlüğün ortaya koyulmasının, -Millî Mücadele’nin başarısına gölge düşürmeyecek olsa da- 1919 ve 1923 yılları arasındaki dışsal faktörleri anlamak için faydalı olduğu söylenebilir.

Yazara göre savaşın başladığı esnada hem Venizelistlerin hem de Antivenizelistlerin ve hatta Yunan solunun bir kısmının Anadolu’ya ilişkin genişlemeci hayalleri bulunmaktaydı. Sonrasında savaşla ilgili alınan kararlar ve o esnada Yunan toplumunun siyasi olarak derin bir bölünmüşlük içerisinde olması, durumu değiştirmiştir. Siyasi gelişmelerin ve tartışmaların basında nasıl çerçvelendiği konusunda kitabın literatüre katkısını düşündüğümüzde, Venizelist ve Antivenizelist ayrışmasının ülkenin savaş döneminde olmasına rağmen açık bir şekilde basında da kendini gösterdiği söylenebilir. Basının belirli bir konuda doğruların peşine gitmek ve bunları topluma aktarma işlevini yerine getirmekten ziyade ait olduğu ideolojik kampın destekçisi olmayı tercih etmesinin yalnızca günümüzün bir sorunu olmadığı ve bu durumun zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde var olduğu bu çalışmayla bir kez daha ortaya konmuştur.

Kitap, araştırma yöntemi ve araştırmanın kapsamı açısından değerlendirildiğinde iki sorundan bahsedilebilir. Kitapta araştırmanın yöntemine ilişkin bilgi verilmemiştir. Bu anlamda çözümlerinin uygulanmasına ilişkin sistemik bir yol izlendiğini söyleyebilmek güçtür. İllüstrasyonlara ve karikatürlere odaklanılan ve haber metinlerinin kapsam dışında bırakıldığı bu çalışmada göstergebilimsel yöntemden yararlanılabildi. Yine de tarihi olayların kendi akışı içerisindeki bağlama oturtulup değerlendirilmesi olumlu olarak görülebilir ve çalışmanın betimleyici bir çözümlenmeyi tercih ettiği söylenebilir.

İkinci sorun olarak örnekleme ilişkin sunulan bilgilerin derinleşmemesi gösterilebilir. Araştırmanın kapsamına baktığımızda örnekleme seçiminde dönemin ideolojik kampları dikkate alınarak dengeli bir dağılımın gerçekleştirildiği görülmektedir. Buna rağmen, Yunan basınıının o dönemde nasıl bir yapıya sahip olduğu, basın ve siyaset ilişkisinin nasıl açıklanabileceği ve Yunan Ordusu’nun basına nasıl yaklaştığı üzerinde durulmamıştır. Bu anlamda dönemin Yunan basınıına ilişkin bilgiler, örnekleme alınan üç gazetenin ideolojik duruşu ve basına yapılan bazı sansür ve yayın yasakları haricinde detaylı olarak sunulamamıştır.

KITAP DEĞERLENDİRME

Genel bir değerlendirme yapıldığında kitabın hem tarih literatürüne hem de tarihin medyada nasıl bir gerçeklikle sunulduğu konusunda Türkiye’de görece zayıf olan literatüre önemli bir katkıda bulunduğu söylenebilir. Kitapla ilgili incelememizin bütününde vurgulandığı üzere Millî Mücadele’yi etkileyen dışsal faktörleri, özellikle savaşın diğer tarafı olan ülkenin iç gündeminde neler gerçekleştiğini öğrenebilmek, bu dönemin daha derinlikli bir şekilde anlaşılabilmesi için önemlidir. Türkiye’deki Millî Mücadele basınına ilişkin yapılan birçok çalışmadan farklı bir kapsama sahip, Yunan basınında savaşın nasıl işlendiğine ilişkin bu kitabın, döneme ilişkin oldukça değerli ve bilgilendirici bir çerçeve sunduğunu düşünüyorum.

BAE-DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

Makaleler, aşağıda belirtilen şekilde hazırlanmalıdır:

1. Başlık; içeriği iyi bir şekilde ifade etmeli, büyük ve koyu harflerle ortalanarak yazılmalıdır. Makale kendi içinde anlamlı alt başlıklara ayrılmalıdır. “Giriş” kelimesi başlık olarak kullanılmalı ve alt başlıklar numaralandırılmalıdır.

2. Yazarın adı küçük, soyadı büyük ve koyu yazılmalı; üzerine yıldız konularak dipnotta yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.

3. Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde anlatan ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Ayrıca özetin altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 kelimedenden oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

4. Metin A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, Word programında, Times New Roman karakteriyle 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında (üst 3,5 cm, alt 2,5 cm, sol 2,5 cm ve sağda 3,0 cm) boşluk bırakılmalıdır. Dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Yazılar özetler ve kaynakça dâhil 5.000 ile 12.000 kelime aralığında olmalıdır. Metin içinde koyu ve eğik harflerle vurgulamalar yapılabilir.

5. Her tablo veya grafik aşağıda görüldüğü gibi numaralandırılmalı ve uygun bir başlık seçilmelidir. Tablo veya grafik numarası ve adı tam sola dayalı olarak yazılmalı; tablonun veya grafiğin kaynakçası ise tablonun altında yer almalıdır. Tablolara ve grafiklere metin içinde ait oldukları yerlerde kullanılmalıdır.

6. Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise ana metnin sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığı ile 1 punto küçük yani (10 punto) olarak yazılmalıdır.

7. Referanslarda klasik dipnot sistemi benimsenmeli ve dipnotlar sayfa altında yer almalıdır. Referanslar gösterilirken aşağıdaki hususlara azami önem verilmesi gerekmektedir:

7.1. Tek yazarlı kitap ya da makale aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (çev.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplonun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 2, Aralık 2011, s. 338.

Şayet aynı eserden tekrar alıntı yapılacaksa yazarın soyadı yazıldıktan sonra; Wachtel, *a.g.e.*, s. 13.; makale ise Akyay, *a.g.m.*, s. 339. şeklinde belirtilmelidir.

Şayet aynı yazarın başka bir eseri ikinci kez aynı makalede kullanılıyorsa yazarın soyadından sonra kullanılan eserin başlığı da yazılmalıdır.

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, s. 42.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin aynı sayfasından alıntı yapılıyorsa, “Aynı yerde” ibaresi kullanılmalıdır.

Araya başka bir eser girmeden aynı eserin farklı sayfasına gönderme yapılıyorsa, “Aynı yerde, s. 236.” şeklinde belirtilmelidir.

Her dipnotun sonuna nokta konulur.

7.2. İki yazarlı ve ikiden fazla yazarlı kitap ya da makalelerde yazar adları arasına ve bağlacı konulmalıdır.

7.3. Derleme kitaplarda yer alan makaleler aşağıdaki gibi gösterilmelidir:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, s. 260.

7.4. Gazete Yazısı

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 Aralık 2012, s. 9.

Yazarı belli olmayan gazete yazıları:

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 Mayıs 2014, s. 11.

7.5. Yazarı Belli Olmayan Resmî ya da Özel Yayınlar, Raporlar vb. Eserler

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, s. 19.

7.6. Arşiv Belgeleri

Arşivin adı, tasnifin adı, defter veya dosya ve gömlek numaraları belirtilmelidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hariciye Nezareti Siyasî Kısım Evrakı (HR.SYS) için:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. İnternet Kaynakları

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 Temmuz 2011, http://www.21yite.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012)

Yazarı belli olmayan internet kaynakları:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Mülakat

Süleyman Demirel ile İstanbul'da yapılan mülakat, 25 Kasım 2008.

7.9. Yüksek Lisans, Doktora ve Doçentlik Tezleri

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Saray, İstanbul 2002, s. 78.

8. Kaynaklar makalenin sonunda, yazarların soyadının ilk harfine göre alfabetik olarak ve büyük harflerle aşağıda gösterildiği gibi eklenecektir: Yazarın soyadı, adı, başlık, yayınevi, basım yeri ve basım yılı. Kaynakçada makalelerin sayfa aralıklarının da belirtilmesi gereklidir.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (çev.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Aralık 2013, ss. 27-50.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, aşağıdaki elektronik posta adresine gönderilmelidir:

baedergisi@gmail.com

Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi (BAE-Dergisi) makale yazım kurallarına riayet edilmeden hazırlanan makaleler dikkate alınmaz. Yazarlar hakem raporları doğrultusunda istenen düzeltmeleri editörün bildirdiği süre zarfında BAE-Dergisi'ne ulaştırmakla yükümlüdür. Aksi takdirde gönderilen makaleler ya reddedilir ya da yayımlanması düşünülen sayıda yayımlanmaz. Yayın Kurulu makaleler üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Dergimizde yayımlanan makalelerin içeriğinden yazarı/yazarları sorumludur.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS
WRITING AND STYLING GUIDELINES

All articles must conform to the following guidelines:

- 1.** Title should reflect the content of the article. It should be in bold capital letters and center ranged. All subheadings should be concise. The first section should be titled as ‘Introduction’ and the subheadings should be numbered.
- 2.** Use lower case for the name of the author. The surname should be written in bold and capital letters. Put ‘*’ on the surname and include the author’s affiliation information (i.e. institution, telephone number, e-mail) as a footnote on the first page.
- 3.** All articles should have an abstract composed of 150 words maximum. It should be in both Turkish and English and include a one line keywords section composed of three to five words.
- 4.** The article should be written in MS Word, A4 paper dimension (29.7x21 cm.), Times New Roman, 11 pt. and single space. Page margins should be defined as 3.5 cm. from above, 2.5 cm. from below and left, and 3.0 cm. from right. Footnotes should be 9 pt. and single spaced. The manuscript (including the abstract and bibliography) should be minimum 5.000 words and maximum 12.000 words. The author is free to highlight words or expressions that should be in bold and italic.
- 5.** Each table and figures should be used inside the text. It should be named, numbered and indented to the left while its source/bibliographic information should be written below of it.
- 6.** Quotation marks - “ ” - should be used for all quotations. The ones less than five sentences should be given as a part of the sentence while quotations more than five sentences should be given in a separate paragraph, indented 1 cm. from the right, single space and 10 pt.
- 7.** All references must stick to the general reference styling and footnotes should be given below of each page. All manuscripts should abide by the following rules of referencing:

7.1. Books and journals

Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, (transl.) Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitap, İstanbul 2009, p. 58.

Bülent Akyay, “Yunanistan’da Filortodoks Komplo’nun Ortaya Çıkışı (1839) ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Volume XXVI, Number 2, December 2011, p. 338.

In case the same source is used in the following footnote then;

Wachtel, *ibid.*, p. 13.

For references to the same source later in the same article

Wachtel, *op.cit.*, p. 15.

In case another source of the same author is used then;

Wachtel, *Southeast Europe: Culture and Connection*, p. 42.

All footnotes should finish with full stop.

7.2 For co-authored books and articles “and” should be used between the names of authors.

7.3. Articles from edited books should be written as follows:

Ruxandra Ivan, “La politique à l’égard des minorités nationales en Roumanie aux années 1980”, *Minorities in the Balkans: State Policy and Interethnic Relations (1804-2004)*, (ed.) Dušan T. Bataković, Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Special Editions 111, Belgrade 2011, p. 260.

7.4. Newspapers

Yalçın Bayer, “Balkan Tarihi Yeniden Yazılacak”, *Hürriyet*, 6 December 2012, p. 9.

In case the reporter or columnist is not defined then

“Makedonya’da Türkler İlgi Bekliyor”, *Yeniçağ*, 25 May 2014, p. 11.

7.5. For special reports and official sources with unidentified authors

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayınları, Ankara 1995, p. 19.

7.6. Archival Sources

The name of the archive and the full title of the files should be specified

For an example regarding an archival source belonging to the Ottoman Archives of the Prime Ministry-Republic of Turkey:

BOA, *HR.SYS*, 1119/64.

7.7. Internet Sources

Kader Özlem, “Unutulan Balkan Türkleri”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 30 July 2011, http://www.21yyte.org/tr/yazi6245-Unutulan_Balkan_Turkleri.html, (07.08.2012).

If the author is not defined:

<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html>, (01.12.2007).

7.8. Interviews

Interview with Süleyman Demirel in Istanbul, 25 November 2008.

7.9. Thesis

Sevim Hacıoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Değişimi (1944-1989)*, Istanbul University Institute of Social Sciences, Unpublished Masters Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Saray, Istanbul 2002, p. 78.

8. Bibliography: All sources should be written in an alphabetical order. Each source starts with the surname of the author written in capital letters and followed by name, title, publisher and date. Also, page numbers of articles should be included.

CLAYER, Nathalie, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, (transl.) Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

KIRLIDÖKME, Utku, "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Journal of Balkan Research Institute*, Volume 3, Number 2, December 2013, pp. 27-50.

Submitting the article

All articles that are prepared according to the abovementioned writing guidelines should be sent to baedergisi@gmail.com

All articles that contradict with guidelines of the JBRI are not considered for publication. All authors are responsible for making necessary changes based on reports given by reviewers and send the amended version back to the JBRI. Else, articles are either rejected or postponed since it may be included for the next issues of the JBRI. The editorial board may make minor corrections on articles that will not affect the content.

Authors are responsible for the content of their articles.